Sedat ADIGÜZEL

ELÇİN EFENDİYEV'İN ROMANLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
-OLUŞUMSAL YAPISALCI İNCELEME-

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU

ERZURUM- 2001

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dalının Türk Halk Bilimi (Folklor) bilim dalında jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU
Danışman/Jüri

Prof. Dr. İsa Özkan
Jüri

Yrd. Doç. Dr. Dilower DÜRGÜN
Jüri

Jüri
Yrd. Doç. Dr. Ali TİLBE

Jüri
Yrd. Doç. Dr. Fundu KILBİ

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /2001

Doç. Dr. Vahdettin BAŞÇI
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....IV
ABSTRACT.....V
ÖN SÖZ.....VI
KISALTMALAR.....VII

GİRİŞ: 1. EDEBIYAT SOSYOLOJISI VE LUCIEN GOLDMANN'IN OLUŞUMSAL YAPISALCI İNCELEME METODU:.....1
2. OLUŞUMSAL YAPISALCI İNCELEME METODU:.....17
2.1. Anlama Aşaması (İçkin Çözümleme.....24
2.1.1. Anlatının Bakış Açıları:.....24
2.1.1.1. Tanrısal Bakış Açısı;.....25
2.1.1.2. Tekil Bakış Açısı.....26
2.1.1.3. Gözlemci Figürün Bakış Açısı:.....27
2.1.1.4. Çoğul Bakış Açısı:.....27
2.1.1.5.Tasvir (Betimleme):.....28
2.1.1.6. Mektup Tekniği:.....29
2.1.1.7. Özetleme Tekniği:.....30
2.1.1.8. Geriye Dönüş Tekniği:.....30
2.1.1.9. Montaj Tekniği:.....31
2.1.1.10. Otobiyografik Yöntem:.....31
2.1.1.11. Leitmotiv Tekniği:.....32
2.1.1.12. Diyalog Tekniği:.....32
2.1.1.13. İç Diyalog Tekniği:.....33
2.1.1.14. İç Çözümleme Tekniği:.....33
2.1.1. 15. İç Monolog Tekniği:.....33
2.1.1.16. Bilinç Akımı Tekniği:.....34
2.2. Anlatı Yerlemleri:.....35
2.2.1. Zaman:.....35
2.2.2. Mekân (uzam):.....36
2.2.3. Kişiler:.....37
2.2.4. Toplumsal Yapı ve İlişkiler:.....38
2.2.4.1. Siyasal Düzey.....38
2.2.4.2. Kültürel Düzey:.....38
2.2.4.3. Ekonomik Düzey:.....39
2.2.4.4. Dinsel Düzey:.....39
2.3. Açıklama aşaması (Aşkın Çözümleme):.....40
2.3.1. Yazarın yaşamı dönemi:.....40
2.3.2. Anlatının Kaynağı:.....41
2.3.3. Tarihsel Çerçeve:.....41
2.3.4. Simgesel Çözümleme:.....41
3. BÖLÜM:.....43
AZERBAYCAN EDEBİYATI:.....43
4. BÖLÜM: YAZARIN YAŞAMI VE ESERLERI:.....67
4.1. Elçin Efendiyev:.....67

4.2. Eserleri: ... 71
4.2.1. Romanları ... 71
4.2.2. Seçilmiş Eserleri I-II- ... 71
4.2.3. Hikayeleri ... 71
4.2.4. Tiyatroları ... 74
4.2.5. Araştırma Eserleri; ... 75
4.2.6. Biyografileri: ... 75
4.2.7. Tercümeleri: ... 75
4.2.8. Türkiye Türkçesine Aktarılan Eserleri: ... 76
5.BÖLÜM: ÖLÜM HÜKMÜ ... 77
5.1 Anlama Aşaması (İçkin Çözümlemesi) ... 77
5.1.1 Anlatının Bakış Açısı: ... 77
5.1.2. Tasvir (Betimleme): ... 82
5.1.3. İç Çözümleme: ... 83
5.1.4. Montaj Tekniği: ... 85
5.1.5. Leitmotiv Tekniği: ... 86
5.1.6. Bilinç Akımı: ... 87
5.1.7. Diyalog: ... 88
5.1.8. İç Monolog: ... 90
5.1.9. İç Diyalog: ... 90
5.2. Anlatı yerlemleri: ... 92
5.2.1. Zaman: ... 92
5.2.2. Mekân: ... 97
5.2.3.Kişiler: ... 100
5.2.4. Toplumsal Yapı ve İlişkiler: ... 121
5.2.4.1. Siyasal Düzey: ... 123
5.2.4.2. Kültürel Düzey: ... 141
5.2.4.3. Ekonomik Düzey: ... 146
5.2.4.4. Dinsel Düzey: ... 148
5.3. Açıklama Aşaması (Aşkın Çözümleme): ... 153
5.3.1. Anlatının Kaynağı: ... 153
5.3.2. Tarihsel Çerçeve: ... 160
5.3.3. Simgesel Çözümleme: ... 176
6. BÖLÜM: AK DEVE ... 181
6.1. Anlama Aşaması (İçkin Çözümleme) ... 181
6.1.1. Anlatının Bakış Açıları: ... 181
6.1.2.Tasvir: ... 184
6.1.3. İç Çözümleme: ... 185
6.1.4. Montaj Tekniği: ... 186
6.1.5. Leitmotiv Tekniği: ... 188
6.1.6. Özetleme Tekniği: ... 189
6.1.7. Bilinç Akımı: ... 190
6.1.8. İç Monolog: ... 190
6.1.9. Diyalog: ... 191
6.2. Anlatı Yerlemleri: ... 192
6.2.1. Zaman: ... 192

6.2.2. Mekân: 194
6.2.3. Kişiler: 196
6.2.4. Toplumsal Yapı ve İlişkiler: 207
6.2.4.1. Siyasal Düzey: 209
6.2.4.2. Ekonomik Düzey: 213
6.2.4.3. Kültürel Düzey: 214
6.2.4.4. Dinsel Düzey: 221
6.3. Açıklama Aşaması (Aşkın Çözümleme): 223
6.3.1. Anlatının Kaynağı: 223
6.3.2. Tarihsel Çerçeve: 225
6.3.3. Simgesel Çözümleme: 231
7. BÖLÜM: MAHMUT İLE MERYEM 236
7.1. Anlama Aşaması (İçkin Çözümleme): 236
7.1.1. Anlatının Bakış Açıları: 236
7.1.2. Tasvir: 241
7.1.3. İç Çözümleme: 243
7.1.4. Montaj Tekniği: 243
7.1.5. Leitmotiv Tekniği: 246
7.1.6. Özetleme Tekniği: 246
7.1.7. Bilinç Akımı: 247
7.1.8. İç Diyalog: 248
7.1.9. İç Monolog: 248
7.1.10. Diyalog: 249
7.2. Anlatı Yerlemleri: 251
7.2.1. Zaman: 251
7.2.2. Mekân: 254
7.2.3. Kişiler: 256
7.2.4. Toplumsal Yapı Ve İlişkiler: 266
7.2.4.1. Siyasal Düzey: 268
7.2.4.2. Ekonomik Düzey: 271
7.2.4.3. Kültürel Düzey: 272
7.2.4.4. Dinsel Düzey: 276
7.3. Anlama Aşaması (Aşkın Çözümleme): 278
7.3.1. Anlatının Kaynağı: 278
7.3.2. Tarihsel Çerçeve: 281
7.3.3. Simgesel Çözümleme: 284
SONUÇ 286
KAYNAKÇA 292
İNDEKS 297
ÖZ GEÇMİŞ

ÖZET

DOKTORA TEZİ

ELÇİN EFENDİYEV'İN ROMANLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
-Oluşumsal Yapısalcı İnceleme-

Sedat ADIGÜZEL

Danışman: Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU

2001-Sayfa: 309

Jüri: Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU

Jüri: .....

Jüri: .....

Elçin Efendiyev'in romanları üzerine yapılan bu çalışma yedi bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Edebiyat Sosyolojisi hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, Lucien Goldmann'ın yaşamı ve Edebiyat sosyolojisi alanında ortaya koyduğu 'Oluşumsal Yapısalcı İnceleme' metodu açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde Azerbaycan Türk Edebiyatı'nın gelişimi ve önemli yazar ve şairleri hakkında bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölümde, Elçin Efendiyev'in yaşamı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Beşinci, altıncı ve yedinci bölümlerde Elçin Efendiyev'in romanları (Ölüm Hükmü, Ak Deve ve Mahmut İle Meryem) 'Oluşumsal Yapısalcı Eleştiri' metoduyla incelenmiştir.

Sonuç bölümünde, çalışmamızda ulaştığımız sonuçlar dikkatlere sunulmuştur.

Çalışmamızın sonunda özel isimler, yer isimleri ile romanlarda geçen kişi ve yer isimleri dizini ile kaynakça ve öz geçmiş bulunmaktadır.

ABSTRACT

Ph. D. THESİS

AN STUDY ON THE NOVEL OF ELÇİN EFENDİYEV

-FORMATİVE STRUCTURALİST ANALYSİS-

Sedat ADIGÜZEL

Supervisor: Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU

2001- Page: 309

Jury: Porf. Dr. Bilge SEYİDOĞLU

Jury:

Jury:

This study, which is about the novels of Elçin Efendiyev, consists of seven parts.

In the introduction, information on Literary Sociology is presented

In the second part, the biography of Lucien Goldmann and his 'Genetic Structuralist Analysis' method that has been put forward in the area of Literary Soiology is explained.

In the third part, information is given on both the development of Azerbaijan Turkish Literature and the prominent authors and poets who are included in this literary.

In the fourth part, thel life and the works of Elçin Efendiyev are introduced

In the fifth, sixth and seventh parts, the novel of Elçin Efendiyev (ölüm Hükmü, Ak Deve and Mahmut ile Meryem) are analysed by the method of 'Genetic Structuralist Critics'.

In the conclusion part, the results that we have reached are presented.

At the end of this study, lproper names, names of places and the names of the characters and places in the novels and the bibliography are given.

ÖN SÖZ

Azerbaycan Türk Edebiyatı'nın önemli yazarlarından biri olan Elçin Efendiyev'in romanlarını (Ölüm Hükmü, Ak Deve, Mahmut ile Meryem), Lucien Goldmann'ın 'Oluşumsal Yapısalcı Eleştiri' metoduyla inceledik.

Çalışmamızda Elçin Efendiyev'i seçmemizin sebebi, roman ve hikayeleriyle Azerbaycan'da özgürlük idealinin gelişmesine büyük katkıları bulunmasındandır.

Çalışmamızın Giriş bölümünde, Edebiyat Sosyolojisinin gelişimi, bu konuda ortaya konulan fikirler ve Lucien Goldmann'ın bu çalışmalardaki yeri konusunda bilgi verildi.

İkinci ölümde, Goldmann'ın yaşamı hakkında kısa bilgiler verdikten sonra 'Oluşumsal Yapısalcı İnceleme'metodunu geniş bir şekilde açıklandı.

Üçüncü bölümde, Azerbaycan Türk Edebiyatı'nın başlangıcından günümüze kadar olan gelişimi ve bu edebiyatın önemli isimleri hakkında bilgi verildi.

Dördüncü bölümde, Elçin Efendiyev'in yaşamı, Azerbaycan Türk Edebiyatı'ndaki yeri hakkında açıklamalar yaptıktan sonra, eserleri hakkında bilgi verildi.

Beşinci, altıncı ve yedinci bölümlerde Elçin Efendiyev'in romanları (Ölüm Hükmü, Ak Deve ve Mahmut ile Meryem) 'Oluşumsal Yapısalcı İnceleme' metoduyla incelendi.

Sonuç bölümünde çalışmamızda ulaştığımız sonuçları dikkatlere sunuldu.

Çalışmamız, özel isimler, yer isimleri ile romanlarda geçen kişi ve yer isimleri dizini, kaynakça ve özgeçmiş ile sona ermektedir..

Sedat ADIGÜZEL

KISALTMALAR

AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
hzl.	: Hazırlayan
mad.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ: 1. Edebiyat Sosyolojisi Ve Lucien Goldmann'ın Oluşumsal Yapısalcı Eleştiri Metodu:

Yazın ve toplum ilişkisinin bir metot olarak incelenmeye başlanması İkinci Dünya Savaşından sonraya rastlar. Edebiyat-toplum ilişkisini inceleyen eserlere 19. yüzyılda da rastlanır, fakat bu incelemeler tam bir metot ortaya koymazlar. Nurettin Şazi Kösemihal bu çalışmaları yapanları edebiyat sosyolojisinin kurucuları değil habercileri olarak sayar.[1] Edebiyat sosyolojisi çalışmalarının başlangıç tarihini, Prof. Dr. Ekrem Aksoy, 'Roman Tarihine Goldmann'cı Bir Yaklaşım' adlı makalesinde şöyle açıklar: *"Edebiyatı içinde oluştuğu toplum ile açıklama ya da edebiyat-toplum ilişkisinin gün ışığına çıkarılması çalışmaları 19. yüzyılın ilk yıllarına uzanır. Edebiyat Üzerine (1800) başlıklı eserinde Mme de Stael, Kanunların Ruhu'nda Montesquieu'nun politik olayların açıklamasına uyguladığı yöntemi edebiyata uygular. Ona göre beğeni göreceli olduğundan edebiyat değişmez bir beğeni adına değerlendirilemez. Her yapıt ülke, siyasi rejim, iklim, çağ gibi özel neden ve durumlarla açıklanabilir ancak. Louis de Bonald ise De la Legislation primitive (1802) başlıklı yapıtında 'edebiyat toplumun ifadesidir, yani bir uygarlığı oluşturan dine, kurumlara ve geleneklere zorunlu olarak bağlıdır,sürekli onları izler' demektedir"*[2].

Edebiyat ve toplum ilişkilerini inceleme konusunda Fransa'daki ilk teşebbüs sayılan Mme de Stael, Edebiyata Dair isimli eserinde, çalışmasının amacını şöyle açıklar: *"Bu eserde, dinin, âdetlerin, kanunların edebiyat üzerinde, edebiyatın da din, adetler ve kanunlar üzerinde ne gibi tesiri olduğunu incelemeyi kendime hedef tuttum"*[3]. Mme de Stael'den sonra Taine edebiyatla toplum arasındaki ilişkiyi özellikle 'İngiliz Edebiyatı Tarihi' (1863) adlı kitabında inceler. Taine bu kitabında: *"Sanat yapıtları, toplumların belirli bir çevre ve zaman içindeki*

---

[1] Nurettin Şazi Kösemihal, "Edebiyat Sosyolojisine Giriş", **Sosyoloji Dergisi,** No:19-20, İstanbul, s.2

[2] Ekrem Aksoy, "Roman Tarihine Goldmann'cı Bir Yaklaşım", **Edebiyat ve Toplum Sempozyumu,**(Gaziantep 4-5 Haziran 1999), s.80

[3] Mme de Stael, **Edebiyata Dair,** çev.: Safiye Hatay- Vahdi Hatay, MEB. Yayınları, 4. baskı İstanbul 1997, s.1

duygularını, düşüncelerini yansıtır"[4]. Robert Escarpit, Taine'den sonraki edebiyat sosyolojisinin gelişimini açıklarken, Edebiyat tarihçileri ve tenkitçilerinin edebi faaliyetlerini etkileyen dış durumların, hele sosyal olanlarının edebi vakayı şartlayışına gözlerini kapayamayacaklarını belirtmektedir.[5] Burada Robert Escarpit'in 'gözlerini kapayamamaktadırlar' ifadesinin sebebi edebiyat araştırmacılarının yazınla toplum ilişkisine hep taraflı olarak yaklaşmaları ve edebiyat sosyolojisiyle ilgilenmemeleridir. Edebiyat sosyolojisiyle ilgilenen yazarlar iki kolda incelenir. Birinci kolda Mme de Stael ve Taine, ikinci kolda ise Marx ve Engels'dir, bu iki yazarın edebiyat ve toplum ilişkisi üzerine yazılmış eserleri yoktur, fakat bu görüşleri dağınık olarak bulunmaktadır. Marx ve Engels'in edebiyat ve sanat üzerine düşünceleri 1937 yılında "Edebiyat ve Sanat Üzerine" ismiyle yayınlanmıştır. İkinci kolda ayrıca Rus edebiyatından Berlinski, Saltihov Sçedrin Çernişevki, Dobroliaov, Pisarev, Plekhanov ve Lenin sayılmaktadır.

Nurettin Şazi Kösemihal, Georg Lukacs'ı da Edebiyat sosyolojisinin habercileri arasında sayar: *"20. Yüzyılın başlarında Almanya'da Lukacs'da sanat sosyolojisinin habercileri arasında yer alabilir. Ama biraz önce belirttiğimiz gibi, bu incelemelerin hiçbiri, bir edebiyat sosyolojisinin kurulması için gereken bilgiyi verecek yeterlikte değildir"*[6].

Robert Escarpit'in, Georg Lukacs ve Lucien Goldmann tarafından uygulanan Edebiyat Sosyolojisi metoduyla ilgili görüşleri şöyledir: *"Macar George Lukacs'la çömezi Fransız Lucien Goldmann tarafından uygulanan Edebiyat Sosyolojisi belki daha az kesindir, daha yumuşaktır ama, özellikle estetik meseleleri Marksist olmasına rağmen daha iyi kıymetlendirmiştir"*[7].

---

[4] Nurettin Şazi Kösemihal, "Edebiyat Sosyolojisine Giriş", s..2-3

[5] Robert Escarpit, **Edebiyat Sosyolojisi**, çev.: Ali Türkay Yazıcı, Remzi Kitabevi, 1. baskı, İstanbul 1968, s.10

[6] Nurettin Şazi Kösemihal, "Edebiyat Sosyolojisine Giriş", s.4

[7] Robert Escarpit, **Edebiyat Sosyolojisi**, s.11

Edebiyat ve toplum arasındaki ilişkileri incelemekteki asıl amaç sanatçı ve eseriyle toplum arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Sanatçı-toplum, sanat eseri-toplum ilişkisini açıklamadan önce Weber'in yaptığı sosyoloji tanımını vermek konunun izahına kolaylık sağlayacaktır. Weber sosyolojiyi şöyle tarif eder: *"Sosyoloji olguları (insan eylemlerinin-çev.) anlamlarını anlamak ve onları nedensel olarak açıklamak isteyen bir bilimdir"*[8]. Bu çalışmada kullanacağımız Goldmann'ın oluşumsal yapısalcı inceleme metodunda temel, anlama ve açıklama üzerine kurulmaktadır. Edebiyatı sosyolojik olarak incelemede dört ana bölüm esas alınmaktadır. Yazar, yapıt, basım, yayım, dağıtım ve örgütleri, okuma zümreleri ve yığınlarıdır.[9]

Edebiyat sosyolojisinin bu dört unsurundan ikisi, yazar ve özellikle yapıtın toplumla olan ilişkisi çalışmamızda ele alınacak unsurlardır. Sanatçıyla toplum arasındaki ilişki Ernest Fisher'e göre sınıflı toplumlarda, *"Sanatçının görevi birlikte yaşadığı insanlara olayların gerçek anlamını açıklamak, toplumsal ve tarihsel gelişmenin gerekliliğini ve kurallarını anlatmak, insanla doğa ve insanla toplum arasındaki ilişkiler sorunu çözümlemektir"*[10].

Sanatçı içinde yaşadığı toplumdan etkilenir, sanatı da bu etkinin altındadır. Sanatçı-toplum ve sanat eseri-toplum ilişkisi bu etki sonucu ortaya çıkan ve sanat toplumbiliminin konusunu oluşturan diyalektik ilişkiyi inceleyen Goldmann, bunu diyalektik maddeciliğin temel koyutlarından biri olarak değerlendirir. *"Her düşünce toplumbilimi, toplumsal yaşamın edebi yaratı üzerinde etkisi olduğunu kabul eder. Diyalektik maddeciliğin temel postulatlarından biridir bu. Ayrıca iktisadi etkenlerin ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerin önemi üzerinde özellikle durduğunu da söylemek gerekir"*[11].

Sanatçıyla toplum arasındaki bu diyalektik ilişki yazarın yaşadığı veya eserin kapsadığı dönemin ekonomik ve toplumsal sınıflar arasındaki mücadele ve

---

[8] Doğan Özlem, **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji**, Küyerel Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1999, s.120

[9] Nurettin Şazi Kösemihal, "Edebiyat Sosyolojisine Giriş", s.12

[10] İbrahim Armağan, **Sanat Toplumbilimi, Demokrasi Kültürüne Giriş**, İleri Kitabevi, 1. baskı, İzmir 1992, s.29

[11] Lucien Goldmann, **Diyalektik Araştırmalar**, çev.: Afşar Timuçin- Mehmet Sert, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1976, s.89

ilişkidir[12]. Sanatçı içinden çıktığı toplumun kültür ve değer yargıları doğrultusunda düşünür ve bu düşüncelerini eserine de yansıtır. Eserlerinde doğup büyüdüğü toplumun değer yargılarına ve kültürüne yer vermeyen bir yazara hemen hemen rastlanmaz. Bu sebepten dolayı sanatçının tarafsız olması düşünülemez. *"Bilim adamlarının yansızlığı olanaksızdır. Çünkü her şeyden önce bilim adamlarının kendileri de tarihsel- toplumsal oluşumun bir ürünüdür. İçinde yaşadığımız toplumun izlerini taşır, kültürel ve bilimsel dizgenin etkileriyle yoğrulmuştur. Kendini hiçbir zaman toplumdan ve içinde yaşadığı sınıftan soyutlayamaz, çünkü toplumsal bir varlıktır"*[13]. Sanatçı, insanın diğer insanlarla olan ilişkilerini toplumsal bir bilinç düzeyine ulaştırır. Nedim Gürsel, Başkaldıran Edebiyat isimli eserinde toplumbilimsel açıdan sanatçının özelliklerini şöyle anlatır: *"Toplumbilimsel açıdan sanatçı, toplulukların eylemlerini, yaşama ve davranış biçimlerini, giderek sanat anlayışlarını derinden etkiler. Düşünce tarihi açısındansa, yayımladıkları bildirilerde yalnızca sanat anlayışlarının temel ilkelerini değil romantizm, futurizm, dadacılık özellikle de gerçeküstücülükte olduğu gibi belli bir dünya görüşünü dile getirirler"*[14]. Sanat eserinin toplumla olan ilişkisine gelince sanatçı gibi eseri de toplumdan etkilenir ve toplumu etkiler. *"... Sanatçının kişiliği kadar yapıtı da içinde bulunduğu doğal ve toplumsal çevrenin etkisindedir. Ama beri taraftan sanatçı da kişiliğiyle, yapıtıyla, toplumsal çevre arasındaki bu karşılıklı etkiyi incelemek sanat sosyolojisinin ödevidir"*[15]. Sanat eserini bir bütün olarak, eksiksiz bir şeklide açıklayabilmek için o eseri toplumsal yönleriyle ele almak gereklidir. Sanat eserini, sanatçının içinden çıktığı, kültürünü ve değer yargılarını yansıttığı toplum ve toplumsal koşullar doğrultusunda incelemek eserin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. *"Sanat ürünlerini toplumbilimsel açıdan açıklama ve incelemek için işlevsel kavramların olması yeterli değildir. Her sanat yaratısı toplumsal yapının, toplumsal dizgenin ve toplumsal örgütlenme biçiminin bir ürünü olduğundan, toplumsal gerçeğin bu*

---

[12] İbrahim Armağan, **Sanat Toplumbilimi, Demokrasi Kültürüne Giriş,** s.3
[13] İbrahim Armağan, **Sanat Toplumbilimi, Demokrasi Kültürüne Giriş,** s.119-120
[14] Nedim Gürsel, **Başkaldıran Edebiyat,** YKY Yayınları, İstanbul 1997, s.13
[15] Nurettin Şazi Kösemihal, "Edebiyat Sosyolojisine Giriş, s.1

temel öğelerini bilmeden sanat yaratısını değerlendirmek olanaksızdır. Belki de estetikçilerin, sanat filozoflarının ve sanat psikologlarının en büyük etkileri bu noktada ortaya çıkmaktadır. Yaşayan toplumbilimi bilmeden ya da toplumbilimsel bir bağlam içinde sanatı düşünmeden sanat yaratılarını ve sanatın toplumsal işlevini anlamak olanaksızdır"[16].

Sanat eserinde anlatılan ve sanat eserine yansıyan, toplumsal yaşam, toplumsal yapı ve tarihi süreçtir. Sanatın toplumsal işlevini açıklamaktaki amaç sanat eseriyle toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır. Çünkü sanatın toplumla, kültürle, dinle, gelenekle kaçınılmaz ve sıkı bir ilişkisi vardır. Sanat eserinin toplumsal yönü diğer bir ifadeyle içinden çıktığı toplumun özelliklerini yansıtmasının sebebini Prof. Dr. Durali Yılmaz, romancının içinden çıktığı toplumun bir özeti olduğundan dolayı, her milletin romanı o milletin özelliklerin taşıyacağı şeklinde açıklar.[17]

Toplumsal yapının bir ürünü olan sanatın gelişimi toplumsal yapıya bağlı olarak değişir. Sanat bir üst yapı ürünüdür. Üst yapı ürünü olmasından dolayı, toplumun alt yapısını oluşturan ekonomiden, üretim ilişkilerinden ve alt yapının gelişimine bağlı olarak yükselen üst yapı unsurlarından, toplumsal bilinç biçimlerinde olan siyasal, hukuksal, felsefi ve bilimsel öğelerden etkilenir. Bu sebepten dolayı sanat eserinin açıklanmasında toplumsal yapının bilinmesi oldukça önem taşımaktadır. Toplumsal yapıyı bilmeden sanat eserini anlamak ve toplumsal işlevini çözümlemek hemen hemen olanaksızdır. Çünkü sanat toplumsal bir olgu olarak toplum içinde gelişir. *"...Gerçekten de sanat toplumsal yaşamın ayrılmaz bir öğesidir. Üst yapı kurumu olan kültürün içinde yer alan sanat ürünlerini, son çözümlemede üretim ilişkilerine, toplumsal-tarihsel koşullara bağlı olarak ortaya çıkar gelişir ve değişirler. Ancak bu üst yapı öğesi belli bir düzeyde de olsa, alt yapıyı etkiler, yönlendirir. Başka bir deyişle, sanat etkinlikleri toplumsal yaşam koşullarını, yansıtır, yorumlar, eleştirir ve aynı zamanda da değiştirmeye çalışır"*[18]. Buna bağlı olarak alt yapıyı oluşturan

---

[16] İbrahim Armağan, **Sanat Toplumbilimi Demokrasi, Kültürüne Giriş**, s.14
[17] Durali Yılmaz, **Roman Sanatı ve Toplum**, Ötüken Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1996, s.25
[18] İbrahim Armağan, **Sanat Toplumbilimi, Demokrasi Kültürüne Giriş**, s.25

olguların değişmesiyle sanatın toplum içindeki gelişimi ve işlevi de değişmektedir. Bu bağlamda bir toplumsal yapı ürünü olan sanat hem toplumsal yapıya bağlı olarak oluşur hem de toplumsal yapının gelişimini etkiler. Burada sanatın topluma yönelik en temel işlevi üzerindeki egemen sınıfın, egemen ideolojinin ekonomik ve siyasi baskılarına karşı toplumsal bilinci açık tutmak ve toplumun sorunlarını incelemek ve ortaya çıkarmaktır. *"Sanatın temel işlevi, toplumsal yapının özünü ve niteliğini anlamak, var olan toplumsal gerçeklikten hareketle gelecek gerçekliğin nasıl olabileceğini sezmek aynı zamanda insanların ortak insancıl özlemleri arasında bir denge kurarak, bireyi yalnızlıktan, yabancılaşmadan kurtarmak ve insana daha sağlıklı yaşam koşulları sunan bir toplum düzenine yönelmesini sağlamaktır"*[19]. Sanat-toplum, sanat eseri-toplum ilişkilerinden sonra Goldmann'da önemli bir yer tutan, sanatçı ve sanat eserinin savunduğu belli bir dünya görüşü ve ideolojiyle olan bağlantısıdır. *"Goldmann toplumu yönlendiren bu dünya görüşü için şu tanımı verir; 'Bir sınıf içinde oluşmuş çeşitli fikir ve düşüncelerin diğer sınıfların düşüncelerinden farklı olarak tutarlı bir bütün oluşturması.' (Lucien Goldmann-Le Dieu Cache, Galimard NRF, Idees, Paris 1959, s.28) Bu ortak dünya görüşü, kavramsal, duygusal en yüce berraklığa yazınsal yapıtta ulaşır; yazar, şair aracılığı ile dile getirilir. Goldmann'a göre eleştirmenin görevi, bu kavramlar ve düşlerden yararlanarak;*

a- İncelediği yapıtların özünü bulmak,

b-Dağınık haldeki öğelerin anlamını yapıtın tümü içinde değerlendirmektir. (Lucien Goldmann, ay., s.28) Bu değerlendirme işlemi Goldmann'a göre aynı zamanda biçimsel incelemeyi de beraberinde getirmeli, belli görüşleri çerçeveleyen ruhsal anlatımlarda toplumsal, tarihsel olgular ve bunların birbiri ile olan ilişkileri içinde değerlendirilmelidir"[20].

---

[19] İbrahim Armağan, **Sanat Toplumbilimi, Demokrasi Kültürüne Giriş,** s.3

[20] Tanju İnal, "Oluşumsal Yapısalcı Yazın Eleştirisine Uygulamalı Bir Yaklaşım, Goldmann'da Racine'i Okurken", **FDE Yazın ve Bilim Araştırmaları Dergisi,** Kış 1979 Ankara, S. 4, s.64

Her toplumun belli bir kültür ve değer yargıları vardır. Toplumun değer yargıları, kültürü ve dünya görüşü toplumu ayakta tutan temel dinamikleridir. *"...Weber'e göre insan toplumları belli değer ve ideler olmadan varlıklarını da sürdüremezler. Ayrıca bir değer sistemi, bir ideoloji, bir dinde hiç olmazsa mantıksal kuruluşu bakımından bir rasyonellik taşır. Yani bir değer sistemi, bir ideoloji, bir din de dünyayı rasyonelleştirir"*[21].

Her sanat eserinin savunduğu veya tepkide bulunduğu bir dünya görüşü ve ideolojisi olduğuna ve sanat eseri de içinden çıktığı toplumun yapısının bir unsuru olduğuna göre, hem sanat eseri hem de sanatçı toplumun temel dinamikleri olarak nitelenen inanç, gelenek veya dünya görüşünü savunucuları veya onları yok etmeye çalışan başka bir toplumsal sınıfın, egemen ideolojisinin düşmanıdırlar. *"İdeoloji en genel anlamıyla ekonomik ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan, felsefi, hukuksal, siyasal, dinsel, etik ve estetik fikirler dizgesidir. İdeoloji, üst yapının bir öğesidir ve son çözümlemede, üretim biçimini yansıtır. Ansiklopedik anlamıyla ideoloji bir topluma ya da bir toplumsal sınıfa özgü inançlar bütünüdür. İdeoloji genellikle bir toplumsal sınıfın, bir siyasal partinin ya da bir hükümetin sosyo-politik öğretisi içinde biçimlenerek açık bir ideoloji niteliği taşır"*[22]. İdeoloji, bir toplumsal sınıfa özgü inançlar bütünü olunca, sınıflı toplumlarda baskın sınıfın ya da üretim ilişkileri yönünden ekonomik olarak egemen olan sınıfın ideoloji ve dünya görüşü olarak da baskın olacağı açıktır. Bu ilişki toplumsal yapıyı şekillendirme ve temellendirme yönünde toplumsal bilincin bir öğesi olarak karşımıza çıkar. *"Sanatsal oluşum belli bir dünya görüşünün dışa vurumudur; kişisel ifadenin göstergesinin olmasının yanı sıra tutarlı bir dünya görüşünü yansıtması bakımdan toplumsal niteliktedir. Öyleyse öznel bakış açısının toplumsal koşullanmalarla biçimlenmesi sonunda yazar ya da sanatçı, yani en yüksek değer olan insan yaşadığı toplumsal, tarihsel uzama ve zamana ilişkin dünya görüşünü sanatsal bir değer olarak gelecek kuşaklara taşır. Bu yargıyla olası en uzak toplumlara ulaşacak olan yapıtın değerini içkin*

---

[21] Doğan Özlem, **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji**, s.79
[22] İbrahim Armağan, **Sanat Toplumbilimi, Demokrasi Kültürüne Giriş**, s.108

niteliği belirler. Geçmiş dönemlere ait nesnel bir veri olarak sanat/yazın yapıtı içinde biçimlendirdiği toplumun anlaşılmasına olanak sağlar, Goldmann'a göre. Bu değerlendirme diyalektik nitelikte görülebilir; şu anlamda; yaratıcı düşünceyi ve imgelemi, yaratıcının kişisel değerlerini göz ardı etmez, ama yazarın yönelimleri ile ortaya çıkan ürünün oluşumsal yapısını irdelemeyi ilke edinir"[23]. Baskın sınıflar ve egemen ideolojilerin üretim ilişkilerine bağlı olarak kendi düşüncelerini ve yaşam şekillerini daha zayıf toplumsal sınıflara kabul ettirme eğilimleri, zayıf olan sınıf ve ideolojilerle çatışır ve bu ideolojiler insanların toplumsal bilince ulaşmalarında, toplumsal varlıklarını sürdürmelerinde önemli bir rol oynar. *"İnsan toplumları, tarihsel olarak soluk alıp vermeleri ve yaşayabilmeleri için vazgeçilmez temel unsur ve atmosfer olarak ideoloji salgılarlar. Yalnızca ideolojik bir dünya görüşü ideolojinin olmadığı toplumların varolabileceğini tasarlayabilir ve ideolojinin (yalnızca belirli bir biçimin değil) tümüyle ortadan kalkacağı ütopyacı dünya anlayışını kabul edebilirdi...Tarihsel materyalizm, komünist bir toplumun bile, ideoloji olmaksızın bir an olsun işleyebileceğini kabul edemez. (L. Althusser, For Marx, London, s.232)"*[24].

Toplumsal olarak insanların amaçları ve istekleri dünya görüşü ile açıklanabilir. Egemen sınıfın ve ideolojinin var olan toplumsal düzeni sürdürmek veya ideolojilerinin alt sınıflar üzerindeki baskısını devam ettirmek aynı zamanda da egemen sınıfın baskısı altında olan diğer toplumlarda kendi dünya görüşlerini ve toplumsal varlıklarını sürdürmek için sanatı ve sanatçıyı kullanırlar. Çünkü toplumsal yapı içerisinde bir üst yapı ürünü olan ideoloji yine bir üst yapı ürünü olan sanat tarafından egemen ideolojinin savunucusu ve ezilen sınıfın koruyucusudur. *"Her edebiyat yazısı belli bir dünya görüşünü, inancını, doktrini, ideolojiyi savunur veya bulara tepkide bulunur"*[25]. Sanat eserinin

---

[23] Sevim Akten, "Yazın Toplum İlişkisi Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım Yazın Toplumbilim", **Edebiyat ve Toplum Sempozyumu,** (Gaziantep 4-5 Haziran 1999), s.164

[24] David MCLellan, **İdeoloji,** çev.: Ercüment Özkaya, Doruk Yayınları, 1. baskı, Ankara 1999, s.51

[25] Nurettin Şazi Kösemihal, "Edebiyat Sosyolojisine Giriş", s.8

ideolojisi, dünya görüşü sanatçının dünya görüşüdür. Sanatçı da içinden çıktığı toplumun bir özeti olduğuna göre esere yansıyan ideoloji toplumun ideolojisidir. Eserdeki ideoloji ya toplumsal düzeni korumak ya da değiştirmeye yöneliktir. İbrahim Armağan, ideolojiyi tarif ederken, ideolojinin toplumsal ilişkileri değiştirmek ya da pekiştirmek gereksiniminden doğduğunu ve üretim biçimine bağlı olarak ortaya çıktığını gelişip ve biçimlendiğini belirtir.[26]

Toplumbilimsel düşünce açısından sanatçının tarafsız olabileceğini düşünmek gereksizdir. Çünkü insanları bir toplumsal bilinç ve var olma kaygısına yönelten sanatçı ve eseri, bu toplumsal bilinci uyandırmada ya devrimci bir ideolojiyi ya da tutucu bir ideolojiyi savunacaktır. Yani bir ideolog olarak devrimci veya tutucu davranacaktır. Devrimci ideolojide ekonomik ve siyasal gücü ele geçirmek esastır. Bu gerçekleşince artık ideoloji de savunucusu da tutucudur. *"Fransız toplumbilimci Raymond Aran'a göre 'Sovyet sosyologlarının kendi sistemlerinden yana tutucu, Sovyet devrimini geçirmemiş toplumlar konusunda devrimci olmaları ancak bu yolla açıklanabilir (Raymond Aron, Sosyolojik Düşünce Akımları; Pareto, Weber, Durkheim, Ağaciş, Ankara,1973)"*[27].

Sanatçıyı bir ideolog, sanat eserini de bir ideoloji kitabı olarak gördüğümüz zaman şunu da kabul ederiz, sanatçı kendi düşünce ve değer yargılarını toplumun ortak değeri olarak sunmaya ve onu diğer insanlara kabul ettirmeye çalışır. Bunlara evrensel düşünceler görünümü verir. Alman ideolojisine göre her yeni sınıf kendi çıkarını toplumun öbür üyelerinin ortak çıkarı olarak temsil etmeye ve çıkarını ideal bir biçime sokmaya zorlanır; düşüncelerine evrensel düşünceler görünümü vererek ve onları akılcı evrensel olarak gerekli düşünceler gibi temsil edecektir (Alman İdeolojisi. 40-41)[28]. Toplumun örgütlenmesini şekillendiren öğelerden biri olan ideoloji, sanatta farklı bir boyutta da ortaya çıkabilir. Sanatçı egemen ideolojinin baskısı altında

---

[26] İbrahim Armağan, **Sanat Toplumbilimi, Demokrasi Kültürüne Giriş,** s.118

[27] İbrahim Armağan, **Sanat Toplumbilimi, Demokrasi Kültürüne Giriş,** s.120

[28] Raymond Williams, **Marksizm ve Edebiyat**, çev.: Esen Tarım, Adam Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1990, s.45-46

kendisine bu dünya içerisinde iyi bir yer edinebilmek için eserlerini egemen ideolojilerin etkisinde yazabilir, çünkü egemen sınıf ve ideoloji kendi düşünce sisteminin koruyucusu olarak edebiyatı kullanır ve sanatçıları buna egemen ideoloji doğrultusunda eser vermeye zorlar. *"Dilbilim hemen her zaman bir diktatörün ezilen sınıfla, bir bölgenin bir ulusla, bir sınıfın bir sınıfla çatışmalarının yer aldığı kökende politik-dinsel bir alandır. Edebiyat bu çatışmaların hem nedeni hem de sonucudur, çünkü gerek emperyalist sınıfın kendi dinsel ve ideolojik hegemonyasını kabul ettirmesinde, gerekse devlet, sınıf veya bölgenin politik düzeyde dağılmış, aşınmış tarihi kişiliğini idelojik düzeyde koruyup devam ettirmesinde edebiyat can alıcı bir mekanizmadır"*[29]. Marx ve Engels buna 'yönelim edebiyatı' adını vermişler, buna karşı çıkmışlardır. Fakat daha sonraları Sovyet ideolojisi içerisinde edebiyat ideolojiye indirgenmiştir. Çünkü Stalin sanatçıyı 'insan ruhunun mühendisi' olarak görmüştür. Marksizm ideolojiyi bir sınıfa ait inançlar, anlam ve düşünce üretiminin genel süreci olarak kabul eder. *"...İşte on yıllar boyunca etkileyici bir güç olarak kendini kabul ettirmiş olan sosyalist (toplumcu) gerçeklik, varlığını Shadow'un bu beş maddelik önerisinde bulur. Ama bu beş önerinin temelinde yatan düşünce ise, Stalin'in 'insan ruhunun mühendisi' olarak belirlediği düşüncedir. Bu da partinin belirlediği ideolojik yönde ruhlara biçim vermekle olur. Böyle bir disiplinin dışında, sanat topluma yarar değil zarar verir. Bundan ötürü, sanat partinin belirlediği ideolojik yön ve erekler için güdümlü bir sanat olacaktır"*[30].

Sanat, toplumun inanç, gelenek, değer yargıları kısaca toplumun dünya görüşünü yansıtan bir üst yapı unsuru olduğundan dolayı sanatı, egemen ideolojinin ve baskın sınıfın inanç ve geleneklerinin yayıcısı olduğunu düşünmek ve kullanmak imkansızdır. Sınıflı toplumlarda yönelim edebiyatı mutlaka görülecektir, fakat bütün sanatçıları bu edebiyatın yani egemen sınıfın düşünce ve ideolojisinin yayıcısı olarak düşünmek yanlıştır. Çünkü baskıcı ve zorba ideolojiler ve yönetimler sonunda tepkiyle karşılanırlar ve baskıya karşı tepki bu

---

[29] Terry Eagleton, **Eleştiri ve İdeoloji**, çev.: Murat Belge, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1985, s.67-68

[30] İsmail Tunalı, **Marksist Estetik**, Altın Kitaplar Yayınevi, 2. baskı, İstanbul 1993, s.150

ideolojilerin karşısına başka bir ideoloji ve dünya görüşü çıkarır. Bu mücadele kendini kabul ettirme savaşıdır. *"Dünya görüşü bazı koşullarda benzer iktisadi ve toplumsal durumlarda bulunan bir insan topluluğuna ve bazı toplumsal sınıflara kendini kabul ettiren bir düşünce sistemidir. Çok az kişi bir düşünce sistemini bütünüyle gerçekleştirebilir, ama her kişi az çok onun gerçekleşmesine katkıda bulunur, bu da insanları birbirine yaklaştıran ve başka toplumsal sınıfların karşısına çıkaran bir duygu ortaklığı, bir düşünce ve eylem ortaklığı kurmaya yetecek ölçüdedir. Filozoflar ve yazarlar bu dünya görüşünü en son sonuçlarına kadar düşünür ve duyarlar ve bunları dil aracılığıyla kavramsal ve duygusal düzeyde anlatırlar"*[31].

Janet Wollf, egemen ideolojinin hiçbir zaman kapsayıcı olamayacağını ve alternatif ideolojilerle karşılaşacağını belirtir: *"Egemen ideoloji olarak nitelenen ideoloji hiç bir zaman tek ya da tümden kapsayıcı olmamıştır. Kim sosyologlar, yönetilen sınıfların egemen ideoloji ile 'uzlaşmalarının' bir yolunun bulunduğunu ya da alternatif ideoloji olarak öne çıktıklarını söylemektedir"*[32]

Sanatçının düşünce yapısını ve eserlerinde ortaya koyduğu ideoloji ve dünya görüşünün tarafsız olamayacağını daha önce belirtmiştik. Tarafsız olamayan sanatçı eserinde toplumsal bilincin ve toplumsal olarak var olma duygusunun gelişmesi için kendi sınıfına ait ideolojiyi aktarırken egemen sınıfın ideolojisinden tamamen bağımsız olarak hareket edemez. Çünkü 'yönelim' adı verilen durumda egemen sınıfın edebiyat, tiyatro, şiir ve tüm sanat dünyası içerisinde kendisine yer edinmek zorundadır. *"...Yazar birey olarak yapıtında genel izleklerin yoğunlaşmış tikele dönüşmüş biçimlerini gerçekleştirir. İçinde bulunduğu yazın akımının, giderek toplumsal bilincin ortaya çıkardığı izleklerin kendi öznelliğiyle, geneli tikele bütünleştirmiş olur böylece. Ama sınıfsal konumuyla egemen ideoloji arasındaki ilişkiden bağımsız, büsbütün özerk gibi*

---

[31] Lucien Goldmann, **Diyalektik Araştırmalar,** s.62

[32] Janet Wollf, **Sanatın Toplumsal Üretimi,** çev.: Ayşegül Demir, Özne Yayınları, 1. baskı, İstanbul 2000, s.54

de davranamaz. En azından ürettiği metinde konuşan öznenin söylemi toplumsal/ideolojik yapıyla eklemlenen bir söylemdir"[33].

Her toplumun kendine ait bir değer ve inanç sistemi vardır. Toplumun anlaşılabilmesi ve varoluş bilincinin izahı için bu değer ve inanç sistemlerinin çözümlenmesi gerekir. Toplumun değer ve inançları, dünya görüşü kültürel birer kimliktir ve her kültürel kimlik içerisinde gelenek, inanç ve ideoloji önemli bir yer tutar. Bunların toplum içerisinde doğruluğu ya da yanlışlığı tartışılmaz ve kanıtlanmaya çalışılmaz. Bunları toplumun koruyucuları ve bilinç öğeleridir. Toplumun bütün üyeleri tarafından benimsenirler. *"Toplum gerçekliği bir kültür gerçekliğidir; yani her toplumun bir veya birden fazla bir değer ve inanç sistemi vardır. Kültür bilimleri, toplumların, kendi bilgi, değer ve inanç sistemlerinin ışığında anlaşılır hale gelen sayısız varoluş biçimlerini nasıl yaşadığını anlamaya çalışırlar"*[34].

Bu kültürel gerçeklik ve kültürel kimlik içerisinde gelenek, sınıflı toplumlarda baskın olan sınıfın diğer sınıflar üzerinde kendini ve kendine ait olan inanç, değer yargıları, dünya görüşünü kabul ettirme mücadelesinde ezilen sınıfın baskıya göğüs germe ve yok olmaktan kurtulma savaşında sığınılan bir kale gibidir. Ezilen sınıf tarafından gelenek sürekli olarak yüceltilir ve geçmişin bugüne yansıyan bir biçimi olarak sunulur. Baskı altında olan toplumsal gruplar veya sınıflar kendi kimliklerini koruyabilmek için dünya görüşlerini ortaya koyarlar, edebiyat da bu dünya görüşünün dile getirildiği ve yayılmaya çalışıldığı önemli bir alandır. *"Goldmann, büyük edebiyatın bir toplumsal grubu temsil ettiğini söyler. Düşünceler, toplumsal koşullardan doğar, ortak üretimlerdir ve toplumsal gruplar tarafından şekillendirilirler. Burada Goldmann, Marks ve Manheim'in iyi bir öğrencisidir. Düşünceler, belirli tarihsel koşullar altında bir araya gelerek, belirli bir dünya görüşü ya da 'dünya tasarımı'na dönüşürler, bu dönüşüm bir grubun diğer toplumsal kesimlerle*

---

[33] Nedim Gürsel, **Başkaldıran Edebiyat**, s.16-17
[34] Doğan Özlem, **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji**, s.120

kavgası ya da zıtlaşması durumunda kendi kimliğini tanıtmaya zorlandığında ortaya çıkar"[35].

İdeoloji, dünya görüşü/toplum ilişkisi ve bunların sanat eserine yansıması konusunda Lucien Goldmann şöyle düşünür: *"Edebi yaratının incelenmesinde, tarihi maddecilik için temel öğe şu olguya dayanmaktadır: Edebiyat ve felsefe, değişik düzeylerde, bir dünya görüşünün anlatımlarıdır, dünya görüşleri de kişisel değil toplumsal olgulardır"*[36].

Toplumun bilinçlenme sürecinde kültür çok önemli bir faktördür. Çünkü kültür toplumsal olarak var olma ve yaşam mücadelesini sürdürmede daha iyiye ulaşmanın ve özgürlüğün ana kaynağıdır. Toplumsal bilinçte toplumsal yapının zorunlu bir öğesidir ve bir toplumsal gerçekliktir. *"Toplumsal gelişmenin ürünü olarak toplumsal bilinç, aynı zamanda kültür tarihi süreçlerinin bileşken bir parçasıdır, çünkü insanların yaşam süreçleri içindeki davranışları açısından zorunlu ve düzenleyici bir işlev görürler. Toplumsal bilincin toplumun gelişmesi üstünde büyük etkisi vardır. Çünkü dünya görüşleri, kuramlar, düşünceler yoluyla, insanlar kendi doğal ve toplumsal çıkarlarının bilincine varırlar"*[37]. Kültür toplumun bir öğesi olarak bireylerin, ait oldukları toplumun değer yargıları doğrultusunda ortaya koydukları ve yaşarken öğrendikleri birikim ve değerlere yükledikleri anlamlı bir bütünlüktür. Bu anlamlı kavramlar her döneme ve her topluma göre değişir. Adalet, hoşgörü, iyi ve kötü kavramlarının algılanışı her toplumda farklıdır. Bu sebepten dolayı Doğan Özlem, kültür gerçekliğini değere bağlı bir gerçeklik olarak tanımlamaktadır.[38]

Toplumsal bilinç ve varolma mücadelesinde ideoloji, dünya görüşü ve kültür oldukça önemli unsulardır. Sınıflı toplumlarda, iktidarı elinde tutan yani siyasal olarak güçlü olan egemen ideolojinin ve kültürün diğer sınıflara olan

---

[35] Janet Wollf, **Sanatın Toplumsal Üretimi**, s.59

[36] Lucien Goldmann, **Diyalektik Araştırmalar**, s.61

[37] Aziz Çalışlar, **"Bilinç, Toplumsal mad."**, Ansiklopedik Kültür Sözlüğü, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. baskı, İstanbul 1983, s.40-41

[38] Doğan Özlem, **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji**, s.46

baskısı sonucu ve bireyin istemi dışında oluşan olaylar neticesinde topluma ve kendine karşı yabancılaşmasından da bahsetmek gerekir. 'Yabancılaşma' kavram olarak şunu ifade eder: *"Yabancılaşma, temel anlamında, bireyin toplumsal çevreye, topluma ve toplumsal değerlere karşı ilgisini yitirmesi, kendi bireysel iç dünyasına dönmesi, bir bakıma, dünyaya karşı içe dönük (introvert) bir tavır alması demektir"*[39]. Marksizme göre yabancılaşmanın en yoğun olduğu toplumlar kapitalist toplumlardır. Fakat yabancılaşma sadece kapitalist toplumlarda değil, bir sınıfın egemenlik kurmak için toplumu kontrol altına alma uğraşları ve devlet gücünün baskısı da bireylerde yabancılaşmaya sebep olmaktadır. *"Ürünlerin, üretim ilişkilerinin, toplumsal ilişki, kurum ve düşüncelerin, yani insanların kendi etkinlikleri yoluyla ortaya koymuş oldukları toplumsal güçlerin insanlara yabancı, onların istemlerinden bağımsız, kendilerini aşan güçlerce yönetiliyormuş gibi gözüktüğü toplumsal ilinti"*[40].

Toplumda ortaya çıkan yabancılaşma çatışmayı da beraberinde getirir Toplumla birey ve bireyle birey arasındaki çelişkinin bir sonucu olan çatışma aynı zamanda bireyin toplumla yabancılaşması ve içe dönük bir tavır almasıyla insanın kendi iç dünyasıyla çatışmasını da doğurur. Yabancılaşma ve çatışma varlıklarını edebi eserlerde de gösterirler. Çünkü her ikisi de toplumsal birer olgudur. *"Gerçek bir çatışma, tüm insanları ilgilendirdiğinden, sonuna kadar ele almayı gerektirir. Gerçekçi edebiyat ve sanatta, kişisel bireysel çatışmalar ile zihin-psişik gerilimlerin ortaya konuşu, kural olarak, aynı zamanda derin bir toplumsal içeriği, toplumsal önem taşıyan ve toplumsal olarak belirlenmiş bir içeriği gerektirir. Edebiyat ve sanat yapıtlarında çatışmanın verilişi yoluyla, belli kişiliklerin davranış biçimlerinin, yaşam ilişkilerinin vb. içinde yer alan (iyi ya da kötü) insansal olanaklar açığa konur. İnsan ve toplum ilişkileri, toplumsal neden karmaşası bu yolla sanatsal olarak açığa serilir"*[41].

Bu konu üzerinde, yani dünya görüşü, kültür, yabancılaşma, çatışma konuları üzerinde durmamızın sebebi edebiyat sosyolojisi incelemesinde metot

---

[39] İsmail Tunalı, **Marksist Estetik,** s.131
[40] Aziz Çalışlar, **"Yabancılaşma mad."**, Ansiklopedik Kültür Sözlüğü, s.445
[41] Aziz Çalışlar, **"Çatışma mad."**, Ansiklopedik Kültür Sözlüğü, s.51

olarak kullanacağımız Lucien Goldmann'ın, Oluşumsal Yapısalcı Eleştiri metodunun gayesi toplumsal veriler ışığında toplumun dünya görüşünü ortaya koymaktır. Oluşumsal Yapısalcı inceleme, eserin ortaya çıktığı ortamı, sanat eserinin yapısını ve toplumsal etkinlikleri araştırır. *"...Ayrıcalıklı gruplar adını verdiği (groupes privilegies) düşünürler, yazarlar ve sanatçılar herkes kendi bakış açısından aynı anlamlı yapıya yönelerek ortak bir dünya görüşünde birleşirler, dolayısıyla toplumun olası en üst bilincini yansıtırlar. Dünya görüşü, gerçekliğin bütünü üzerine açık, seçik ve birlikçi bir bakış açısıdır...Dünya görüşü bazı koşullarda benzer iktisadi ve toplumsal durumlarda bulunan bir insan topluluğuna yani bazı toplumsal sınıflara kendini kabul ettiren düşünce sistemidir"*[41].

Bir sanat yapıtının çözümlemesinde önemli bir aşama olan toplumsal yapının çözümlenmesi, toplumun en üst bilinci olarak tanımlanan dünya görüşü toplumsal gelişim ve değişimi ortaya koyan toplumsal yapının üretim ilişkilerini siyasi ve manevi yaşamının gelişimini ortaya koyan toplum bilinçlenme düzeyinin en üst seviyesidir. Her sanat eseri bir dünya görüşünün toplumsal bilinçlenme yönünden savunucusudur. Goldmann bir sanat akımının alt yapısını ortaya çıkarma bakımından yöneldiği şeyleri şöyle sıralar: *"a) Ne zaman bir felsefenin, bir edebiyat ya da sanat akımının alt yapısını bulmak söz konusu olduysa, bir kuşağa, ulusa, kiliseye ya da herhangi bir toplumsal topluluğa yönelmedik, bir toplumsal sınıfa ve bu sınıfın toplumla olan ilişkisine yöneldik;*

b)Bir toplumsal sınıfın en yüksek olan bilinci her zaman dinsel, felsefi, edebi ya da sanatsal düzeyde kendini açıklayabilen ve psikolojik olarak apaçık olan bir dünya görüşünü oluşturur"[42]. Yazın ve toplum ilişkisi yukarıda da

maddi ve manevi yaşamın tümünü kapsayan unsurların eserde kendini göstermesi ve bu göstergelerin bütünleyici bir şekilde eserin estetik yapısına dokunmadan ortaya konmasıdır. *"Bütün bu durumlarda, diyalektikçi edebiyat tarihçisinin görevi içkin bir estetik ayrıştırmayla yapıtın nesnel anlamını ortaya çıkarmak, bu anlamın o dönemdeki iktisadi toplumsal ve kültürel etkenlerle ilişkisini göstermektir"*[44].

[44] Lucien Goldmann, **Diyalektik Araştırmalar,** s.65

2. Oluşumsal Yapısalcı Eleştiri Metodu:

1913'de Bükreş'te doğan Lucien Goldmann, 1970'de Paris'te öldü. Bükreş Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Viyana'da bir yıl felsefe okudu. Paris Üniversitesi'nde hukuk, Sorbonne Üniversitesi'nde edebiyat öğrenimi gördü. 1956'da Sorbonne'da edebiyat doktorası yaptı. Marksçı düşünürlerin önde gelen isimlerinden olan Goldmann, felsefe, felsefe toplumbilimi, edebiyat toplumbilimi çalışmalarıyla tanındı. Başlıca eserleri şunlardır; Racine, Gizli Tanrı, Roman Toplumbilimi, Diyalektik Araştırmalar, İnsan Bilimleri ve Felsefe, Kant Felsefesine Giriş.

Lucien Goldmann, Edebiyat toplumbilim çalışmalarında kendisi gibi Marksist bir düşünür olan Georg Lukacs'dan etkilenmiştir. Lukacs, 19. yüzyılda romanı alçalmış dünyada gerçek, sahih değerlerin aranması olarak tanımlar. Lukacs üç tür roman tarif eder:

1-Soyut İdealizmin Romanı: Dış dünyanın karmaşık yapısı karşısında kahraman daralan bilincinin belirlediği roman. (Don Kişot, Kızıl ile Kara)

2-Psikolojik Roman: İç yaşamı çözümleyen bu romanı belirleyen, kahramanın dünya karşısında daha geniş bir bilinçle yer almasıdır. (Oblamov, Bir Delikanlının Romanı)

3-Eğitici Roman: Bu tür romanı belirleyen gerçek değerleri aramaktan vazgeçen kahramanın kendi bilincini sınırlamasıdır. (Wilhelm Meister)[44]

Lucien Goldmann'ın diyalektik- dinamik bir yöntem olan roman toplumbilim kuramı bu temel üzerine oturtulmuştur. Goldmann metodunda sanat eserinin dayandığı toplumsal ve kültürel öğelerden yararlanarak yapıtı bir bütünlük içerisinde ele alır. Goldmann'da esas olan eserin kendi içinde anlamlandırılması yani bir bütün olarak eserin estetik yapısını bozmadan kavranmasını sağlamak daha sonra toplumsal yapı ile ve eser arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak eserde dışa vurulan dünya görüşüne ulaşmaktır. Burada birinci

---

[44] Ekrem Aksoy, "Roman Tarihine Goldmann'cı Bir Yaklaşım", s.1

olarak eserin bütünlüğü ve estetik yapısı korunarak açıklamasını yapmak daha sonra ise eserin anlaşılmasını sağlamaktır. Doğan Özlem genel olarak bir sosyolojik yöntemin tanımını şöyle yapar: "... *Tüm bu belirlemelere koşut olarak, genel bir 'sosyolojik yöntem' tanımı yapılabilirse, Sosyolojik yöntem'in a)nedensel/anlamacı; b)yorumlamacı; c) karşılaştırmalı bir yöntem olduğu söylenebilir. Bu yöntemle ulaşılmak istenen nokta da, özel bir gerçeklik dünyası olarak tarihsel/toplumsal/kültürel dünyayı yine özel kavramlar olarak ideal tiplere dayalı şemalar, hipotezler ve kuramlar içerisinde anlayabilmektir*"[46]. Doğan Özlem'in 'sosyolojik yöntem' tanımından da anlaşılacağı üzere ideal olarak nitelendirilen tarihsel, toplumsal ve kültürel dünyanın daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

Mehmet Tekin romanın toplumsal ve sosyal yönünü şöyle açıklar: "*Bazı romancılar, romanı tarif ederlerken, genellikle onu 'ayna'ya benzetirler: Roman fert veya toplumun aynasıdır. Nihayet bu hükmü tamamlayan bir başka görüş de şudur: 'Roman özel maksatla hayattan seçilmiş bir parçadır.' Bu hükümleri dikkate aldığımızda, şöyle bir gerçek ortaya çıkar: Roman, ferdi, toplumu, hayatı değişen seviyelerde ve ölçülerde yansıtan bir 'ayna'dır. Hal böyle olunca bir romancının, eserinde zamanın sosyal cereyanlarına, fikir sistemlerine, iktisadi, siyasi ve ticari gelişmelere hatta devrin moda cereyanlarına... yer vermesi gayet tabiidir. Çünkü romancı, ister istemez bir cemiyetin, dolayısıyla bir fikrin yansıtıcısıdır*"[47]

Goldmann'ın metodunun diyalektik-dinamik bir yöntem olduğunu belirtmiştik, ulaşılmak istenen sonuç buna sebep olan olayların yani 'neden'lerin iyi bilinmesine ve anlaşılmasına bağlıdır. Nedenlerin iyi anlaşılması sonuçların da iyi anlaşılmasını sağlar. Max Weber; "*Kültür bilimlerinde bilginin, anlama ve açıklama, anlama ve nedenselliğin bir birleşimi ile elde edilebileceğini vurgulamaktadır*"[48].

---

[46] Doğan Özlem, **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji**, s.197

[47] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı ve Unsurları**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1. baskı, Konya 1989, s.63

[48] Doğan Özlem, **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji**, s.128

Oluşumsal yapısalcı eleştiri metodunda birinci bölüm olarak yer alan açıklama kısmında metodun isminden de anlaşıldığı gibi 'yapısalcı' açıklama yöntemi kullanılmaktadır. Yapısalcı çözümlemede gaye metinden yola çıkarak yani metnin yapısını oluşturan ve dışa yansıyan özelliklerini açıklayarak metnin 'derin anlamı'na ulaşmaktır. Bu şu şekilde de ifade edilebilir: Saussure'un dilbilim araştırmaları için geliştirdiği kavramlar olan gösteren, gösterilen ve gösterge ile de açıklanabilir. Gösterenden yola çıkarak gösterilene ve ikisinin bileşkesi olan göstergeye ulaşmaktır. Metinde gösterilenler açık olarak sergilenir, gizli olanlar göstergelerdir. Metnin daha iyi anlaşılması için gizli olanların açığa kavuşturulması ve metnin derin anlamına ulaşılması gerekir. Burada eş zamanlı bir inceleme yapılır. *"Tarih belli bir dizgenin özgül gelişme kipi olarak görülür; tarihin evrimsel ya da art zamanlı özelliğinin açıklanabilmesi için önce şimdiye ilişkin ya da eş zamanlı özelliğinin tam olarak değerlendirilmesi gerekir... eş zamanlı yapıyı tarihsel süreç değil, belli bir zaman düzlemi içinde var olan yapısal bağlantılar ağı belirler."*[48]. Anlaşıldığı gibi eseri ilk önce yer aldığı yani ortaya çıktığı zaman kesiti içerisinde incelemek gerekir. Bu açıklamalar ışığında anlaşılacağı gibi metni oluşturan parçalardan yola çıkarak metni bir bütün olarak incelemek, parçalar arasındaki ilişkileri ortaya koyarak metnin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. *"Yapısalcı yazın eleştirisinde bir metnin, yazın tarihi içindeki yeri, bağlı olduğu akım, içerdiği evrensel gerçekler ya da yazıldığı dönemden yansıttığı özellikler değil, kendi içinde işlerliği olan bir dizge olarak eş zamanlı bir yaklaşımla incelenmesi öngörülür. Yapısalcı eleştiri, metni 'metin dışı' olgularla değil, 'metin içi' olgularla değerlendirme amacını taşır"*[49]. Yapısalcılık eseri parça parça değil bir bütün olarak ele alır. Daha öncede belirttiğimiz gibi oluşumsal yapısalcı yöntemin metin incelemesinde ortaya koyduğu iki aşamadan biri olan anlama aşaması yapıtın iç yapı özelliklerini ortaya koyar. Metnin açıklama aşamasının daha iyi yorumlanmasına olanak

---

[48] Ayşegül Yüksel, **Yapısalcılık ve Bir Uygulama M. Cevdet Anday Tiyatrosu,** Gündoğan Yayınları, 2. baskı, Ankara 1995 s.24

[49] Ayşegül Yüksel, **Yapısalcılık ve Bir Uygulama M. Cevdet Anday Tiyatrosu,** s.13

sağlar. *"Zaten bu yaklaşımın temelinde Gerard Genette'in yapıtın içsel çözümlemesi vardır; kişi, uzam, zaman ulamlarını çözümleyerek anlamlı yapıların ve dünya görüşünün anlaşılmasını sağlar. Sonra yazarın içinde yetiştiği toplumun ekonomik, siyasal, kültürel yapısıyla birlikte söz konusu dünya görüşünü bütünsel bir bakışla açıklar."*[51]

Bir metnin içerisinde kişi, uzam (mekân), zaman unsurlarının çözümlenmesiyle ulaşılmak istenen anlamlı yapılara eserin belirleyici özelliklerine göre 'anlam kavşakları'na bölünmesiyle ulaşılabilir. Bir metnin belirleyici unsurları veya anlam kavşakları belli düzlemler üzerinde bölünebilir ve incelenebilir. Metnin zaman-mekan düzlemi, şahıs kadrosu, olay örgüsü gibi bölünebilecek 'anlam kavşakları' arasındaki ilişkiler birer düzeydir. Bunların çözümlemesi metnin içerisine yönelik yani bir içkin çözümlemedir. *"Goldmann 'köktenci yapısalcılık' adını verdiği 'özel' yaklaşımında incelenen nesneye ve onu çevreleyen yapıyı iki ayrı birim olarak ele alır. Bir nesnenin (Sözgelimi oyun metninin) 'tüm' olarak gerçekliğinin ancak toplumsal bir yapıya bağlanmasıyla belirlenebileceğini söyleyen, araştırmasını iki düzeyde sürdürür. a) Yapıt iç özelliklerinin belirlenmesi, b)Yapıtın oluştuğu toplumsal ortamın iç özelliklerinin belirlenmesi. Amaç, yapıtın tümel gerçeği ile toplumsal yapının gerçeği arasındaki ilişkileri bulmaktır; bir başka deyişle araştırma, yapıtın dışındaki gerçeğe bakma ve yapıtla yapıtın gerçeği arasındaki eş yapılılığı bulup çıkarmaya yönelir"*[52].

Sanat eserinin konusunun insan değil, yazarın içinden çıktığı toplumun inançları, değerleri ve dünya görüşüdür. Goldmann, oluşumsal yapısalcı metodunun birinci bölümünü oluşturan anlama aşamasında anlamaya eğilirken eserin toplumla olan ilişkisine değil eserin iç yapısına yönelmiştir. Eseri, topluma, toplumun ideolojik yapısına bağlamadan önce metnin iç tutarlılığını esas almıştır.

---

[51] Sevim Akten, "Yazın Toplum İlişkisi Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım Yazın Toplumbilim", s.165

[52] Ayşegül Yüksel, **Yapısalcılık ve Bir Uygulama- M. Cevdet Anday Tiyatrosu**, s.69

"Goldmann, sanatsal yaratıyı birey-aşkın öznenin imgesel etkinliği olarak tanımlamış, sanat yaratılarını toplumsal/ideolojik yapıyla açıklarken neden/sonuç ilişkisine dayanan mekanist bir yaklaşım değil, sanat yapıtının özgül bütünlüğünden yola çıkan, bu bütünlükle onu çevreleyen daha geniş yapılar arasında türdeşlikler arayan diyalektik bir yöntem geliştirmiştir. Birey aşkın özneyi tüm etkinliklerinin, dolayısıyla da sanatsal yaratının merkezine yerleştiren ortak bilinçle yazın akımları arasındaki ilişkinin karmaşıklığını, tek boyuta indirgenmemesi gerektiğini de vurgulamıştır. İlk elde kavranması gereken çevreleyici yapı, yani toplumsal ideolojik bağlam değil, yapıtın iç tutarlılığı, yazınsal metnin kendisidir"[53].

'Birey aşkın özne' yukarıda geçen bu ifadeyi Goldmann, sanat sosyolojisinde toplumsallık ifadesi olarak kullanır. Burada eylem bireyi aşar, tek bir birey değil birkaç kişi veya toplum tarafından gerçekleştirilir. Kolektif özne olarak da adlandırılan birey aşkın özneyi Goldmann şöyle açıklar: *"... Bu masa ağır kaldırmak için iki kişi gerekir. Dolayısıyla onu kaldıran özne A şahsı ya da B şahsı değil A ve B'dir. Masanın kaldırılmış olduğu ancak kolektif bir özneye ilişkin olarak anlaşılabilir. Global anlam ve yapısını ayrıştırmaya çalıştığım bu yapıt ile karşı karşıya kaldığımda soracağım soru daima aynı ya da aynı türden olacaktır. Bu yapıt hangi insan grubu ile ilişkili olarak anlaşılabilir"*[54]. Yine Goldmann kolektif özneyi, eserin iç yapısının anlaşılması için hangi toplumsal grupla incelenmesi hususunda işlevsel bir gerçeklik olarak görür.

Oluşumsal Yapısalcı metodun daha iyi anlaşılabilmesi için metodun Tanju İnal tarafından şemalaştırılmış şekillerini burada vereceğiz.

---

[53] Nedim Gürsel, **Başkaldıran Edebiyat**, s.27

[54] Theodor Adorno- Lucien Goldmann, "Betimleme, Anlama, Açıklama", çev.: İskender Savaşır, **Metis- Defter**, Temmuz- Kasım 1990, sayı: 14, s.47

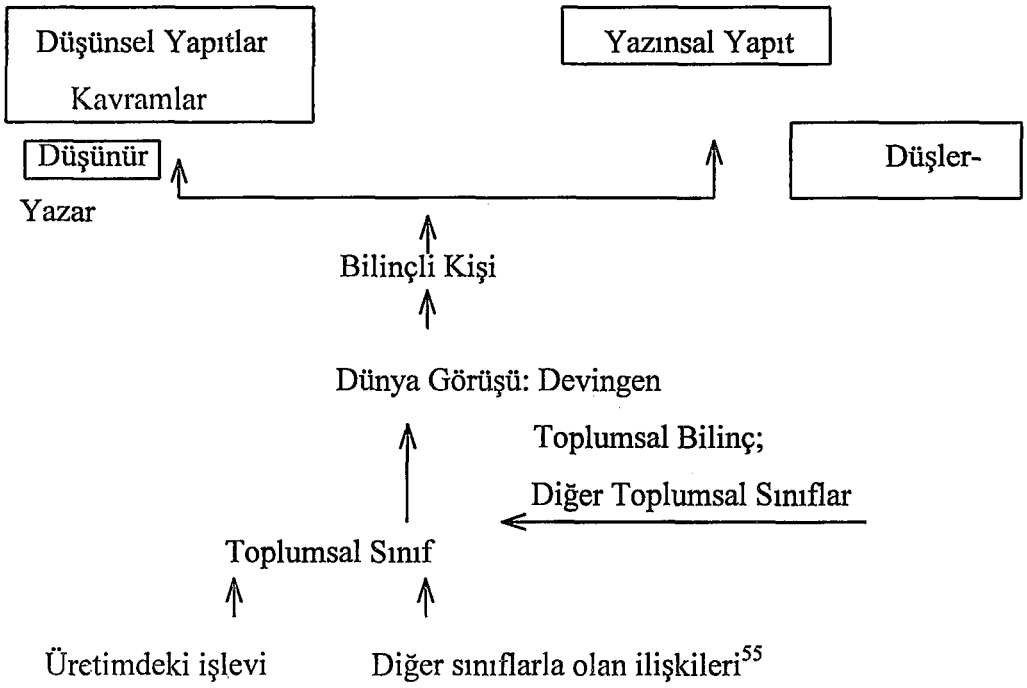

Şemadan da anlaşılacağı üzere, temelde toplumsal sınıf yer almaktadır. Toplumsal sınıfın diğer sınıflarla olan ilişkileri ve üretimdeki işlevi, daha sonra bu toplumsal sınıfın dünya görüşü ve bu dünya görüşünün anlatıcısı konumunda bilinçli kişi/yazar, düşünür ve son olarak ulaşılan eser . *"Yazar ve metni birbirini bütünleyecek biçimde birlikte çözümlemek. (Lucien Goldmann- Le Dieu Cache, Gallimard NRF, İdees, Paris 1959,s.19)"*[56].

Tanju İnal aynı makalesinde ikinci bir şema daha verir;

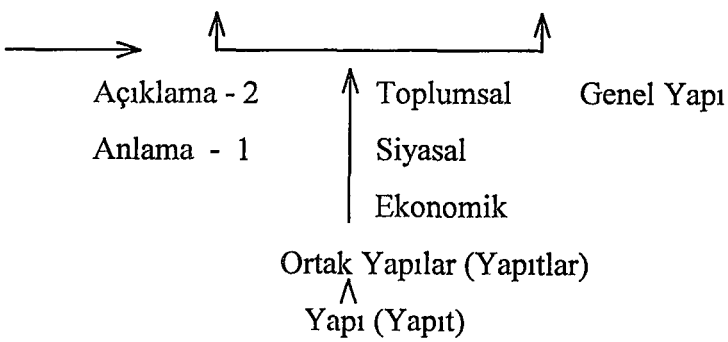

[55] Tanju İnal, "Oluşumsal Yapısalcı Yazın Eleştirisine Uygulamalı Bir Yaklaşım, Goldmann'da Racine'i Okurken", s.64

[56] Tanju İnal, "Oluşumsal Yapısalcı Yazın Eleştirisine Uygulamalı Bir Yaklaşım, Goldmann'da Racine'i Okurken", s.64

Daha önce de belirtildiği şemalardan da anlaşılacağı gibi Goldmann'ın yapısalcılığı iki bölümden oluşuyor. Goldmann oluşumsal yapısalcı yöntemin iki bölümden oluşmasını şöyle açıklar: *"Yazın toplumbiliminde araştırmacı incelediği yapıtı anlayabilmek için ilk elde metnin tümünü içeren yapıyı ortaya koymaya çalışmalıdır. (...) Metnin oluşumunu açıklarken, ortaya koyduğu yapının yapıtla işlevsel bir niteliği bulunup bulunmadığını, yani belli bir durumda bireysel ya da kolektif öznenin anlamlı davranışını içerip içermediğini de göstermelidir. (...) Anlamanın, inceleme nesnesine içkin anlamlı bir yapıyı ortaya koymak olduğunu söyledim. Açıklama bu yapının çevreleyici, daha geniş bir yapının içine yerleştirilmesinden başka bir şey değildir. Böylece ilkinin ikinci yapıya ilişkin işlevsel niteliği de kavranmış olur. Araştırmacı, çevreleyen yapıyı tüm ayrıntılarıyla değil yalnızca incelediği yapıtın oluşumunu aydınlatıcı yönleriyle ele alınmalıdır"*[57].

Eserin tam olarak iyi bir şekilde yorumlanabilmesi için bu iki aşamanın da eksiksiz olarak incelenmesi gerekir. Açıklama aşamasında yani eseri dıştan çevreleyen özelliklerin araştırılmasında, yapıtın toplumla, toplumun dünya görüşü ile ilgili olan yönleri ve eserin ilişkili olduğu toplumsal sınıfın değer ve yargılarıyla açıklanabilmesi için metnin yapısal olarak bütünlüğüne dokunmadan ortaya konması ve iyice araştırılması gerekmektedir. *"Bir romanın edebi bakımdan güçlü olması, büyük ölçüde bu 'yapı'nın sağlam temeller üzerine oturtulmasına bağlıdır. Çünkü okuyucu ile eser arasındaki diyalog -veya iletişim- sonucunda doğan estetik haz, söz konusu 'yapı'nın mahsulüdür. Bu 'yapı'da kendini gösterecek herhangi bir zaaf, kusur veya karışıklık okuyucunun eserden yeterince haz almasını engelleyecektir"*[58]

---

[57] Nedim Gürsel, **Başkaldıran Edebiyat**, s.27-28
[58] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı ve Unsurları**, s.17

Oluşumsal Yapısalcı metodun içeriği;

2.1. Anlama Aşaması (İçkin Çözümleme):

Anlama aşaması, tamamen metnin iç yapısına yönelik bir incelemedir. Metnin toplumsal yönünü ortaya koymadan eserin özünün içerik çözümlemesidir. Anlama aşamasında, metnin bakış açıları, anlatım teknikleri, zaman, mekân, kişiler ve metnin toplumsal yapı ile olan ilişkileri incelenmektedir.

2.1.1. Anlatının Bakış Açıları:

"Kimi eleştiricilere göre, bakış açısı roman yazmanın temel taşıdır. Perey Lubbock, 'Roman sanatında karışık, güç bir sorun olan yöntem sorunu, bence, tümüyle bakış açısı sorununa yani anlatıcı ile anlatılanlar arasındaki ilişkiye dayanmaktadır.' der. Lubbock, The Craft of Fiction adlı kitabında değişik bakış açılarını üstün bir yetenek ve derin bir anlayışla incelemektedir. Lubbock'a göre, romancı kişilerini, yan tutmadan ya da tutarak, bir gözlemci gibi dıştan anlatabilir; ya da tutup kendini romandaki kişilerden birinin yerine koyarak bütün öteki kişilerin davranışlarının gerisinde yatan nedenleri bilmezlikten gelebilir ya da bir takım ara tutumlar takınabilir"[59]

Bakış açısı, yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere anlatıcı ile anlatılanlar arasındaki ilişkidir. Bu da yazarın istemi doğrultusunda çeşitlilik gösterebilir. Şerif Aktaş ise bakış açısını şöyle tanımlar: *"Bakış açısı, anlatma esasına bağlı metinlerde vaka zincirinin ve bu zincirin meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından görüldüğü, idrak edildiği ve kim tarafından, kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevaptan başka bir şey değildir"*[60]. Bakış açısı eserin bütünün kapsamaktadır. Eserde olay örgüsü, kişiler, mekan, zaman bakış açısına bağlı olarak değerlendirilmektedir. Şklovski'nin bakış açısına yaklaşımı daha farklıdır:

---

[59] E. M. Forster, **Roman Sanatı,** çev.: Ünal Aytür, Adam Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1985, s.119-120

[60] Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş,** Akçağ Yayınları, 2. baskı, Ankara 1991, s.84

"Bir sanat yapıtı öbür sanat yapıtlarıyla kurulan bağıntıya göre ve onlarla gerçekleşen bütünleşmeler yardımıyla algılanır"[61]

Yazarın eserinde okuyucusuna iletmek istediği fikir ve düşüncelerin sanatçının istediği şekilde daha iyi bir biçimde algılanmasında bakış açısının önemi büyüktür. Bu yüzden sanatçı eserine ve eserinde anlatılanlara uygun bir bakış açısı seçmelidir. Mehmet Tekin bakış açısının romanda denge unsuru olduğunu belirtir; *"Bir romanda 'anlatıcı' ile 'anlatılan' arasındaki mesafenin dengeli bir çizgide tutulmasında, romanın sağlıklı bir yapıya sahip olmasında, seçilen ve uygulanan bakış açısının önemi büyüktür"*[62].

Roman sanatında bakış açısı dört başlık altında ele alınmaktadır: Tanrısal bakış açısı, tekil bakış açısı, gözlemci figürün bakış açısı, çoğul bakış açısı

2.1.1.1. Tanrısal Bakış Açısı;

Tanrısal bakış açısında anlatıcı olayların dışındadır ve anlatılan üzerinde bir konuma sahiptir. Anlatılanların ve romanda kurulan dünyanın dıştan gözlemleyicisidir. *"Bu, anlatım konumunun en belirgin özelliği anlatılan olaya müdahalelerde bulunan ve yorumlar yapan, bilgi aktaran bir anlatıcının varlığıdır"*[63].

Tanrısal bakış açısında anlatıcı romandaki kişilerin yaratıcısı konumundadır ve onlar hakkında söz sahibidir. Tanrısal anlatımda konuyu ve kurmaca dünyayı okuyucuya aktaran, romandaki bu kurmaca dünyanın dışından birisidir. Bu anlatıcı olaya müdahale eder ve yorumlar yapar. Kurmaca dünya tamamen dışarıdan algılanır. Tanrısal bakış açısını, Şerif Aktaş 'Hakim bakış açısı' veya 'yazar-anlatıcı' olarak adlandırır. *"İtibari bir varlık olan anlatıcı, eserde, yazarın dilini kullanarak ait olduğu aleme ait mekânı, şahıs kadrosunu ve hayat tezahürlerini*

---

[61] Tzevatan Todorov, **Yazın Kuramı Rus Biçimcilerin Metinleri**, çev.: Mehmet Rifat-Sema Rifat, Y KY Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1995, s.45-46

[62] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1**, Ötüken Yayınları, 1. baskı, İstanbul 2001, s.48

[63] Franz K. Stanzel, **Roman Biçimleri**, çev.: Fatih Tepebaşılı, Çizgi Kitabevi, 1. baskı, Konya 1997, s.19

nakleder veya dikkatlere sunar. Bu hususu dikkate alarak 'hakim bakış' açısından hareketle yazılmış eserlerdeki anlatıcıya 'yazar-anlatıcı' adını verebiliriz"[64].

Bu bakış açısı anlatıcıya geniş imkanlar sunar. Anlatıcının kurmaca dünyanın dışından olması, kişilerin üzerinde bir konumda bulunması dolayısıyla okuyucuya kişiler aktarılırken onların sadece dış görünümleri değil iç dünyaları da bütün ayrıntısıyla anlatılabilir. Mehmet Tekin, Tanrısal bakış açısının, her şeyi bilme esasına dayandığını belirtmektedir.[65]

2.1.1.2. Tekil Bakış Açısı:

Bu anlatım şeklini Tanrısal bakış açısından ayıran iki önemli özellikten biri, anlatıcının romandaki kurmaca dünyanın dışından değil de içinden olması, diğeri ise anlatıcı tarafından dışarıdan algılanan bir dünya değil, anlatıcının içinde bulunduğu ve bizzat yaşadığı bir dünya olmasıdır. Tekil bakış açısında Tanrısal bakış açısının tersine anlatıcı kurmaca dünyanın temsilcisidir. Franz K. Stanzel, bu bakış açısının romanlarda daha fazla kullanılmasının sebebi şöyle açıklar: *"Bir roman kahramanının anlatıcıyla özdeşleşmesi, anlatılanların gerçekmiş duygusu uyandırdığı için romanın başlangıç dönemlerinde daha fazla kullanıldı"*[66].

Anlatıcının kurmaca dünyanın içinden olması, yani 'roman figürlerinden' biri olması anlatıcının kurmaca dünyaya müdahalesini zorlaştırır. Tanrısal bakış açısından farklı olarak, anlatıcının romanın diğer kişileri ve olaylar hakkındaki bilgisi sınırlıdır. Anlatıcının bilgisi gözlemlerine ve deneyimlerine dayanmaktadır. Şerif Aktaş 'Kahraman anlatıcının bakış açısı' adını verdiği tekil bakış açısını şöyle açıklar: *"Anlatma esasına bağlı itibari metinlerde vaka, şahıs kadrosu ve mekâna ait hususiyetler kahramanların biri tarafından nakledilir. Bu durumda anlatıcı söz konusu kahramanın müşahade kabiliyeti, tecrübesi ve bilgi seviyesi ile sınırlıdır"*[67].

---

[64] Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, s.96
[65] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1**, s.50
[66] Franz K. Stanzel, **Roman Biçimleri**, s.33
[67] Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, s.100

2.1.1.3. Gözlemci Figürün Bakış Açısı:

Bu bakış açısında anlatıcının olaya müdahalesi tamamen ortadan kalkmaktadır. Anlatıcı kendisini okuyucuya hissettirmeyecek şekilde saklanır. Stanzel bunu 'anlatıcısız roman' olarak da adlandırmaktadır. Tanrısal bakış açısında anlatıcı kişiler hakkında söz sahibiyken ve onların yaptıkları her şeyi denetlerken, gözlemci figürün bakış açısında tamamen kişiler kendi başlarına davranıyorlarmış gibi gözükürler. *"Kişisel romanda anlatıcının geri plana çekilmesi, Tanrısal anlatım romanında yazarın kişiliğini ifade edebilecek olan bütün anlatım unsurlarının dışlanması veya tarafsızlaştırılması, anlatımda göstermeye, karşılıklı konuşmalara, yaşanmış söze, bilinç yansıtılmasına daha fazla önem verilmesi, özellikle anlatım açısının bir roman figürünün bilincine sabitlenmesi tanrısal anlatım romanına nazaran kişisel, romanda okuyucunun yönelme durumunu temelde değiştirir"*[68].

Şerif Aktaş ise, 'Müşahit-anlatıcıya ait bakış açısı adını verdiği bu bakış açısını şöyle açıklar: *"Anlatma esasına bağlı bazı metinlerde, anlatıcının kahramanlardan daha az malumatı olduğu görülür. Bu gruba giren eserlerde ve yazı parçalarında anlatıcı vaka içinde yer alan şahıs kadrosunu teşkil eden fertleri bir kamera tarafsızlığı ile izler, onları geçmişi, ruh halleri hakkında bilgi vermeden yaptıklarını gözler önüne serer"*[69].

2.1.1.4. Çoğul Bakış Açısı:

Zaman içerisinde romanın gelişimiyle birlikte, romanın anlatım teknikleri değişiklik göstermiştir. Klasik roman anlayışından modern roman sürecine geçişte hem gelişen roman tekniklerinin hem de okuyucu isteklerinin bir gereği olarak yazarlar bakış açılarında da değişiklik yapma yoluna gitmişlerdir. Tanrısal bakış açısı modern romana geçişte yerini çoğul bakış açısına bırakmıştır. Mehmet Tekin, çoğul bakışını şöyle tanımlamaktadır: *"Yeni olan şudur: 'geleneksel romanda (veya geleneksel anlatımda, anlatma meselesi tek merkezliydi, yani olaylara, kişi,*

---

[68] Fraz K. Stanzel, **Roman Biçimleri**, s.47
[69] Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, s.113

zaman ve mekâna bir kişinin bilinç penceresinden bakılıyordu. Anlatım düz bir çizgide gerçekleşiyordu ve anlatılanlar da tek boyutlu olarak yansıtılıyordu. Oysa gerçek, anlatı dünyasının dışındaki gerçek çok yönlü ve çok boyutluydu. Özellikle insan gerçeği... Dıştaki gerçeğin hakkıyla yansıtılması için romancılar tek merkezli bilinç yerine, birçok kahramanın bilincini devreye sokmuşlar ve olayları çok yönlü olarak yansıtma cihetine gitmişlerdir"[70].

2.1.1.5. Tasvir (Betimleme):

Roman anlatmaya ve göstermeye dayalı olarak yapılan bir sanattır. Anlatıcı bu sanatı yaparken romanın bir edebi tür olarak ortaya çıkışından beri gelişmeye başlayan ve sanatçının işini kolaylaştıran anlatım tekniklerinden faydalanır.

Bu anlatım tekniklerinin en önemlilerinden biri olan tasvirin sözlük anlamı şöyledir; *"(1)- Tasarlama, bir şeyi sözle veya yazıyla anlatma, göz önünde canlandırma, betimleme, (2)- ayrıntılarıyla anlatmak, göz önünde canlandırmak"*[71].

Sözlük anlamından da anlaşılacağı gibi tasvir, anlatılan kişilerin, olayların ve mekânın resminin çizilerek okuyucuya aktarılmasıdır. Mehmet Tekin ise tasviri, şöyle açıklar: *"Tasvir, romanın kurmaca dünyasında yer alan kişi, zaman, olay, mekân gibi unsurları, sanatın sağladığı imkanlardan yaralanarak görünür kılmaktır"*[72].

Romanın bir tür olarak edebiyatta yerini almaya başladığı ilk dönemlerden günümüze kadar tasvir anlatım tekniğinin roman içindeki konumu önemli değişikliklere uğramıştır. Bir zamanlar romanın vazgeçilmez unsurlarından biri olan tasvir, günümüz modern roman anlayışında yok denecek kadar az kullanılmaktadır. Romanın yazıldığı döneme bağlı olarak bu anlatım tekniğinin kullanımı da farklılık göstermektedir. Realist yazarların tasvire verdikleri önem ve onu kullanmada gösterdikleri özen, romantik yazarlardan farklıdır.

---

[70] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1**, s.57-58
[71] **Türkçe Sözlük**, TDK. Yayınları, Yeni baskı Ankara 1988, s.1423
[72] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1**, s.200

Tasvir, anlatımda inandırıcılığı, romanda yaratılan kurmaca dünyanın gerçek dünyayla olan bağlarını ve benzerliklerini kuvvetlendirmek için kullanılır.

Tasvir uygulama şekli bakımından ikiye ayrılır:

"1-Nesnel (objektif=realist) tasvir

2-Öznel (Subjektif=romantik) tasvir"[73].

Anlatım bütünüyle gerçeklere dayanıyorsa, bir mekân veya bir kişi olduğu gibi anlatılıyorsa bu şekilde yapılan tasvirler nesnel (realist) tasvirlerdir. Anlatıcının hayal dünyasında canlandırıp yaptığı tasvirler de öznel (subjektif) tasvirlerdir.

2.1.1.6. Mektup Tekniği:

Roman kişilerinin duygu ve düşüncelerinin, okuyucuya o kişinin aracılığı ile ulaştırılmasıdır. Mektup bir haberleşme aracıdır, yüzyıllar boyunca önemini korumuş olan mektup, roman sanatına da bir anlatım tekniği olarak girmiştir.

Mektubun romana bir anlatım tekniği olarak girmesi anlatıcının kişilerinin duygu ve düşüncelerinin aktarmasında işini oldukça kolaylaştırmıştır. Ayrıca mektubun romana sokulmasıyla birlikte anlatının bakış açısında da farklılaşma olur. Olayların aktarılmasında ve yorumlanmasında mektubu yazan kişinin görüşleri devreye sokulur.

Mehmet Tekin mektubun romandaki kullanım şekillerini şöyle açıklar: *"Mektup tekniği roman türünde genellikle iki şekilde kullanılmıştır: biri romanın müstakil ve peş peşe gelen mektuplarla şekillenmesidir. Diğeri ise, tekniğin roman genelinde ve gerektiğinde kullanılmasıdır"*[74]. Elçin'in, Mahmut ile Meryem romanı mektup tekniğinin ikinci şekilde kullanılmasına örnek olarak gösterilebilir.

---

[73] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1,** s.208

[74] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1,** s.227

2.1.1.7. Özetleme Tekniği:

Roman oldukça geniş ve kapsamlı bir anlatım türüdür. Roman anlatım olarak ne kadar geniş ve uzun bir dönemi ele alırsa alsın, anlatını içinde (kurmaca dünyada) yer alan her olayı, kişiyi bütün yönleriyle, ayrıntılarıyla eserin içine alınması anlatının boyut açısından imkanlarını zorlayacaktır. Her ayrıntının eserde geniş bir şekilde yer alması aynı zamanda okuyucunun bu ayrıntılar içinde boğulmasına ve eserin akıcılığının yok olmasına sebep olacaktır. Bu yüzden roman yazarları gerekli gördükleri yerleri özetleme yoluyla aktarırlar. *"Özetleme tekniği, adı üzerinde verilecek bilgi ile yapılacak tanıtmanın 'özet' halinde sunulmasıdır"*[75].

2.1.1.8. Geriye Dönüş Tekniği:

Romanda zamanla ilgili olan bir anlatım tekniğidir. Romanın zamanı temelde geçmişe dayanmaktadır. Anlatıda hangi zaman kullanılırsa kullanılsın (şimdiki, geçmiş, gelecek) anlatıcı mutlaka geriye dönüşlerle öykü zamanı dışında kalan olayları aktarma yoluna gidecektir.

Her hangi bir roman kişisinin yaşamı romanın anlatılmaya başlandığı zamandan (öyküleme zamanı) başlamaz. Anlatıcı onu geçmiş yaşantısı ve psikolojik durumun vermek ve roman kişisinin bütün yönleriyle eksiksiz bir şekilde tanıtabilmek için bu teknikten faydalanır. Geleceğe yönelik romana alınan bilgiler ise 'ileri sapım'lar yapılarak verilir. Geriye dönüş tekniği üç şekilde uygulanır: *"Amaç ve işlevine bakarak geriye dönüş tekniğinin üç şekilde uygulandığını görürüz:*

a- Dar anlamda geriye dönüş

b- Yapıcı geriye dönüş

c- Çözücü geriye dönüş (Aytaç, 1975, s.235)"[76].

Dar anlamda geriye dönüş öykü zamanından kısa bir süre önce olmuş olayların aktarılmasıdır. Yapıcı geriye dönüş ise olay ve kişiler hakkında ayrıntılı

---

[75] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1**, s.230

[76] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1**, s.234

bilgiler vermek için yapılan geriye dönüştür. Çözücü geriye dönüş polisiye romanlarda ortaya atılan bir sorunu çözmek için kullanılır.[77]

2.1.1.9. Montaj Tekniği:

Roman, bünyesine değişik bilim dallarından ve anonim malzemeden unsurlar alabilir. Anlatıcının vermek istediği mesaja ve konu bütünlüğüne uygun olarak her türlü parça esere alınabilir. Bu alıntılar bir yazardan olabileceği gibi halk kültürü unsurlarından da olabilir. *"Montaj tekniği bir romancının, genel kültür bağlamında bir değer ifade eden anonim, bireysel hatta ilahi nitelikli bir metni, bir söz veya yazıyı, 'kalıp halinde' eserin terkibine belirli bir amaçla katması, kullanması demektir"*[78]. Bu tür alıntıların doğru ve eserin amacına uygun bir şekilde yapılması durumunda, eser anlatım bakımından bir genişlik ve zenginlik kazanır.

2.1.1.10. Otobiyografik Yöntem:

Romanda anlatıcının kendi hayatını anlattığı eserlerde kullanılan bir tekniktir. Anlatıcının kendi biyografisini sunduğu romanlar tekil bakış açısıyla yazılır ve okuyucuyla arasında doğrudan bir ilişki kurar. Anlatıcı, roman kişilerinden birisi olduğu için okuyucuyla olan bağlantısında inandırıcılık açısından daha dikkatli olmak zorundadır, çünkü okuyucunun ilgisi direkt olarak anlatıcıya yönelmektedir. Tekniğin en büyük zorluklarından birisi budur. *"Hâl böyle olunca, anlatı sisteminde yer alan her şey, bu anlatıcının bakış açısından okuyucuya yansır. Anlatıcının bu konumu otobiyografik yöntemin manevra yeteneğini kısmakta, darlaştırmaktadır"*[79].

---

[77] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1**, s.238
[78] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1**, s.243-244
[79] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1**, s.249

2.1.1.11. Leitmotiv Tekniği:

Bir müzik terimi olan leitmotiv, romanda bir ahenk sağlamak ve anlatıma canlılık katmak için kullanılır. Bir romanda sık tekrarlanan sözler, roman kişilerinin karakterlerini gösterecek şekilde yaptıkları hareketler, konuşma şekilleri leitmotiv tekniğinin özellikleridir. Müzikte ifade ettiği anlam da bir eserin ayırt edici özelliğidir.

"Edebiyatta, özellikle roman türünde rağbet gören bir teknik olarak 'leitmotiv', türlü vesilelerle tekrarlanan bir ifade kalıbıdır. Özellikle natüralist romancıların başvurduğu bu teknik, roman şahıslarını belirleyen tipik özelliklerini vermede kullanılır. Mesela belli bir kelimenin dikkati çeken telaffuzu, ya da belli şartlar altında tekrarlanan mimikler, sonra her fırsatta hatırlatılan bazı yaratılış özellikleri leitmotiv karekteri taşır (Aytaç, 1972, s.173)"[80].

Pavis Patrice ise Leitmotiv tekniğinin edebiyatta kullanımını şöyle açıklamaktadır; *"Edebiyatta ise letmotiv bir sözcük grubunu, bir imgeyi ya da yinelenen bir biçimi, bir izleği çağrıştırmak, biçimsel bir yinelemeyi hatta bir takınağı belirtmek için kullanılır. Yapıtta düzenli olarak yinelenen biçim ve içerik öğeleri leitmotiv kavramı içinde yer alabilirler. Bu bağlamda önemli olan leitmotivler dizisinin yarattığı metaforik etkidir. Bu da yapıtın onu üzerinde etkilidir."*[81]

2.1.1.12. Diyalog Tekniği:

Söze dayalı bir anlatım türü olan romanda diyalog temel anlatım tekniklerinden biridir. Kurmaca dünyada anlatımın inandırıcılığı, olayların açıklığa kavuşturulmasında önemli bir rol oynar. Kişilerin karşılıklı konuşmalarına dayalı olan bu teknik, roman kişilerinin tanıtılmasında da kullanılmaktadır. *"İlk elde romanın bünyesine katılmak istenen her şey cansızdır, bir nesneden ibarettir. Romancı onlara, adeta bir, 'Mesih' gibi ruh verir,*

---

[80] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1**, s.251

[81] Pavis Patrice, **Dictionnaire du theatre"**, Paris, Dunod, s.192

canlandırarak okuyucunun karşısına çıkarır. Bu işlemin gerçekleştirilmesinde 'diyalog' yönteminin katkısı büyüktür"[82].

2.1.1.13. İç Diyalog Tekniği:

İç diyalog tekniği roman kişilerinin iç dünyasında, karşısında bir varmış gibi konuşmasıdır. Roman kişisinin psikolojik durumunu ve iç dünyasını okuyucuya anlatmak için kullanılır. İç diyalog tekniğinde kullanılan cümleler gramer kurallarına uygun olarak kurulur.

2.1.1.14. İç Çözümleme Tekniği:

Roman kişisinin duygu ve düşüncelerinin anlatıcı tarafından okuyucuya aktarılmasıdır. Anlatıcının roman kişilerinin iç dünyalarını aktarırken objektif bir tavır takınması bu tekniğin en önemli özelliğidir. Anlatıcının tarafsızlığı tekniğin kullanımındaki başarının da bir göstergesidir. *"İç çözümleme yöntemi hem tanıtıma hem de anlatıma 'sahihlik' kazandıracak, dolayısıyla romanı güçlü kılacaktır"*[83].

2.1.1.15. İç Monolog Tekniği:

Roman kişisi ile okuyucunun arada anlatıcı olmadan karşı karşıya geldiği ve roman kişisinin iç dünyasında kendi kendisiyle konuşturulduğu anlatım tekniğidir. Roman kişisi içinde bulunduğu psikolojik durumu yine kendisi aktarır. İç diyalog da olduğu gibi temel, söz üzerine kurulur. Cümleler iç diyaloga göre daha düzensizdir. Mehmet Tekin'in, Bowling'den yaptığı alıntıda Bowling, iç monolog tekniğini şöyle tanımlar: *"Geleneksel monologdan şu özellikleriyle ayrılır. İçerik bakımından, en içten, bilinçsize en yakın düşüncelerin dile getirilmesidir; doğal nitelikleri bakımından, düzenleyici mantıktan önce gelen, içten düşünceleri doğuşlarına, akışlarına göre sıralayan bir konuşmadır; şekle gelince, söz*

---

[82] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1**, s.255
[83] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1**, s.261

diziminin en küçük öğelerine indirilmiş dolaysız cümleler kullanır. (Bowling L.E.; Bilinç Akımı Tekniği Nedir?, çev.:M. Belg, Yeni Dergi, sayı: 8, 1965)"[84].

2.1.1.16. Bilinç Akımı Tekniği:

Roman kişisinin duygu ve düşüncelerinin düzensiz bir şekilde okuyucuya aktarılmasıdır. Kişinin iç dünyasına yönelik diğer tekniklerle çeşitli benzerlikler gösterir. Bilinç akımında kullanılan cümlelerde bir düzensizlik vardır. Kişinin bilinç altında oluşan duyguları yazarın araya girmeden okuyucuya aktarılmasında kullanılır. Burada önemli olan bireyin zihninde bir çağrışım sonucu oluşan duyguların sesinin bir şekilde okuyucuya iletilmesidir.

Bilinç akımı tekniğinde şu üç unsurun kullanımı çok önemlidir;

"1-Zihni alan,

2-Söz sanatları,

3-İmaj ve semboller, (Humprey R., "Bilinç Akımında Kullanılan Araçlar", Yeni Dergi, sayı: 8, 1965)"[85].

---

[84] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1**, s.265

[85] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1**, s.275

2.2. Anlatı Yerlemleri:

2.2.1. Zaman:

Romanın iç unsurlarından biri de zamandır. Roman, anlatmaya dayalı olduğundan ve bu anlatmayı karşı taraftan algılayan bulunduğundan anlatmanın bir zamanı vardır. Eserde olayın geçtiği zaman, bu olayın anlatıldığı zaman ve bu olayın algılandığı zamandır. " *Bir romanda hikaye, mutlaka- belli veya belirsiz- bir zamanda cereyan eder. Yine bu hikaye, belli bir müddet sonra öğrenilir ve belli bir müddet içinde kaleme alınıp anlatılır. Hâl böyle olunca 'zaman unsuru, hikayenin yahut romanın genel terkibini meydana getiren temel unsurlar arasına girer. Bir romanı zamandan soyutlamak mümkün değildir"*[86]. Romanda iç ve dış dinamizmi sağlayan zaman unsurunun kullanımı yazardan yazara değişir. Romanlarda zaman geçmiş, gelecek, şimdiki zaman olarak kullanılabilir. Anlatımda zaman kronolojik sırayla takip edilebileceği gibi, tarihsel bir sıra takip edilmeyebilir.

"Yazınsal yapıtta fabula zamanı ile öyküleme zamanı birbirinden ayırt edilmelidir. Fabula zamanı, sergilenen olayların içinde geliştikleri var sayılan zamandır; öyküleme zamanı ise yapıtın okunması için (ya da gösterinin süresi için) gerekli olan zamandır. Bu sonuncu zaman, bizdeki yapıtın boyutu kavramını karşılar. Fabula zamanı şu biçimlerde verilir:

1- Olayın tarihinin belirtilmesiyle, ya kesin bir biçimde (olayların zaman içine yerleştirilmesiyle: sözgelimi)'8 Ocak 18... öğleden sonra saat ikide' veya 'kışın) ya da göreceli olarak olayların aynı zamanda olduğunun veya toplumsal bağlantılarının belirtilmesiyle ('iki yıl sonra' vb.);

2- Olayların yayıldıkları zaman sürelerinin belirtilmesi ile ('konuşma yarım saat sürdü', 'yolculuk üç ay sürdü' ya da dolaylı olarak 'gidecekleri yere beşinci gün vardılar');

3- Bir sürenin izleniminin yaratılmasıyla: Söylemlerin uzunluğunu ya da bir eylemin normal süresine göre veya başka ikincil belirtilere göre, sergilenen

---

[86] Mehmet Tekin, **Roman Sanatı ve Unsurları,** s.24

olayların yayıldığı zamanı yaklaşık olarak hesaplarız. Yazarın çok kısa zaman süreleri için uzun uzun söylemler katarak, ya da tersine kısa sözler ve hızlı eylemleri uzun tümcelere (süreler) yayarak bu üçüncü biçimi oldukça özgürce kullandığını belirtmek gerekir."[87]

Romanda zamanın bakış açısıyla sıkı bir ilişkisi vardır. Romanda zaman anlatıcıdan ayrı olarak düşünülemeyeceğine göre, zamanın seçimi de bakış açısına göre olacaktır. Yazar seçtiği bakış açısına göre romanın zamanını belirleyecektir. Zamanın belli bir düzen içinde mi yani kronolojik olarak mı süreceği, ya da ileri ve geri sapımlarla mı takip edileceği yazara bağlıdır. Yazar bunu seçtiği bakış açısına göre belirleyecektir.

2.2.2. Mekân (uzam):

Romanın başka bir iç dinamiği de mekândır. Romanda olayların bir bütün olarak aktarılmasında yazar okuyucuya nasıl zamanı bir unsur olarak sunuyorsa, aynı şekilde mekân da anlatının bütünlüğünde asli bir unsurdur. Mekânın gerçekçi olması ve iyi bir şekilde işlenmesi olayın inandırıcılığını artırır. Birçok yazar bunun farkındadır ve romanlarda mekânın önemli bir yer tutmasının da sebebi budur. Mekânın olayın inandırıcılığındaki önemi kadar olay örgüsüyle de sıkı bir ilişkisi vardır. *"Metin halkaları arasındaki münasebetler ağı üzerinde dururken bazı yazı halkalarını, birleştiren unsurlar arasında mekâna ait hususiliklerin de bulunduğunu unutmamak, mekânla birlikte vaka parçasının değişip değişmediğine dikkat etmek ve mekânda merkezileşmenin olup olmadığını gözden kaçırmamak gerekir"*[88].

Bir bütünlük içinde romanın iç unsurlarından mekân, temel unsur olarak olay örgüsünün içerisinde ister gerçek ister hayali olsun eserin iç tutarlılığını ortaya koymada önemli bir öğedir ve olayların izlenimi sırasında bırakacağı etkinden dolayı göz ardı edilmemesi gerekir. Tzevatan Todorov, mekânı ikiye

---

[87] Tzevatan Todorov, **Yazın Kuramı Rus Biçimcilerin Metinleri**, s.238-239
[88] Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, s.147

ayırır: *"Olayların geçtiği yerin seçimine gelince, bu konuda ayırt edici iki durum vardır:*

Durağan (statik) Durum: Bütün kahramanlar aynı yere toplandığında gerçekleşir. (Bu nedenle beklenmedik karşılaşmalara olanak veren oteller ve benzeri yerlere çok sık rastlanır.)

Devrimsel (kinetik) Durum: Kaharamanlarýn gerekli buluþmalara gidebilmek için yer deðiþtirdikleri zaman gerçekleþir. (Gezi anlatý türünde öyküleme)"[89].

2.2.3. Kişiler:

Romanın iç dinamiğini sağlayan ve eser incelemesinde önemli iç unsurlardan birisi de kişilerdir. Romanda şahıs kadrosunda yer alanlar sadece insanlar değildir. Öykünün içinde yer alan tüm canlılar kişileri oluşturur. Kişilerin bütün yönleriyle ortaya konulması eserin içkin çözümlemesinde önemli bir aşamadır. Romanın iç tutarlılığını ortaya koymada önemli bir unsur olan kişiler, Forster'e göre bakış açısından daha önemlidir: *"Bence romanda kişilerin uygun bir biçimde harman edilmesi bakış açısından daha önemlidir"*[90]. Romanda yazar yapmak istediklerini kişilerine yaptırır, istek ve arzularını onların ağzından dile getirir. Kahramanlarını dilediği gibi konuşturur ve onlara istediği her şeyi yaptırır. Romandaki kişilerin mutlaka toplumsal bir yönleri vardır, romanın ilişkili olduğu toplumun özelliklerini yansıtırlar. Yazarın eserinde yer verdiği kişiler yazarın ve aynı zamanda toplumun psikolojisini yansıtırlar. Yazarın psikolojisini yansıtması bakımından yukarıda da açıkladığımız gibi kahraman, yazarın duygu ve isteklerini yansıtan kişidir. Yani yazarın 'sözünü emanet ettiği kişi'dir. Aynı zamanda roman kişisinin mutlaka toplumsal bir yönü bulunduğuna göre, bu kişiler toplumun bir ifadesi olarak karşımıza çıkarlar.

---

[89] Tzevatan Todorov, **Yazın Kuramı Rus Biçimcilerin Metinleri**, s.238-239
[90] E.M. Forster, **Roman Sanatı**, s.121

Romandaki kişilerin önemli bir özelliği de çok yönlü kişiler olmalarıdır. Çünkü yazar, kahramanına her şeyi yaptırma, onun düşüncelerine ve bilinç altına inebilme özelliğine sahiptir.

Etienne Souriau, roman kişilerini işlevlerine göre altı gruba ayırır; bunlar asıl kahraman, hasım veya karşı güç, arzu edilen ve korku duyulan nesne, yönlendirici, alıcı ve yardımcı olarak sıralanır[91].

Eserin toplumsal yapı ile olan ilişkisinde şahıslar karşılaştıkları sorunları farklı şekillerde aşarlar ve sorunlar altında ezilirler. Romanda yazarın ortaya koyduğu problemler çoğunlukla eserin ortaya çıktığı toplum ve toplum yapısıyla ilgili problemler olduğuna göre, eserin kişilerinin tepkisi de toplumsal bir tepki olarak algılanırlar.

2.2.4. Toplumsal Yapı ve İlişkiler:

Sanat eserinin toplumsal yapı ile olan ilişkilerini daha önceki bölümlerde açıkladığımız için burada bir daha tekrar etmeyeceğiz. Yalnızca eserin toplumsal yapı içindeki yeri ve yazarın ortaya koyduğu ideolojinin ve dünya görüşünün açıklamasında belli düzeyler bu bölümde ele alınacaktır.

2.2.4.1. Siyasal Düzey:

Romanda yazarın anlattığı olayların ve romanda işlenen konuların siyasal ve egemen yapıyla olan ilişkileri göz önüne alınarak eserin siyasi boyutu değerlendirilir.

2.2.4.2. Kültürel Düzey:

Romanda, anlatının ilişkili olduğu toplumuna ait olan kültürel unsurlardan yazarın ne ölçüde faydalandığı ve bunlardan faydalanırken amacının ne olduğu açıklanmaya çalışılır. Toplumun kültürel unsurları yazarın mesajına uygun olarak esere yerleştirilebilir. Sınıflı toplumlarda kültürel unsurlar toplumun var olma ve

---

[91] Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, s.153-155

kendini diğer toplumsal sınıflara kabul ettirme mücadelesinde önemli bir yer tutmaktadır.

2.2.4.3. Ekonomik Düzey:

Romanda yer alan ekonomik boyutun incelendiği düzeydir. Ekonomik düzey anlatının içkin çözümlemesinde, anlatı ile toplumsal yapı arasındaki ilişkilerin ortaya konması bakımından oldukça önemlidir. Toplumun yapısı, ekonomik düzeyle doğrudan ilgilidir. Romanda ele alınan ekonomik düzey hem eserin yazıldığı dönemin bir gerçeğini hem de ekonomik şartların eserde anlatılan toplumu olumlu veya olumsuz olarak nasıl etkilediğini açığa kavuşturur. Janet Wollf, ekonomik etmenlerin sanatla olan uyumunu şöyle değerlendirir: *"Bu son başlık altında kısaca ve en kaba çizgileriyle, ekonomik yaklaşımların sanatın toplumsal üretimi çözümlemesi ile uyum içinde olduklarını söyleyerek işe başlamak istiyorum"*[92].

2.2.4.4. Dinsel Düzey:

Romanda anlatılan toplumun dinsel yönüdür. Olaylarda yer verilen ve toplumun dinsel olarak değer verdiği unsurlardır. Sınıflı toplumlarda egemen ideolojinin dine yaklaşımı ve zayıf sınıfın dini algılayışı ele alınacaktır. İnceleyeceğimiz eserler Sovyet ideolojisinin ve baskısının altında ezilen bir toplumu yansıtan eserler olduğundan, egemen sınıfın dinsel baskıları, bu toplumun dinlerine ve inançlarına daha farklı yaklaşmalarına sebep olmuştur. Sosyalist ideolojide dine yaklaşım Marks'ın düşünceleri doğrultusunda şöyledir: *"İnsan toplumun ve devletin bir parçasıdır. Din ise, toplumun, dünyanın bir tinsel yansımasıdır. Din, insan özünün fantastik bir gerçekleşmesidir. Bu fantastik niteliğiyle din, insanlara gerçek, insansal-dünyasal bir mutluluk yerine, hayali bir mutluluk vaat eder. Bu anlamda din 'halk için bir afyondur' bu hayali vaatleriyle din, insanların gerçek dünyasal mutluluğa çaba göstermelerini engeller. Bunun*

---

[92] Janet Wollf; **Sanatın Toplumsal Üretimi,** s.49

için Marks'a göre dine karşı savaş bu ters dünyaya savaştır. Göğün eleştirisi, aslında toprağın, hukukun eleştirisi olur. Tersliğini yitirmiş bir dünyada, sosyalist bir düzen içinde, artık dinin ve tanrının yeri olmayacaktır"[93].

2.3. Açıklama aşaması (Aşkın Çözümleme):

İncelemenin ikinci bölümü olan açıklama aşaması, eserin iç yapısının incelenmesinden sonra, toplumsal, siyasal ve ekonomik olarak dış çevresinin incelenmesiyle eserdeki dünya görüşünün tutarlılığının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

2.3.1 Yazarın yaşamı dönemi:

Aşkın çözümlemede yazarın yaşamı ve döneminin edebi eğilimleri anlatının çözümlenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Anlatının kaynağına ulaşılmaya çalışılırken yazarın yaşamı mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır, çünkü anlatıcı eserine kendisinden ve kendi yaşamından bir şeyler katmıştır.

Anlatının kaynağına inilmeye çalışılırken yazarın içinde bulunduğu edebi dönem de önemlidir. Yazarın içinde bulunduğu edebi ekol ve dönem anlatının içkin çözümlemesinde anlatıya konu seçiminde önemlidir.

Edebiyat sosyolojisi incelemelerinde yazarın eserin merkezinden uzaklaştırıldığı ve ikinci planda kaldığı düşünülebilir, fakat bu düşünce yazarın tamamen incelemenin dışında kalacağı anlamına gelmez. Edebiyat sosyolojisi incelemeleri içinde tutarlı bir yöntem olarak kabul edilen 'Oluşumsal Yapısalcı İnceleme' de Goldmann, yazarın yaşamını ve seri üzerindeki etkisini göz ardı etmemiştir: *"Yerleşik, tekil belirlenmemiş yaratıcı özne olarak tanımlanan yazarın öldüğü söylenebilir. Metnin yaratımında yazarın üstünlüğü kavramı da kuşkulu duruma düşmüştür. Yazar bundan böyle dil, ideoloji, toplumsal ilişkiler alanı içinde belirlenen birey olarak metnin anlamı (yazar metnin anlamını kuran dolayısıyla eserin oluşmasını, okurlar tarafından yeniden kurgulanması sürecini*

---

[93] İsmail Tunalı,**Marksist Estetik,** İstanbul 1993, s.26

başlatan kişidir) ve aynı zamanda edebiyatın sosyolojik çevrede çözümlenmesi süreci ile ilişkisi açısından merkezi önemini korumaktadır"[94].

2.3.2. Anlatının Kaynağı:

Burada amaç romana konu olan olayların kaynağının ortaya çıkarılmasıdır, çünkü romandaki olayların oluşumuna toplumsal olaylar sebep olmuştur. Bu toplumsal olaylar araştırılarak anlatının konusunun kaynağı ortaya çıkarılabilir.

2.3.3. Tarihsel Çerçeve:

Romanda anlatılan olayların tarihi gerçeklik boyutunun incelendiği bölümdür. Gerçek tarihi olaylar ile romanda anlatılan olayların uyumu değerlendirilerek anlatının toplumsal tarihi boyutu ortaya konulur. Romanın gerçekçi yönü anlatılan gerçek tarihle olan yakınlığıdır. Eser, bir tarihi roman olmayabilir, fakat anlatı içinde yer alan öyküler tarihle uyum içerisinde ve tarihin aydınlanmasına yardımcı olabilir.

2.3.4. Simgesel Çözümleme:

Bu bölümde yazarın romanda kullandığı simgeler açıklığa kavuşturulur. Romanda simgenin yeri oldukça önemlidir, gerçeklerin ortaya çıkarılmasında bir basamaktır.

" Sanatta imge, bir yaşam olayının yalnızca insan bilincindeki yansımasını değil, fakat bu yaşanmış ve sanatçının bilincine geçmiş olayın, belli araçlar yoluyla (söz, mimik, jest, çizgi, renk, işaret sistemi vb.) yeniden yaratılışıdır. Sanatın yaratıcılık boyutunun önemi buradan kaynaklanır. Sanat, gerçeğin taklidi değil yeniden yaratılmasıdır. Sanat, yarattığı imgeler yoluyla yaşamı özgül bir tarzda yansıtır ve yorumlar"[95].

Bu çalışmada inceleyeceğimiz romanlarda 'gerçeğin yeniden yaratılması' olarak sanatta imgenin çokça kullanıldığını göreceğiz. Çünkü eserlerin yazıldığı

---

[94] Janet Wollf, **Sanatın Toplumsal Üretimi,** s.130
[95] İbrahim Armağan, **Sanat Toplumbilimi, Demokrasi Kültürüne Giriş,** s.42

ortamda, egemen ideolojinin ve devletin baskısı her şeyin açıkça ifade edilmesini olanaksız kılmıştır. Bu yüzden yazarların gerçeği açıklamasında simgeler oldukça önemli olmaktadır. Romanlardaki simgelerin çözümlenmesinde, eserin yazıldığı ve yazarın yaşadığı zamanın olaylarının bilinmesi ve yorumlanması önemlidir çünkü simgeleri çözecek olan tarihi gerçeklerdir.

3. BÖLÜM:

AZERBAYCAN EDEBİYATI:

Üçüncü büyük lehçe olarak kabul edilen Azeri Türkçesi ile meydana getirilmiş olan Azerbaycan Türk Edebiyatı, Anadolu ile Orta Asya Türkleri Edebiyatlarını birleştiren bir konumda bulunmaktadır.

Azerbaycan Türk Edebiyatı'nın 19. yüzyıla kadar olan gelişimini kısaca vereceğiz, çünkü bizim çalışmamız Çağdaş Azerbaycan Türk Edebiyatı'nı ve bu dönem içinde 'Yeni Nesir' olarak adlandırılan 1960 ve sonrasını içermektedir.

Çok eski tarihe sahip olan Azerbaycan'ın, edebiyatı da çok eski tarihlere kadar götürülmektedir. 14. yüzyılın sonuna kadar olan edebiyatla ilgili çok fazla bilgi yoktur. Ulaşılan yazılı kaynaklar ise Arapça ve Farsça'dır. Azerbaycan'ın bulunduğu konum ve tarihi gerçekler içerisinde bu oldukça doğaldır.

Bu dönem içerisinde Azerbaycan'da yetişen büyük şairler Nizami Gencevi, Tebrizli Katran, Şirvanlı Hakani'dir. Bu şairler eserlerini Farsça olarak kaleme almışlardır. Bu dönemde yaşayan şairlerin Farsça eserler vermesi, o dönemde bölgede hakim olan Türk devletlerinin Farsça'ya verdikleri önemden kaynaklanmaktadır.

13. yüzyılda bu sahada, Moğolların bölgeye gelmesiyle birlikte Türkçe'nin kullanımı yaygınlaşmıştır. Türkçe şiirleri bilinen ilk Azeri şairi Şeyh İzzeddin Esfarayani'dir. Şiirlerinde Hasanoğlu mahlasını kullanır. 14. yüzyılın en önemli şairleri Kadı Burhaneddin, Erzurumlu Kadı Darir ve Nesimi'dir. Tuyuğlarıyla tanınan Kadı Burhaneddin (1344-1398) Türkçe divan sahibidir.

Bu yüzyılın ünü Azerbaycan'ı aşmış şairlerinden birisi de Nesimi'dir. Hurufilik tarikatının en önemli temsilcilerinden biridir. Şiirlerinde Türkçe'nin yanında Arapça ve Farsça'yı da kullanmıştır.

Bu dönemde tanınan diğer Azeri şairlerinden bazıları şunlardır: Sultan Ahmed Bin Veys, Hoca Abdülkadir Meraği, Şah Kasım Envar.

Eli adlı bir şairin Kıssa-i Yusuf adlı eseri bilinen ilk mesnevi örneğidir. Bu eser 1233 yılında tamamlanmıştır.

15.yüzyılda Akkoyunlu ve Karakoyunlular zamanında Türkçe daha da kuvvetlenmiştir. Azeri Türkçesi'nde eser veren sanatkarların sayısı artmıştır. Bu yüzyıl Azerbaycan'ın her bakımdan yükseliş devridir. Bu devrin en önemli şahsiyetleri Akkoyunlu ve Karakoyunlu saraylarında yetişen Kişrevi, Hamidi, Sururi'dir. Habibi, Sultan Yakup'un himayesini görmüş, Şah İsmail'den Melikü'ş-şuara ünvanı almış ve daha sonra İstanbul'a gelmiştir. Bu dönem şairlerinin eserlerinde Ali Şir Nevai'nin etkisi açıkça hissedilmektedir.

15. yüzyılda Azerbaycan Türkçesiyle eserler veren bu şairlerin 16. yüzyıldaki şairler üzerinde büyük etkileri olmuştur. Bu yüzyılda Safeviler'in Türkçe'ye ve Türkçe şiir yazan şairlere verdikleri önemden dolayı Türkçe şiirler yazan şairlerin fazla olduğu bilinmektedir. Şah İsmail de Hatai mahlasıyla şiirler yazmış ve sarayında bir şairler meclisi kurmuştur. Bu meclisin başında Gölçaylı Habibi bulunmaktadır. Dönemin meşhur şairleri arasında Sururi, Şahi, Matemi, Tüfeyli, Kasımi, Hayali, Haşimi sayılabilir. İlk Azeri aşığı olarak kabul edilen Kurbani de bu dönemde yaşamıştır.

Sururi, Nesimi'nin takipçisidir. Hurufiliği savunan Sururi, Şah İsmail zamanında bu konudaki fikirlerini daha rahat yayma imkanı bulmuştur.

Azerbaycan'da ilk Leyla ve Mecnun yazarı olarak bilinen Tebrizli Hakiri de 16. yüzyıl şairlerindedir. Bu yüzyılda mesnevi nazım şekli de gelişme göstermiştir. Bu dönemde Leyla ve Mecnun yazarı olarak bilinen bir başka şair de Zamiri'dir.

Azerbaycan Türk Edebiyatı'nın gelişmesine büyük katkıları olmuş Şah İsmail, şair olarak devrinin en ileri gelen isimleri arasındadır. Hatai mahlasını kullanan Şah İsmail sarayında Türkçe'ye verdiği önemle döneminde Türkçe'nin gelişimine de büyük katkıda bulunmuştur. Şah İsmail'in Divan, Nasihatname ve Dehname adlı eserleri 16. yüzyılın önemli eserleri arasında girmiştir. Sade bir dil kullandığı eserlerinde Hurufilik ve Şiiliği yaymaya çalışmıştır. Bu eserlerinde 'Şah Hatai', 'Miskin Hatai', ve 'Hasta Hatai' mahlaslarını kullanır. Halk edebiyatı şekilleri ve hece vezninin yanında aruz veznini de ustalıkla kullanır.

Azerbaycan Türk Edebiyatı'nda hiç şüphesiz bu dönemin en büyük şairi Fuzuli'dir. Fuzuli'nin etkisi bütün Türk edebiyatlarında hissedilir. Azerbaycan

Türk Edebiyatı'ndaki etkisi 20. yüzyıla kadar devam eder. Fuzuli'nin doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir, yaşamı hakkındaki bilgiler de oldukça azdır. 1556 yılında Kerbela'da taundan ölmüştür. Şiirlerinde Arapça, Farsça ve Türkçe'yi ustalıkla kullanmıştır. Eserleri Türk Edebiyatı'nın klasikleri arasına girmiştir.

15. ve 16. yüzyıllar Azerbaycan Türk Edebiyatı'nda çeviri eserler bakımından da zengin bir dönemdir. Arapça ve Farsça'nın çok iyi bilindiği bu yıllarda bu dillerde yazılmış eserler Azerbaycan Türkçesi'ne çevrilmiştir. Tercüme edilen ilk eserlerden biri Feridüddin-i Attar'ın 'Esrarname' isimli eseridir. Tercüme olarak dikkatimizi çeken bir başka önemli eser, 'Tercüme-i Hadis-i Erbain'dir. Cami'nin bu eserini Fuzuli tercüme etmiştir. Şühedaname ve Hadikatü's- süeda bu dönemin diğer önemli tercüme eserlerdir.

16. ve 18. yüzyıllar Azerbaycan'da siyasi ve ekonomik bakımdan önemli gelişmelerin olduğu yıllardır. Rusya'nın hakimiyetinin artması, Osmanlı-İran mücadeleleri bölgenin siyasi bakımdan önemini iyice artırmıştır. Azerbaycan Türkçesi bu yüzyıllarda eski önemini kaybetmiştir.

Safeviler'le birlikte halk edebiyatına olan ilgi bu yüzyıllarda devam etmiş ve sözlü edebiyat büyük gelişme göstermiştir. Daha önce ilk Azeri halk şairi olarak adını andığımız Kurbani'nin etkisi bu dönemde de devam etmiştir. Aşık edebiyatının en ünlü temsilcileri Tufarkanlı Abbas ve bayatılarıyla meşhur olan Sarı Aşıktır. Bu dönemde aşık şiirinin temel konusu aşk olmakla birlikte devrin siyasi ve toplumsal konuları da işlenmiştir.

18. yüzyılda da aşık şiiri gelişimini sürdürmüş ve bu dönemde güçlü şairler yetişmiştir. Aşık şiirine olan bu ilgi yazılı edebiyatta da kedini göstermiştir. Vidadi, Vakıf, Hasta Kasım, Aşık Valeh, Baba Şirvani, Nigaristanlı Sadık, Aşık Ertünü, Karcadağlı, Şikeste Şirin en meşhur şairlerdir.

Tufarkanlı Abbas'ın, 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarında yaşadığı bilinmektedir. Aşık şiirinin üstadı olarak kabul edilir. Yazdığı şiirlerden yola çıkılarak, 'Abbas ve Gülgez' adlı bir halk hikayesi tasnif edilmiştir. Azerbaycan

halk edebiyatında güzelleme ve koşma şekillerinin yaratıcısı olarak kabu edilir. Şiirlerinde 'Kul', 'Şikeste' ve 'Bikes' mahlaslarını kullanmıştır.

Sarı Aşığın hayatı hakkında bilgi yoktur. Bayatılarıyla tanınmıştır. Yahşı adında bir kıza aşık olduğu ve sevdiğine kavuşamadığı, mezarının Karabağ'da olduğu konusunda söylentiler vardır.

Bu dönemin diğer ünlü aşığı Hasta Kasım hakkında da bilinenler çok azdır. Lezgi Ahmet adında bir aşıkla atışması meşhurdur. Üstatname'siyle tanınan Hasta Kasım'ı Azerbaycanlı aşıklar üstat olarak kabul ederler. Dede Kasım olarak da tanınmıştır.

Bu yüzyıllarda nesir de gelişimini sürdürmüştür. Şehriyar Destanı ve Köroğlu bu dönemin bilinen nesir örneklerdir.

17. ve 18. yüzyıllarda klasik edebiyat da önceki yüzyıllarda sürdürdüğü geleneğini devam ettirir. Fuzuli'nin etkisi bu dönemde oldukça kuvvetli bir şekilde hissedilmektedir. Tebriz, Şirvan, Gence bu edebiyatın geliştiği önemli merkezlerdir. Mesihi, Kavsi, Saib Tebrizi, Neşat Şirvani, Ağa Mesih Şirvani bu dönemin önemli temsilcileridir.

Mesihi'nin yaşamı hakkında fazla bilgi yoktur. 'Verga ve Gülşa' adlı eserinde kendisiyle ilgili bazı bilgiler verir. 1577 (1578) yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Verga ve Gülşa'dan başka Dane ve Dam, Zenbur ve Ersel isimli eserleri de vardır.

Kavsi (Gövsi) Tebrizi 17. yüzyılın büyük şairlerindendir, Tebriz'de doğmuştur. İki divanı olduğu bilinmektedir. Fuzuli'yi kendisine üstat olarak kabul etmiştir.

Saib Tebrizi, 1601'de Tebriz'de doğmuştur. Tüccar bir ailenin çocuğudur. Fuzuli ekolünün önemli temsilcilerinden biridir. Dönemin ağır siyasi şartlarından dolayı birçok seyahat yapmak zorunda kalmıştır. Şiirlerinin büyük bir çoğunluğunu Farsça yazmış olmakla birlikte Azeri Türkçesini de ustalıkla kullanmıştır.

Edebiyat tarihçileri tarafından 18. yüzyılın kabul edilen en büyük şairi Molla Penah Vakıf'tır. 1917 yılında Salahlı Köyünde doğan Vakıf, dönemin

karışıklıkları yüzünden köyünden ayrılmak zorunda kalır. Karabağ hanı İbrahim'in daveti üzerine Karabağ sarayına yerleşir ve ömrünün sonuna kadar burada kalır. Bu hanlığın siyasi hayatında önemli rol oynar. 1797 yılında Şuşa'da ölür.

Vakıf, Azerbaycan Edebiyatı'nda yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Onun edebiyat üzerindeki etkisi ve ünü "Mollah Penah Vakıf" mektebinin kurulmasına sebep olmuştur. Klasik şiire halk dilini ve halk edebiyatı nazım şekillerini katarak bu şiirin ufkunun genişlemesini sağlamıştır.

Molla Penah Vakıf'ın en önemli takipçisi Molla Veli Vidadi'dir. 1709'da Şemkir'de doğan Vidadi, 18. yüzyılın en büyük şairlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Hem halk hem de klasik şiir örnekleri vermiştir. Eserlerinin büyük bir çoğunluğu günümüze ulaşmayan Vidadi'nin Musibetname ve Durnalar isimli eserleri vardır.

19. yüzyıl Azerbaycan Türk Edebiyatı, bölgede önemli siyasi olayların olması nedeniyle yeni bir gelişme gösterir. 1828 yılında Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay anlaşmasından sonra Azerbaycan Kuzey ve Güney Azerbaycan olarak ikiye ayrılır. Bu tarihten sonra Azerbaycan Edebiyatı da iki kolda gelişmeye başlar. Kuzey Azerbaycan'da gelişen edebiyat Rusya ve Rusça'nın etkisiyle modern bir seyir gösterirken, güneyde gelişen edebiyat eskiyi taklitten öteye geçemez.

Kuzey Azerbaycan'da Rus okullarında yetişmiş, iyi Rusça bilen, Avrupa medeniyetini ve edebiyatlarını çok iyi tanıyan aydınlar Azerbaycan Edebiyatı'nın gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Rusya'nın Azerbaycan halkına yaptığı kötü muameleler bu dönemde Fransız İhtilalinin etkisiyle de milliyetçilik duygularının uyanmasına sebep olmuştur.

19. yüzyılın ilk yarısında yetişen büyük edebiyatçılardan biri Abbaskulu Ağa Bakıhanlı'dır. Bakü hanlarının neslinden olan Bakıhanlı 1794 yılında Bakü-Amirhacıyan'da doğmuş ve 1846 yılında bir seyahati sırasında ölmüştür. Azerbaycan'da realizm akımının ilk temsilcilerinden biridir. Bu yüzyıldaki eğitim hareketinin öncülerindendir. Şair, tarihçi ve filologdur. Rusya'da çeşitli devlet görevlerinde bulunduktan sonra emekliye ayrılır ve ilmi çalışmalarına hız verir.

Bu yüzyılda Azeriler için okul açmaya teşebbüs eder fakat bu düşüncesinde başarılı olamaz. 1846'da 'Esrarü'l-melekut' adlı astronomi eserini Osmanlı padişahı I. Abdülmecit'e takdim eder. Bu eser 1848 yılında Osmanlı Türkçesiyle yayınlanır. Kanun-i Kutsi, Tezhib-i Ahlak, Esrarü'l- Melekut, Gülistan-ı İrem, Riyazü'l Kuds, Mişkatü'l- Envar ve Kitab-ı Askeriyye önemli eserleridir. Şiirlerini topladığı bir divanı olduğu bilinmektedir, fakat bu divanı bulunamamıştır.

Bu dönemin diğer önemli isimlerinden birisi de Mirza Şefi Vazıh'tır. 1794 yılında Gence'de doğmuştur. Bu yüzyılın en büyük alimlerinden biri sayılan M.F. Ahundov'un yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Medrese eğitimini tamamladığı halde hocalık yapmamıştır, dine cephe alan ilk Azeri aydınlarından birisidir. Gence'de ilk özel okulu açan Mirza Şefi'nin ünü Rusya'yı aşarak Avrupa'ya ulaşmıştır. Azeri Türkçesiyle basılan ilk ders kitabının yazarıdır. Şiirlerinde Türkçe ve Farsça'yı kullanan Mirza Şefi Vazıh şiirleriyle Azerbaycan Edebiyatı'na yeni bir dünya görüşü ve ideoloji kazandırmıştır.

Kasım Bey Zakir, 1784 yılında Şuşa'da doğmuştur. Medrese eğitimi gören Kasım Bey, Arapça'yı ve Farsça'yı çok iyi bilmesine rağmen asıl ününü aşık tarzında yazdığı şiirlerle kazanmıştır. 1857 yılında Şuşa'da ölür. Tanınmış eserleri: Diravi-Mecmueyi-Vakıf ve Diğer Müasirin, Teymurhan Şura, Mecmueyi eş'ari- Şüerayi-Azerbaycan , Türkçe Gazeller'dir.

İsmail Bey Gutgaşınlı, 1806 yılında Gutgaşın'da doğmuştur. Rus ordusunda generalliğe kadar yükselmiştir. Fransızca'yı ve Rusça'yı çok iyi bilen İsmail Bey, 'Reşit Bey ve Saadet Hanım' adlı eserini Fransızca olarak yazmıştır. Azerbaycan Türk Edebiyatı'nda ilk hikayelerden biri olarak kabul edilen bu eser Azerbaycan hayatından sahneler taşımaktadır. Tehran Elişanoğlu, 'Reşit Bey ve Saadet Hanım' hakkında şunları söylemektedir: *"Çağdaş Azerbaycan nesrinin tarihi, Azerbaycan Edebiyatı'nda tezahürü, teşekkülü ve fevri faaliyete geçmesi edebiyatın müstakil bir türü olarak gerçekleşmesi 19. asırdan başlatılır. Azerbaycan yazıcısı İsmail Bey Gutgaşınlı'nın 1935'de kaleme aldığı 'Reşit Bey ve Saadet Hanım' eseri yine de ananevi sevgi motifine müracaat etse de, bütünüyle batı nesri ananelerine*

yönelir"[96]. Gutgaşınlı'nın Mekke'ye yaptığı seyahatini anlatan 'Sefername' isimli bir eseri daha vardır. 1896 yılında doğduğu yer olan Gutgaşın'da ölmüştür.

19. yüzyılın başlarında bölgede olan siyasi değişikliklerden sonra yüzyılın ortalarına doğru Azerbaycan'ın ekonomisinde de canlanmalar olur. Bakü hızla büyüyerek önemli bir ekonomi şehri olmasının yanı sıra ilim ve sanat merkezi haline de gelir. Azerbaycan Edebiyatı'nda milli konulara yönelme, demokrasi düşüncelerinin kuvvetlenmesi ve dile getirilmesi de bu yıllarda olur. Batı etkisi, Azerbaycan Edebiyatı'nda kendisini iyice hissettirir. Bu dönemde önemli isimler yetişmiştir. Bunlardan en önemlisi Modern Azerbaycan Edebiyatı'nın en büyük temsilcilerinden bir olarak kabul edilen Mirza Fethali Ahundov'dur.

Ahundov, 1812'de Nuha'da doğmuştur. Modern Azerbaycan Edebiyatı'nın kurucusu olarak değerlendirilen Ahundov, Türk-İslam dünyasının ilk tiyatro yazarıdır. İyi bir eğitim görmüştür. Rusça, Farsça, Arapça, Osmanlı Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesini çok iyi bilmektedir. Bu özelliğinden dolayı Rusya'da önemli görevlerde bulunmuştur. Mirza Şefi ile tanıştıktan sonra dünya görüşü değişen Ahundov, din eğitimi almaktan vazgeçmiştir.

Farsça ve Türkçe şiirler yazan Ahundov, daha sonraki yıllarda tiyatro eserleri yazmaya başlar. 1857 yılından sonra ise, onun hayatında önemli bir yer tutacak olan Arap harflerinin ıslahı ile ilgilenmeye başlar. Bu konuda hazırladığı kitapçığı İstanbul'a getirir ve sadrazam Fuat Paşa'ya takdim eder. Çalışmaları konusunda umduğu ilgiyi bulamaz, fakat alfabe konusundaki düşüncelerinden ve çalışmalarından vazgeçmez.

Rusya'da görev yaptığı yıllarda Rus tiyatrosunu yakından tanıma şansı bulan Mirza Fethali Ahundov, kendisinin edebiyat tarihleri içerisinde Türk dünyasının ilk tiyatro yazarı olarak gösterilmesini sağlayacak 'Temsilat' adını verdiğini komedilerini 1850-1857 yılları arasında yazar. Tiyatroyu toplumun eğiticisi olarak kabul eder ve gördüğü bozuklukları dile getirir. *"Böylelikle Mirza Fethali Ahundov, 'Temsilat' boyu (1850-1857) milli gerçeklerin en muhtelif-sosyal, ahlaki, içtimai, siyasi problemlerini açıp gösterdikçe, aynı zamanda bunun*

---

[96] Tehran Elişanoğlu, **Asırdan Doğan Nesir**, Elm Neşriyatı, 1. baskı, Bakü 1999, s.7

kökleriyle ilgili olarak düşünür ve tesadüf değil ki, 'Temsilat'ı felsefi nesir türünde kaleme aldığı 'Aldanmış Kevakib'le tamamlar"[97]. Aldanmış Kevakib toplumsal problemlerin ön plana çıkarıldığı felsefi bir eserdir.

Temsilat'tan sonraki bir diğer önemli eseri de 'Kemalüddevle Mektupları' dır. 1864 yılında Azeri Türkçesiyle yazdığı bu eserinin başka dillerde yayınlanmasını çok ister, fakat başaramaz. Ölümünden sonra eser Rusça'ya tercüme edilerek yayınlanır.

1878 yılında ölen Ahundov, bütün hayatını Türk dünyasının ilmi açıdan ilerlemesi için çalışarak geçirmiştir. Tehran Elişanoğlu, Ahundov'dan sonraki edebiyatın, onun etkisiyle nasıl bir çizgide devam ettiğini şöyle açıklar: *"Ahundov'dan sonraki milli edebiyat, o cümleden nesir bu problemler- millet, milli cemiyet, milli perspektif meseleleri ile (ideal ve real ölçülerde) meşguldür. Edebiyat bu problem üzerinde düşünür, onun inceliklerine varmaya çalışır, gerçekleri verir, aynı zamanda onun etrafında yaratılır, şekillenir, kurulur"*[98].

Bu yüzyılda klasik şiirin en büyük temsilcisi Seyyid Azim Şirvani'dir. 1835'de Şamahı'da bir din adamının çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Şamahı'nın tanınmış kişilerinden ve din adamlarından biridir. İyi bir eğitim alan Seyyid Azim, aldığı dini eğitime rağmen hocalık yapmamış, modern okullarda öğretmenlik yapmayı tercih etmiştir. Şamahı'da "Beytüs-safa" adında bir şairler meclisi kurmuştur. Rusya'daki ilk Türk gazetesi olan Ekinci Gazetesi'nin yayın hayatına katılmıştır. Şiirlerinin toplandığı bir divanı Mirza Habib tarafından yayınlanmıştır. Şairin düzenlemiş olduğu bir Tezkiresi vardır. Türkçe külliyatı ise 'Eserleri' adı altında Bakü'de 1967 ve 1974 yıllarında yayınlanmıştır. Ayrıca Rebi'ül Etfal adında yeni usul okullarda okutulmak üzere hazırladığı bir ders kitabı da bulunmaktadır.[99]

Necefbey Vezirov, 1854 yılında Şuşa'da doğmuştur. Mirza Fethali Ahundov geleneğini devam ettirir. Azerbaycan'da ilk tiyatro onun yönetmenliğinde

---

[97] Tehran Elişanoğlu, **Asırdan Doğan Nesir**, s.17

[98] Tehran Elişanoğlu, **Asırdan Doğan Nesir**, s.20

[99] Yavuz Akpınar, **Azeri Edebiyatı Araştırmaları**, Dergah Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1994, s.56-57

sahnelenir. Ekinci Gazetesi'nin yazarlarındandır. Medrese eğitiminden sonra modern bir eğitim almış olan Vezirov, modern edebiyatın gelişiminde önemli rol oynamıştır. Azerbaycan Edebiyatı'nda ilk trajedi yazarıdır. 1926 yılında Şamahı'da ölmüştür.

Eserleri: Daldan Atılan Daş Topuğa Değer, Tesnifat, Musibet-i Fahreddin, Son pişmanlık Fayda Vermez, Adı Var Özü Yok, Yağıştan Çıktık Yağmura Düştük, Pehlivanan-i Zamane.

Hasanbey Zerdabi, Azerbaycan'ın basın hayatında önemli bir isimdir. Çarlık Rusya'sında ilk Azeri gazetesi olan Ekinci 1875'de onun tarafından çıkarılmıştır. *"Azerbaycan milli basınının ve milli tiyatrosunun kurucusudur"*[100]. Modern bir eğitim almıştır ve Azerbaycan halkına yapılan haksızlıklara karşı yaptığı mücadeleden dolayı görevinden uzaklaştırılmıştır. Azerbaycan'da basın ve eğitim alanında önemli hizmetleri bulunan Hasanbey Zerdabi, 28 Kasım 1907'de Bakü'de ölmüştür.

Eserleri: Bizim Nağmelerimiz, Toprak, Su, Hava, Bedeni Salamat Sahlamak, Düsturül Emeli

20. yüzyıl Azerbaycan'da önemli siyasi hareketlerin olduğu bir dönemdir. Bu devirde Türkiye'deki Meşrutiyet hareketi, Azerbaycan'da da geniş yankı uyandırmıştır. Türkiye'de eğitim gören Azeri aydınları Azerbaycan'da özgürlük ve milliyetçilik düşüncesini yaymaya çalışmışlardır. 1905 ihtilalinden sonra kısmi de olsa elde edilen özgürlük kendini edebiyat ve basında da hissettirir. Bu dönemde dergi ve kitapların sayısında önemli bir artış görülür. İrşad, Füyuzat, Hayat, Molla Nasreddin, Yeni Füyuzat, Açık Söz, Dirilik, Terakki, Taze Hayat, İttifak, Şelale bu dönemde yayın hayatına başlayan bazı gazete ve dergilerdir.[101]

Bu dönemin en çok tanınmış isimlerinden birisi Neriman Nerimanov'dur. Asıl mesleği doktorluk olan Nerimanov, Azerbaycan tarihine önemli bir devlet

---

[100] Saim Sakaoğlu- Ali Berat Alptekin- Esma Şimşek, "Hasanbey Zerdabi", Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, hzl.: Vilayet Muhtaroğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, C. 3, s.276

[101] Yavuz Akpınar, "Azeri Edebiyatı", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi,** Dergah Yayınları, İstanbul 1997, C.1, s.262

adamı ve yazar olarak girmiştir. 14 Nisan 1870'de Tiflis'de doğmuştur. İlk eğitimini tamamladıktan sonra bir müddet öğretmenlik yapar. 1902'de tıp eğitimine başlar. Tıp fakültesinde öğrenciyken ihtilal hareketine katılır. 1908'de okulunu bitirir, önce Bakü'de daha sonrada Tiflis'te doktorluk yapar.

1913'de tekrar Bakü'ye dönen Neriman Nerimanov, Hayat ve İrşad gazetelerinde makaleler yazar. Bolşevik ihtilalinin Azerbaycan'da yayılmasında önemli bir rol oynayan Nerimanov, bu dönemde önemli görevlerde bulunur. Azerbaycan'da Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra Azerbaycan'ın başkanı olur. Sovyet sisteminin yaptığı yanlışlara ve Azerbaycan Türklerine yapılan kötü muamelelere karşı mücadele eder, fakat başarılı olamaz. Sovyet hükümeti tarafından Moskova'ya çağrılır. 19 Mart 1925 yılında kalp krizi sonucu ölür, fakat ölümü hakkındaki şüpheler siyasi bir cinayete kurban gittiği üzerindedir. Bir yazar olarak Azerbaycan Edebiyatı'nda önemli bir yere sahip olan Nerimanov, Azerbaycan Edebiyatı'nda ilk roman yazarlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Eserleri: Bahadır ve Sona, Biz Kafkasa Ne Şuarla Gedirik, Dilin Belası, Müellimsiz Türk Dilini Öyrenmekten Ötrü Ruslar Üçün Asan Kitapçadır, Nadanlık, Nadir Şah, Gence'de Teatr Baresinde Deyilmiş Neriman Nerimanov'un Sözü, Müselmanlar Üçün Müellimsiz Rus Dilini Öyrenmekten Ötürü Asan Kitapçadır, Makale ve Mektuplar.

Memmed Emin Resulzade, 1884 yılında Bakü'de doğmuştur. S.M. Ganizade'nin Rus-Tatar okulunda öğrenim görmüştür. Daha sonra Bakü Teknik okulunu bitirmiştir. Öğrencilik yılarında siyasi faaliyetlere başlayan Resulzade, Müslüman Gençlik Teşkilatını daha sonra da Müslüman Demokratik (Müsavat) Cemiyetini kurar ve gizli faaliyetlerde bulunur. Füyuzat, Hayat, İrşad ve Terakki gazetelerinde makalelerini yayınlar. Ömrü sürgünlerde geçmiş olan M. Emin Resulzade, Türk-İslam dünyasının ilk cumhuriyeti olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusudur. Bu cumhuriyetin Sovyetler tarafından yıkılmasından sonra bir müddet tutuklanan Resulzade, hapishaneden çıktıktan sonra Sovyetlerden ayrılır ve ömrünün sonuna kadar değişik ülkeleri dolaşır.

Türkiye'de de Azerbaycan Edebiyatı ile ilgili önemli faaliyetlerde bulunur. 6 Mart 1955'de Ankara'da ölür.

Eserleri: İnkılapçı Sosyalizmin İflası ve Demokratiyanın Geleceği, Millet ve Bolşevizm, Kafkasya Türkleri, Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı, Çağdaş Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Şairi Nizami, Milli Teranüd, Asrımızın Siyavuşu, Azerbaycan Cumhuriyeti.

Celil Memmedguluzade: Azerbaycan Edebiyatı'nın en büyük isimlerinden birisidir. Kendisinin çıkardığı Molla Nasreddin Dergisinde 'Molla Nasreddin' mahlasını kullandığı için Azerbaycan edebi hayatında bu isimle de tanınır. 1868 yılında Nahçıvan'da doğmuştur. Azerbaycan realist edebiyatının gelişmesine öncülük etmiştir. Ölüler adlı eseri bu edebiyatın klasik eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Çıkardığı Molla Nasreddin dergisi Azerbaycan Edebiyatı'nda bir ekolün ismi olmuştur. Yirmi beş yıl boyunca çıkan bu dergi dönemin ünlü yazar ve şairlerini bir araya toplamıştır. Milli edebiyatın gelişmesine önemli katkılarda bulunan Molla Nasreddin, Azerbaycan mizahi edebiyatının da öncüsü olmuştur. Sovyetler Birliği'nde önemli görevlerde bulunan Celil Memmedguluzade 1932'de Bakü'de ölmüştür.

Eserleri: İran'da Hürriyet, Posta Kutusu, Usta Zeynal, Gurbaneli Bey Nigeranlı, Şiir Bülbülleri, Molla Fezleli, Ölüler, Sirke, Bakkal Meşedi Rahim, Konsolun Arvadı Yahut İki Müellim, Belki de Gaytardılar, Danabaş Kentinin Ehvalatı, Hikayeler, Deli Yığınçağı.

Mirza Elekber Sabir, 1862'de Şamahı'da doğmuştur. Seyyid Azim Şirvani'nin Şamahı'daki yeni usul okulunda modern bir eğitim almıştır. Azerbaycan şiirinde Fuzuli'nin 20. yüzyıla kadar devam eden etkisini kıran şair olmuştur.[102]

Molla Nasreddin ekolünün temsilcilerinden ve Azerbaycan mizahi şiirinin önde gelen isimlerindendir. Molla Nasreddin dergisinde yazdığı şiirlerinde 'Hop-hop' mahlasını kullanmıştır. 1911 yılında ölen Sabir Azerbaycan Edebiyatı'na önemli eserler kazandırmıştır.

---

[102] Yavuz Akpınar, **Azeri Edebiyatı Araştırmaları**, s.26

Eserleri: Hophopname, Müntahabat, Şiirler mecmuası, Din Aleyhine Şiirler.

Abdurrahim Bey Hagverdiyev; 1870 yılında doğmuştur. Azerbaycan klasik hikayesinin temsilcilerinden olan Hagverdiyev 'Molla Nasreddin' ekolünün temsilcilerindendir. Bir çok tiyatro eseri bulunan Hagerdiyev, eserlerinde halk kültürüne ve eğitimine çok önem vermiştir. İşlediği konular arasında Azerbaycan tarihi ve halk hayatı önemli bir yer tutar.

Eserleri: Dağıtılan Tifag, Millet Dostları, Ağa Mehemmed Şah Kaçar, Aç Herifler, Hayalet, Adalet Kapıları, Kadınlar Bayramı, Vaveyla, Marallarım, Ağaç Gölgesinde, Köhne Dudman, Cehennem Mektupları.

Üzeyir Hacıbeyli, 1885 yılında Şuşa'ya bağlı Ağcabedi Köyünde doğmuştur. Rus-Tatar okulunda ilk eğitimini aldıktan sonra, Gürcistan'da öğretmenlik okulunu bitirir. Bir süre öğretmenlik yapar. Müziğe olan ilgisi öğrencilik yıllarında başlar. Azerbaycan'da milli operanın kurucusudur. Leyla ile Mecnun operası Türk-İslam dünyasının ilk operasıdır. Gazeteci ve yazar olan Hacıbeyli'nin müziğe olan ilgisi müzik eğitimine başlamasına sebep olur. 1913'de Petersburg Konservatuarına girer, fakat bu eğitimini tamamlayamaz. Molla Nasreddin dergisinin yazarlarındandır. Molla Nasreddin'de yayınladığı yazılarında 'Filankes' takma adını kullanır. Köroğlu operası onu dünya çapında bir üne kavuşturmuştur. Sovyetler Birliği içerisinde çeşitli resmi görevlerde bulunan Hacıbeyli, 23 Kasım 1948'de Bakü'de ölür.

Eserleri: Hukuki, İktisadi, ve Askeri sözlerin Türk-Rus ve Rus-Türk Lügatı, Gazete ve Ceraidle Meşgul Olanlardan Ötrü Pek Lüzumlu Bir Düsturül- Emeldir, Hesab Meseleleri, O Olmasın Bu Olsun, Şah Abbas ve Hurşud Banu, Arşın Mal Alan, Harun ve Leyla, Leyli ve Mecnun, Esli ve Kerem, Koroğlu, Azerbaycan Halg Musikisinin Esasları, Beş Manat Ehvalatı, Hikaye ve Minyatürler, Azerbaycan'ın Musiki Sanatı Hakkında, Makale ve Felyetonlar.[103]

Mehemmet Hadi, 1879 yılında Şamahı'da doğmuştur, Azerbaycan Edebiyatı'nda romantizmin önde gelen isimlerinden biridir. Çocukluğundan

---

[103] Rıdvan Öztürk- Ali Duymaz- Filiz Kılıç- Aynur Sungurhan, "Üzeyir Hacıbeyli" Başlangıcından Günümüze KadarTürkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, hzl.: Vilayet Muhtaroğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, C.4, s.312

itibaren bütün yaşamı sıkıntılar içerisinde geçmiştir. İlk yazılarını Füyuzat'ta yayınlar, Füyuzat kapatıldıktan sonra Taze Hayat ve İttifak gazetelerinde şiirler yazar.

Eserleri: Firdövsi-İlhamat, Şukufeyi-Hikmet, Aşkı Muhteşem Yahut Ana Kucağı, Elvah-ı İntibah Yahut İnsanların Tarihi.

Hüseyin Cavid, 20. yüzyıl Azerbaycan Edebiyatı'nda romantizmin temsilcilerindendir. Şair ve dram yazarıdır. Milliyetçi görüşleriyle tanınan Cavid 1882 yılında Nahçıvan'da doğmuştur. Eğitimini Türkiye'de tamamlar ve Nahçıvan'a dönerek öğretmenlik yapar. Düşüncelerinden dolayı Sovyetler Birliği'nde baskılardan kurtulamaz. Stalin'in 1937 yılında başlattığı 'Kızıl Terör'de tutuklananlar arasındadır. Bundan sonraki ömrü hapishanelerde ve sürgün yerlerinde geçer. 1941 yılında cezaevinde ölür.

Eserleri: Ana, Geçmiş Günler, Bahar Şebnemleri, Maral, Şeyda, Şeyh Sanan, Edebiyat Dersleri, İblis, Peygamber, Topal Teymur, Uçurum, Siyavuş.

Ahmed Cevad, 1892 yılında doğmuştur. Türkiye'deki Milli Edebiyat Akımını benimseyen Cevad, milliyetçi bir görüşe sahiptir. Eserlerinde sade bir dil ve hece veznini kullanır. Azerbaycan'ın bağımsızlığı için mücadele eden Ahmed Cevad 1937 yılında tutuklanır ve kurşuna dizilerek öldürülür. Koşma ve Dalga isimli şiir kitapları vardır.

Sultan Mecid Ganizade, 1866 yılında Şamahı'da doğmuştur. Rus-Azerbaycan okulu adı verilen yeni sistem okulların açılmasına öncülük etmiştir. Yazar ve eğitimcidir. 1937 yılında tutuklanan aydınlardandır. 1943 yılında sürgündeyken ölmüştür. 'Mektubatı Şeyda Bey Şirvani adlı eseri Azerbaycan Edebiyatı'nda ilk roman örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.[104]

Eserleri: İstilahı Azerbaycan, Lügatı Rusi ve Türki, Tilki ve Çag-çag, Rus Dilinin Dilmançı, Rus Dilinin Müellimi, Allah Divanı, Her Yerde Olsa Kanlını Kan Tutar, Müellimler İftiharı, Gelinler Hemayili, Hor-hor, Kilidi Edebiyat, Akşam Sabrı Hayır Olur, Allah Hofu, Kurban Bayramı veyahut On Gün Riyazet, Metubatı Şeyda Bey Şirvani.

---

[104] Yavuz Akpınar, **Azeri Edebiyatı Araştırmaları**, s.74

20. yüzyılda Azerbaycan'da siyasi yapının 1920'den sonra değişmesiyle birlikte edebiyat sanat anlayışında da değişiklikler olur. Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulmasıyla birlikte, edebiyat ve sanatta 'yönelim edebiyatı' başlamıştır. Sovyet ideolojisi, sanatı ve edebiyatı rejimin reklam aracı olarak gördüğünden dolayı sanatçıların birçoğu büyük bir baskı altında kalmıştır. Sovyet ideolojisini benimsemeyen yazar ve aydınların birçoğu, Sovyetlerin baskıya dayalı yönetiminde, özellikle Stalin döneminde terörle yüzyüze gelmişlerdir. Stalin'in terör döneminde tutuklanan aydınların bir çoğu ya kurşuna dizilmişlerdir ya da sürgün yerlerinde yaşamlarını kaybetmişlerdir. Bu dönemi edebiyat anlayışını Jürgen Ruhle şöyle değerlendirir: *"Stalin dönemi edebiyatı, Sosyal gerçekçilik (sosyal realizm) buna göre fikri, ya da estetik bir fenomen olarak kavranması gereken bir dünya görüşünün ifadesi değildir, tersine ilk planda kitleyi tesir altına almanın ve psişik terörün aleti, cebri sistemin cüzütamları olarak görülmelidir, tıpkı parti ve devlet aparesinin planlı bürokrasinin, kitle teşkilatlarının, propagandanın ve gizli polisin kendi tarzlarında öyle oluşları gibi..."*[105]

Bu anlayış içerisinde Azeri aydınları ya yeni rejimi benimseyip onun istediği doğrultuda eserler vermiş ya da kalemlerini bırakıp kendi köşelerine çekilmişlerdir. Sovyet sistemi kurulmadan önce Azerbaycan'ın bağımsızlığı için çalışan, milliyetçi ve vatanperver olarak tanınan aydınların tamamına yakını sosyalist sistem kurulduktan sonra yok edilmişlerdir. Bu durumda Azerbaycan Edebiyatı'nda başarılı örneklerin verilmesi uzun bir süre durmuştur.

Sosyal Gerçekçilik anlayışı ile ortaya konulan eserlerde, yazarlar kendi düşüncelerinden ziyade egemen ideolojinin düşüncelerini yansıtıyorlardı. Romanların ve hikayelerin kahramanları aşırı abartılmış, komünizme gönül vermiş kadın ve erkekler, anlatılan yaşam ise komünist sistemin getirdiği iddia edilen özgür ve mutlu yaşamdır. Toplumsal gerçekler ise bunun tam tersidir, yeni ve baskıcı bir yönetimle karşılaşan halk eski anlayış ve yaşamlarından tamamen uzaklaşmak zorunda kalmış bu da toplumsal çöküşün hızlanmasına sebep olmuştur.

---

[105] Jürgen Ruhle, **Edebiyat ve İhtilal,** çev.: Sedat Umran, baskı tarihi ve yeri yok, s.146

Bu dönemin eserlerinin en büyük özelliği hemen hepsinin ideolojik eserler olmasıdır. Ele alınan konular Komünist Partinin belirlediği sınırlar içindedir. Stalin devrinde ise durum daha farklı bir boyut kazanır. Tam bir terör dönemi olan bu yıllarda insanlar sanat adına hiçbir şey yapamazlar. 1960'lı yıllara, Azerbaycan Edebiyatı'nda 'Yeni Nesir' olarak adlandırılan döneme kadar, Sovyetlerin güdümlü bir edebiyat yaratma idealine hizmet eden bir grup yazar kişiliksiz bir parti edebiyatı yaparak eski olan her şeyi küçük gören bir anlayışla eserler verirler. Fakat bu dönemde bütün zorluklara ve baskılara rağmen olumlu yönde eser veren 'Yeni Nesr'in temelini atan bir çok yazar vardır. Sovyet Dönemi Azerbaycan Edebiyatı'nda İkinci Dünya Savaşı da önemli bir yer tutar. Savaştan sonra edebi eserlerde ele alınan en önemli konu savaş olur.

Eski kuşak yazarlardan olup bu dönemde eser veren yazarlardan birisi Yusuf Vezir Çemenzeminli'dir. 1887 yılında Şuşa'da doğmuş edebiyat alanındaki ilk eğitimin babasından almıştır. Öğrenimi sırasında Rus Edebiyatı'yla yakından ilgilenmiştir. İlk makalesini Molla Nasreddin dergisinde yayınlar. Azerbaycan Milli Hükümetinin elçisi olarak İstanbul'da görev yapmıştır. Stalin döneminde o da terörden kurtulamamış, 1942 yılında sürgündeyken ölmüştür.

Eserleri: İki Hikaye, Melik Mehemmed, Yeddi Hikaye, Üç Hikaye, Arvadlarımızın Halı, Ganlı Gözyaşları, Hayat Sahifeleri, Cennetin Gebzi, Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar, Litva Tatarları Tarihi, Geçmiş Sahifeler, Studentler, Kazanç Yolunda, Karanlıktan Işığa, Gızlar Bulağı, Yaramaz, Bir Canavarın Defteri.

Samed Vurgun, 1906 yılında doğmuştur. Eğitimini tamamladıktan sonra öğretmenlik yapmıştır. Sovyetler Birliği'nin kurulmasından sonra komsomol olarak bir çok yerde görev almıştır. Şiirleri bir çok dile tercüme edilmiş olan Samed Vurgun 1956 yılında Bakü'de ölmüştür.

Eserleri: Şairin Andı, Fanar, Gönül Defteri, Şiirler, Azad İlham, Talıstan, Kahramanlık Destanları, Saadet Uğrunda, Mene Bele Söylcyirler, Aydın Efsancsi, İstikbal Teranesi, Mugan, Dram Eserleri.

Memmed Said Ordubadi, 1872'de Ordubadi'de doğmuştur. Gazeteci, yazar ve şair olarak dönemin önemli isimlerinden birisidir. Molla Nasreddin ekolünün temsilcilerindendir. Azerbaycan Edebiyatı'nda ilk tarihi romanların yazarı olarak tanınır. Ordubadi'nin ilk şiirleri 'Şarki-Rus' gazetesinde yayınlanır. 1 Mayıs 1950'de ölmüştür.

Eserleri: Gaflet, Vatan ve Hürriyet, Kanlı Seneler, Bedbaht Milyoncu, Analıg, Dumanlı Tebriz, Gizli Bakü, Döyüşen Şehir, Kılınç ve Kalem.

Mikayil Müşfig; 1908'de Bakü'de doğmuştur. Dil ve Edebiyat Fakültesini bitirmiştir. İş hayatına pedagog olarak başlayan Müşfig daha sonra öğretmenlik yapmıştır. İlk şiiri Genç İşçi gazetesinde yaınlanmıştır. 1937 yılında kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

Eserleri: Külekler, Günün Sesleri, Buruglar Arasında, Vuruşmalar, Pambıg, Bir Mayıs, Şiirler, Gaya, Kendli ve İlan, Şengül, Seçilmiş Eserleri, Gönlümün Dedikleri, Hayat Sevgisi.

Mirza İbrahimov, 1911 yılında doğmuştur. Güney Azerbaycan doğumlu olan İbrahimov, Azerbaycan Edebiyatı'nda, Güney Azerbaycan'ı konu alan eserler vermiştir. Sovyetler Birliği'nde önemli görevlerde bulunmuş ve 'halk Yazıcısı' ünvanını kazanmıştır. *"Mirza İbrahimov, bedii yaratıcılığına 1929'da şiir, oçerk ve hikayelerle başlamıştır. 1931 yılında Melek ve Zehra adlı ilk hikayesi yayınlanır"*[106]. Edebiyat tarihi ile de ilgilenmiş olan yazar 1994 yılında Bakü'de ölmüştür.

Eserleri: Büyük Dayak, Edebi Kayıtlar, Gelecek Gün, Pervizin Hayatı, Medinenin Yüreği, Murovdağın Eteğinde, Helgilik ve Realizm Cephesinden.

Mir Celal, 1908 yılında Erdebil'de doğmuştur. Azerbaycan Devlet Üniversitesinde Filoloji profesörlüğü yapmıştır. *"Bedi yaratıcılığa Mir Celal 1928'de başlamıştır. İlk eserleri Kızıl Gence, Genç İşçi Gazetelerinde, Edebiyat*

---

[106] Samed Vurgun- Mirza İbrahimov- M. Arif Dadaşzade, **Azerbaycan Edebiyat Tarihi,** Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı, Bakü 1960, C. 3, s.436

Cephesinde ve Hücum Jurnallerinde Yayınlanmıştır"[107]. Azerbaycan Yazıcılar Birliği üyesi de olan Mir Celal 1978 yılında Bakü'de ölmüştür.

Eserleri: Sağlam Yollarda, Boy, Dirilen Adam, Bostan Oğrusu, Ahundun İştehası, Gözün Aydın, Vatan, Hayat Hikayeleri, Vatan Yaraları, 20. Asır Azerbaycan Edebiyatı.

Mehdi Hüseyin, 1909 yılında Kazak'ta doğmuştur. Öğretmen bir ailenin çocuğu olan Mehdi Hüseyin iyi bir eğitim almıştır. Eserlerinin bir çoğu Sovyet ideolojisinin istediği ölçülerdedir.

Eserleri: Bahar Suları, Haber, Edebi Döyüşler, Taşkın, Kin, Terlan, Şöhret Ölüler, Ülkem, Abşeron, Kara Taşlar, Yürek, Ölmez Sanatkar, Bir Ay ve Bir Gün, Seher.

Resul Rıza; 1910 yılında Göyçay'da doğmuştur. Azerbaycan Edebiyatı'nın en büyük şairlerinden biri olarak kabul edilir. 1960'lı yıllarda Azerbaycan nesrinde başlayan değişimin, şiir sahasındaki öncülerindendir. Milletvekilliği de yapan Resul Rıza 1981 yılında Bakü'de ölmüştür.

Eserleri: Çapey, Pionerin Mektubu, Çınar, Vatan, Bahtiyar, Ölmez Kahramanlar, İntikam İntikam, Lenin, Gazab ve Muhabbet, Seçilmiş Eserleri.

Bu dönemin diğer önemli edebiyatçılarından bazıları Abdulla Şaig, Süleyman Rüstem, Süleyman Rehimov, Memmed Rahim, Elekberzade Ebulhasan olarak sayılabilir.

1940'lı yıllarda yavaş yavaş edebi olgunluğa ulaşmış, savaştan sonra özellikle savaş konulu eserleriyle Azerbaycan Edebiyatı'nda önemli bir nesil vardır. Bu dönemin yazarları Azerbaycan Edebiyatı'nın gelişmesinde önemli bir dönem olan 1960'lı yıllar nesrinin temelini atmışlardır. Bu dönemin önemli sanatçıları kendi kişiliklerini koruyarak eserler vermeyi başarmışlardır.

1940'lı yılların en önemli isimlerinden birisi İlyas Efendiyev'dir. 1914 yılında Karabağ'ın Fuzuli bölgesinde doğmuştur. İlk eğitimini annesinden almıştır. Esas mesleği öğretmenlik olan İlyas Efendiyev, yayın hayatına İkinci

---

[107] Samed Vurgun- Mirza İbrahimov- M. Arif Dadaşzade, **Azerbaycan Edebiyat Tarihi,** s.498

Dünya Savaşından önce başlamıştır. Azerbaycan Edebiyatı'nda savaş yıllarını en canlı anlatan yazarlardan birisidir. Söyütlü Ark, Köprü Salanlar ve Dağlar Arasındaki Üç Dost adlı eserleri bu dönem edebiyatının en iyi örnekleri arasındadır.

Sovyet ideolojisinin 'yönelim edebiyatı' anlayışından kendini kurtarabilmiştir. Eserlerinde kahramanları sosyalist, idealleştirilmiş kişiler değildir. Toplumsal konularda da manevi dinamiklerini ve güzelliklerini korumaya çalışan bir toplum yapısını ön plana çıkarır. Bu özellikleriyle 1960 kuşağı yazarlara örnek olmuştur.

Eserleri: Kentten Mektuplar, Aydınlık Geceler, Piyesler, Şamama, Goruglarda, Torpağın Sahibi, Bahar Suları, Hikayeler, Söyüdlü Ark, Körpü Salanlar, Dağlar Arasında Üç Dost, Sarıgöynekle Valehin Nağılı, Gırçı ve Gırmızı Çiçek, Geriye Bakma, Uçatılan, Bizim Geribe Taleyimiz.

İsmail Şıhlı, 22 Mart 1919'da Kazak bölgesinde doğmuştur. Doğduğu bölgede eğitimini tamamlayan Şıhlı, İkinci Dünya Savaşı başlayıncaya kadar öğretmenlik ve müdürlük yapmıştır. Savaşta çeşitli kahramanlıklar göstermiş, döndükten sonra eski işi olan okul müdürlüğüne devam etmiştir. Yaşamı boyunca birçok önemli görevlerde bulunan İsmail Şıhlı ilk şiirini 1938 yılında 'Edebiyat Gazetesi'nde yayınlamıştır. Yazdığı eserlerle Azerbaycan Edebiyatı'nda önemli bir yere sahip olan Şıhlı Ayrılan Yollar ve Deli Kür romanlarıyla 1960 neslinin öncülerinden biri olmuştur.

Eserleri: Kerç Sularında, Dağlar Seslenir, Daş Kesen, Ayrılan Yollar, Deli Kür, 20. Yüzyıl Harici Edebiyat Tarihi, Menim Rakibim, Meni İtirmeyin, Cephe Yolları, Hatıraya Dönmüş Yıllar.

Azize Caferzade, 29 Ekim 1921'de Bakü'de doğmuştur. Bakü Devlet Üniversitesinin Filoloji bölümünden mezun olur. 1948 yılında asistan olduğu üniversitede 1974 yılında profesör olmuştur. 1937 yılında Edebiyat gazetesinde yayınlanan 'Azrail' adlı hikayesiyle yayın hayatına başlar. Eserlerinin birçoğunda tarihi konuları işlemiştir.

Eserleri: Natevan Hakkında Hikayeler, Kızımın Hikayeleri, Sahipsiz, Kızıl Sahile Seyahat, Ellerini Mene Ver, Alemde Sesim Var Menim, Vatana Layık, Yadetme Meni, Anamın Nağılları, Celaliyle Sensen Ümidim, Çiçeklerim.

İsa Hüseyinov, 1928 yılında doğmuştur. Öğretmen bir ailenin çocuğudur. İlk eğitimini tamamladıktan sonra Azerbaycan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesini bitirmiştir. Yayın hayatına 'Anadil Ohuyan Yerde' yazısı ile 'İnkılap ve Medeniyet' dergisinde başlamıştır. Eserlerinde daha çok köy yaşamını işlemiştir.

Eserleri: Bizim Gızlar, Dan Ulduzu, Yanar Ürek, Doğma ve Yad Adamlar, Telegram, Tütek Sesi, Povestler, Kollu Kosa, Ömrümde İzler, Meşher, İdeal.

Bu dönemin önemli edebiyatçılarından bazıları şunlardır: Bayram Bayramov, Çingiz Hüseyinov, Sabir Ahmedov, Hüseyin Abbaszade, Süleyman Veliyev vs.

1960 nesli veya 'Yeni Nesir' olarak adlandırılan dönem, Azerbaycan Edebiyatı'nda, özellikle roman ve hikayede yeni bir dönemin başlangıcıdır. *"1960- 90 yılları çağdaş Azerbaycan Edebiyatının tarihinde hem mahiyet hem de fonksiyon ve şekil bakımından önceki kırk yıldan esaslı şekilde farklılaşan yeni bir merhale oldu"*[108].

Stalin döneminin sona ermesi ve halkın Stalin teröründen kurtulması, yeni yönetimin nisbeten daha serbest davranması bütün alanlarda olduğu gibi edebiyatta da bir rahatlamanın meydana gelmesine sebep olmuştur. Bir önceki dönemin aksine 1960 neslinin verdiği eserlerde artık ideoloji ve parti edebiyatı ikinci planda kalmıştır. Bu yıllarda eser vermiş bütün yazarları ve şairleri bu sınıfa koymak yanlış olur. Yeni Nesir olarak adlandırılan eserlerin yanında rejimi öven ve parti edebiyatı yapan sanatçıların sayısı da az değildir, fakat 1960 neslinin gerçekleştirdiği yenilikler Azerbaycan Edebiyatı'nda özellikle nesrinde unutulmaz bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemin edebiyatını yaratan genç yazarların

---

[108] Yaşar Karayev, **Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı**, "Yakın Dönem Azerbaycan Edebiyatı", Aktaran: Yavuz Akpınar, Ötüken Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1999, s.376

kendilerinden önceki sanatçıların başlattıkları bir akımı olgunluğa ulaştırdıklarını kabul etmek gerekir. Çünkü Azerbaycan Edebiyatı'nı bıçakla keser gibi kesin ifadelerle 1960 öncesi ve sonrası diye ayırmak doğru olmaz.

Yeni Nesir döneminin, Azerbaycan Edebiyatı'nda başlangıç noktası siyasi olaylara dayanmaktadır. Tehran Elişanoğlu'nun Azerbaycan Yeni Nesri isimli eserinde "Ulduz" dergisinden aldığı bir makalede; "Yeni Nesrin" başlangıcı kesin kararlarla dönemin siyasi değişikliklerine bağlanmaktadır. *"Ben kati surette inanıyorum ki, ellili yılların sonu, altmışlı yılların başında olan hadiselerin, edebiyata o kadar büyük etkisi oluştur ki, altmışlı yılların yenileşmesi bütün umum ittifak edebiyatına tesir etmiştir. Bu Anar'ın, Ekrem'in, Elçin'in şahsi isteğiyle ortaya çıkmamıştı"*[109].

Bu dönemin başlangıcının Azerbaycan Edebiyatı'nda İsmail Şıhlı ve İsa Hüseyinov'un eserlerinde uyguladıkları yeniliklerden dolayı 1950'li yıllara dayandığını düşünen edebiyatçılar da vardır. Bu yazarlar sosyalist rejimin ve partinin sınırlarını çizdiği edebiyat anlayışının dışına çıkarak 'kolhoz edebiyatı' yapmak yerine eserlerinde milli değerlere yer vermeye başlamışlardır. İlk olumsuz komünist tipleri F. Kerimzade'nin 'Kanlı Aşırım' hikayelerinde işlenmiştir.[110]

Yeni Nesrin temsilcilerinden biri olan Anar ise 60'lı yıllar nesrinin İsa Hüseyinov'un 'Telegram' adlı eseriyle başladığını kabul eder.[111] İsa Hüseyinov eserlerinde Sovyet idealini bir kenara bırakıp kişilerini ve konularını milletin duygularını dile getirecek bir şekilde seçtiği için bu neslin önünde örnek bir yazar olmuştur.

Yeni Nesr'in en büyük özelliği 'Sosyalizm Realizmi' adı verilen edebi anlayıştan kurtulmuş olmasıdır. Bu edebiyatı meydana getiren edebiyatçıların en büyük özelliği eserlerini 'Sosyalizm Realizmi'nden soyutlayıp, kahramanlarını

---

[109] Tehran Elişanoğlu, **Azerbaycan Yeni Nesri,** Elm Neşriyatı, 1. baskı, Bakü 1999, s.10

[110] Yaşar Karayev, **Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı,** s.378

[111] Anar, "Nesrin Fezası", **Azerbaycan Dergisi Edebi Bedii Jurnal,** No:7, 1984 s.164-181

partinin ön gördüğü muhteşem komünist tiplemesinden uzaklaştırırken bunu sosyalist ideolojinin hakim olduğu bir ülkede yapmalarıdır.

Yaşar Karayev, 1960'lı neslin edebiyat sahasına girmesini 1960-90'lı yılların en büyük hadisesi olarak görür. Özgürlüğe ve demokrasiye giden yolun açılmasında bu neslin fikirlerinin büyük rol oynadığı kabul eder.[112]

1960'lı yılların eserlerinde toplumun problemleri ele alınmaya başlanmıştır. Kolhoz ve solhozlarda herkes mutlu yaşamamaktadır. Bireylerin toplumla, toplumun da bireylerle olan problemleri kendini göstermeye başlar. İnsanlar aşırı mutlu bireyler olmanın aksine iç dünyalarında problemli, maddi ve manevi değerleri düşünen ve iç dünyaları okuyucuya açılmış kişiliklerdir. Kısaca kahramanlar artık 'Sovyet Adamı' kalıbına uymamaktadır. Elçin'in Ölüm Hükmü romanındaki Hüsrev muallim ve Murat Yıldırımlı bu nesrin roman kişiliklerine örnek olarak gösterilebilir.

Toplumla bireyin çatışmaya başladığı, topluma yabancılaşmış tiplerin ortaya çıktığı ve toplumsal gerçeklerin eserlerde ön plana çıkarıldığı bu dönem nesrini yaratan sanatçılar dünya görüşü olarak aynı düşünceye sahiptirler. *"Ben böyle bir gerçeğe inanıyorum ki, bu nesle mensup yazarlar, özlerinin ferdi yaratıcılık özellikleri ile birbirinden ayrılsalar da, özlerinin dünya duyumu, edebiyatın görevlerini anlamaları, estetik prensipler, hayatı ve zamanı idrak etmeleri bakımından birbirlerine çok yakındırlar"*[113].

Yeni Nesrin ilk örnekleri olarak kabul edilen eserler şunlardır: *"Yusuf Samedoğlu, İki Yüz Yirmi Nömreli Otag, Ekrem Eylisli, Gilan Ağacı, Anar, Bayram Hasretinde, Ferman Kerimzade, Sonuncu Eksponat, Elçin, Min Geceden Biri"*[114].

Yirminci yüzyılın son yıllarında yazılmış eserleri ise Prof. Dr. Samir Kazımoğlu şöyle değerlendirir; *"XX. Asrın son on, on beş yılında Azerbaycan'da yaratılmış nesr eserleri içerisinde, milli hisleri uyandırmak, halkı öz geçmişine*

---

[112] Yaşar Karayev, **Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı,** s.380

[113] Anar, "Nesrin Fezası", s.169

[114] Tehran Elişanoğlu, **Azerbaycan Yeni Nesri,** s.30

döndürmek, azatlık duygularını alevlendirmek, milleti özgürlüğe, bağımsızlığa çağırmak bakımından bakıldığında, üç romanın fevkalade rolünü kaydetmek gerekmektedir. Yusuf Samedoğlu'nun 'Kail Günü', Elçin'in 'Ak Deve', İsa Hüseyinov'un 'İdeal', romanları hem edebi çevreler hem de halk tarafından bu dönemin en değerli nesir eserleri gibi nitelendirilmiştir"[115]. 1980'li ve 1990'lı yıllar Azerbaycan Edebiyatı'nda milli değerlerin güçlendiği bir dönem olmuştur.

İsi Melikzade, 1 Mayıs 1934 yılında Ağcabedi'de doğmuştur. Petrol ve madencilik eğitimi almıştır. İlk hikayesi 1958 yılında yayınlanan Melikzade, Azerbaycan ve Uldız dergilerinde müdür olarak çalışmıştır.

Eserleri: Hasretin Sonu, Özge Anası, Kövrek Ganatlar, Küçelere Su Sepmişem, Yaşıl Gece, Güneşli Payız, Dede Palıd, Gümüş Göl Efsanesi, Şehli Çemenlerin Işığı, Dolaşaların Novruz Bayramı.

Yusuf Samedoğlu; 1935 yılında Bakü'de doğmuştur. Maksim Gorki Edebiyat Enstitüsüne girmiş, dördüncü sınıfta ayrılarak Filoloji Fakültesine devam etmiştir. Yayın faaliyetlerine 'Komünist' gazetesinde başlamıştır. Azerbaycan ve Ulduz dergilerinde de çalışmıştır. 1976-1987 yılları arasında Ulduz dergisinin baş redaktörü olmuştur. İlk hikayeleri, 'Azerbaycan Gençleri ve Ganlı Çörek'tir.

Eserleri: İki Yüz Yirmi Nömreli Otag, Galaktika, Getl Günü,

Ekrem Eylisli, 1937 yılında Nahçıvan'a bağlı Ordubad bölgesinde doğmuştur. Maksim Gorki Edebiyat Enstitüsünü bitirmiştir. Önce Gençlik Neşriyatında sonra da Mozalan dergisinde baş redaktör olarak çalışmıştır. Eserleri bir çok dile tercüme edilmiştir.

Eserleri: Gilas Ağacı, Dağlara Çem Düşende, Atalar ve Atasızlar, Menim Nağmekar Bibim, Adamlar ve Ağaçlar, Kür Gırağının Meşeleri, Ürek Yaman Şeydir, Bu Kendden Bir Gatar Geçti, Gilenar Çiçeğinin Dedikleri, Edebiyat Yanğısı. .

---

[115] Samir Kazımoğlu, "Azerbaycan Edebiyatında Fikir Dönemi (80-90 Yıllar Nesri), **Bilig**, S. 3, Güz 1996, s.196-199

Elçin Efendiyev; Efendiyev'in yaşamı ve eserleri hakkında bir sonraki bölümde bilgi verilecektir.

Anar Rızayev; Azerbaycan Edebiyatı'nda 'Yeni Nesr'in en güçlü temsilcilerinden biridir. 14 Mart 1938'de Bakü'de doğmuştur. Azerbaycan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesinden mezun olmuştur. 1955-1960 yılları arasında Nizami Edebiyat Müzesinde araştırmacı olarak çalışmıştır. 1968-1987 yılları arasında 'Gobustan' dergisinin baş redaktörlüğünü yapmıştır. 1991 yılından itibaren Azerbaycan Yazıcılar Birliği başkanlığı görevini sürdürmektedir.1993 yılında İstanbul Mimar Sinan Üniversitesinde, Azerbaycan Edebiyat Tarihi dersleri vermiştir. Azerbaycan'da tiyatronun gelişmesine de önemli katkılarda bulunan Anar, Azerbaycan Tiyatro Cemiyeti üyesidir. Eserlerinde milli varlığa ve geçmişe yönelmenin önemine değinen Anar, dürüst ve güçlü bir nesil arzusundadır.

Eserleri: Bayram Hasretinde, Yağış Kesdi, Ağ Liman, Molla Nasreddin, Adamın Adamı, Macal, Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi, Dede Korkut, Sizi Deyip Gelmişem, Dünya Bir Penceredir, Sissiz, Şeherin Yay Günleri.

Mevlüt Süleymanlı, 1943 yılında Ermenistan'ın Noemberyan bölgesinde bir Türk köyü olan Kızıl Şafak'ta doğmuştur. Azerbaycan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesini bitirmiştir. Azerbaycan Radyo-Televizyonunda çalışan Süleymanlı, senaryo yazarlığı da yapmıştır. Ulduz ve Azerbaycan dergilerinde, Oğuz Eli gazetesinde redaktör olarak çalışmıştır.

Eserleri: Göç, Ayın Aydınlığında, Bir Ünvan, Seher Toylarının Sesi, Ses.

Son yıllarda Azerbaycan Edebiyatı'nda eser veren genç yazarlardan birisi Orhan Fikretoğlu'dur. 1966 yılında Bakü'de doğan Orhan Fikretoğlu, 1990 yılında Yazıcılar Birliği üyesi olmuştur. 1990 yılında Maksim Gorki Edebiyat enstitüsünü bitirmiştir. İlk hikayesi 'Mene Bir Meslehet Verin' 1981 yılında 'Kirpi' dergisinde yayınlanmıştır.

Eserleri: Dünya Haggında Upuzun Bir Nağıl, Seher, Üçüncü Günün Adamı.

Saday Budaglı, 1955 yılında Kazak şehrinde doğmuştur. Yazıcılar Birliği üyesidir. 1989-1992 yılları arasında 'Sınıg Körpü' edebiyat dergisinin baş

redaktörlüğünü yapmıştır. 1977 yılında ilk. hikayesi 'Ulduz' dergisinde yayınlanmıştır. Eserleri: Dönge, Çat

Rafig Tağı, 1950 yılında doğmuştur. Azerbaycan Devlet Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun olmuştur. Bir çok yerde doktorluk yaptıktan sonra 1993 yılında 'Dede Korkut' dergisinin baş redaktörü olmuştur. İlk şiiri 1968 yılında yayınlanan Rafik Tağı, bundan sonra çeşitli gazete ve dergilerde hikaye, makale ve şiirlerini yayınlamıştır.

Eserleri: Yanaşı Ulduzlar, Düşmenin Hatırına.

Afag Mesud, Azerbaycan Edebiyatı'nın genç kadın yazarlarındadır. 1957'de Bakü'de doğmuştur. Azerbaycan Devlet Üniversitesi Jurnalistika Fakültesinden mezun olmuştur. 1991'de Azerbaycan Yazıcılar Birliği Tercüme Katibi seçilmiştir. İlk hikayesi, 'Gargalar Ne Üçün Garıldayır' 1970 yılında yayınlanmıştır.

Eserleri: Üçüncü Mertebe, Şenbe Gecesi, Geçid, Tek, İzdiham.

Sara Oğuz (Nezirova), 1944 yılında doğmuştur. Azerbaycan Sovyet Yazıcılar Birliği'nde çalışmıştır. 1991 yılında 'Azerbaycan' dergisinin nesir Şubesi müdürlülüğü yapmıştır. İlk hikayeleri 1979 yılında Azerbaycan dergisinde yayınlanmıştır. Film senaryosu olarak yazdığı eserleri de vardır.

Eserleri: Terragota, Gedir Ağacı, Nağıl Nabatı, Tale Damgası, Beton Evden Yazılar.

Sefer Alişanlı, 1954 yılında doğmuştur. Azerbeycan Pedagoji Rus Dili ve Edebiyatı Enstitüsü'nde başladığı eğitimini, Maksim Gorki Edebiyat Enstitüsü'nde tamamlamıştır. Değişik gazete ve dergilerde redaktör olarak çalişmıştır. İlk hikayesi 'Zeng ve Gasım' 1981 yılında Azerbaycan dergisinde yayınlanmıştır.

Eserleri: Zeng, Sen Heç Ne Bilmirdin.

4. BÖLÜM: Yazarın Yaşamı ve Eserleri:

4.1. Elçin Efendiyev:

Elçin 13 Mayıs 1943'de Bakü'de doğmuştur. Babası meşhur yazar İlyas Efendiyev'dir. 1959 yılında ilk hikayesi olan 'O İnanırdı' Azerbaycan Gençleri gazetesinde yayınlanmıştır. 1960 yılında Bakü Devlet Üniversitesi'nin Filoloji Fakültesi'ne girmiştir. 1965 yılında fakülteyi bitirip öğrenimine Nizami Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde devam etmiştir. 1966 yılında ilk hikaye kitabı olan 'Min Geceden Biri' yayınlanır.

Elçin Efendiyev, kırktan fazla ülkeyi ziyaret etmiş, buralarda çeşitli sempozyumlara, değişik etkinliklere katılmıştır. Bu seyahatlerden ilkini 1967 yılında yapmıştır; Tunus, İran, Fransa, Avustralya, Irak, Danimarka, Hollanda, Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Lüksembourg ve İsviçre ziyaret ettiği ülkelerden bazılarıdır.

1968 yılında Sovyetler Birliği Yazıcılar İttifakına üye olur. 1969 yılında Nizami Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak işe başlar. 1970 yılında, 'Azerbaycan Bedii Nesrinin Edebi Tenkidi 1945-1965' isimli doktora tezini savunur. 1971 yılında ilk defa bir hikayesi 'Beş Gepiklik Motosiklet' Rusça'ya tercüme edilir. Bundan sonra birçok hikaye ve makalesi Rusça'ya tercüme edilerek çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanır. 1972 yılında Nizami Dil ve Edebiyat Enstitüsünün Edebiyat Nazariyesi Şubesinde Baş İlmi İşçi olur. Aynı yıl Nesimi Dilcilik ve Nizami Edebiyat Enstitülerinin birleştirilmiş Müdafaa Şubesinin ilmi katibi olur. 1973 yılında 'Edebi Tenkit Problemleri' isimli makalesi yılın en iyi makalesi ödülünü alır. 1975 yılında 'Baladadaşın İlk Mehebbeti' adlı hikaye kitabı Rusça yayınlanır. Bundan sonra birçok kitabı Rusça'ya tercüme edilmiş ve yüksek tirajlarla basılmıştır. Aynı yıl Azerbaycan Yazıcılar ittifakının idare heyetinin katibi, yine 1975 yılında Edebiyat ve İncesanat gazetesinin yayın heyeti üyesi seçilir. Elçin birçok gazetenin, derginin, edebi ve ilmi yayınların yayın heyetlerinde yer almıştır. 1977 yılında 'Talvar' hikayesi Moskova'da yılın en iyi hikayesi ödülünü alır. 1979 yılında Ukrayna-Azerbaycan

edebiyatları arasındaki ilgiyi kuvvetlendirmek için yaptığı çalışmalardan dolayı Ukrayna Cumhuriyeti'nden 'fahri ferman' ödülü almıştır. 1982 yılında hikaye ve kısa romanlarından dolayı Sovyetler Birliği Lenin Komsomola ödülünü alır. 'Baladadaşın Toy Hamamı' isimli hikayesi 1982 yılında Sovyetler Birliği Yazıcılar İttifakı tarafından yılın en iyi hikayesi seçilir.

1983 yılında ilk romanı olan Mahmut ile Meryem yayınlanır, aynı yıl 'Literatüre' gazetesinin en aktif yazarı seçilir. 1984 yılında Emektar Sanat Adamı ödülünü kazanır. 1985 yılında ikinci romanı Ak Deve yayınlanır. 1987 yılında iki ciltlik Seçilmiş Eserleri yayınlanır. Aynı yıl Vatan Cemiyeti başkanı seçilir. Son romanı Ölüm Hükmü 1989 yılında yayınlanır. 1993 yılında Azerbaycan başbakan yardımcısı olur, halen bu görevini devam ettirmektedir. 1994 yılında Cengiz Aytmatov, Bella Ahmadulina, Yevgeni Yevtuşenko, Fazıl İskender, Bulat Ohujava gibi yazarlarla birlikte Literatür gazetesinin Özel Teşekkür ödülünü alır.

1999 yılında 'Tenkit ve Nesir' ve 'Edebiyatımızın Yaratıcılık Problemleri' adlı kitaplarını yayınlatır. Elçin Efendiyev'in eserleri yirmiden fazla dile tercüme edilmiştir.

Azerbaycan Türk Edebiyatı'nda özellikle 1960'lı yıllardan sonra gelişen Azerbaycan 'Yeni Nesr'inde ileri gelen yazarlardan biri olan Elçin Efendiyev, eserlerinin büyük bir çoğunluğunu Sovyetler Birliği döneminde yazmıştır. Başka bir ideoloji içinde yazdığı bu eserlerde, Sovyet sisteminin edebiyat anlayışına ters düşen eserler vermiştir. Sovyet ideolojisine hizmet etmek yerine Azerbaycan Türk Edebiyatı'na hizmet etmeyi amaçlamıştır.

Elçin, eserlerinde Azerbaycan Türklerine özgürlük ve millet olma ülküsünü aşılamaya çalışır. Bu ideal de hem Azerbaycan Edebiyatı'nda Elçin'in içinde bulunduğu 1960'lı yıllar edebi neslinin hem de babası İlyas Efendiyev'in çok önemli etkisi vardır. Fikret Koca, Elçin'in ailesini bir edebi mektep olarak değerlendirir: *"Bunlara dahil olmayan, lakin Elçin'in gelip geçtiği başka bir*

mektep de var, İlyas Efendiyev muhiti, çevresi, bu ailenin temasta olduğu aileler, insanlar"[116].

Elçin'in hikaye ve romanlarında, Azerbaycan Türklerinin yaşamı, kültürü ve Sovyetler Birliği içerisinde çektikleri sıkıntılar önemli bir yer tutar. Eserlerinde Azeri Türklerine vermek istediği mesajları onlara ulaştırmak için her türlü edebi olanağı kullanır. Simgeler ve halk kültürü unsurları Elçin'in mesajlarını okuyucusuna ulaştırmak için faydalandığı önemli iki unsurdur. Milletine ait kültürel unsurları oldukça iyi bilen Elçin, bunları eserlerine yerleştirirken büyük bir edebi ustalık gösterir. Elçin'in eserlerinde halk kültürü unsurlarına bu kadar çok önem vermesinde ailesinin de etkisi büyüktür. Mehmet Arif, Elçin'in bu özelliğini şöyle değerlendirir: *"Elçin'in laboratuarında yerinde istifade olunan birçok vasıtalar vardır. Hazırla geçmişi, ayıklıkla uykuyu, hakikatle hayali, real hadiselerle masalı, efsaneyi birlikte tasvir etmek, dahili diyaloglardan, kendi kendisiyle sohbetten, dramatik sahnelerden, mozaik parçalardan, mübalağa, abartma usulünden istifade etmek tasvirlerinin duygusal kuvvetini artırır, fikrimizi de harekete geçirir".*[117]

Elçin eserlerinde milli gerçekleri, doğruları gördüğü ve bildiği gibi okuyucularına aktarmayı amaç edinmiş bir yazardır. Sovyet döneminde yazdığı eserlerinde egemen ideolojinin, Azerbaycan Türklerine uyguladığı baskıları, haksızlıkları açık açık dile getirmiştir, özellikle Ölüm Hükmü romanı bu gerçeklerin ele alındığı önemli bir eserdir. Bahtiyar Vahapzade, Ölüm Hükmü'nün bu özelliklerini şöyle açıklar: *"Değerli Elçin, Ölüm Hükmü, romanını hevesle, ama acele etmeden her meseleyi, her ifadeyi içe içe, akıl ve his süzgecinden geçire geçire okudum. Yaşadığım acıları, korku ve telaş dolu yılları yeniden yaşadım ve derhal senin yaşını düşünüp hayret ettim. Çünkü azap, işkence, korku ve telaş dolu o yılları sen bir insan gibi yaşamamışsın, ama yazar gibi yazmışsın. O amansız ve*

---

[116] Gönül Şahbazova, Azerbaycan Yazıcılar Birliği Yurt Dergisi Elçin Özel Sayısı, Bakü, Mayıs 2000, s.2

[117] Gönül Şahbazova, "Elçin Özel Sayısı", s.3

dehşetli yılları bu kadar tabii ve bu kadar inandırıcı şekilde kaleme alabildiğine şaşırdım"[118].

1960'lı yıllar nesli olarak adlandırılan Azerbaycan Edebiyatı'nda yeni bir dönemin başlangıcı olan Elçin, Anar, İsi Melikzade, Mevlüt Süleymanlı gibi yazarların oluşturduğu edebi nesil Azerbaycan'da milli şuurun ve özgürlük idealinin meydana gelmesinde önemli rol oynamışlardır. Özgürlük ideali 'Yeni Nesir' ekolü içinde yer alan yazar ve şairlerin eserlerinde ele aldıkları en önemli konulardan biridir. Elçin'in bu ekol içindeki yeri de oldukça önemlidir çünkü, bu idealin en güçlü yazarlarından birisi olarak kabul edilir. *"Altmışıncı yıllar Azerbaycan Edebiyatının özellikle nesrin inkişafında özel edebi-tarihi yeni bir merhaledir. Elçin bu merhalenin edebi-bedii teşekkülünde en önemli sanatkarlardan biridir. O nesirde lirik, psikolojik üslubun edebi-nazari fikirde tasvir tenkidinden tahlil tenkidine analitik tenkide geçen kabiliyetli faal icracılardandır"*[119].

---

[118] Gönül Şahbazova, "Elçin Özel Sayısı", s.4
[119] Gönül Şahbazova, "Elçin Özel Sayısı", s.19

4.2. Eserleri:

4.2.1. Romanları

1- Mahmut ve Meryem;

Birinci baskı, Gençlik Yayınları, Bakü 1983

İkinci baskı, Gençlik Yayınları, Bakü 1984

İçindekiler: Mahmut ve Meryem, Aman Avcı Vurma Meni, Seyyah Olup Bu Dünyayı Dolandım, Yakın Uzak Türkiye, Palma Ülfeti

-Mahmut ve Meryem, "Azerbaycan Edebi-Bedii Jurnal" 1982, No: 7-8

2- Ak Deve

Birinci Baskı, Yazıcı Yayınları, Bakü 1985

İçindekiler

Ak Deve, Mahmut ve Meryem

-Ak Deve, "Azerbaycan Edebi-Bedii Jurnal" 1985, No: 3-4

3- Ölüm Hükmü

Birinci baskı, Yazıcı Yayınları, Bakü 1989

-Ölüm Hükmü, "Azerbaycan Edebi-Bedii Jurnal" 1989, No: 8-9

4.2.2. Seçilmiş Eserleri I-II-

Azerneşr, Bakü 1987

I. Cilt: Hikayeler ve Povestler

II. Cilt: Romanlar (Mahmut ve Meryem, Ak Deve)

4.2.3.Hikayeleri

1- Bu Dünyada Gatarlar Geder

Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1974

İçindekiler: Bu Dünyada Gatarlar Geder, Baladadaşın İlk Mehebbeti, Değişme, Gış Nağılı, Günlerin Bir Gününde, Gızıl, Gatar Yol Gedirdi, Poçt Şöbesinde Hayal

2- Gümüşü Narınçı

Gençlik Yayınları, Bakü 1973

İçindekiler: Gürcistana Telegram, Gümüşü, Narınçı, Mehmeri,Gatar. Pikasso. Latur 1968, Zire, Gırmızı Ayı Balası, Beş Gepiklik Motosikl, İki Çal Papağın ve Bir Gara Kephanın Nağılı, Dünayda "Amur" Üzürdü (Yol Lövheleri)

3- Ömrün Son Seheri (Hikayeler ve Povestler)

Gençlik Yayınları, Bakü 1993

İçindekiler: Gül Dedi Bülbüle, Ömrün Son Seheri, Her Şey Geçip Gedir, Ordenli Yazıcı İle Görüş, Stalin'in Ölümü, Mehmenhana Nömresinde Görüş, Dünyanın Behteveri, Hususi Sifariş, Hövsan Soğanı, Adda-Budda (Yazıcının Cep Defterinden)

İki Oçerk; Yahan Düymele Düymele, Yanan Ağacın Şefegleri

Povestler; Bir Görüşün Tarihçesi, Toyuğun Diri Galması, Dolça

4- Bir Görüşün Tarihçesi (Povest ve Hikayeler)

Azerneşr, Bakü 1977

İçindekiler: Bir Görüşün Tarihçesi, Oh Kimi Bıçag, On İlden Sonra, Baladadaşın İlk Mehebbeti, Gatar. Pikasso. Latur 1968, Gırmızı Ayı Balası, Zireh, Gümüşü, Narınçı, Mehmeri, Beş Gepiklik Motosikl, Gış Nağılı,Bu Dünyada Gatarlar Geder, Talvar.

5- Açıg Pençere (Povest)

Azerneşr, Bakü 1984

6- Beş Degige ve Edebiyat (Hikaye-Povest)

Gençlik Yayınları, Bakü 1984

İçindekiler: Hikayeler; Deyişme, Beş Gepiklik Motosikl, Gatar. Pikasso. Latur 1968, Zireh, Gırmızı Ayı Balası, İki Çal Papağın ve Bir Gara

Kepkanın Nağılı, On İlden Sonra, Gümüşü-Narınçı-Mehmeri, Baladadaşın İlk Mehebbeti, Günlerin Bir Gününde, Gış Nağılı, Bu Dünyada Gatarlar Geder, Talvar, Şuşaya Duman Gelib, Bülbülün Nağılı, Baladadaşın Toy Hamamı, Ayaggabı, Hotel Bristol, Hönkürtü, Bozlug İçinde İki Nefer, Parisde Avtomobil Gezası, Beş Degige ve Edebiyat.

Povestler;

Poçt Şöbesinde Heyal, Toyuğun Diri Galması, Dyula Cak ile Sohbet, Gabrovo Görüşleri.

7- Bülbülün Nağılı (Hikaye ve Povestler)

Yazıcı Yayınları, Bakü 1983

Hikayeler;

Deyişme, Gatar. Pikasso. Latur 1968, Beş Gepiklik Motosikl, Zireh, Gırmızı Ayı Balası, İki Çal Papağın ve Bir Gara Kepkanın Nağılı, On İlden Sonra, Gümüşü, Narınçı, Mehmeri, Baladadaşın İlk Mehebbeti, Günlerin Bir Gününde, Gış Nağılı, Gızıl, Bu Dünyada Gatarlar Geder, Talvar, Şuşaya Duman Gelib, Bülbülün Nağılı, Baladadaşın Toy Hamamı,

Povestler;

Bir Görüşün Tarihçesi, Dolça.

8- Bülbül

Yazıcı Yayınları, Bakü 1987,

9- Günay, Yalçın, Nigar, Bir de Selim (Çocuk Hikayeleri)

Gençlik Yayınları, Bakü 1979

İçindekiler: Nigar, Yaçın ve Onların Dedesi, Men Yaman Goçağam, Günayın, Yalçının, Nigarın ve Yeke Cavanların Nağılı, Selimin Hikayeleri, Mene Niye Gülürler?, Gör Neçe Top Vururam, Bele de iş olar?, Men Herşeyi Bilirem, Men Lale İsteyirem.

10- Humayın Yuhusu (Hikayeler)

Gençlik Yayınları, Bakü 1989

İçindekiler: Balaça Gırmızı Çiçek, Nigar, Yalçın ve Onların Dedesi, Men Yaman Goçağam, Günayın, Yalçının, Nigarın ve Yeke Cavanların Nağılı, Günayın, Yalçının, Nigarın ve Yaşıl Yarpağın Nağılı, Humayın Yuhusu, Günay, Humay bir de Günebahan ve Gırt Toyuğun Çüçeleri, Gilas Gız, Gehreman Aysu, Gara Pişik ve Cıggıllı Sıçan, Mene niye Gülürler?, Gör Neçe Top Vurdum, Bele de İş Olar?, Men Lale İsteyirem, Men Herşeyi Bilirem.

11- Povestler,

Gençlik Yayınları, Bakü 1979,

İçindekiler, Menevi Saflığa Çağırış, Toyuğun Diri Galması, Dolça, Şuşaya Duman Gelib, Poç Şöbesinde Hayal.

12- Sos (Povest)

Gençlik Yayınları, Bakü 1969

13- Min Geceden Biri (Hikayeler)

Azerneşr, Bakü 1996,

İçindekiler: Nerdivanın Birinci Pillesi, Yüz Gram Şit Yağ, Min Geceden Biri, Selim, Fatma ve Hacı Leylekler, Bir Nefer Ganlı Oğlan Haggında, Materialler, Esli ve Kerem

4.2.4. Tiyatroları

1- Delihanadan Deli Gaçıb (Komediler)

Gençlik Yayınları, Bakü 1996

İçindekiler: Ah Paris!.. Paris!..., Men Senin Dayınam; Delihanadan Deli Gaçıb veyahud Menim Sevimli Delim

4.2.5. Araştırma Eserleri;

1- Klassik Aşıg Poeziyasında "Dünya" Obrazı

Azerneşr, Bakü 1996

2- Klassikler ve Müasirler

Yazıcı Yayınları, Bakü 1987

3- Özümüz ve Sözümüz

Elçin Efendiyev-V. Guluyev

Azerneşr, Bakü 1993

4- Tengid ve Edebiyyatımızın Problemleri (Makaleler, Mongragiler)

Yazıcı Yayınları, Bakü 1981

5- Edebiyyatımızın Yaradıcılıg Problemleri,

Tehsil Neşriyatı, Bakü 1999

6- Tengid ve Nesr,

Azerbaycan Bedii Nesri Edebi Tengidde 1945-1965

Güneş Yayınları, Bakü 1999

7- Kitabi Dede Korkut Aliliyi,

Azerbaycan Yayınları, Bakü 1999

(Azerbaycan Türkçesi, İngilizce, Fransızca, Rusça, Almanca ve Arapça)

4.2.6. Biyografileri:

1-Memmed Emin Resulzade

Şerg-Gerb Yayınları, Bakü 1994

2- Bestekarın Vetendaş Sözü (Üzeyir Hacıbeyov)

Azerbaycan Dövlet Yayınları, Bakü 1995

4.2.7. Tercümeleri:

1- Malts Albert, Sıravi Hiks (Piyes)

Bakü, 1964

2- Molyer Jan- Batist (Komediler)

Gençlik Yayınları, Bakü 1995

3- Neçe Oldu ki Pyer Düş Meşhurlandı

Gençlik Yayınları, Bakü 1982

4- Nergizin Birçe Leçegi (Japon Edebiyatı)

Gençlik Yayınları, Bakü 1979

5- Elçin Efendiyev'in değişik dillerden yaptığı çeşitli tiyatro, şiir ve hikaye tercümeleri Azerbaycan Dergisi, Edebiyat ve İncesanat Gazetesinde yayınlanmıştır.

4.2.8. Türkiye Türkçesine Aktarılan Eserleri:

1- Mahmut ile Meryem;

Aktaran; Dr. Ali Yılmaz, Ötüken Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1997.

-Mahmut ile Meryem;

Aktaran; İldeniz Kurtulan, Everest Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2001

2- Ölüm Hükmü;

Aktaran; Yusuf Gedikli, Ötüken Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1996

3- Ak Deve;

Aktaran; Dr. Ali Yılmaz, Ötüken Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1999

4- Şuşa Dağlarını Duman Bürüdü

Aktaran; Yusuf Gedikli, Ötüken Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1994

İçindeki Hikayeler; Tiren Picasso La Tour 1968, On Yıldan Sonra, Baladadaşın İlk Aşkı, Kış Masalı, Çardak, Şuşa Dağlarını Duman Bürüdü, Bülbülün Nağılı, Baladadaşın Düğün Hamamı, ayakkabı, Hotel Bristol, Hüngürtü, Grilik İçinde iki Kişi, Paris'te Tarfik Kazası.

5- Şuşa'ya Sis Çöktü;

Aktaran; İldeniz Kurtulan, Everest Yayınları, İstanbul 2000

İçindeki Hikayeler: Şuşa'ya Sis Çöktü, Baladadaşın İlk Sevgisi, Değişim, Ayakkabı, Kış Masalı, On Yıl Sonra.

5.ÖLÜM HÜKMÜ

5.1 Anlama Aşaması (İçkin Çözümlemesi)

5.1.1 Anlatının Bakış Açısı:

Romanda içkin çözümleme yaparken ele alınacak temel unsurlardan biri, anlatıda kullanılan bakış açılarıdır. Bakış açısı eserin bütününü kapsar ve yazarın eserinde anlattıkları karşısındaki konumunu belirler. Bakış açısı romanın bütünlüğü bakımından oldukça önemli bir unsurdur, çünkü romanın iç bütünlüğünü oluşturan diğer öğeler zaman, mekân ve kişiler bakış açısına göre belirlenmektedir.

Elçin, Ölüm Hükmü'nde bakış açısı olarak Tanrısal bakış açısı yöntemine sıklıkla başvurur. Tanrısal bakış açısında anlatıcı her şeyi gören ve her yerde olan bir özelliğe sahiptir. Bu şekil anlatılarda, anlatıcı romandaki bütün olayların dışındadır. Anlatıcı romandaki olaylar ve kişiler hakkında söz sahibidir ve dışarıdan algıladığı bu dünyada her şeye müdahale eder. Buna dış öyküsel anlatıcı denildiği gibi 'yazar-anlatıcı' adı da verilmektedir.

Anlatıcı, Ölüm Hükmü'nde, kurmaca dünyanın dışındadır, olaylara müdahalesini dışarıdan yapar. Romanın kişileri hakkında her şeyi bilir, karakterlerin bütün dünyalarına, onların geçmişlerine, aile yaşantılarına, düşüncelerine hatta rüyalarına bile hakimdir. Bu dışarıdan algılanan dünyada anlatıcı, romanın önemli bir yeri olan Gicbeser'in düşüncelerini de bu bakış açısıyla okuyucularına aktarır. Gicbeser, Tilki Geldi kabristanlığında yaşayan bir köpektir. Diğer bütün kişilerde olduğu gibi yazar Gicbeser'in de bütün geçmişini, başından geçen bütün olayları bilmektedir. *"O sonbahar sabahı da şüphesiz böyle olacaktı, ama birdenbire nereden peyda olduysa ufak bir enik serçe gibi civildeye civildeye bekçi Eflatunun ayaklarına dolaştı, öyle ki az kalsın ayaklarının altında kalacaktı. Bekçi Eflatun bu ufak eniği ayağıyla kenara iteledi. Çünkü bu güzel sonbahar sabahında fırsatı kaçırmak istemiyor, maksadına ulaşmak istiyordu. Çiskinin altında kahverengi siyah tüyleri ıslanan enik, bekçi Eflatunun ayağıyla temas ettikten sonra cırlak ve ince sesiyle zingildedi ve Abdül Gafarzade gayri memnun şekilde başını salladı. Bekçi Eflatun bu gayri memnunluğu elbette hemen*

hissetti ve durdu. Bir müdüre, bir ansızın peyda olan eniğe baktı ve ne edeceğini bilemedi"[120].

Olayların ve karakterlerin tam hakimi olan yazar-anlatıcı, Ölüm Hükmü'nde olup biten olaylara müdahale ettiği gibi roman kişilerinin yaşamlarına ve iç dünyalarına da tamamen hakim ve müdahaleci bir konumdadır.

Romanda önemli bir kişilik olan talebe Murat Yıldırımlı ile ilgili anlatıma başlanır, Bakü'ye nasıl geldiği, üniversite sınavına kaç kez girdiği, sınavda kendisine hangi soruların sorulduğu, köyünde ne iş gördüğü, üniversiteyi kazandıktan sonra nasıl bir yaşam sürdüğü, iç dünyasında neler yaşadığı okuyucuya aktarılır. Anlatıcı bu şekilde romandaki gücünü de okuyucusuna hissettirir. Sadece Murat Yıldırımlı değil romanın diğer bütün kişilikleri üzerinde yazarın bilgisi aynı şekilde ayrıntılıdır. Anlatıcının bu kadar geniş bir şekilde roman kişileri ve olayları hakkında bilgi sahibi olmasına rağmen, yine okuyucusunda romanın dışından biri olduğunu yani olayları tamamen dışarıdan algılayan birisi olduğu hissini uyandırır. Daha öncede söylediğimiz gibi mekân ve zamanın seçiminde yazar bakış açısının kendisine tanıdığı bütün imkanlardan yararlanır. Anlatılan herhangi bir öykünün mekânı ve zamanı anlatıcı tarafından bilinmektedir. Ayrıca bu olayın bağlantılı olduğu başka olaylar ve kişiler anlatıcı tarafından yeri geldikçe okuyucuyu daha fazla bilgilendirmek için romanın içerisine katılır. Buraya alacağımız bazı örnekler romanın bakış açısını daha belirginleştirecektir.

"Çetin ve yalnız gecelerinde rüya ve kara basma zamanı bazen kapı dövülüyordu; sırtında palto, boynunda boyunbağı, başında ezik foter olduğu halde bir fare içeri giriyordu. Ufak ve sakallı sıfatı, ezik foterinin altından güçlükle görünüyordu, ama gözleri ışım ışım ışıldıyordu. Kara ve uzun burnunun ucu daima yaş oluyordu; ince uzun bıyıkları titriyordu"[121].

---

[120] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, aktaran: Yusuf Gedikli, Ötüken Yayınları, 1. baskı İstanbul 1996, s.28

[121] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.69

"Bazen bu tür toplantılarda hitabet kürsüsünde, nutuk attığı anda Abdül Gafarzadeye öyle geliyordu ki, bu sözleri diyen, konuşan, salona böyle bakan, salonda tanış sıfatlar gören, elini yumruk yapıp hitabet kürsüsünü yumruklayarak dediklerini tasdik eyleyen adam kendisi değil, tamamen başka birisidir. Aynı anda hem bu hissi duyuyor, hem de nutkuna devam ediyordu. Sanki beynin bir hissesi nutuk atıyor, öbür hissesi bu nutka, söylediği sözlere hayret ediyordu ve dünyanın faniliği karşısında bütün gayret ve çabaların manasızlığını düşünüyordu"[122]. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Anlatıcı burada kişilerinin neler hissettiklerini, neler düşündüklerini ve bu düşüncelerini hangi duygularla yaşadıklarını onların üzerinde bir güç olarak bilmektedir. Tanrısal bakış açısı sadece kişiler üzerinde değil olaylar üzerinde de kendisini hissettirmektedir. Romanda bazı olaylar sadece anlatıcı tarafından bilinmektedir, bu olaylar üzerinde roman kişilerinin bilgisi oldukça sınırlıdır, kişilerin bilgisi ya çok azdır ya da hiç yoktur, fakat anlatıcının bilgisi bütün kişilerin üzerindedir bu da romanda kullanılan bakış açısının bir özelliğidir.

Tanrısal bakış açısı, Ferit Kazımlı ve Abdül Gafarzade'nin, Kaza Parti Komitesinin birinci katibi M. P. Garipli'ye oynadıkları oyunu anlatırken de baskındır. Anlatıcı aslında bu olaydan M.P. Garipli'nin haberi olup olmadığını bilmektedir, fakat romandaki gücünü artırmak için, sanki bundan şüphe duyuyormuş gibi davranır ve bunu da okuyucusuna hissettirir. *"Bu hadise bundan bir nice yıl evvel olmuştu ve aradan geçen müddet zarfında hiç kimse, o cümleden Ferit Kazımlı da, Abdül Gafarzadenin bu kazdan ayık adamın, yani Kaza Parti Komitesinin birinci katibi saygıdeğer M. P. Gariplinin başına neler getirdiğini bilmiyordu. (Tabi şimdilik bilmiyordu, bir zaman gelecek bilecekti, belki de hiç bilmeyecekti)"*[123].

Romanda kullanılan bakış açısının bir başka özelliği de romandaki kahramanların ancak anlatıcının onlara izin verdiği ölçüde birbirleri ve yaşanan olaylar hakkında bilgi sahip olmalarıdır. Anlatıcı kendi konumunu iyice

---

[122] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.112
[123] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.123

belirginleştirmek ve güçlendirmek için kişilerinin kendisinden fazla bilgi sahibi olmasına izin vermez. Hüsrev muallim ve Murat Yıldırımlı aynı evde kalmalarına rağmen birbirleri hakkında fazla bir şey bilmezler. Elesger muallim ve Hüsrev muallim aynı okulda çalışmalarına ve ailece görüşmelerine rağmen birbirlerini fazla tanımazlar. Bu durum bütün roman kahramanları için geçerlidir, hatta romandaki kişiler, olaylar içerisinde doğrudan veya dolaylı olarak yakın kişilerdir, geçmişlerinde birbirleriyle ilgili olmalarını sağlayacak yakınlıkları olmuştur, ama bu kişilerin çoğunun bu yakınlıktan haberleri yoktur. Bunu ancak anlatıcı bilmektedir. Abdül Gafarzade'nin kardeşi Hıdır muallim ile Hüsrev muallim aynı okulda çalışmışlar. Hıdır muallimin öldürüldüğü, Hüsrev muallimin sürgüne gönderildiği olayları birlikte yaşamışlardır. Bu olay hem Abdül Gafarzade'nin hem de Hüsrev muallimin hayatını etkilemiştir. Fakat romanın ilerleyen bölümlerinde karşılaşan bu iki kişinin bu durumdan haberleri yoktur. Aynı şekilde talebe Murat Yıldırımlı'nın ninesinin kardeşi Çeka Murat Yıldırımlı ile Hüsrev muallim, Hadrut'taki taun salgınını birlikte yaşamışlardır. Bunu ne Murat Yıldırımlı ne de Hüsrev muallim bilmektedir. Roman boyunca bu ilişkiler ağı devam eder ancak bu ilişkileri yalnızca anlatıcı bilir. Anlatıcı sadece romana konu olan kişiler ve olaylar hakkında geniş bilgi sahibi değil aynı zamanda romanda geçen ve konuyla doğrudan ilgili olmayan olaylar hakkında da bilgi sahibidir. Bu da Tanrısal bakış açısına uygun olarak verilmiştir. "... *Tabi Arzunun şundan haberi yoktu: O dem, yani 1939 yılının bu kış günü o ufak kız, yani Engelsina (Gelya) Markizova, Kazakistanda sürgündeydi. O ufak Buryat kızının babasını, yani Buryat Mongol Vilayet Parti Komitesinin birinci kâtibi, Buryat Muhtar Cumhuriyetini kuranlardan biri olan Erdan Markizovu, 1937 senesinin aralığında halk düşmanı olarak ifşa etmişlerdi ve Japon casusu suçlamasıyla kurşuna dizmişlerdi. Gelyanın anasını da hapsetmişlerdi ve bu ufak kız kendisinden iki yaş büyük ağabeyisi Vladilenle birlikte tek başına kalmıştı. Baba da yoktu, ana da yoktu. Sadece Kremlinde o görüşme anında Stalin babanın Gelyaya bağışladığı güzel bir gıramofon onlarla birlikteydi*"[124]. Bu alıntıdan, anlatıcının roman

[124] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.218

kişilerinin bilmediği her şeyi bildiği anlaşılır. Buna benzer başka bir olay da Hüsrev muallim ve diğer öğretmenler, evlerinden alındıktan sonra başlarına neyin geldiğini anlatıcıdan başkası bilmez, anlatıcı özellikle bunun üzerinde durur ve Hüsrev muallim sorgudayken onun bilgisinin olmadığı olayları bir bir anlatır. *"...O zaman Hüsrev muallim için bunda hayret edilecek bir şey de yoktu. Çünkü Hüsrev muallimin o terörcüler destesinden haberi yoktu. Elesger muallimin de, Kelenter muallimin de, Feridun muallimin de, Alibaba muallimin de, Hıdır muallimin de kurşuna dizildiğini, Keşle hapishanesinde yattığı günlerde mektepte art arda izhar-i nefret mitinglerinin yapıldığını, terörcü muallimlere lanetler yağdırıldığını, Cümşütlünün her gün gelip mektepteki izhar-ı nefret mitinglerine iştirak ettiğini, Arzunun her gün hitabet kürsüsüne çıkıp Elesger muallimin iç yüzünü açtığını, onu ifşa ettiğini, babasının bodrumda gizlediği kitapları bulup eşya-yı delil olarak Pavlik Morozovcular destesine teslim ettiğini ve bütün gurup azalarıyla birlikte vaktiyle Evez Beyin bağışladığı kitapları ve kadim elyazmalarını yaktığını bilmiyordu..."*[125].

Romanın on altıncı bölümünde yazar sadece bu bölüme özgü olarak bakış açısını değiştirir. Bu bölümde anlatıcı Tekil bakış açısını kullanır. Anlatıcı, olarak da kurmaca dünyanın içinden birisini Abdül Gafarzade'nin dünürü Mürşüt Gülcahani'yi seçer. Bu bölümde artık olaylar Mürşüt Gülcahani'nin ağzından anlatılır. Tanrısal anlatıcı araya girmez, yazar-anlatıcı, kahraman kadar bilir. Ancak romanın genelinde klasik anlatıları çağrıştıran Tanrısal bakış açısı hakimdir. Anlatıcı herşeyi gören ve her yerde olandır.

---

[125] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.290

5.1.2. Tasvir (Betimleme):

Tasvir, romanlarda en çok başvurulan anlatım tekniklerinden biridir. Ölüm Hükmü'nde de tasvir sıklıkla kullanılmıştır. Elçin tasvirlerini daha çok kişiler üzerinde yapar, mekân tasviri kişi tasvirine oranla daha azdır. Anlatıcı romandaki mekânlar hakkında çok açıklamacı bir tavır takınmaz, fakat kişiler hakkında oldukça geniş açıklamalar yaparak onları bütün yönleriyle bizlere tanıtır.

Elçin, Murat Yıldırımlı'yı anlatırken onun iç ve dış özelliklerini tamamen gözler önüne serer. Bu şekilde roman kişileri elle tutulur, gözle görülür kişiler haline gelir. " ... *İnsanların çok olduğu yerde kendini rahatsız hissediyordu. Daima ona öyle geliyordu ki, çok adam içinde kısa boyu, kaba suratı, birazcık kambur beli, tarağa yatmayan dik, siyah ve sert saçları milletin dikkatini daha fazla celbediyor. Böyle zamanlarda Murat Yıldırımlının canı sıkılıyordu, heyecanlanıyordu, bir bahane ile bulunduğu yerden çıkıp gitmek istiyordu. Sonra ne zaman ki, geceleyin yatağına giriyordu; sabahleyin, öğleyin veya akşamleyin birbirleriyle canı gönülden sohbet eden, daima kendilerini serbest hisseden kimselerin, yani şehirde yaşayan talebe oğlanların (bilhassa da aralarında kız olunca), yahut redaksiyonlardaki, Yazıcılar İttifakındaki görüşmelere veya edebi sohbetlere katılan genç yazarların (özellikle her zaman milletin dertleriyle ilgilenen Selim Bedbin gibi civan yazarların!), edebiyat heveskârlarının yanında göze görünmeden uzaklaşıp gitmenin utancı soğuk soğuk terlemesine yol açıyordu"*[126].

Burada Murat Yıldırımlı'nın hem dış görünümünün hem de psikolojik özelliklerinin aynı anda verildiğini görüyoruz. Yazar kahramanlarının sadece iç ve dış özelliklerini geniş bir şekilde okuyucusuna aktarmakla kalmaz aynı zamanda onların hayatı hakkında da geniş bilgiler verir. Bu şekilde romanın bütün kişileri hakkında bilgi sahibi oluruz. *"Hüsrev muallim asrın yaşıtıydı, tam otuz dokuz yaşındaydı. Fakat bu uzun boylu, arık adamın gözlerinin kenarları derin kırışlarla doluydu. Sadece saçları değil, yaz vakti gömleğinin açık yakasından görünen*

---

[126] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**,s.42

sinesinin kılları, hatta kolunun kılları bile ağarmıştı. Sivri kemikli uzun burnu ve ince boğazında da aynen burnuna benzeyen uzun adem elması vardı ve yutkunduğunda adem elması inip kalkıyordu. O zaman insana öyle geliyor ki, Hüsrev muallim azap çekiyor ve tek kelimeyle onun bakışında da, hareketlerinde de, -hatta ayda yılda bir kere gülümsüyorsa, o gülümsemesinde- bir eziyet, bir ağrı vardı"[127].

5.1.3. İç Çözümleme:

Bu teknikle, anlatıcı kişilerinin iç dünyasını okuyucularına aktarır. Roman sanatında bu teknik oldukça fazla kullanılır. Elçin, Ölüm Hükmü'nde kişilerinin iç dünyalarını iç çözümleme tekniğiyle açıklar, kişilerin iç dünyalarını açıklayan teknik yalnızca iç çözümleme değildir, farklı teknikler de vardır. Yazar bunların hemen hemen hepsinden faydalanır. İç çözümlemede anlatıcı kahramanının içinde bulunduğu durumu gösterir, buradaki düşünceler anlatıcının kendisine ait olan düşüncelerdir.

"... Bazı geceler talebe Murat Yıldırımlı yatağına girdiğinde çok hassas ve amansız hisler bu civan adamın bütün asaplarını çıplaklaştırıyordu. Birdenbire Hatice kadın hakkında düşünmeye başlıyordu. Sonra umumiyetle insan tabiatı hakkında düşünmeye başlıyordu (herhalde talebeye böyle geliyordu) ve dahili aleminin timsalinde insanı anlamaya çalışıyordu. İnsanın zavallılığı ve gaddarlığı, yüreğinin inceliği ve kalbinin karalığı, riyakarlığı ve saflığı, güvenilirliği ve vefasızlığı dünyanın umut ve umutsuzluğunu onu öyle bir karanlığa çıkarıyordu ki, Hatice kadının yetmiş manata kiraya verdiği bu ufak odada hava yetmiyordu..."[128]. Yazar burada Murat Yıldırımlı'nın topluma ve insanlığa bakışını tarafsız bir gözle aktarmaya çalışmaktadır. Burada Murat Yıldırımlı'nın düşüncelerinin doğruluğu veya yanlışlığı tartışılmaz. Elçin, aynı şekilde Gicbeser'in iç dünyasını anlatırken de bu tekniği kullanır. Gicbeser bir köpek olduğu için buradaki çözümleme biraz farklıdır, yazarın tarafsızlığı çok da

---

[127] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.211
[128] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.60

önemli değildir. Çünkü Gicbeser'in düşüncelerinin sahibi tamamen anlatıcıdır. "... *Gicbeser gözlerini açtı, karşısındaki mavimtırak duvara baktı. Sonra kulaklarını dikti, başını hafifçe yana döndürüp dar dalanın girişine doğru baktı. Gicbeser bu güzel sakinlik, rahatlık ve temizlik içinde birdenbire alkol kokusu hissetti. Elbette Gicbeser bu kokunun adını, yani alkol kokusu olduğunu bilmiyordu, ama yıllar boyunca Tilki Geldi kabristanlığında yahşı vakıf olduğu bu koku, iti daima uyanıklığa, ihtiyatlı ve uyanık olmaya çağırıyordu. Çünkü Gicbeser uzun yılların tecrübesiyle şunu yahşı biliyordu: Bu kokunun olduğu yerde her şey mümkündü. Seni sıvazlarlar, öperler ve birdenbire tekme vurup kaburganı kırarlar"*[129]. İç Çözümleme tekniğinde her ne kadar anlatıcının tarafsızlığı söz konusu ise de yine anlatıcı kahramanın iç dünyasını kendi gözlemleriyle okuyucusuna aktarır. Bu teknikte anlatıcı okuyucusuna kahramanın iç dünyasını aktarırken kahraman ile okuyucu arasına girerek kendi düşüncelerini bildirir.

Elçin, Abdül Gafarzade'nin, oğlu Orduhan'ın mezarını ziyarete gittiğinde Gafarzade'nin psikolojik durumu anlatmak için olayların akışına son verir ve araya girerek Abdül Gafarzade'nin iç dünyasında neler yaşadığını anlatır. "... *Şimdi o kara geceden altı yıl geçmişti, ama aynı yağışın sesi şimdiye dek Abdül Gafarzadenin aklından çıkmamıştı. O yağışın müdürün içinde sinip kalan hususi ahengi de, iniltisi de bütün bu altı yıl süresince onunla birlikte olmuştu. Bazen açık aşikâr, bazen de dipte kalan çöküntü gibi o yaş kostümün, o yaş iç çamaşırlarının soğuğu ara sıra hatırına geldiğinde, bedenine bir üşütme geliyordu. Aynı nisan günü o ak mermerle, o pembe granitle yüz yüze duran, ellerini arkasında birleştirip gözlüğünün ardından bakan boz gözlerini*

GAFARZADE ORDUHAN EBDÜLELİ OĞLU

(1951-1976)

sözlerine diken Abdül Gafarzadenin içinde heyecanla ve bütün varlığını yakıp yandıran şüphe hissiyle dolu bir istek vardı. Hiç olmazsa kendi kendini her defasında bu kabri yalnız (yalnız ve yalnız) oğlu için ziyaret ettiğine inandırmalıydı. Ama böyle anlarda sanki bu adamın içine bir şeytan giriyordu ve

---

[129] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.184

tıknefes halde nabız gibi durmadan atıyordu: Yoh, tekce oğluna göre gelmirsen bura!.... "[130]

5.1.4. Montaj Tekniği:

Anlatıcının başka bir yazara veya halk kültürüne ait unsurları eserine yerleştirdiği tekniğe montaj adı verilmektedir. Anlatıcı burada amacına uygun, yani eserinin vermek istediği mesaj doğrultusunda çeşitli metin parçalarını eserinin bütünlüğünü bozmayacak şekilde eserine yerleştirmelidir, bu da yazarın ustalığına bağlıdır. Elçin, montaj tekniğini de ustalıkla uygulamıştır. Hem başka bir yazardan alınan bir metni hem de anonim kültürden alınmış metinleri eserinin vermek istediği mesaja uygun olarak romanına yerleştirmiştir. Romana alınan halk kültürüne ait parçalar halkın ağzından olduğu gibi aktarılmıştır, belki şekillerinde belli değişiklikler olmuştur, fakat konusunda hiçbir değişiklik yapmamıştır. Çünkü burada yazar aldığı efsaneyi veya masalı Murat Yıldırımlı'nın ninesinin ağzından nakletmektedir. *"Nenesi şöyle bir efsane anlatmıştı: (Belki de efsane değildi?) ve bu efsane hiçbir zaman talebenin hatırından çıkmıyordu. Hazreti Peygamber her sabah bir gölün yakınından geçiyormuş. Gölde oynayıp zıplayarak, bağırıp çağırarak bir gurup oğlan çocuğunun yüzdüğünü görmüş. Ayakları sakat olan bir oğlan çocuğu ise gölde yüzemiyormuş, hasret dolu gamlı gözlerini gölde yüzen oğlanlara dikip bakıyormuş. Hazreti Peygamber artık hasret dolu o gözlerin kederine dayanamamış: "Ey Allahım" demiş "Ne için o çocuğu sakat yarattın?" Allah: "Sen benim adaletimden şüphe mi ettin?" diye sormuş. Ertesi gün Hazreti Peygamber görmüş ki, oğlan sakatlıktan kurtulmuş, öbür çocuklarla birlikte oynayıp duruyor, onlarla birlikte gölde yıkanıyor, gözleri gülüyor ve gözlerindeki o hasret de yok olmuş... Bir gün böyle geçmiş, iki gün böyle geçmiş, üçüncü gün Hazreti Peygamber görmüş ki, oğlan sabah erkenden göle gelip kamışları kesiyor, uçlarını birer birer sivriltiyor, göle dalıyor ve birazdan gelip yüzmeye başlayacak çocuklara batsın diye onları suyun dibine saplıyormuş. Hazreti Peygamber bunu*

---

[130] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.415-416

görünce şöyle demiş: "Ey Allahım, bağışla beni?"[131] Yine aynı şekilde yazar Murat Yıldırımlı'nın ninesinin ağzından bir başka masalı da romanına alır.

Elçin'in başka bir yazardan alıp eserine monte ettiği metinlerde yine konunun bütünlüğüne ve mesajına uygun olarak Shakeaspeare'den seçilmiştir. Hatta sadece anlatılar değil Shakespeare'in kendisi de *"Olum ya Ölüm"* başlıklı bölümün içerisine sokulmuştur. Bölüme de Shakespeare'nin meşhur 'Olmak ya da olmamak' cümlesinin Azeri Türkçesi'ne tercümesiyle başlanmıştır. Bu bölümden Hamlet'ten alınan parçalar, yine Hamlet'in ağzıyla aynen romanın içerisine alınır.

"-Olum ya Ölüm!... Budur mesele! Hankı daha şereflidir? Düşmen kazanın bu ağır tokatlarına dayanmak veya yokluk selinin coşkun dalgalarına karşı koyup onu korutmak, ezmek... Yer üzünden kaldırmak, ölmek, uyumak, bu kadar... Kalbin iztirablarını yaradılmışların nesibi olan minlerle ezabları bir yuhu ile bitirmek... Bele bir son istenilmez mi?...

... Acı heyatın ağır cibirini nifret ve göz yaşlarıyla kim daşımak isterdi? Yalnız bir korhu. Orada ne olacakdır? Orada... O bilinmez vadide ki, oradan bu vahta kadar kimse kayıtmamıştır... İrade sarsılır ve bizi bilinmez bir aleme atılmaktansa acı iztirablara dayanmaya mecbur edir. Korhak fikrin müthiş e'tirafı, kati bir iradenin iti boyası, tefekküratın zülmetine karşı solur. Düşündükçe telesik heyecanların cesareti sönür...Fikir işe geçmeyir... Sus, Ofeliya! Gözel peri, öz dualarında menim de günahlarımı hatırla..."[132].

5.1.5. Leitmotiv Tekniği:

Leitmotiv aslında bir müzik terimidir ve sık sık tekrarlanan anlatım kalıbıdır. Ölüm Hükmü'nde de Bekçi Eflatun'un konuşmalarında böyle bir ifade kalıbı kullanıldığını görürüz. Bekçi Eflatun hemen her cümlesinde, *"O adı nedir şey"* ifadesini tekrarlar. Bu ifade Bekçi Eflatun'un karekterinin bir parçası gibidir. *"Bunlar hamısı beledir e, Elesger Müellim diyordu. Ancak biz gerek, o adı nedir*

---

[131] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.45-46
[132] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.293-298

şey, siyasi sayıklığımızı itirmeyek de! Her teref o adı nedir şey maskalanmış halk düşmenidir de! Ele bilirsen bunları tutmağnan kurtarandır?! Bahırsan ki he,nedir ki, artisdir de, o adı nedir şey, Ülvi Receptir, ancak bir de görürsen ki, katı halk düşmenidir, kan içendir!... "[133]

Yine aynı şekilde, *"Meşedi Mirze Mir Abdulla Meşedi Mir Memmedhüseyn oğlu"* cümlesi de sık sık tekrarlanan bir ifadedir.

5.1.6. Bilinç Akımı:

Bilinç akımını, iç monolog tekniğinden ayıran dil seviyesidir. Bilinç akımında dil normal konuşma dilinden farklıdır. Bilinç akımı roman kahramanlarının okuyucuya tanıtılmasında kullanılan önemli bir tekniktir. Bu teknikte üç önemli unsur vardır: zihin alanı, söz, imaj ve sembol. Elçin, Ölüm Hükmü'nde kahramanlarının iç dünyalarını anlatırken bu tekniği de kullanır. Bilinç akımında kullanılan dil romanda kullanılan kişilerin iç dünyalarını tanıtmaya yönelik diğer tekniklerden farklıdır ve yazar, imaj ve sembolleri kullanır.

"Abdül Gafarzade her gece yatağına girip uykuya dalmadan evvel, içinden bir filozof baş kaldırıyordu, dünyaya bakıyordu, dünyanın bütün manasızlığını görüyordu, 'Başını yorma! Senin kimi milyard milyard insanlar gelip bu dünyaya, milyard milyard insanlar da köçüp. Sen ne birinci, ne de sonuncusan .. Yat!' Ama yatamıyordu ve çoğu zaman bu gece filozofu açırdı sandığı, tökürdü pambığı. Bazen Abdül Gafarzade'ye öyle geliyordu ki, hamamdadır ve bu filozof da onu soyunduruyor; birbirinin üstüne giydiği elbiseleri birbirinin üstünden ve onun sırtından çıkarıyor, tamamen soyup çıplak hale getiriyor. Bu gece filozofu amellere kıymet veriyordu, sözlere, hareketlere kıymet veriyordu, sonra yavaş yavaş uyku içinde eriyip yok oluyordu. Sonra da pencereden görünen renkte bir sabah oluyordu, gün başlıyordu ve filozof unutuluyordu, hatırdan çıkıyordu. Bir

[133] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.205

daha gece uyumak için yatağa girince dönüp geliyordu, sabah ile gece arasındaki ömür ise aynı minval üzre devam ediyordu."[134]

Ölüm Hükmü'nde bilinç akımı örneklerini çoğaltmak mümkündür. Hadrut'ta taunu yok etmeye çalışan Profesör Zilber'in eskiden askeri derslerin verildiği bir sınıfta çalışırken zihninden geçirdikleri, yine Hüsrev muallimin Turşsu'da kaldığı bir ay zarfında düşündükleri hep gündüz rüyaları gibidir ve bilinç akımı örnekleridir. *"Hüsrev muallim Turşsuda bir ay kaldı, her gün bedava Narzan içti. Kirada kaldığı evin yakınında sakin bir park vardı. Her gün gelip o parkta oturdu ve bir gün yine uzaklardan gelen o bebek çığırtısını işitti ve Hüsrev muallime öyle geldi ki, o bebeği usulca ana batınından çıkaran profesör Fazıl Ziyayı gördü; hatta profesör Fazıl Ziya gelip Hüsrev muallimle yan yana oturdu. Hüsrev muallim, profesör Fazıl Ziyayı bir iki defa Elesger muallimin ziyafetlerinde görmüştü ve o vakitten beri bu adamı ilk defa aklına getiriyordu. Bu adam tavsiyeler etmişti, yollar göstermişti, Arzu dünyaya gelmişti ve aradan geçen bu kadar süre zarfında hiç değişmemişti. Hüsrev muallim Turşsudaki bu sakin parkta dikkatle profesör Fazıl Ziyaya bakıyordu. Sonra uzaktan gelen o bebek ağlaması altı yaşındaki Caferin, dört yaşındaki Aslanın, iki yaşındaki Azerin sesine çevrildi ve profesör Fazıl Ziya da birden bire oldu profesör Lev Aleksandıroviç Zilber..."*[135]

5.1.7. Diyalog:

Romanda kullanılan anlatım tekniklerinden birisi de diyalogdur. Yazar öyküde kimi zaman sözü kahramanlarına bırakır. Ölüm Hükmü'nde diyaloglardan oldukça istifade edilir, hemen hemen her bölümde diyaloglara yer verilir. Yazar diyalogları kullanırken bunları sadece Azerbaycan Türkçesinde almaz aynı zamanda Rusça diyalogları da kullanır.

" '-Selam, yoldaş Kâzımlı!'

Başkan gazetenin arkasından:

---

[134] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.93
[135] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.351-352

'-Demin selamlaşmadık mı?' diye sordu.

'-Selam Allah kelamıdır...'

Ferit Kâzımlı artık dözebilmedi, gazeteyi aşağı indirdi ve büyük, süslü gözlüğünün arkasından dikkatle Abdül Gafarzadeye baktı:

'-Allaha çok inanıyor musun?'

'-Benim inanıp inanmamın ne önemi var, yoldaş Kâzımlı? Allah vardır daa.'

'-Demin birinci kâtip dedi ya! Demir mantığa ne demeli? Buldozer istiyorsun, he?"[136]

Rusça diyaloglara da Hüsrev muallimin Hadrut'a gittiğinde Rus askerleriyle yaptığı konuşmaları örnek olarak gösterebiliriz.

"-Posluşayte, ya uçitel, perepodayu russkiy yazık! Sprosite lyubogo gadrutsa! Vse znayut menya! Pozvonite v ispolkom, polvonite rukovoditelyam rayona, vse menya znayut!

-Nel'zya! V Gadrut nel'zya!

-No poçemu? Poçemu nel'zya? V çem prizina? Mojet mogu bıt' poleznım? Ya je prepodavetel' russkogo yazıka!

-Nel'zya!"

(Dinleyin! Ben Öğretmenim! Rus Dili dersi veriyorum! İstediğiniz Hadrutludan sorabilirsiniz. Herkes beni tanır. İcra Komitesini arayın. Şehir idarecilerini arayın. Hepsi beni tanır!...

-Yasak! Hadrut yasak!

-Ama niçin? Niçin yasak? Sebebi ne? Belki yardımcı olabilirim? Ben Rusça öğretmeniyim!

-Yasak!"[137]

---

[136] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.120
[137] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.164

5.1.8. İç Monolog:

Elçin, eserinde sadece diyaloglara yer vermez aynı zamanda iç monolog, yani insanın kendi kendisiyle konuşması tekniğini de kullanır. İç monolog tekniğinde yazarın okuyucuya müdahalesi yoktur. Kahraman kendi iç dünyasını yine kendisi dile getirir.

Elesger muallim, Arzunun doğum günü toplantısında olan olaydan sonra geceyi çok rahatsız geçirir ve kendi kendini yatıştırmaya çalışır. *"Elesger muallim geceyi çok rahatsız geçirmişti. Karyolada uzanıp her yirmi otuz dakikalık uykudan, yüngül uykudan sonra tiksinip, ayılıp kendi kendine cesaret vermişti: 'Heç ne olmaz. Ne olacak ahı? Lap gözel konaklık geçdi. Bir söz idi, dedi de... Sonrası yahşı oldu, her şeyi yuyup apardı. Dördgözün (Mir Cafer Bağırov gözlük taktığı için, en güvenilir bir adamla bile fısıltıyla konuşurken o tarafa bu tarafa bakarak onu böyle adlandırıyordu: Dörtgöz!) sağlığına iki defe içildi. Heç ne olmaz"*[138].

Elesger muallimin Arzu'nun doğum gününe gelen Feridun muallimi görünce içinde bir rahatlama olur. Elesger muallimin buradaki düşünceleri okuyucuya iç monolog tekniğiyle kullanılır. *"Mesala bir zaman gelir, bir de bakarsın ki, bugünkü günler için hesap verilmesini talep ederler. İşte o vakit Eflatun muallim gibiler, raykomdaki Cümşütlü gibiler, herhalde her şeyi zamanenin, devrin, siyasetin üstüne yıkacaklardır. Lakin sen, bizzat sen elinle birinin ölümüne imza atmışsan (günahsızın! Mazlumun! Aile başçısının!), zamaneyle bunun ne alakası var?"*[139]

5.1.9. İç Diyalog:

İç diyalog da yapı bakımından iç monolog gibidir. Kişinin içinde bulunduğu psikolojik durumu ortaya koyar. Ölüm Hükmü'nde bu teknikten de yararlanılmıştır. Çeşitli bölümlerde kahramanların iç dünyaları ve psikolojik

---

[138] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.236
[139] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.220

durumları iç çözümleme, iç monolog ve bilinç akımı tekniklerinin yanı sıra iç diyalog tekniğiyle de anlatılır.

Elesger muallim Sovyetlerin yaptığı işler hakkında düşünürken, yapılan işlerin vaat edilenden farklı olduğunu ve yapılan zulmün ne kadar ileriye gittiğini sanki karşısında birisi varmış ve onunla konuşuyormuş gibi anlatılır.

"Elesger muallim bunları düşünüyordu ve düşündükçe bu temkinli adam daima kendi kendine asabileşiyordu, bütün içi kapkara kanla doluyordu. Mesele Müslümanlıkta, Hıristiyanlıkta değildi. Bunların mayasında dağıtmak, sökmek, kör etmek, yerle yeksan eylemek, ocakları söndürmek vardı. Bunların itikadı şeytanaydı. Oğul babasını satıyor, kardaş kardaşı ifşa ediyor, kız anadan çekiniyor, karı kocasını parti teşkilatına şikayet ediyor, komsomol toplantılarında bacı bacıyı casuslukla suçluyor, camiler yıkılıyor, kiliseler dağıtılıyor, insan gece hanımıyla bile konuşurken siyasi hata yapmaktan çekiniyordu... Bunun sonu ne olacaktı, ey Hüda?!. Bu nasıl zamanedir, bu nasıl ülkedir, bu nasıl kuruluştur? İnsan başı ile tavuk başının farkı yoktur, insanın başını da tavuğun başı gibi ne zaman isteseler o zaman koparabilirler. Hangi memlekette böyle şey olmuştur, hangi devirde bu kadar günahsız kan akıtılmış, bu kadar korku olmuştur? Marks böyle mi demişti? Engels böyle mi demişti? Lenin böyle mi demişti? Neyse!... Bu işler hakkında böyle fikretmek de doğru değildi (adam kendi kendinden bile çekiniyordu!)"[140]

[140] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.202-203

5.2. Anlatı yerlemleri:

5.2.1. Zaman:

Romanın iç unsurlarından biri olan zaman, eserde olayın geçtiği an, bu olayın anlatıldığı an ve algılandığı an olarak üçe ayrılır. Romanda zaman kavramı yazardan yazara farklılık gösterir. Olaylar kronolojik bir sırayla takip edilebileceği gibi, yazar olayların kronolojik sırasına uymayabilir. Bunu belirleyen yazarın seçtiği bakış açısıdır.

Ölüm Hükmü, beş yüz iki sayfa ve on sekiz bölümden oluşan uzun bir romandır. Romanda öykü zamanı uzun bir dönemi kapsamaktadır. Sovyetler Birliği'nde 1920 ile 1980 yılları arasındaki zaman öykü zamanını oluşturur. Öyküleme zamanı ise Hatice kadının ölümü ve defnedilmesi arasında geçen üç dört günlük kısa bir zaman dilimidir.

Ölüm Hükmü'nde olaylar kronolojik bir sırayla verilmez. Yazar, olayları romanın içerisindeki düzene uygun olarak ileri ve geriye dönük atlamalar yaparak anlatır.

Elçin, tarihi olayları anlatırken gerçek tarihleri kullanır, ay ve gün olarak verir. Yazar anlatma zamanı olarak da görülen geçmiş zamanı tercih eder. Çünkü olaylar yaşanıp bitmiştir. Romanda art süremli bir anlatım söz konusudur.

Romanın birinci bölümünde, Gicbeser'in Tilki Geldi kabristanlığındaki yaşamı anlatılır. Bölüm bir zaman ifadesiyle başlar. Gicbeser kabristanlıkta eskisi kadar itibar görmemektedir. Bu bölümde geriye dönüşle Gicbeser'in kabristanlığa geldiği günler ve Abdül Gafarzade'nin onu Bekçi Eflatun'a emanet etmesi anlatılır. Bu olaylar bölümde yer alan zamandan altı- yedi yıl önce olmuştur. *"O zaman Gicbeser için çok çok uzak bir zamandı- çiskinli bir eylül seheriydi ve o güz çiskininde Tilki Geldi kabristanlığındaki ağaçların hazan sarısında gamdan, gusseden, ömrün son yıllarının ümitsizliğinden eser alamet yoktu"*[141].

Azizimin Cefası başlıklı bölümde zaman bir nisan sabahıdır. Öyküleme zamanının başlangıcıdır. Hatice kadının ölümü anlatılır. Murat Yıldırımlı Hatice

---

[141] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.26

kadının kiracısıdır. Bu bölümde geriye dönüş tekniği kullanılarak Murat Yıldırımlı'nın geçmiş yaşantısıyla ilgili birçok bilgi verilir. Murat Yıldırımlı'nın köyündeki yaşamı, üniversite sınavına girmek için Bakü'ye gelmesi, sınavlarda başarılı olmasına rağmen rüşvet vermediği için üniversiteye girememesi, Bakü'deki öğrencilik yılları Murat Yıldırımlı'nın yaşmıyla ilgili anlatımlardır.

Romanın üçüncü bölümünde Abdül Gafarzade anlatılır. Bölümün başlangıç zamanı bir nisan sabahıdır. Abdül Gafarzade kendi yaşamı hakkında düşünürken bir zamanlar hastalık yüzünden Profesör Mürselbeyli'ye gittiğini hatırlar. Roman içinde bu öykü aslında bir ileri sapımla verilmiştir, çünkü Abdül Gafarzade'nin doktora gitmesi romanın on yedinci bölümünde geniş bir şekilde anlatılacaktır. Ayın bölüm içerisinde Abdül Gafarzade'nin Ferit Kazımlı'ya ve M.P. Garipli'ye oynadığı oyun geriye dönüşle anlatılır.

Romanın dördüncü bölümünde öyküleme zamanı içerisinde olan, Murat Yıldırımlı ile Hüsrev muallimin, Hatice kadın için Tilki Geldi Kabristanlığı'na yer almaya gitmeleri ve burada başlarına gelen olaylar anlatılır.

Tongal adını taşıyan beşinci bölüm, Hüsrev muallimin öykü zamanı içerisindeki ilk yaşamıdır. Bölüm bütünüyle geriye dönüş tekniğiyle anlatılır. Öykünün zamanının başlangıcı kesin tarihle verilir. *"Hadrut orta mektebinde Rus dili okutan Hüsrev muallim, 1929 yılının bir bahar sabahı..."*[142]

Dar Dalanda bölümünde Gicbeser'in, Tilki Geldi Kabristanlığı'ndan ayrıldıktan sonra bir çıkmaz sokakta yaşadığı olaylar anlatılır. *"Gicbeser, Tilki Geldi kabristanlığından çıktığı iki günlük süre zarfında Bakü'nün dağlık mahallelerini dolaşa dolaşa gelip bu ufak ve sakin dalana çıkmıştı"*[143]. Ziyafet bölümünde, Hüsrev muallimin öykü zamanı içerisinde Hadrut'tan ayrıldıktan sonraki yaşamı anlatılır. Öykünün tarihi Hadrut'taki taun salgınından on yıl sonrasıdır. Bölüm bir zaman ifadesiyle başlar. *"1939 yılının kış günlerinden biriydi ve havalar uzun müddet mülayim geçtikten sonra o günün gecesi birden bire kar yağmıştı..."*[144]

---

[142] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.143
[143] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.183
[144] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.194

Ziyafet bölümünde geriye dönüşle Elesger muallimin ve Firuze hanımın geçmişteki yaşamları hakkında bilgi verilir. Öykü zamanından dokuz yıl öncesine dönülür. Elesger muallimle, Firuze hanımın evlenmeleri, çocuklarının olmayışı ve çocuklarının olması için başvurdukları çareler anlatılır. *"Elesger muallimle Firuze hanım 1921 senesinde evlenmişlerdi. O vakit Elesger muallimin otuz bir yaşı vardı"*[145].

Sekizinci bölümde zaman, Ziyafet bölümündeki zamanın bir gün sonrasıdır. Mir Cafer Bağırov'un Elesger muallimin evinde olan olaylardan haberdar edilmesi anlatılır. Bu bölümde geriye dönüş tekniği önemli bir yer tutar. Dönemin önemli siyasi olayları okuyucuya bu teknikle anlatılır. Mir Cafer Bağırov, Elesger Mualimin adını duyunca çocukluk yıllarına geri döner ve Elesger muallimle olan anısını hatırlar. *"Yine aklına birden bire o uzak çocukluk çağları düştü..."*[146]

Dokuzuncu bölümde Husrev muallimin hapse atıldığı hücrede yaşanan olaylar anlatılır. Bölümünde verilen belirgin bir zaman ifadesi yoktur. Geri ve ileri sapımlar bu bölümde de kullanılır. Profesör Zilber'in geçmişde yaşadıkları ve gelecekte yaşayacağı olaylar bu şekilde anlatılır. *"Ve Hüsrev muallimin profesör Zilberin halk düşmanı olarak hapsolunduğundan haberi yoktu. Bu, artık profesör Zilberin Hadruttan sonraki hayatındaki kinci hapisti. İlk olarak 1934'de hapsedilmişti. İkinci defa, yani şimdi bahar-yaz kene ensefalitinin vürüsünü keşfettikten sonra hapsedildi ve sonraları, 1940 yılında bir daha hapsedilecekti..."*[147]

Onuncu bölümde zaman bir nisan gecesidir. On birinci bölümde zaman Abdül Gafarzade'nin anlatılmaya başlandığı üçüncü bölümdeki 'nisan günüdür', aynı gün içinde olan olayların anlatımına devam edilir. Bu bölümde de geriye dönüş tekniği önemli bir yer tutar. Bekçi Eflatun'un yaşamı, Abdül Gafarzade'nin Burun'la yaşadığı olaylar, Roza'yla Moskova'da bir otel odasında kaldığı günler bu teknikle anlatılır.

---

[145] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.196
[146] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.285
[147] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.298

Görüşme adlı bölümde zaman 1980 yılıdır. Hüsrev muallimin Arzu'yla görüşmesinin anlatıldığı bu bölümde de Arzu'nun öykü zamanı içinde olan yaşamı geriye dönüşler yapılarak anlatılır. On üçüncü bölümde zaman yine bir nisan gecesidir. On dördüncü bölümde de olaylar bir nisan günüde geçer, üçücüncü ve on birinci bölümdeki zamanla aynı gündür. Bu bölümde de geriye dönüş tekniği öykünün anlatılmasında temeli oluşturur. Abdül Gafarzade'nin çocukluğu, oğlu Orduhan'ın ölümü bu teknikle anlatılır. *"O kış gecesi Abdül yine yorganının altındaydı. O kalın yorgan evde tekti ve Hıdır o kalın yorganı Abdüle vermişti..."*[148]

Her Şey Geçip Gidiyor bölümünde zaman Murat Yıldırımlı'nın çalıştığı park yerinden, kabristanlığa gittiği günün gecesidir. Bu bölümde Murat Yıldırımlı'nın yazdığı 'Her Şey Geçip Gidiyor' başlıklı öykü romana bir yan anlatı olarak yerleştirilir. Bu öyküde zaman kesin olarak belirtilmemiştir.

On altıncı bölüm Mürşüt Gülcahani'nin ağzından anlatılır. Olayların zamanı belli değildir. Abdül Gafarzade'nin, Mürşüt Gülcahani ile birlikte doktora gittiği zamandır. On yedinci bölüm öyküleme zamanının sonlarıdır. On sekizinci bölümde bir nisan akşamında Gicbeser'in intiharı anlatılır.

Ölüm Hükmü'nde öyküleme zamanı ve öykü zamanı zamanı içinde yer alan olayları şu şekilde ayırabiliriz:

1- Romanın Öyküleme Zamanı: Hatice kadının ölümü, Murat Yıldırımlı ve Hüsrev muallimin Tilki Geldi kabristanlığına Hatice kadın için mezar yeri almaya gitmeleri, mahalledeki cenaze hazırlıklarının yapılması ve Tilki Geldi kabristanlığında Abdül Gafarzadenin tavırlarına tahammül edemeyen Hüsrev mualllimin Abdül Gafarzade'nin boğazını sıkması ve Gafarzade'nin doktora giderek kanser olduğunu öğrendiği kısa bir zaman dilimi.

2- Romanın Öykü Zamanı: Tilki Geldi kabristanlığındaki en eski mezar taşı 1913 yılına aittir ve yazar bu mezar taşının sahibi olan kişiyi sık sık tekrarlar. Bu romanda öykü zamanın romanın ilk anlatı zamanına göre ne kadar eski olduğunu gösterir. Roman kişileri ile ilgili olarak öykü zamanı ve siyasi hadiselerle ilgili

---

[148] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.383

öykü zamanı olmak üzere bu kısmı da ikiye ayırmamız mümkündür. Roman kişileriyle ilgili olan öykü zamanın en eskisi Hüsrev muallimin yaşadığı taun felaketi, hapishane hayatı, sürgüne gönderilmesi, Abdül Gafarzade'nin kardeşi Hıdır'ın öldürülmesi ve oğlu Orduhan'ın ölümü ve bu olaylarla bağlantılı olarak gelişen başka olaylar. Öykü zamanı içerisindeki siyasi tarih ise Stalin ve Mir Cafer Bağırov dönemlerinde yaşanan zulümler ile Brejnev dönemidir. Burada dikkati çeken önemli bir husus yazarın bu kadar uzak tarihler ve siyasi olayları bir araya getirmedeki ustalığıdır.

5.2.2. Mekân:

Ölüm Hükmü'nde mekânı kesin bir şekilde tanımlamak zordur. Elçin eserinde bir iç tutarlılık öğesi olan mekânı belirlerken veya tanımlarken kesin tasvirler veya o mekânı okuyucunun gözünde unutulmaz yapacak olan ayrıntıları vermez. Romanın belli başlı mekânlarından biri olan Tilki Geldi kabristanlığı hakkında bildiklerimiz sınırlıdır. Bakü'nün dağlık kesiminde genişçe bir araziye kurulu, Suludere denilen yerin yakınlarında eski bir kabristanlıktır. Kabristanlığın anlatılması bir bölümde olmaz, kabristanlıkla ilgili bölümlerde onun herhangi bir özelliği anlatılarak kabristanlık tanıtılmaya çalışılır. Abdül Gafarzade toplantıda kabristanlığın yollarını onarmak için araç isterken kabristanlığın bazı özelliklerini de sıralar: " *Peki bizim kabristalıktaki yol, patika ne haldedir? Berbattan da berbat. Eğri büğrü, çukur çökür, çamur mamur, daracık...* "[149] Kabristanlık idaresi anlatılırken yapılan tasvirlerde ve benzetmelerde ölü soğukluğu kullanılır. Murat Yıldırımlı idareye serilmiş olan eski halının önceden ölülerin üzerine serildiğini eskiyince idareye getirildiğini düşünür. Kabristanlık idaresinin bütün eşyalarında bir kabristanlık soğukluğu vardır. Tilki Geldi kabristanlığında anlatılan yerlerden birisi de morg binasıdır. Elçin romanın mesaj içeriği ile ilgili olan ayrıntıları bütünüyle anlatmaktan kaçınmaz. "*Tilki Geldi kabristanlığındaki kabristanlık idaresinin bahçesinde küçük bir morg binası vardı ve bu bir katlı, üç odalı, beyaz kireçle beyazlatılmış binada hiç bir vakti ölü olmuyordu (Kim gelip ölüsünü gömmeden evvel morga koyardı?). Kabristanlık idaresinin ustası, dülgeri, çilingiri, yük taşıyanı (böyle bir kadro da vardı, tabutu arabadan indirip kabire aparma işine bakmalıydı), alkolik kabir kazanlar ve onların kabristanlık idaresinin kadrosunda olmayan başka alkolik dostları morga su tertibatı döşemişlerdi, ocakhaneden tabii gaz almışlardı, soba kurmuşlardı ve bu soba öyle yanıyordu ki, döşemesi ve duvarları ak çini ile örülmüş odalar kışın en şiddetli çağında dahi sıcaktan terliyordu*"[150]. Tilki Geldi kabristanlığında anlatılan bölümlerden birisi de Abdül Gafarzade'nin oğlu Orduhan'ın mezarıdır. Bu mezar

---

[149] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.112-113
[150] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.318

Tilki Geldi kabristanlığındaki en güzel yerlerden birisidir. *"Ordahan'ın kabri sade, muntazam ve güzeldi. Yeşillikler, güller, çiçekler, küçük bir havuz vardı. Havuzun yanında henüz kol kanat açmamış taze bir söğüt ağacı, biraz aşağısında yazın kıpkırmızı çiçekler açan, güzün avuç dolusu iri meyveler veren nar ağacı, nar ağacının yanıda ise beyaz mermerden bir sine taşı, pembe granitten bir mezar taşı ve üstünde de bir yazı vardı"*[151]. Mekân tasvirleri romanda kişi tasvirleri kadar önemli bir yer tutmaz. Hatice kadının evi tasvir edilirken de sadece evin birkaç özelliği dışında bir şey anlatılmaz. Elçin bazen de roman konularıyla doğrudan ilgili olmayan kişilerin yaşadıkları mekânlar hakkında bilgi verir. Bunlardan birisi de Abdül Gafarzade'nin kızı Sevil'in evidir. Sevil'in evi hakkındaki bilgimiz Hatice kadının evi hakkında bildiklerimizden daha fazladır. Bunun böyle olmasını isteyen anlatıcıdır, çünkü amacına ve seçtiği bakış açısına uygun olarak romanda istediğini yapmaktadır. Sevil'in evi hakkında diğer yerlere göre daha fazla bilgi vermesinin sebebi de yazarın romanında vermek istediği mesaja yöneliktir. *"Sevil gecikiyordu. Abdül Gafarzade Sevilgile Bakünün, demek mümkün ki merkezinde geniş, balkonları denize bakan beş odalı kooperatif ev yaptırmıştı. Daha doğrusu önce üç odalı ev yaptırmıştı, sonra onların komşusu olan ve iki odalı bir evde oturan aileyi üç odalı bir eve göçürtmüş ve Sevilgilin evi beş odalı, iki banyolu, iki mutfaklı, iki tuvaletli olmuştu."*[152]

Yine romandaki olayların dönüm noktalarından biri olan 'Ziyafet' bölümünde, Arzu'nun yaş günü için verilen davette mekânın çok belirgin bir şekilde tanıtılmadığını görüyoruz. Bunun sebebi bu bölümdeki olayların yoğunluğu ve romanın konusunun bütünlüğü içindeki bağlayıcı özelliği yazarı çok geniş bir şekilde mekân tasviri yapmasına engel olmaktadır. Ziyafetin verildiği yer hakkında bildiğimiz, Elesger muallimin Bakü'nün dağlık kesiminde yer alan iki odalı, mutfaklı, tek katlı evinde olmasıdır. Aynı şekilde 'Kabul' ve 'Olum ya Ölüm' başlıklı bölümlerde de karşımıza mekân olarak iki soğuk yer çıkar. Bunlardan birisi Mir Cafer Bağırov'un odası diğeri Keşle Hapishanesinde küçük

---

[151] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.397
[152] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s. 97

bir hücredir. Mir Cafer Bağırov'un odası anlatılırken odanın en önemli özelliği olarak duvara asılı olan Stalin'in portresini görürüz. Burada da asıl amaç odanın tasvirini yapmak değil Mir Cafer Bağırov'un özelliklerini anlatmaktır. Hücre hakkında bildiğimiz tek şey de on üç kişilik olmasıdır.

Romanda yer alan mekânlardan birisi de Arzu'nun evidir. Eski bir taş binanın birinci katında olan bu ev, Arzu'nun, çocukluğunda onun için umulan mutlu yaşamından çok uzak bir ortamdır. Dağınık bir oda, duvara çakışmış eski resimler, üst üste dizilmiş kitaplar ve dışarıdan gelen keskin kümes kokusu Arzu'nun yaşadığı yerin en önemli özelliklerindendir. *"Bu üç katlı eski binanın taş duvarları kapkaraydı; pencerelerin, tahta balkın parmaklıklarının boyası kuruyup dökülmüştü ve kar eridiği için parmaklıklardan, damdan damla damla su damlıyordu. Binanın en yukarısında, dam ile üçüncü kattaki pencerelerin arasına taştan yontulmuş ve şimdi güçlükle sezilen bir yazı vardı"*[153]. Kuzu Budu bölümünde diş hekimi Necef Ağayeviç'in yazlığı ve bu yazlık evin bulunduğu yer anlatılır. *"Necef Ağayevicin yazlığı bağların arasından denize giden esas asfalt yolun kenarındaydı ve o büyük kara dut ağacının yanından..."*[154] Romanın son bölümü olan 'İntihar'da Gicbeser'in bulunduğu yer yazar tarafından bölümün amacına uygun olarak intihar havasına uygun bir şeklinde tasvir edilir. *"Akşam düşmek üzereydi ve o nisan akşamı tenha çimerlikteki çardaklar, uzun oturacaklar, kıştan sonra hâlâ rengini yitirmemiş olan rengarenk tahtalar, demir direkler, tamamen ıslanmıştı. Garba doğru akan küme küme bahar bulutlarının arasından ara sıra bu yerlere gün ışığı düşüyordu ve o zaman rengarenk çadır bezi de, çardakların ve uzun oturacakların rengarenk demir direkleri de, tahtaları da, sanki o gün ışığına sevinip parıldıyordu"*[155].

Ölüm Hükmü'nde mekân olanak seçilen yerlerin birçoğu romanın genel havasına ve roman kişilerinin psikolojilerine uygun olarak huzursuz ortamlardır. Kabristanlık, morg, hapishane hücresi, Hatice kadının evi esenliksiz mekânlardır. Romanda olaylar Sovyetler Birliği'nde geçmektedir ve romana seçilen mekânlar

---

[153] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.353
[154] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.368
[155] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.486

romanın geneline baskın olan bir sistem eleştirisi doğrultusunda esenliksiz mekânlar Sovyetler Birliği'ni çağrıştıracak niteliktedir.

5.2.3.Kişiler:

Gicbeser: Tilki Geldi kabristanlığında Bekçi Eflatun tarafından büyütülen köpek. Gicbeser yavruyken Abdül Gafarzade onu büyütmesi için Eflatun'a verir, Eflatun, müdürün korkusuyla ona oldukça iyi bakar. Abdül Gafarzade köpekle ilgilenmemeye başlayınca Eflatun da artık köpekle ilgilenmez. Gicbeser bir müddet daha mezarlıklıkta yaşar, fakat artık orada yaşamayacağına karar vererek kabristanlıktan ayrılır. Mezarlıktanlıktan ayrıldıktan sonra Bakü'nün sokaklarını dolaşır, aç kalır, başka köpeklerin ve insanların saldırısına uğrar. En son bulduğu bir et parçasını yemek için uygun bir yer ararken, bir toplantıdan dönen şair ve yazarların saldırısına uğrar. Romanın sonunda da artık bu dünyada yaşayamayacağına karar vererek intihar eder.

Elçin'in, Ölüm Hükmü'ne Gicbeser'in hikâyesiyle başlaması ve romanını yine onunla bitirmesi amaçsız değildir. Romana alınan her bir tipin toplumsal bir yönü vardır. Bu tipler yazarın okuyucuya vermek istediği mesaj ve dünya görüşünü dile getirmede birer araçtırlar, yazarın istek ve arzularını canlandırırlar. Gicbeser de iyi yetişmiş bir köpek olarak artık iyice kirlenen ve bozulan bir toplumsal düzen içerisinde yaşayamaz ve sonunda sanki onurlu bir insan gibi hayatına son verir. *"Gicbeserin kara gözlerine yine birdenbire derin bir tasa çöktü. Daha doğrusu gözlerindeki o tasa (her zamanki tasa!) daha da arttı ve itin bacakları titredi. Dört ayağı üstüne duramayıp yokuşun başında yere çömeldi, sanki bir zamanlar büyük hararetli bir elin o enikleri sıvazlayacağını, sonra o hararetin ebediyen yitip gideceğini, o eniklerin demir ağlı çitlerin, taş duvarların etrafında, asfalt yolların, sokakların üstünde büyüyeceğini önceden hissetti. Sonra o hisler birbirine karıştı ve her şeyin yerini dehşetli, katlanılmaz bir ağrı, tahammül edilmez bir açlık, dayanılmaz bir susuzluk aldı"*[156].

---

[156] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.489

Abdül Gafarzade: Tilki Geldi kabristanlığının müdürü. Romanda, toplum içerisinde kendine oldukça güçlü bir yer edinmiş ve kendi düzenini toplum düzeni haline getirmeye çalışan bir kişilik. Sistemi temsil eden olumsuz bir tip. Çalıştığı yer mezarlık olmasına rağmen oradaki işlerden kendisine çıkar sağlamayı başarır ve bu yolla oldukça zengin olur. Bakü'nün ileri gelen nüfuzlu insanlarından birisidir, Sovyetler Birliği içerisinde elinin uzanamayacağı yer yoktur, yaptığı her şeyi kılıfına uydurmayı becerir. Mezarlık idaresindeki morgda içki satış yapılmasına, kumar oynanmasına hatta eroin satışına bile izin verir, burada yapılan her türlü alış verişin kârının büyük bir miktarı Abdül Gafarzade'nin cebine girer. Yine mezarlıklıkta kurduğu küçük bir çelenk atölyesini neredeyse bir fabrikaya çevirir. Tabii buradan elde edilen kârın da hepsi yine Abdül Gafarzade'yi zengin eder. Devletin kabristanlığa koyduğu ölü sayısı planını fazlasıyla doldurmak için kafadan ölü isimleri uydurarak kaydeder ve onların paralarını kendi cebinden ödeyerek planı fazlasıyla doldurur ve çeşitli madalyalar kazanır hem de bu şekilde şahsi kazancını kat kat artırır. Abdül Gafarzade toplum içerisinde artık önüne geçilemeyecek olan sahtekarlığın, iki yüzlülüğün, ahlaksızlığın ve mafyanın sembolü olarak romanda yer alır. mezarlık gibi bir yerden kazancını o kadar artırmıştır ki, bu kazancının bir kısmını emin bir yer olarak gördüğü oğlu Orduhan'ın mezarına gömer. Abdül Gafarzade para kazanma hırsını ve ahlaksızlığını kabristanlıktaki mezarları açtırıp ölülerin altın dişlerini söktürmeyi düşünecek kadar ilerletmiştir.

Toplum içerisinde Abdül Gafarzade ve onun gibileri sistem çok güçlü bir hale getirmiştir, onlarla mücadele edebilecek kimse yoktur. Partinin birinci katibi M.P Garipli'yi bile aldatmaktan, ona sahte altın satmaktan çekinmez. Etrafında oluşturduğu bir menfaat grubu vardır, bunlar Abdül Gafarzade'nin sadık adamlarıdır, bütün işlerini onlara gördürür ve sanki kendisinin hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi davranır. Etrafındaki insanlar tarafından hayatın sahibi olarak kabul edilir, hatta Abdül Gafarzade Sovyetler Birliği'nde Brejnev'den bile güçlü olarak görülür. *"Zaten başka türlü de olabilmezdi. Tilki Geldi kabristanlığının Abdül Gafarzade gibi bir sahibi vardı ve tecrübe edilirse bu dünyada Abdül*

Gafarzadenin Brejnev'den güçlü olduğu görülürdü..."[157]. Ölüm Hükmü'nde bütün kötülükleri üzerinde toplayan Gafarzade halkın gözüne dürüst görünmek için iş yerine otobüsle gider, sadece bir takım elbise giyiniyormuş gibi gösterir kendisini, halbuki aynı elbiseden üç beş takım alarak değişerek giyinir. Kızına ve eniştesine almadığı şey kalmaz. Toplum içerisinde bu kadar güçlü olan Abdül Gafarzade aile hayatında mutsuzdur, çünkü genç yaşta oğlu ölmüş oğlunu kaybettikten sonra da karısı Karatel iyice hastalanmıştır. "*Çocuk bu dünyadan göçtükten sonra tam altı yıldır Karatel, yalnız kocasıyla aynı yatakta yatmamakla kalmıyor, hatta Abdül Gafarzadeyle aynı odada dahi yatmıyordu ve bütün bu altı yılda geceleri neler çekmişti, bunu bir Allah biliyordu, bir de Abdül Gafarzade görüyordu, hissediyordu ve Abdül Gafarzade böyle vakitlerde imdatsızlıktan, dünyanın böyle çaresiz işlerinden o kadar sarsılıp bedbinleşiyordu ki, doğrusu yaşamak bile istemiyordu"*[158]. Abdül Gafarzade'nin ahlaksızlığı sadece para kazanma işinde değildir aynı zamanda mezarlıkta işe aldığı bütün kadınları Abdül Gaferzade güzel oldukları için işe almış ve onların hepsi Gafarzade'nin kadınları olmuştur. Hatice kadın için mezarlıklıkta paraları olmadığı için yer vermeyen Abdül Gafarzade, Asuri kızı Roza'yla Moskova'da kalırken su gibi para harcar. Abdül Gafarzade, romanda anlatılan bütün olumsuz yönlerine rağmen ailesine bağlıdır. Eşi Karatel'i başka kadınlarla aldatır, fakat Karatel'i terk etmez. Kız Sevil'de babasının nüfuzundan faydalanır. Gafarzade Sevil'e ve torununa oldukça bağlıdır, kızı için her şeyi yapar, ona otomobil ve ev alır. Toplum içinde yara olan Abdül Gafarzade toplumu yok eden taundur. Hüsrev muallimin uzun ömrü boyunca yaşadığı ve karşılaştığı taunlardan birisi de Abdül Gafarzade'dir ve onu yok etmek için boğazını sıkar. Abdül Gafarzade'nin yaptığı kötülüklerin cezasını yazarın kendi ifadesiyle bu toplu yapısı içerisinde verebilecek kimse yoktur, onun cezasını Allah verir. Romanın sonunda kansere yakalanır. "*Hüsrev muallim yaşına ve cansızlığına yaraşmıyan bir çeviklikle, hayvani bir ihtirasla Abdül Gafarzade'nin üstüne atıldı ve her iki elinin arık ve uzun parmakları ile müdürün*

---

[157] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.31
[158] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.92

kalın boynundan yapışıp var gücüyle boğmaya, sıkmaya başladı. Boğdukça, sıktıkça, şakaklarının, arık boğazının damarları şişmiş halde bağırmaya başladı: "-Sensen! Bütün müsibetleri başımıza açan sensen! Meni öldüren sensen! O tongalı sen yakmışdın! Sen taunsan! Taun! Taun! Taun!"[159].

Talebe Murat Yıldırımlı: Küçükken babasının Rusya'ya gitmesi ve annesinin yoksulluk yüzünden bir başkasıyla evlenmesi sonucu ninesi Züleyha tarafından büyütülen Murat Yıldırımlı, köyde okulunu bitirdikten sonra Bakü'ye üniversitede okumaya gelir. Bakü Devlet Üniversitesinde Edebiyat bölümü sınavlarına girer. İlk girişinde yazılı sınavdan başarılı olmasına rağmen sözlü sınavda hiç yazılmamış olan Azizimin Cefası romanının yazarını bilemeyince fakülteye giremez. İkinci gelişinde de yazılı sınavdan daha yüksek puan alır fakat yine sözlü sınavda Rus şairi Puşkin'in çocuklarının isimlerini bilemeyince kaybeder. Köyüne geri dönen Murat Yıldırımlı, kütüphane memuru olarak çalışır. Beş yıl sonra tekrar sınava girer ve kazanır. Üç yıl üniversitenin yurdunda kalan Murat Yıldırımlı asabiliği ve içine kapanıklığı yüzünden yurttan ayrılmak zorunda kalır ve Hatice kadının evine yerleşir. Fiziksel olarak çok sağlıklı olmayan bu adam ruhsal bakımdan da sağlıklı değildir. Yaşadığı toplumda olan olayları kabullenemeyen talebe, iyice toplumdan uzaklaşır ve içine kapanık bir halde yaşamaya başlar. Toplumda kendisine bir yer edinemez ve sürekli olarak okur ve küçük hikayeler yazar. Köyündeki sakin yaşamdan sonra Bakü'nün kalabalığına, insanların iki yüzlülüğüne, toplumda bozulan düzene ve ahlaksızlığa bir türlü alışamaz. Sürekli olarak insanların bulunduğu yerlerden kaçmaya başlar. "... *İnsanların çok olduğu yerde kendini rahatsız hissediyordu. Daima ona öyle geliyordu ki, çok adam içinde kısa boyu, kaba suratı,. birazcık kambur beli, tarağa yatmayan dik, siyah ve sert saçları milletin dikkatini daha fazla celbediyor. Böyle zamanlarda Murat Yıldırımlının canı sıkılıyordu, heyecanlanıyordu, bir bahane ile bulunduğu yerden çıkıp gitmek istiyordu. Sonra ne zaman ki, geceleyin*

---

[159] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**,s.463

yatağına giriyordu; sabahleyin, öğleyin veya akşamleyin birbirleriyle canı gönülden sohbet eden, daima kendilerini serbest hisseden kimselerin, yani şehirde yaşayan talebe oğlanların (bilhassa da aralarında kız olunca), yahut redaksiyonlardaki, Yazıcılar İttifakındaki görüşmelere veya edebi sohbetlere katılan genç yazarların (özellikle her zaman milletin dertleriyle ilgilenen Selim Bedbin gibi civan yazarların!), edebiyat heveskârlarının yanında göze görünmeden uzaklaşıp gitmenin utancı soğuk soğuk terlemesine yol açıyordu"[160]. Murat Yıldırımlı'nın tek özlemi geçmişidir, bütün temizliği ile ninesinin sesidir. Canının sıkkın olduğu, insanlardan kaçtığı zamanlarda ninesinin sesi gelip onu bulur, tüm düşleri ve hayallerinin güzel yanı ninesinin anlattığı masal dünyasındadır. Murat Yıldırımlı bozulmuş dünya düzeni içerisinde kendisinin Allah tarafından yaratılmış mahkumlar sınıfından olduğunu ve Allah bir kimseyi alçaltınca da artık bunun sürekli böyle olacağını düşünür. Talebenin bu hale gelmesindeki sebep yaşadığı düzene ayak uyduramamasıdır. Çalıştığı araba parkında gördüklerine ses çıkarmaması için kendisine verilen üç beş manatı dünyanın en kirli şeyi sayar ve o parayı camideki dilencilere verir. Yaşadığı çevrede Abdül Gafarzade ve Murat Hüdavendi gibi insanlarla karşılaşıp onlarla mücadele edemeyince ve onlara karşı yenik düşünce iyice topluma yabancılaşır. Psikolojisi gittikçe bozulan talebenin rüyaları bile onun için bir işkence halini alır. Bir müddet sonra talebe artık bu toplumda yeri olmadığına karar verir. Talebenin bu şekilde kendine ve topluma düşman biri olmasının sebebi Sovyet sistemi içerisinde işleyen siyasi düzenin çarpıklığıdır. Bir zamanlar gördüğü Brejnev'in eli rüyalarında onun niçin bu halde olduğunu söyler. *"Talebe Murat Yıldırımlı geceleri daima böyle bedbin ictimai fikirlere kapılınca, karanlıklar içinden birden bire bir el çıkıp gözlerinin önünde duruyordu ve bu elin parmaklarının güçlükle sezilen hareketi sanki alayla şöyle diyordu: Ey ahmak talebe, bu dünyada herkesin bir yeri var, daima böyle olmuş ve daima da böyle olacak (ibtidayi cemiyet hayatından bugüne kadar ve bundan bin yıl sonraya kadar!) Ama sen o kadar gereksiz, lüzumsuz bir mahluksun ki, suçu boş yere zamanenin ve ülkenin boynuna*

---

[160] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.42

yıkıyorsun. Senin gibiler bütün zamanlarda bütün ülkelerde işte bu elin gölgesindeki bir hayvan gibi ömür sürüp kara toprağa karışmışlar. Çünkü onlarla (ve seninle) hayvan arasında hiçbir fark olmamıştır"[161]. Aslında Murat Yıldırımlı Sovyetler Birliği'nde nasıl yaşanacağını anlamıştır, burada marifet yazılmamış romanı okumaktır. İşlerinin düzgün gitmesi için o yazılmamış romanı okumasına bağlıdır. Yazılmamış romanı okumayı beceremeyen talebe topluma gittikçe yabancılaşır ve iç dünyası da buna paralel olarak zenginleşir. Gece gördüğü düşlerden ayrı artık gündüzleri de hayallerde yaşar. Hatice kadının oğlu sıçan Balaniyaz'ı hiç görmediği halde onu hayallerinde fareye benzetir, Balaniyaz rüyalarına fare yüzlü birisi olarak girer, daha sonra Balaniyaz'ı gördüğünde bu sefer onun fareye değil kediye benzediğini düşünür ve rüyalarına artık Balaniyaz kedi yüzlü birisi olarak girer.

Murat Yıldırımlı, aslında elde ettiği her şeyi çalışarak kazanmıştır, üniversiteye girerken herkes rüşvetle sınavı kazanırken Murat Yıldırımlı bunu rüşvet vermeden başarmıştır. Mücadele edildiğinde toplumda bazı şeylerin yavaş yavaş düzeleceğinin göstergesidir. Fakat talebe haklı olduğu ve toplumdaki yanlış işleri ve düzeni benimsemediği halde onları değiştirmek için mücadele etmek yerine kendi iç dünyasına kapanmıştır. Ölüm Hükmü'nde Murat Yıldırımlı toplum içerisinde haklı olan, fakat bu haklılığına rağmen insanlardan kaçarak, toplumdan uzaklaşan, toplum içerisinde karşı oldukları çarpıklıkların düzelmesi için ellerinden geleni yapmayan insanların temsilcisidir. Murat Yıldırımlı, Hatice kadın için mezarlıktan yer almaya gittiklerinde, kendilerinden rüşvet istenmesi üzerine Abdül Gafarzade'yi oradaki polis müdürüne şikayet eder, polis müdürü de Abdül Gafarzade'nin adamıdır ve işleyen çarkın bir parçasıdır. Rüşvetin kanunlara aykırı olduğunu ve yasak olduğunu söyleyince, Abdül Gafarzade kendisinin kanun olduğunu söyleyerek Murat Yıldırımlı'yı dışarı attırır. Bu olaydan sonra talebe, Abdül Gafarzade'yi öldürmeye karar verir. Kendisine göre bu onun yapacağı en doğru iştir ve dünyaya Gafarzade'yi öldürmek için geldiğine inanır. Çünkü o bir insan değildir ve bu toplumda yaşamaya hakkı yoktur. *"Tuhaftı, birdenbire*

---

[161] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.77-78

uyanan bu şüpheler, bu tereddütler içinde talebe hayatında ilk defaydı ki, kendini kınamıyordu. Korkaklığının, kararsızlığının sıkıntısını çekmiyordu. Karar verdin, bıçağı cebine koydun, şimdi niye korkuyorsun, çünkü korkaksın, çünkü aciz ve manasız bir mahluksun diye kendinden nefret etmiyordu.."[162] Murat Yıldırımlı hayatında ilk kez aldığı bu kesin kararı da uygulayamaz ve acizliğini bir kez daha ortaya koyarak kabristanlık idaresinde gördüğü Murat Hüdavende'ye yalvararak Hatice kadın için yer almasını ister. Bu duruma düştüğünden dolayı iyice kendisinden nefret etmeye başlar ve bu dünyada kendisine yapılanların doğru olduğunu ve kendisinin dünyanın en lüzumsuz mahluku olduğuna karar verir. Elçin, Murat Yıldırımlı'nın şahsında toplumda haksızlıklara boyun eğen ve bunların düzelmesi için bir şey yapmayan, sadece toplumdan kaçarak kendinden nefret eden insanların yaşadıkları şeyleri hakkettiklerini ve Murat Yıldırımlı gibi kişilerle bu toplumun düzelemeyeceği mesajını verir.

Hüsrev muallim: Romanda topluma yabancılaşmış tiplerden birisi de bir zamanlar Rusça öğretmeni olan Hüsrev muallim'dir. Ölüm Hükmü'ndeki en olumlu kişiliktir. Onu toplumdan uzaklaştıran ne korkaklığı ne de kendisini insanlardan uzaklaştıracak bozuk bir iç dünyasına sahip olmasıdır. Hüsrev muallim hayatı boyunca çeşitli yıkımlar sonucu bu dünyadan tamamen uzaklaşmış ve kendi dünyasına çekilmiştir. Hayatın her türlü yüzünü görmüştür. Asrın yaşıtı olan bu insan, yeni kurulan düzenin başlangıcından beri canlı tanığıdır. Fakat talih Hüsrev muallimin yüzüne hiç gülmemiştir. Yaşadığı olaylar kişilik olarak sessiz olan bu insanı iyice içine kapanık yapmıştır, hayatta bir gölge gibi yaşamaktadır. Hayatının son yıllarını Hatice kadının kiracısı olarak geçirir, Murat Yıldırımlı ile yan yana odalarda kalmaktadırlar. *"Talebe Murat Yıldırımlı sekiz aya yakın bir süreden beri Hüsrev muallimle aynı binada yaşıyordu. Fakat bu kişi hakkında sadece şunu biliyordu: Bu adam önceleri mekteplerde Rus dili öğretmeniymiş, sonra büfelerde gazete satmış, sonra da emekli olmuş. Evi yoktur ve uzun*

---

[162] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.430

müddetten beri ayda yetmiş manata Hatice kadının kiracısıdır"[163]. 1929 yılında Hadrut'ta Rusça öğretmeni olarak çalışan Hüsrev muallim, Şuşa'ya bir aylığına seminere gider. Bu seminer sırasında Hadrut'ta taun salgını başlar, Hadrut karantinaya alınır, dışardan kimse alınmaz. Hüsrev muallim bunu haber alır ve hemen geri döner gelir, fakat Hadrut'a giremez kime yalvarırsa fayda etmez. Orada rastladığı Kırmızı Yakup'tan, karısı Şirin'in ve oğulları Cafer'in, Aslan'ın ve Azer'in taun salgınında öldüklerini öğrenir. Hüsrev muallim Hadrut'a girmeyi başarır ve salgının önlenmesi için yakılan tongalın bulunduğu yere gider. *"Sanki bu gece adama hiçbir şey tesir edemezdi, ama Profesör Zilberin gözleri birden bire kızıl askerlerden biraz uzakta duran bir kişiye ilişti. Duruyor muydu? Hayır, o adam it gibi dört ayaklı şekilde ve ellerinin üstünde durmuştu ve tutuşup yanan gözleriyle tongala bakıyordu ve it zingildemesine benzer bir ses çıkarıyordu"*[164].

Hadrut'ta yaşadığı bu faciadan sonra Hüsrev muallim ikinci faciayı 1939 yılında yaşar, bu kez yaşananlar siyasi felaketlerdir. Taun felaketinden sonra Bakü'ye yerleşen Hüsrev muallim Rusça öğretmenliği yapmaya devam eder. Çalıştığı okulda da sessizliği ile tanınır, yedi yıldır aynı okulda çalışmasına rağmen kimseyle konuştuğu veya başından geçenleri kimseye anlattığı görülmemiştir. Bu yıllarda Hüsrev muallim Gülzar adında bir kadınla evlenir. Bu evlilikten sonra tekrar hayata dönmeye başlayan Hüsrev muallim, çalıştığı okulun müdürü olan Elesger muallimin kızı Arzu'un doğum günü toplantısında ikinci bir yıkımı daha yaşar ve ikinci kez kurduğu ailesi de böylece dağılır. Doğum günü toplantısında satılmış öğretmenlerden Hıdır muallim önce Stalin'in sonra da Mir Cafer Bağırov'un şerefine kadeh kaldırınca Hüsrev muallim buna itiraz eder, aslında kendisi de o anda ne yaptığının farkında değildir, fakat daha sonra bu yaptığının kendisine ikinci bir felaketi getireceğinin ikinci kez yakaladığı mutluluğu kaybedeceğini anlar. Bu olaydan sonra Hıdır muallim, Hüsrev muallimi halk düşmanı olarak ifşa edeceğini herkese söyler. Elesger muallim kendisinin başına felaket geleceğini düşünerek Hüsrev muallimi şikayet eder. Bu olaydan

---

[163] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.76
[164] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.176

sonra toplantıya katılan bütün öğretmenler evlerinden alınır, Hüsrev muallim hariç hepsi kurşuna dizilir. Hüsrev muallim de sorgulanırken, Hadrut'ta halk adına yazdığı dilekçelerle halkı kışkırttığı hatta taun yayan düşmanlardan biri olarak suçlanır ve Sibirya'ya sürgüne gönderilir. Karısı Gülzar, Hüsrev muallimi beklemeyerek bir başkasıyla evlenir. Böylece Hüsrev muallim ikinci kez kurduğu ailesini de kaybeder. Sürgünden sonra tekrar Bakü'ye dönen Hüsrev muallim artık öğretmenlik yapmaz, gazete bayiliği yapar. Diğer öğretmenlerin sonunun nasıl olduğunu öğrenince bu olaydan kendisini sorumlu tutar ve rüyalarına Kelenter muallimin kızları girmeye başlar. İyice kendi dünyasına çekilen Hüsrev muallim bir gün trende Arzu'yla karşılaşır, Arzu'nun yaşadığı hayat da onu şaşırtır. Hatice kadın için Tilki Geldi kabristanlığından yer almaya gittiklerinde Abdül Gafarzade'nin yaptıklarına dayanamaz ve onun boğazını sıkarak yaşadığı felaketlerden o ve onun gibi insanların sorumlu olduğunu söyler. Hüsrev muallim aslında kendisine yapılanlara sessiz kalmayan ta Hadrut'ta yaşadığı günlerden itibaren haksızlığın karşısında yer alan bir kişidir. Hadrut'ta halkın uğradığı haksızlıkları önlemek için onlar adına dilekçeler yazar. Onların getirdiği hediyeleri kabul etmez çünkü halk zor durumdadır ve onların bu durumundan faydalanmak Hüsrev muallime yakışmaz. Yaşadığı bütün felaketlere aslında gücü yettiği ölçüde karşılık vermektedir. Hüsrev muallim, Hıdır muallimin satkınlığına dayanamamış ve onun Arzu'nun değil de Stalin ve Mir Cafer Bağırov'un şerefine kadeh kaldırmasına karşı çıktığı için sürgüne gönderilmiştir. Hapisanede Mir Cafer Bağırov'a benzeyen mahkumun boğazını sıkması daha sonra yine Abdül Gafarzade'nin yaptığı haksızlıklara dayanamayarak onun da boğazını sıkması bu yüzdendir.

Elesger muallim: Bakü'de Hüsrev muallimin çalıştığı okulun müdürü, eşi Firuze hanım ve kızı Arzu'yla birlikte küçük bir ailesi vardır. Elesger muallim Firuze hanımla 1921 yılında evlenir. Sekiz yıl çocukları olmaz, sekizinci yılın sonunda Arzu dünyaya gelir. Elesger muallim tarafsız ve akıllı bir siyaset gütmeyi amaçlar. *"Elesger Babazade, inkılaptan evvel Bakünün neft çıkarılan amele*

bölgelerinde, yani Ramanada, Surahanıda, Sabuncuda yeni açılan ilk mekteplerde öğretmenlik yapmıştı ve tam on sekiz yıldan beri Bakıde okul müdürü, aynı zamanda coğrafya öğretmeniydi. Ömrü boyunca siyasete karışmayan (şimdi bile tarafsızdı), hiç kimseyle işi olmayan, daima herkesle iyi geçinmeye çalışan, imkan bulunca yahşılık eden bu adam, yaşı halihazırda elliyi geçmese de, Bakü maarif işçileri arasında aksakal addediliyordu"[165]. Okulundaki öğretmenleri halk düşmanı olarak ifşa etmeye çalışanlara çeşitli vesilelerle engel olur. Aslında ilk olarak Elesger muallimi halk düşmanı olarak göstermek istemektedirler, fakat onun Kuba'da Mir Cafer Bağırov'la aynı yerde büyümüş olmasından çekinerek bunu yapamazlar. Her yıl düzenlediği Arzu'nun doğum günü toplantılarında Hüsrev muallimin yaptığı hatadan dolayı kendi başının derde gireceğini düşünür ve Hüsrev muallimi kendisi şikayet eder, fakat bu şikayeti Elesger muallimi kurtaramaz diğer öğretmenlerle birlikte kurşuna dizilir. Tarafsız siyaset gütmeyi amaçlayan bu iyi yürekli adamı tarafsızlığı kurtaramaz, tarafsızlığı ile aslında yapılan kötülükleri kabullenmektedir. Kendi ailesinin yok edilmesinden korkarak Hüsrev muallimi şikayet etmesi kendi sonunu da hazırlar. Elesger muallim de toplumdaki işleyişin ve kurulu düzenin yanlışlığına isyan eden bir insandır, her okuldan onlarca öğretmen halk düşmanı olarak ifşa edilmesine rağmen kendi okulundan sadece iki öğretmen bu yola kurban gitmişlerdir. Okulundan atılan öğrencileri de bir fırsatını bulup geri almayı düşünmektedir. Elçin'in, bu kadar iyi bir insanı diğer öğretmenlerle birlikte ölüme götürmesindeki amacı kendi sonlarından korkarak, istemeyerek de olsa başkalarının sonunu hazırlamalarının zararının eninde sonunda kendilerine dokunacağını bilmelerini istemesidir.

Arzu: Elesger muallim Firuze hanımın sekiz sene sonra olan çocuklarıdır. Arzu çok zeki bir çocuktur. Oyun oynamaktan çok kitap okumayı, tiyatroya, operaya gitmeyi sever. Çalışkanlığı ve zekiliğinden dolayı öğretmenleri tarafından 'Azerbaycan'ın Sofya Kovalevskaya'sı olarak adlandırılır. Abone olduğu kütüphaneyi baştan sona okur. Arzu, kitap okudukça Elesger muallim'den biraz

---

[165] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.198

daha uzaklaşır. Onun düşünceleriyle babasının düşünceleri birbirinden farklı olmaya başlar. Elesger muallim Arzu'nun bu haline gönülden razı olmasa da Arzu'nun Eflatun muallim gibilerle mücadele edebilmesi için bunların gerekli olduğunu düşünür. Arzu okuduğu kitaplar doğrultusunda tam bir sistem adamı gibi yetişmektedir. Arzu, okullarında yapılan bir ankete bir Rus genci gibi cevaplar. En çok sevdiği insan, ona en yakın insan sorularına Stalin diye cevap verir, en çok sevdikleri Rus'lar, en çok nefret ettikleri ise Sovyetler Birliği zamanında faşistlikle suçlanan Azerbaycan'lı yazar ve aydınlardır. Bir zamanlar çok sevdiği Köroğlu operasını bile bir müddet sonra Pavlik Morozov gibilerden değil de Köroğlu'ndan bahsettiği için eleştirmeye başlar. Elesger muallimin halk düşmanı ilan edilip kurşuna dizilmesinden sonra, okullarında düzenlenen izhar-ı nefret mitinglerine katılır ve babasının aleyhinde konuşmalar yapar, onun sakladığı kitapları suç delili olarak teslim eder. Azerbaycan'ın Sofya Kovalevskya'sı olması beklenen bu zeki kız babasının halk düşmanı olarak öldürülmesinden sonra yalnız kalır. Küçük yaşta babası yaşındaki Cümşütlü ile evlenir, bu evlilikten sonra iki evlilik daha yapar. Üç oğlu olur. Hüsrev muallim onunla karşılaştığında trende kondüktör olarak çalışmaktadır, geçmişten kalan tek özelliği kitap okumaya devam etmesidir. Arzu bütün milli ve manevi değerlerini kaybetmiş bir kişidir. Sovyetlerin sosyalist gençlik yetiştirme politikaları doğrultusunda büyüyen Arzu için aile kavramı da bir şey ifade etmemektedir. Elli yaşını geçmiş olmasına ve üç kez yaptığı evlilikten üç çocuğu bulunmasına rağmen yalnız yaşamaktadır. Çocukları evlenip gitmişlerdir. Elesger muallimin halk düşmanı olarak ilan edilip kurşuna dizilmesinden sonra babası aleyhine her şeyi yapan Arzu, kendi çocuklarından da buna benzer davranış görür ve elli yaşını geçmiş olmasına rağmen yalnızlığa terk edilir. *"Elibaba müellim yadıva gelir mi? Mene deyirdi ki, Sofya Kovaleskaya olacayam. Ay seni! Nolsun e, Sofya cemi kırk bir il yaşadı. Amma men elliyi keçmişem, heç ölmek fikrim de yohdur! Ohuyuram özümçün gözel gözel kitabları! Öldürse meni, o toyukların acgözlüğü öldürecek!"*[166].

---

[166] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.356

Arzu, komünist sistemin yetiştirmeye başladığı ilk nesildir. Çocukluk yaşlarından beri sistemin değer verdiği her şeyi kendi değerlerinden üstün tutar. Çok kitap okuması onun rejim taraftarı kitaplarla iyi bir komünist olarak yetişmesini sağlamaktadır. Stalin'i babasından çok seven Arzu, düşman olarak da rejimin düşman ilan edip, faşistlikle suçladığı Azeri yazar ve aydınları görür. Babasının kurşuna dizilmesinden sonra babasını suçlayacak, onun sakladığı kitapları getirip suç delili olarak sunacak kadar Sovyetler yanlısı olan bu kız hayatını sefillik içinde sürdürmek zorunda kalır. Çünkü onun babası halk düşmanı olarak suçlanmıştır. Babası halk düşmanı olan birisi ne kadar sadık bir komünist olsa da onun için Sovyetler'in kurduğu düzen içinde yaşaması, mutlu gelecek olarak adlandırılan yaşamın içinde yer alması söz konusu bile değildir. Arzu'nun çocukluğunda gelecekte ünlü birisi olması beklenirken sadece trende kondüktör olabilmiştir. Hayatını tavuk besleyerek ve tek başına yaşayarak geçirmek zorunda kalmıştır.

Bekçi Eflatun: Tilki Geldi kabristanlığının bekçisidir. Mezarlığın müdürü Abdül Gafarzade, bir zamanlar kardeşi Hıdır'la olan dostluğundan dolayı Eflatun'u bekçi olarak işe alır. Gicbesir'in bakıcısıdır. Eflatun hayatı boyunca çıkarları uğruna her şeyi yapmış birisidir. Gafarzade, bakması için Gicbeser'i ona teslim edince müdürün korkusundan köpeğe küfretmeye bile cesaret edemez. Mezarlığa bekçi olmadan yıllar önce Elesger muallim aynı okulda çalışmıştır. Kendisi aslında tramvay sürücüsüdür. Fakat insanları halk düşmanı ilan ederek bir yerlere gelmiştir. Bir zamanlar bu şekilde okul müdürlüğüne kadar yükselir. Bütün gayesi insanların bir açığını bularak onların sayesinde kendisine fayda edinmektir. Stalin'in kollektifleştirme siyasetinin şerefine oğlunun adını kolhoz koymuştur. *"Elesger muallimin açık aşikar Eflatun muallimin aklına yatıyordu ve dili büyük olduğu için anlaşılmaz konuşan Eflatun muallim 'Bunlar hamısı beledir e, Elesger müellim' diyordu. 'Ancak biz gerek, o adı nedir şey, siyasi sayıklığımızı itirmeyek de! Her teref o adı nedir şey, maskalanmış halk düşmenidir de! Ele bilirsen bunları tutmağnan kurtarandır?! Bahırsan ki he, nedir ki, artistdir de, o adı nedir*

şey, Ülvi Recebdir, ancak bir de görürsen ki, katı halk düşmenidir, kan içendir!..."[167] Birilerini yok ederek yükselmek isteyen bu adamın yükselişi bir müddet sonra durur, çalıştığı okullarda yaptığı yolsuzluklar yüzünden partiden çıkarılır. Savaş zamanında da kendini sakatlığa vurarak askerlikten kurtulmuştur. Hayatının son zamanında kabristanlık idaresinde bekçi olmasını kendisine bir nimet sayan Eflatun, Sovyet sistemindeki çarpıklığın başka yönünü ortaya koymuştur şöyle ki, bir tramvay sürücüsü okul müdürlüğüne kadar yükselmiştir. *"Bu adam daha muharebeden evvel Abdül gafarzade'nin büyük kardeşi Hıdırla oturup kalkmıştı ve Bakünün ilk tramvay sürücülerinden biri olmuştu. Otuzlu yıllarda partiye geçmiş, orta mekteplerden birine yapım ve onarım işleri üzre müdür muavini ve ilk parti teşkilatı kâtibi olarak gönderilmiş, başka bir mektepte müdür olarak çalışmıştı. Ama bundan sonra Eflatun muallimin maarif sahasındaki ilerleyişi duraklamıştı. Mektepte yiyiciliğe yol verdiği için partiden çıkarılmış, daha sonra hafif hilekârlık yüzünden iki defa hapseldilmiş, muharebe devrinde kendini sakatlığa vurarak çaycı olarak çalışmış tek kelimeyle hayatın her yüzünü görmüştü ve nihayet çetin yaşanmış uzun yıllardan sonra gelip Abdül Gafarzadeyi bulmuştu ve artık on yıldan fazlaydı ki, canla başla Gafarzadeye hizmet ediyordu...*"[168]

Mir Cafer Bağırov: 1930'lu yıllarda Azerbaycan K(b)PMK'nın birinci kâtibi olan Mir Cafer Bağırov, Azerbaycan'da estirilen Sovyet terörünün temsilcisidir. Stalin'in en yakın adamlarından biri olan Bağırov, gerçekte yaşamış tarihi bir kişiliktir, yazar ustaca onu romanın kahramanlarının içine katmış ve gerçek yüzünü ortaya çıkarmıştır. Azerbaycan'a korku salan ve bu korkuyla Sovyet rejimini ayakta tutmayı amaçlayan Bağırov, işine ve Stalin'e tutkuyla bağlı bir kişidir. *"Mir Cafer Bağırov şurasını da yahşı biliyordu: Bu insanlar hakikaten kendisinden korkuyorlardı, ama bu korku hissi olmasaydı-Mir Cafer Bağırov buna kati emindi- zamanın, devrin büyük işlerini görmek de mümkün olmazdı.*

---

[167] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.205
[168] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.323

Çünkü insanlar tabiatları icabı rahat severdirler, hazırlopçudurlar. Eğer korkmasalar ne savsözler imdada gelirdi, ne idealizm, ne de sayısız hesapsız nutuklar. Neft planı da yerine getirilemezdi, pamuk planı da fazlasıyla dolmazdı, partinin sıraları da düşmanlardan temizlenemezdi. Parti de Sovyet ittifakı da Mir Cafer Bağırov için yoldaş Stalin demekti"[169]. Elesger muallim ile çocukluk arkadaşı olan Bağırov, küçükken okumak için aldığı bir kitabı Elesger muallim'den kendisine vermesini ister, fakat alamaz. Bunu bütün ömrü boyunca unutamaz. Bu arkadaşlık Mir Cafer Bağırov'un tüm işlerinde olduğu gibi Elesger muallim'e iyilik değil ölümü getirir. Elesger Mualim'in kurşuna dizilmesinin sebebi Bağırov'un bir ihtirası yüzündendir. Elçin, Bağırov'un yaptıklarını sadece kendi roman kişilikleriyle değil, onun gerçekte yaptıklarını da romanında anlatır. Bağırov'la tanışıklığı nedeniyle hayatını kaybeden insanların sayısı oldukça fazladır. Kendisine en yakın insanları, kendi akrabalarını da kurşuna dizdirmekten, hapse attırmaktan geri kalmaz. Gazanfer Musabeyov, Kuba'dan Mir Cafer Bağırov'un hem komşusu hem de süt kardeşidir. Bağırov sadece Gazenfer Musabeyov'u tutuklatmakla kalmaz aynı zamanda kız kardeşi Ayna Sultanova'yı ve onun kocası Hamit Sultanov'u da tutuklattırıp kurşuna dizdirir. Süt annesini tutuklattırıp ağzı burnu kanlar içerisinde kalıncaya kadar dövdürür. Bunlar Ölüm Hükmü'nde anlatılan gerçek olaylardır. İleride Mir Cafer Bağırov'un hayatını incelediğimizde bunların hepsinin gerçek olaylar olduğu görülecektir. Bağırov'un Azerbaycan'da estirdiği terör anlatılacak gibi değildir. Suçsuz yere öldürülen, sürgüne gönderilen insanların sayısı binlercedir, onun devrinde korku ve zulüm Azerbaycan'ı kasıp kavurmaktadır. Planlar yerine getirilemeyince akla gelmedik işler yaparak planları doldurur. *" Bir defasında Azerbaycanda kış çok sert geçmiş, cumhuriyet genelinde yün planını yerine getirmek hiçbir şekilde mümkün olmamıştı. O zaman Bağırov makam odasında, işte bu odada, bir müşavere toplamıştı. Komiser müşaverede Mir Cafer Bağırov'un nasıl bağırıp çağırdığını, yüzünün belki de en iptidayi insanlara mahsus olan ifadesini (bilhassa birbirleriyle ölüm kalım vuruşmasına çıktıkları zaman), gözlerindeki gazabı ve*

---

[169] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.251

soğuğu bir türlü unutamıyordu. Bu toplantıdan sonra kışın en şiddetli çağında Mir Cafer Bağırov'un doğrudan doğruya talimatı ile nezaretiyle zabtiye organlarının işçileri, yüncülükle meşgul olan kazaları köy köy gezip milletin yorganını, döşeğini karyolasından çekip çıkarıp yününü müsadere etmişler ve cumhuriyetin yün planını böylece yerine getirmişlerdi"[170]. Bağırov'un gücü ve zulmü sadece Azerbaycan'da değil bütün Sovyetler Birliği'nde hissedilir. Bir sözüyle Sovyetler Birliği'nde en güçlü insanlar halk düşmanı olarak ifşa edilip kurşuna dizilmektedir. Bu kurşuna dizme işlemlerinin bir kısmını Mir Cafer Bağırov kendi elleriyle yapar. *"Daha 1922 yılında parti sıralarının temizlenmesi sırasında Kafkas Ülke Komisyonu siyasi tutukluları bizzat dövdüğü için M.C. Bağırov'u töhmetlendirmişti, bundan tam on beş yıl sonra ise Mir Cafer Bağırov cumhuriyetin maarif nazırı Memmed Cuvarlinskiyi ve sinema fotoğraf sanayisi idaresinin reisi Gulam Sultanov'u bizzat kurşuna dizmişti"*[171]. Azerbaycan'da her şey Mir Cafer Bağırov'un elindedir. Azerbaycan'ı istediği gibi yönetmektedir, istediği insanları halk düşmanı gibi gösterip onları kurşuna dizmektedir, kurşuna dizdiği insanlar arasında Stalin'in yakın adamları ve silah arkadaşları da vardır. Sovyet sisteminde Stalin eşittir Mir Cafer Bağırov'dur. Sovyetlerde her şey ve herkes gelip geçici olmasına rağmen Mir Cafer Bağırov bulunduğu makamda Stalin ölünceye kadar kalır. Beriya gibi güçlü insanlar bile bulundukları makamları Bağırov'a borçludurlar. Bağırov zulmünün sonu yokmuş gibi görünmektedir.

Hatice Kadın: Talebe Murat Yıldırımlı ile Hüsrev muallimin ev sahibesi olan yaşlı bir kadın. Kocası ölmüş, oğlu Balaniyaz da evlenip gitmiştir. Hatice kadın tek başına yaşamasına rağmen geliri oldukça iyidir, kocası savaşta öldüğü için devletten maaş alır, ayrıca evinin iki odasını da kiraya vermiştir, bunların yanında çekirdek satarak da para kazanır. Oğlunun ondan para istememesi gidip gelmemesinden daha iyidir, çünkü oldukça cimri bir kadındır. Evinde pişireceği

---

[170] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.260
[171] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.260

yemeğin etini talebeye hazırlattığı ve ona da vereceğini söylediği halde yemeği tek başına yer. Hatta bir gün talebe yemek için et hazırlarken Balaniyaz gelir ve Hatice kadın eti talebenin aldığını söyleyerek oğlundan et aldığını saklar. Roman, Hatice kadının ölümüyle başlar ve onun için Tilki Geldi kabristanlığından yer alma mücadelesiyle devam eder sonunda da Hatice kadın yeni kabristanlığa defnedilir.

Mürşüt Gülcahani: Abdül Gafarzade'nin dünürüdür. Kendini yazar olarak adlandırır. Romanda çok yer almamasına rağmen onun adına bir bölüm vardır. Çünkü Elçin bütün alanlardaki bozulmuşluğu anlatırken, kişilerine yüklediği görevi onlara tam anlamıyla yerine getirtir. Mürşüt Gülcahani de sanat ve edebiyatın kimlere kaldığının ve kimlerin bu sahalarda itibar gördüğünün bir göstergesi olarak romana sokulmuştur. Yazdığı romanların hiçbir sanat ve estetik değeri olmayan bu insanın kitapları sırf Abdül Gafarzade'nin hısımı olduğu için her yıl yayınlanır. Mürşüt Gülcahani'nin romanları Gafarzade'yle hısım olmadan evvel kolay kolay yayınlanmaz, hatta yayın müdürü İslamzade, romanlarının işe yaramadığını onun yüzüne söylemekten de geri kalmaz. Edebiyatla az çok uğraşan herkes onun yazar olmadığını farkındadır. Elçin, Mürşüt Gülcahani gibiler için *'İt defterinde bile adı yok'* ifadesini kullanır. Selim Bedbin gibi yazarlar bu durumu Gülcahani'nin yüzüne söylerler. Aslında o da kitaplarının Gafarzade'den dolayı yayınlandığını farkındadır, fakat o bunu düzenin bozukluğuna ve sanata değer verilmemesine bağlar. *"Selim Bedbin milletin içinde bağıra bağıra 'Bizim yazıçıların çohu' diyor 'kapitalist ölkelerinde olsaydılar acından ölerdiler. Kimdi onları neşr eleyen? Merkezi komiteye şikayet yazabilmeyecekdiler ki, eserimizi neşr elemirler... özlerine tanış biliş arayamayacaktılar ki, seviyesiz eserlerini neşr eletdirsinler. Sonra da tökülüp kalsın mağazalarda, nihayetinde satıştan kaldırılıp yandırsınlar. Bu çür ziyankarlığa ancak Sovet hökümeti tahammül edir. Kapitalist deyir ki, neşr elemirem vesselam, sen yazıçı döyülsen! Lap isteyirsen kiminse ahrabası yoh, bilmem kimin bacısı oğlu ol! Sen mene ziyan vurursan, men seni*

niye neşr eleyim.' Bu sözleri derken vicdansız aynı zamanda bana bakıyordu"[172]. Mürşüt Gülcahani, Gafarzade'nin oğlu Orduhan'ın ölümünü ilahi adalet olarak görür, çünkü Gafarzade'nin ve Orduhan'ın yaptıklarının cezasını Allah vermiştir. Allah'a inanmaz, fakat bir ceza verenin olduğu kesindir. Abdül Gafarzade'nin kanser olduğunu öğrenince son kitabını yayınlatamayacağı için üzülür.

Hıdır muallim: Abdül Gafarzade'nin büyük kardeşi, Elesger muallimin müdür olduğu okulda beden eğitimi öğretmenidir. Hıdır sporla ilgili herşeyi hatta sporcuların adlarını soyadlarını bile ezbere bilmektedir. Arzu'nun doğum gününde önce Stalin'in sonra da Mir Cafer Bağırov'un şerefine kadeh kaldırır. Hüsrev muallim buna itiraz edince o bunun yükselişinin başlangıcı olacağını düşünerek Hüsrev muallimi halk düşmanı olarak ifşa etmeye karar verir ve bunu herkese söyler. Fakat bu olaydan dolayı o da diğer öğretmenlerin uğradığı akibetten kurtulamaz ve kurşuna dizilir. Hıdır muallim bu hareketiyle Hüsrev muallimin sonunu hazırlamak ve kendi yükselişine basamak yapmak istemektedir. Fakat bu düşünce kendi sonunu hazırlamıştır. *"Sonra kapı döğüldü, o üç kişi içeri girdi, döşekten kalkan uykulu Hıdıra giyinmeyi emrettiler, sonra da Hıdırı önlerine katıp götürdüler..."*[173]

Profesör Lev Aleksandıroviç Zilber: Hadrut'ta yaşanan taun salgınının önlenmesi için çalışan ve bunu başaran bilim adamıdır. Taun salgınını önlemek için insan üstü çaba harcar. Yaptığı çalışmalar ve aldığı tedbirler sonucu salgının daha fazla ilerlemesine engel olur. Yaptığı çalışmalara rağmen asla takdir görmez hatta yazdığı raporların birinde yanlışlıkla taun sözcüğü yerine filiz yazmadığı için neredeyse halk düşmanı ilan edilecektir. Daha sonra Zilber birkaç defa halk düşmanı olarak hapsedilir. *"Ve Hüsrev muallimin profesör Zilberin halk düşmanı olarak hapsolunduğundan haberi yoktu. Bu, artık profesör Zilberin Hadruttan sonraki hayatındaki ikinci hapisti. İlk olarak 1934'te hapsedilmişti. İkinci defa*

---

[172] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.4
[173] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.383

yani şimdi bahar-yaz kene ensefalitinin virüsünü keşfettikten sonra hapsedildi ve sonraları, 1940 yılında bir daha hapsedilecekti..."[174].

Çeka Murat Yıldırımlı: Hadrut'ta taun salgını zamanında Baş Siyasi İdarenin temsilcisidir. Murat Yıldırımlı, talebe Murat Yıldırımlı'nın ninesinin kardeşidir. Ninesi kardeşinin hatırına talebenin adını Murat Yıldırımlı koymuştur. Taun salgınının önlenmesi için o kadar çok çalışır ki, Profesör Zilber'i bile kendisine hayran bırakır. Bu çalışmaları sırasında kendisiyle ilgili hiç bir tedbir almaz ve taunu halk düşmanlarının yaydığına inanır. Halkın gözünde taunu yenebilecek tek kişi Murat Yıldırımlı'dır. Çeka gelecek namına çalışmaktadır, gelecek namına canını tehlikeye atmaktadır. Kendisi evlenememiştir, fakat buna üzülmez, çünkü geleceğin özgür ve mutlu çocuklarının onun adını soyadını bilmeseler de hepsinin kendi çocukları olacağını düşünür. "*Seneler geçecekti. İmdi henüz utancak, henüz dilsiz ağızsız olan bu köy kızının, Züleyhanın çocukları, torunları morunları da yeni cemiyetin azaları olacaktı ve o zaman onların mutluluğunda, onların kaygısız, azat hayatında Murat Yıldırımlı'nın küçücük de olsa, zerre kadar da olsa ama her hal ve kârda bir payı olacaktı...*"[175]. Taun salgınında ölenleri yakmak için kurulan tongala saldıran halkı kızıl askerler engelleyemez, Murat Yıldırımlı'nın çabaları sonucu halk uzaklaştırılır ve büyük bir felaket önlenmiş olur. Bütün bunları yaparken Murat Yıldırımlı hiçbir tedbir almadığı için tauna yakalanır, bunu anlayınca tongalın yanına gider, önce atını sonra da kendisini öldürür. Gelecek adına canından olan Murat Yıldırımlı kendisi gibi yüzlerce örneğin sadece bir tanesidir. Yeni kurulan düzende geleceğin çocuklarının özgür ve mutlu olacağını ve bunda kendisinin ölmüş dahi olsa bir katkısının bulunacağını düşünür. Kardeşi Züleyha'nın torunları da bu mutlu gelecek içerisinde özgür olarak yaşayacaklardır. Murat Yıldırımlı gibi yüzlercesi gelecek namına canlarından olmuşlardır, fakat onların mutlu olacaklarını hesapladıkları genç Murat Yıldırımlılar onların düşündüğü gibi olmamıştır.

---

[174] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.298
[175] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.171

Selim Bedbin: Neşriyatta redaktör olarak çalışmaktadır, milletini seven, onun dertlerini dile getirmeye çalışan bir yazardır. Fakat Mürşüt Gülcahani gibilerin her yıl bir kitabı yayınlanırken Selim Bedbin'in on yılda iki kitabı yayınlanmıştır. İkinci kitabının yayınlanmasından dolayı dostlarına bir ziyafet verir. Genç yazarların Mürşüt Gülcahani ve İslamzade gibilere karşı yapacakları bir şey yoktur. Selim Bedbin, her şeyi Gülcahani'nin yüzüne söylemekten çekinmez. Gün gelip milletin uyanacağından hiç ümidini kesmeyen Bedbin'in soyadı da tesadüfi değildir. Sovyetler Birliği'nde onun gibi düşünen insanlar her zaman bedbin olmuşlardır. *"Emektar incesanat hadimi Erestun Bozdağlı yine genç kalem dostunun solgun benzine baktı:*

'-Demeli o zaman daha Ebdül Gafarzadeler olmayacag igid?'

'-Heyir, ustad, heyir! Millet oyanacak. O zaman yalnız milletini seven insanlar yaşayacak. O gün gelecek, ustad, gelecek. Mütlak gelecek"[176].

Molla Esadullah: Tilki Geldi Kabristanlığının mollalarından ve dönemin din sömürücülerinden birisidir. Mezarlıktaki ölü törenlerine katılarak para kazanır, yine de mezarlıktaki mollaların en bilgilisidir, en azından Kuran okumayı bilmektedir. Kabristanlıkta bulunan diğer mollalar Kuran okumayı bile bilmeden mollalık yapmaktadırlar. Yazar Esadullah'ın şahsında dini kendi adına kullananlarla ustaca alay eder. Abdül Gafarzade onların kazandığı paraların da ortağıdır. Onların kazandığı parayı haksız kazanç olarak değerlendiren Gafarzade mollalardan aldığı payı artırır. Molla Esadullah savaş zamanında halkın elinde kalan son altını, antika saati ve bütün değerli eşyalarını faizle rehin almış, savaştan sonra parayı bulup getiren insanların eşyalarını geri vermeyerek ciddi bir servetin sahibi olmuştur. Gafarzade'nin kendisine faizle ilgili sorduğu soruya da sıkılmadan, faiz haramdır diye cevap verir. *"Abdül Gafarzade şunu yahşı biliyordu: Şimdi böyle mümin bende olup mollalık eden bu adam, yani Molla Esadullah, muharebenin bütün dört yılının dördünde de kocaları, babaları,*

---

[176] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.370

oğulları, kardeşleri cephede vuruşan, öldürülen, yitkin düşen arvatların, çocukların sonuncu altın yüzüğünü, altın saatini, gerdanlığını borç para vererek rehin almış ve dört yılda yani 1941 ile 1945 arasında bir padişah hazinesi kadar altın yığmıştı. Çocuklarına bir lokma ekmek almak için sonuncu yüzüğünü getirip yüksek faizle Esadullaha rehin veren kadınların çoğu sonradan para bulup o nişan yüzüğünü, yahut ata babadan kalan altın saati, yahut anasından nenesinden kalan yegane gerdanlığı, bileziği, küpeyi Esadullah'tan geri alamamıştı..."[177] Bu kadar serveti olmasına rağmen yine de cimri bir insandır. Çocuklarını evlendireceği zaman bile bu altınlardan azar azar bozdurur. Hatice kadın için Tilki Geldi Kabristanlığından Murat Yıldırımlı'nın yer alacağını söylemesi en çok mollayı memnun eder, çünkü para vermekten kurtulmuştur. Mezarlıkta mollalık yapanların kimler olduğunu öğrendiğimizde din konusunda her şeyi elinden alınmış olan halkın kimler tarafından sömürüldüğü de ortaya çıkmaktadır. Mollalık yapanlar düzenbazlar, vaktiyle ateizm dersi veren öğretmenler ve sirk artistleridir.

Diş Hekimi Necef Ağayeviç: Çok uyanık ve becerikli bir adam olan Necef Ağayeviç iyi bir diş doktorudur. Diş hekimliğinin yanında altın alış verişiyle de uğraşır. Bakü'de ki evinin balkonunu camlı hale getirmek ister, fakat buna bir türlü izin alamaz, en sonunda balkonuna Brejnev'in resmini astırır, pankartlar asar, artık kimse gelip Ağayeviç'in balkonunu yıkamaz. Necef Ağayeviç'in karısı Rus'tur. Hükümetten bir şey almak istediğinde halklar dostluğunu örnek gösterir ve istediğini alır, hatta bu şekilde Bakü'nün dışında bir yazlık ev bile almıştır. Abdül Gafarzade, M.P. Garipli'ye satacağı sahte altınları da Necef Ağayaviç'e yaptırır, bu altınlardan kazanacağı paradan çok Gafarzade'nin dostluğunu düşünür. Bu dostluk onu daha güçlü yapacaktır.

Melik Ahmetli: Ölüm Hükmü'ne ustaca yerleştirilen bir yan anlatının, talebe Murat Yıldırımlı'nın öyküsünün kahramanıdır. Kelebekler üzerine

---

[177] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.387

çalışmalar yapar, kendisi de yeni bir kelebek türü keşfetmiştir. Bu kelebeğe küçük kızı Zehra'nın adını verir. Melik Ahmetli hikayede ilginç bir olay yaşar. Arkadaşı İbrahim'in eşinin cenazesinden evine dönerken tramvayda garip bir yolcuyla karşılaşır. Yolcu, Melik Ahmetli'ye iki isteğini yerine getireceğini söyler. Melik Ahmetli ilk istek olarak bin yıl yaşamak ister, ikinci isteğini söylemesi için ertesi gün buluşmayı kararlaştırırlar, fakat Melik Ahmetli gece olunca bin yıl yaşayacağını karısının, çocuklarının onların çocuklarının da öleceğini düşünür. İçini büyük bir sıkıntı kaplar. Ertesi gün aynı yolcuyla buluştuğunda birinci isteğini geri almasını ister.

5.2.4. **Toplumsal Yapı ve İlişkiler:**

Bu bölümde Ölüm Hükmü romanında Elçin'in anlattığı toplumsal ve siyasal yapıyı ele alacağız. Eserde anlatılan toplumsal yapı ile gerçek toplumsal yapı, yazarın eserinde ortaya koyduğu dünya görüşü ile egemen ideolojinin hem toplum üzerinde hem de birey üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Değerlerini kaybeden ve yabancılaşan bireylerin, bozulan toplum içerisindeki konumları ve bozulan düzene karşı çıkan bireylerin çalışmaları, egemen ideolojinin zalimlik derecesinde olan uygulamaları ve psikolojileri bütünüyle bozulmuş bireylerin, toplumda var olan kokuşmuşluğu ortadan kaldırmak için gösterdikleri direnmeden sürekli yenik ayrılmaları yazarın ele aldığı başlıca konulardır.

Ölüm Hükmü'nde, bütün değerlerini kaybetmiş insanların, toplumu kendi düzenlerine uydurmaya çalışmaları sonucu toplumsal yapının ve ilişkilerin bozulduğu bir toplum vardır. Bozulan bu sistem içerisinde insani değerler tamamen yok olmuş, toplumdaki insani ilişkiler çıkar ilişkisine dönüşmüştür. Bu bozuk toplum yapısına uyamayan bireyler bütünüyle toplumdan uzaklaşmış ve kendi iç dünyalarına kapanmışlardır. Egemen ideoloji baskı altında tuttuğu milletin içerisinden kendine taraftarlar bularak onların aracılığıyla insanları sindirmeyi amaçlamış ve bu sistem içerisinde toplum yapısı bozulmuş, insanlar birbirlerine ve topluma karşı yabancılaşmış ve işleyiş açısından sağlıklı olmayan bir toplum ortaya çıkmıştır. Elçin'e göre bu toplum içerisinde iyi yetişmiş bir köpeğe bile yaşama hakkı yoktur.

İnsanların kendi adlarına mal sahibi olamadıkları sosyalist sistem içerisinde, belli makamı ele geçirmiş olanlar sadece devleti değil aynı zamanda masum insanları da kendilerinin servetlerini artırmak için sömürmüşlerdir. Bütün kurumlar içerisinde mafyalaşma başlamıştır. Korku üzerine kurulan Sovyet rejiminde, insanların yükselmek ve belli makamlara gelebilmek için birbirlerini halk düşmanı olarak ilan ettikleri toplumda bireyler birbirlerine karşı güvenlerini kaybetmişler ve yaşam insanlar için dayanılmaz bir hal almıştır. Güvensizliğin hakim olduğu toplumda sosyalist yapı içerisinde insanlarda kapitalist toplumlara

karşı bir özlem vardır. Abdül Gafarzade, sosyalist sistemi kullanarak kendisine iyi bir servet edinmiştir, fakat oğluna güzel bir mezar yaptırmak istediğinde az bir maaşla çalışan bir mezarlık müdürünün böyle bir şey yaptırmasının mümkün olmadığına, bunun dikkat çekici bir şey olacağına karar verir. Herhangi bir kapitalist ülkede istediği her şeyi yapabileceğini düşünür. Genç yazar Selim Bedbin, Sovyetlerin yayın politikasını eleştirirken, adam kayırmanın, rüşvetin Sovyetlerde edebi değeri olmayan eserlerin yayınlanmasına sebep olduğunu, fakat kapitalist bir ülkede bunun mümkün olmayacağını söylemesi, Mir Cafer Bağırov'un yeni atadığı komiserin başka bir ülkede küçük bir iş yeri sahibi olmayı, Sovyetlerdeki büyük işine tercih etmesi, insanlardaki kapitalist yaşama duyulan özlemin göstergeleridir.

Ölüm Hükmü'nde toplumu yaşanmaz hale getiren insanlar da kalıcı değildir. Onların cezalarını yine toplum vermelidir, eğer bu olmazsa onlar sonunda mutlaka cezalarını bulacaklardır. Her Şey Gelip Geçiyor bölümünde olduğu gibi sonu olmayan hiçbir şey yoktur. Elçin'e göre, egemen ideolojinin yaptığı bütün zulümler sonu yokmuş gibi görünse de bunların bir gün mutlaka sonu gelecektir. Buna toplum ya tarafından ya da Allah tarafından son verilecektir.

5.2.4.1.**Siyasal Düzey:**

Ölüm Hükmü'nde, yazar belli dönemleri bir bütün olarak ele alır. Anlatılan dönem 1920 ve 1980 yıllarını kapsar. Yazarın, eserinin süresini bu kadar uzun bir döneme yaymasının sebebi, romanda anlatılmak istenenleri daha belirgin bir şekilde ortaya koymaktır. İlerleyen kısımlarda da açıklayacağımız gibi yazarın bu romandaki amacı, Sovyetler Birliği döneminde uygulanan ve topluma bir ideoloji olarak kabul ettirilmeye çalışılan rejimin kanlı yüzünü okuyucusuna aktarmak, aynı zamanda bu egemen ideolojinin içerisinde yer alan insanların kendi bireylerine nasıl zarar verdiklerini ve bu zorba ideolojinin toplum içerisinde nasıl hastalıklı fertler ortaya çıkardığını göstermektir.

Ölüm Hükmü'nün yazıldığı ve yayınlandığı yıllarda Sovyetler Birliği henüz çökmemiştir. Kendi içerisinde değişiklikler yaşasa da hiç kimse bu sistemin çökeceğini düşünememektedir. Elçin'in bu şartlar altında böyle bir roman yazması, egemen ideoloji içerisinde kendi özgürlük düşüncesini ve toplumda yaşanan çöküşün önlenmesi idealini ortaya koyması, kendi deyimiyle *'Gemide oturup gemiciyle mücadele etmek'* tir.

Romanın en önemli mekânlarından biri mezarlıktır. Yazar, mezarlıkta olan olayları anlatırken okuyucusuna iki önemli mesaj verir. Bunlardan birisi, toplumsal her durumdan çıkar elde etmeye çalışan insanların, kendi halklarının ölülerinden bile ceplerini doldurmaya çalışmalarıdır. Ayrıca, mezarlık içki, eroin, kadın ticareti yapılan ve kumar oynanan bir yer haline getirilmiştir. Mezarlık toplumun küçük bir örneğidir. Mezarlık idaresinin müdürü, toplum içerisinde güç yetmeyen bütün kanunsuz işlerini kılıfına uydurmasını bilen bir kişidir. Küçük bir mezarlık müdürü olan Gafarzade, etrafındaki insanların nazarında Brejnev'den bile daha güçlü görülmektedir. Mezarlık idaresindeki işler öyle intizama sokulmuştur ki, hesaplarda küçük bir kayma bile olmaz, olması da mümkün değildir. Çünkü Gafarzade'ye yapılacak küçük bir yanlış insanın hayatına mal olur. *"Her gece taksiler Tilki Geldi kabristanlığının cümle kapısı ağzında*

durduğunda, bekçi Eflatun koşarak içki almaya gidiyordu, kumarbazları karşılıyordu..."[178].

Mezarlık idaresinin bahçesinde yapılan küçük morg binası içki alış verişinin yapıldığı, kumarın oynandığı yerdir. Morg küçük bir gazino haline getirilmiştir. Buradaki bütün kirli işler Gafarzade'nin yakın adamları Mirzaibi, Ağakerim ve Vasili tarafından yapılmaktadır. Bu adamlar aslında dört kişidir, fakat Alyoşa isimli dördüncü kişi Gafarzade'yi aldatmayı düşünmüş ve bunu hayatıyla ödemiştir.

Abdül Gafarzade bir müddet sonra mezarlıktaki bu alış verişi yasaklar. Kabristanlıkta eroin satıcısı olan Burun, Bakü'nün meşhur kabadayılarındandır, fakat onun da Gafarzade'ye gücü yetmez. Morg dört öğrenciye kiraya verilir ve bu kiradan gelen para da Gafarzade'nin cebine girer. Gafarzade bu yolla küçümsenmeyecek bir servetin sahibi olmuştur. Bütün işlerin başında olan Gafarzade hitabet kürsüsünde konuşurken sözlerini gelecek namına tamamlar, fakat kendisi de bu geleceğe inanmamaktadır ve bu gelecek bir türlü gelmemektedir. Çünkü bu gelecek için çalışanlar Abdül Gafarzade gibi kişilerdir. "*İnkılapçılar gelecek namına canlarından geçti. Asılzadeler, ağalar, beyler o ışıklı gelecek namına zümrelerinden ayrıldı, Karakum çöllerinde kurşunlandı. Ameleler, ahmak köylüler işlerini güçlerini bırakıp gelecek namına mücadele apardılar, evde ekmek bekliyen balalarının geçimini daha da ağırlaştırdılar. Gelecek namına sürgünlere gittiler, gelecek namına verem olup Sibir taygalarında kurda kuşa yem oldular, gelecek namına çarı tahtan indirdiler. Ama bir türlü gelip çıkmak bilmiyor. Stalin gelecek namına gece gündüz çalıştı, insan hayatı geçirmedi (Diyorlar, Kremlinde üstüne palto atıp deri divanda yatıyormuş). Cemaati de gelecek namına çalıştırdı. Halkı kırdı, hapishanelere doldurdu: Bu da ışıklı gelecek namınaydı. Muharebe zamanı milyonlarca civan canını o gelecek namına kurban verdi. Hruşşov, Stalin'in cesedini mozoleden çıkarttırdı, korkuyu ürküyü kaldırdı (O zaman bu kocaman ülkede böyle başına buyrukluk meydana geldi), ama gelecek namına çalışmak devam etti ve Hruşşov bütün dünyaya ilan*

---

[178] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.31

etti ki, o gelecek yirmi yıl sonra gelecek. Yirmi yıl sonra komünizm kurulacak"[179]. Abdül Gafarzade gelecek namına çalışmayı dünyanın en ahmak ve en anlamsız işlerinden biri olarak görür. Çünkü insanlar nasıl masallar, efsaneler meydana getirmişse komünist rejim de bu masallara benzer dünyalar meydana getirmiş ve bu hayaller sadece kelimelerde ve sloganlarda kalmış, insanlara mutluluk getirmek yerine sıkıntı getirmiştir. Aynı şekilde gelecek namına hayatını kaybedenlerden birisi de Çeka Murat Yıldırımlı'dır. Taun zamanı yaptığı çalışmalar sırasında kendisi ile ilgili hiçbir tedbir almayan Murat Yıldırımlı kendisinin ölümünden sonra bu dünyada kimsesinin kalmayacağını ve geleceğin azat ve bahtiyar çocuklarının onun adını bilemeyeceklerini düşünerek üzülür. Ama ona göre kendisinin ölmesi çok önemli değildir, çünkü geleceğin o mutlu çocukların, uzaklarda kalan kardeşi Züleyha'nın çocuklarının ve torunlarının olacağından emindir. O zaman kapitalizm mahvolacak sosyalizm zafer kazanacaktır. Ama geleceğin mutlu çocuğu olması beklenen Züleyha'nın torunu Murat Yıldırımlı'nın ne kadar özgür ve mutlu bir hayat yaşadığı görülmektedir. Ne kapitalizm mahvedilebilmiş ne de sosyalizm zafer kazanmıştır.

Gafarzade'nin böyle kürsüden rejim aleyhine konuşması ve partililer tarafından alkışlanması Elçin tarafından toplumsal ahlak bozukluğunun bir örneği olarak gösterilir. Çünkü rejim Gafarzade'yi kendinden güçlü hale getirmiştir. Sovyet sistemi içerisinde herkes kendi hesabına çalışır. *"Abdül Gafarzade işin içinde olan, işten anlıyan tecrübeli bir adamdı ve bu yüzden şuna tamamen emindi: Sovyet ittifakında ameleden parti işçilerine, üretim rehberlere şairlere ve alimlere kadar hükümetten maaş alan, para kopartan insanların en az yüzde altmışı, kapitalist ülkelerde olsaydı, acından ölürdü çünkü bu adamlar burada hiçbir şey yapmadan maaş alıyorlardı, para kazanıyorlardı. Yaptıkları da yalnız kendi menfaatleri içindi. Turoleybüs sürücüsü hükümeti aldatıp bilet parasını kendisi için kazanıyordu ve o paradan amirine de veriyordu. O da kendinden büyüğüne veriyordu, o da turoleybüs parkının reisine, reis de kendinden büyüğüne*

---

[179] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.113

o da biraz yukarıya veriyordu. Turoleybüs biletinden gepiğin yüzde biri bile gidip en yukarılara çıkıyordu, neredeyse arşı alâya dahi... "[180].

Elçin, Sovyet yönetiminde iş başında olanların özelliklerini yeri geldikçe okuyucusuna sanki unutturmamak istemiyormuş gibi tekrarlar ve sistemin tamamen rüşvet üzerine kurulu olduğunu, rüşvetin bir kara bulut gibi toplumun üzerine çöktüğün sürekli vurgular. "*Stalin cellattı. Tabii ki buna söz yok. Hruşşovunda ipinin üstüne odun yığmalı değildi. Bu da malum meseledir. En yahşısı şüphesiz ki, Brejnevdi. Methet, işini gör. Şimdi Brejnevin vaktinde rüşvet böyle baş alıp gidiyor nişanlardan, madalyalardan, milletvekilliklerinden, kaza ölçüsünde böyle (M.P. Garipli gibi!) ufak hakim-i mutlaklardan en yukarılara kadar makamlar rüşvetle alınıyor, rüşvetler satılıyor. Yalancı emek raporları dünyayı tutmuş, köy heyetinden parti kurultaylarına kadar bütün ülke mikyasında tertiplenen toplantılar tiyatro oyunlarına çevrilmiş...* "[181] Rüşvet almak ve vermek kanun gibi yerleşmiştir. Rüşvet toplumun kanayan yarasıdır. Eğer birinin rüşvet verecek parası yoksa yaşamaya, hatta ölüsünü gömmeye bile hakkı yoktur. Ferit Kâzımlı, Kaza Parti Komitesinin birinci kâtibi M.P. Garipli'ye yılda üç dört defa hürmet eder. Azerbaycan'da hürmet etmek, rüşvet vermek anlamına gelmektedir. Bir kişiye gösterilen saygı ona verilen rüşvete bağlıdır. Abdül Gafarzade de Ferit Kâzımlı'ya rüşvet verir, bu iş en aşağıdan en yukarıya kadar uzayıp gider. Polis binbaşısı Memmedov da elinin altındaki bütün iş yerlerinden rüşvet alır. Kendisine verilen saha yetkinliğini az görür ve yetkisinin artırılması için Gafarzade'nin yardımını bekler. Bu istek o kadar doğal görülür ki, çalışıp çabalayıp adam gibi yaşamak isteğidir. Talebe Murat Yıldırımlı Bakü'ye üniversite sınavına girmek için geldiğinde birinci sınavında oldukça başarılı olmasına rağmen, sözlü sınavda Azerbaycan'da hatta dünyada hiç yazılmamış bir roman olan 'Azizimin Cefası' romanının yazarı sorulur, ikinci sınava gelişinde daha başarılı olur, fakat bu defa da sözlü sınavda Rus şairi Puşkin'in çocuklarının adını bilemeyince sınavı kaybeder ve köyüne döner. Talebe Murat Yıdırımlı

---

[180] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.115-116
[181] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.116

Azizimin Cefası romanını yaşamaya başlamıştır, çünkü bundan sonraki hayatında toplumun bozulmuş anlayışını içine sindiremediği için hayatı acı içinde geçer. Talebenin köyünde ondan daha tembel ve yazarın ifadesiyle fırlamanın biri olan kolhoz müdürünün oğlu üniversiteye girmiş, hatta yüksek lisansa bile başlamıştır. Murat Yıldırımlı'nın hemşerisi polis Esger talebeye niçin üniversiteye giremediğini açık açık anlatır. Üniversiteyi kazanabilmek için rüşvet vermek gereklidir, Murat Yıldırımlı'da da rüşvet verecek para olmadığı için yazılı sınavlarda ne kadar başarılı olursa olsun, sözlü sınavlarda cevaplanamayacak sorularla karşılaşır. Rüşvet, Azerbaycan'da eğitime de girmiştir. Üniversitede ders geçmek hocaya verilecek paraya bağlıdır. Yazar rüşvet konusunu o kadar ince işlemiştir ki, anlattığı olaylar neticesinde Sovyet ittifakında toplumun ne hale getirildiği açıkça görülür. Rüşvet verecek parası olmayan ölüsünü gömmek için mezarlık da bile yer alamaz. Hatice kadın için ata baba mezarlığı olan Tilki Geldi kabristanlığından yer almaya gittiklerinde Murat Yıldırımlı ve Hüsrev muallim'den para isterler, fakat onlarda istenilen para olmadığı için yer alamazlar, hatta rüşvete karşı mücadele ettiklerinden dolayı polis tarafından Gafarzade'nin odasından dışarı atılırlar. Toplumda Murat Yıldırımlı ve Hüsrev muallim gibi yaşadığı tüm facialara rağmen topluma ve yaşama olan saygısını kaybetmeyen insanlar da vardır. Onlar da düzenin işleyişine ayak uyduramadıkları için toplumdan dışlanırlar, çevrelerinde yaşadıkları insanlara karşı yabancılaşırlar ve kendi iç dünyalarında bazen toplumla bazen de kendileriyle sürekli çatışma halinde yaşarlar. Murat Yıldırımlı, Bakü'deki dört yıllık talebeliği süresince şunu iyi anlar, Sovyetler Birliği'nde hüner, olmayan romanı okumaktır. Talebe, Azizimin Cefası romanını okumayı beceremediği için bu hale gelmiştir. *"Bugün insanlar öyle bir devirde ve öyle bir ülkede yaşıyorlardı ki, o yazılmamış romanı okuyabilmesen işlerin hiçbir vakit doğru düzgün gitmeyecektir"*[182]. Sovyetler Birliği'nde istediği her şeyi kanuna uygun olsun veya olmasın yaptırmasını bilen birisi de diş hekimi Necef Ağayeviç'tir. Camlı yaptırmak istediği balkonuna izin verilmeyince evinden Brejnev'in resmini ve birkaç pankart asarak balkonunu

---

[182] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.77

yaptırır. Bütün işlerini 'Brejnev'i öv işini gör' anlayışıyla yapmaktadır. Ailesini halklar dostluğuna örnek göstererek devletten yazlık ev bile almıştır. Sovyet sisteminde rahat yaşayabilmek için hayatın bütün oyunlarını bilmek lazımdır, yapılan işlerde haklı olmak çok şey ifade etmez. Hüsrev muallim Hadrut'ta öğretmenlik yaptığı zamanlarda haksızlığa uğramış insanlar adına dilekçeler yazar ve onların mağduriyetini önlemeye çalışır, gerçi bu dilekçeler daha sonra Hüsrev muallimin aleyhine suç delilleri olarak kullanılır. *"Yüz türlü derdi gamı olan adamlar vardı. Kimisinin akrabasını haksız yere hapsetmişlerdi, kimisinin bahçesinin yanındaki sahayı doğru düzgün müsadere etmemişlerdi, kimisinin ise rey verme hakkını ellerinden almışlardı, cemaati bir hiç için tutukluyorlardı, sürgün ediyorlardı ve sair (Rey verme hakkının alınması şu anlama geliyordu: Rey hakkı alınan şahıs cemiyetin dışına çıkarılıyordu. Herhangi bir oylamaya iştirak etme, her hangi bir yere şikayet etme hakkı yoktu)"*[183]. Burada halkın uğradığı zulümlerin bir kısmı sıralanmıştır ve bunların hepsi haksız yere yapılanlardır. Hüsrev muallim toplumda bozulmanın en tehlikelisini, eğitimdeki bozulmada görür. Şuşa'daki eğitim seminerine giderken yolda kendi kendine eğitimin kötüye gittiğini düşünür. Sovyetlerde okul ve öğretmen sayısı artmaktadır, fakat bunun yanında kalitesiz öğretmenler yetişmiş ve bunlar gerçek öğretmenlere üstün gelmeye başlamışlardır. Kalitesiz öğretmenlerin yetişmesinin sebebi daha önce örneklerle gösterdiğimiz gibi rüşvetin eğitimin en alt kademesinden en üst kademesine kadar girmiş olmasıdır. Eğitim tamamen ehliyetsiz insanların ellerinde kalmıştır. Hüsrev muallim ayrıca okullarda Rusça öğretiminin yanı sıra Azerbaycan Türkçesi'nin de öğretilmesi gerektiğini düşünür. Sadece Rusça öğrenerek yetişen nesiller köksüz yetişecektir.

Hadrut'ta yayılan taun salgınında da rejimin uyguladığı akla sığmaz uygulamaları görüyoruz. Hadrut'ta yayılan taunun sebepleri bilindiği halde, onu halk düşmanlarının yaydığına inanılır. Çeka Murat Yıldırımlı bu yüzden taundan ölmüş insanların mezarlarını açtırır. Cesetler yaralıdır, Profesör Zilber bile bu durumdan şüphelenmeye başlar. Daha sonra anlaşılır ki, bunu yapanlar halk

---

[183] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü,** s.144

hekimliği ile bu illetten kurtulmaya çalışmışlar ve bunun bedelini canlarıyla ödemişlerdir. Elçin, Ölüm Hükmü'nde kara mizahı ustaca uygular. Bütün çarpıklıkları anlatırken ince bir hiciv, oldukça başarılı bir alay etme vardır. Mezarların açılması sırasında Murat Yıldırımlı'nın durumunu şöyle anlatır: *"Yetkili temsilci yalnız dövüş meydanlarında ve zahmetkeş halkın menfaati düşünülerek verilmiş adaletli(!) idam hükümleri yerine getirilirken (daha doğrusu getirildikten sonra) ceset görmüştü. O gece Hadrut yakınlarındaki kabirlerden çıkarılan cesetler ise dehşetli hastalıktan ölmüş (bunu İngiliz casusları, kulaklar yapmıştı!) adamlardı ve şimdi öyle çürümüş vaziyette idiler ki ,öyle kokuyorlardı ki, yetkili temsilcinin başı dönüyordu, yüreği bulanıyordu ama yine de gözünü oradan ayırmıyordu"*[184]. Halkın çıkarı düşünülerek yine halk yok edilmiştir. Elçin, halk için verilmiş adaletli hükümler (!) ifadesini kullanırken burada halka yapılan zulmü kara mizahla anlatır. İlerleyen bölümlerde bu hükümlerin ne kadar adaletli olduğu görülecektir. Taundan ölenlerin yakıldığı tongalın başında bulunan komsomol faaliyetçileri ateşi ve onda yananları gördükçe içlerinde garip bir pişmanlık duygusu baş kaldırır. *"Ama o anda elin yavaş yavaş kalkmasında sanki bir tehdit vardı, sanki taun bütün dünyayı tehdit ediyordu. Aynı zamanda elin o şekilde kalkmasında aynı şekilde dünyada işlenen günahlarda anımsanıyordu ve uzaktan tongala bakan yerel parti ve komsomol faaliyetçileri arasında bir dizi vazifeli şahsın (birbirinden habersiz!) bütün içini garip bir his bürümüştü korku, müteessirlik ve pişmanlıkla karışık bir his. Bu adamlar birden bire yaptıkları (ve hiçbir vakit farkına varmadıkları!) haksız işleri, bir zamanlar haksız yere azap eziyet verdikleri (ve neredeyse tamamen unuttukları!) insanları hatırlamaya başladılar, onlar şimdi pişmanlık duyuyorlardı, daha doğrusu duymak istiyorlardı. Bir şeyi itiraf etme, bir şeyi üzerine alma, hatta ağlama, aman isteme ihtiyacı duyuyorlardı. Belki de bu -aslında- bir korku hissiydi. Yine böyle kara bir günde, yine böyle bir tongalda yanma korkusu"*[185]. Burada Elçin, halka haksız yere zulmedenlerin belki yakın bir zamanda olmasa da gün gelip tongalda yanan

---

[184] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü,** s.157
[185] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü,** s.167-168

masum halkın yerine yanacakları ve bu günün onlar için kara günler olacağını, işte o zamanların ise halkın aydınlık günleri olacağını anlatır. Tongalın başında duyulan pişmanlık ise o gün geldiğinde fayda vermeyecektir.

Profesör Zilber, Hadrut'u taundan kurtarma çalışmalarına katılmak için Bakü'ye gittiğinde toplantıda Mir Cafer Bağırov'la göz göze gelir ve onun gözlerinde taun ürkütücülüğünü görür. Taun sadece bir şehri tehdit etmektedir, fakat Mir Cafer Bağırov gibi taunlar bir milleti yok etmek için çalışmaktadırlar ve Hadrut'taki salgın bir süre sonra biter ama milleti yok etmek isteyenlerin sonu gelmeyecekmiş gibi görünür.

Romanın toplumsal yapı ve siyasal düzen açısından önemli bölümlerinden birisi de 'Ziyafet'tir. Bu bölümde toplum içerisinde satkınlığın ve birilerini halk düşmanı olarak ilan etmenin ne derece kolay olduğunu ve bunu yapan insanların başkalarının yok edilmesinde menfaatler umduğunu ve bunun toplum içerisinde çok yaygın bir hale geldiğini görmekteyiz. Kadın kocasını, kız babasını ifşa eder. Böyle bir toplumda insanlar kendi kendilerine bile düşünmekten korkar hale gelirler. İnsanların halk düşmanı ilan edilme sebepleri ilginç, hatta komiktir. Profesör Fazıl Ziya seksen yaşını geçtikten sonra halk düşmanı ilan edilir ve kurşuna dizilir. Halk düşmanı olarak ilan edilmesinin sebebi, 19. Asırda Osmanlı Türkiyesinde tahsil aldığı için Türk casusu ve azgın pantürkist olması iddiasıdır. Bir kişi ne kadar çok halk düşmanı ifşa ederse o kadar çok değer kazanmaktadır. Bu ortamda insanların birbirlerine olan güvenleri tamamen kaybolur. Güvenin kaybolduğu bir toplumda sürekli birilerine suçlu gözüyle bakıldığı için psikolojisi bozuk bireylerin ortaya çıkması doğaldır. " *Elesger muallimin müdür olduğu mektepte topu topu iki halk düşmanı ifşa olunup hapsedilmişti (Güya ikisinin de kurşunlandığını söylüyorlardı, fakat bu konuda resmi bir malumat yoktu). Halbuki Bakünün öyle mektepleri vardı ki, öğretmenlerinin yüzde ellisi, altmışı, hatta yetmişi halk düşmanı olarak ilan olunmuştu ve o mekteplerin müdürleri, parti teşkilatı katipleri Baküde tertiplenen maarif toplantılarında, kaza parti komitelerinin genel kurullarında bu rakamları hitabet kürsüsünden iftiharla açıklıyorlardı sonra bir de bakıyordun ki, o rakamlarla iftihar eden mektep*

müdürünün, o parti teşkilatı katibinin bizzat kendisi de halk düşmanı olarak ifşa olunmuş ve gelen defa aynı hitabet kürsüsünden bu malumatı yeni müdür, yeni partkom veriyor"[186]. Sovyet rejiminde sistemin korunması için yapılması gerekli olan her şey hiç kimsenin gözünün yaşına bakmadan yapılır. Egemen ideolojinin ayakta durması için bir ulusun bütünün kanının akıtılması gerekse bile bunu sistemin koruyucuları gözlerini kırpmadan yaparlar, kendi milletlerinin kanını akıtırlar, fakat kendileri de sonunda rejim düşmanı olarak kurşuna dizilirler. Elesger muallimin yaşadığı zaman hakkındaki düşünceleri verilirken bu konulara açık açık değinilir. Sovyet sisteminin ne üzerine kurulduğu ve nasıl bir düşünce yapısına sahip olduğu ortaya konulur. Egemen sınıf olan Ruslar, sosyalizm ideali adına, baskı altında tuttukları milletlere ait her şeyi yok etme yoluna gitmişlerdir. İnsanların öldürülmeleri bir tavuğun öldürülmesi kadar kolay hale gelmiştir. Müslüman olanların camileri, Hıristiyanların kiliseleri dinsizlik adına yerle bir edilmiştir. İnsanlar geceleri hanımlarıyla konuşurken bile siyasi hata yapmaktan çekinir hale getirilmiştir. Okullarda halk düşmanı olarak ifşa edilenler sadece öğretmenler değildir, öğrenciler de halk düşmanı olarak okuldan atılırlar, çünkü onlar da halk düşmanlarının çocuklarıdır. Eflatun muallim gibiler, tramvay sürücülüğünden okul müdürlüğüne insanları halk düşmanı ilan ederek yükselmişlerdir. Elesger muallim, Eflatun muallime halk düşmanı ifşa etmesi için kolaylık göstermeyince o da Taze Pir Camisini bile ifşa etmeyi düşünür. Bu da Eflatun muallim gibileri nasıl bir alçaklıkla toplum içerisinde yaşadıklarını ve rejim içerisinde kendilerine yer bulduklarının göstergesidir. *"Onda gelün bizim mektep, o adı nedir, şey mesele kaldırsın, Teze Piri söksünler! Teze Pir dayanıp camaatın gözü kabağında, o adı nedir, şey, dini tebliğ edir!"*[187]. Bu dönemde siyasi felaketler o kadar artmıştır ki, artık insanlar birilerinin başına doğal bir felaket gelmiş olabileceğini unutmuşlardır. Çünkü yazarın 37-38 fırtınaları olarak adlandırdığı dönem Sovyetlerde Stalin terörünün, Azerbaycan'da ise Stalin'in yakın adamı Mir Cafer Bağırov terörünün estiği dönemdir. Sovyetler Birliği'nde

---

[186] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü,** s.200
[187] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü,** s.206

rejim bu uygulamalarıyla kendisine düşman üretir. Bunun en iyi örneklerinden biri de Elesger muallimin kızı olan Arzu'dur. Arzu çok zeki ve çalışkan bir öğrencidir, aynı zamanda iyi bir sosyalist olarak yetişir. Babasının bile düşman olarak aleyhinde konuşan, Sosyalist olma adına Ruslara ait olan her şeyi kendi değerlerinden üstün tutan Arzu'nun, meşhur Rus kadın bilim adamı ve matematikçisi Sofya Kovalevskaya'sı olması beklenirken babasının ölümünden sonra ancak bir trende kondüktör olabilmiştir. Ölüm Hükmü'nde bundan başka bir örnek de Stalin'le resim çektirmiş olan Engelsina (Gelya) Markizova'dır. "...*Tabi Arzunun şundan haberi yoktu: O dem, yani 1939 yılının bu kış günü o ufak kız, yani Engelsina (Gelya) Markizova, Kazakistanda sürgündeydi. O ufak Buryat kızının babasını, yani Buryat Mongol Vilayet Parti Komitesinin birinci kâtibi, Buryat Muhtar Cumhuriyetini kuranlardan biri olan Erdan Markizovu, 1937 senesinin aralığında halk düşmanı olarak ifşa etmişlerdi ve Japon casusu suçlamasıyla kurşuna dizmişlerdi. Gelyanın anasını da hapsetmişlerdi ve bu ufak kız kendisinden iki yaş büyük ağabeyisi Vladilenle birlikte tek başına kalmıştı. Baba da yoktu, ana da yoktu. Sadece Kremlinde o görüşme anında Stalin babanın Gelyaya bağışladığı güzel bir gıramofon onlarla birlikteydi*"[188].

Arzu'nun doğum gününde olan olaydan sonra öğretmenlerin durumları da dikkat çekicidir. Herkes kendisinden korkar, hiçbir sabaha kadar uyumaz, yaptıklarının hesabını vereceklerini düşünürler, bunların içerisinde en samimisi Elesger muallimdir. Elesger muallim de bu olayın kendi evinde olduğu için onu suçlayacaklarını düşünerek Hüsrev muallimi ihbar eder ve hepsinin korktukları başına gelir. Hüsrev muallim hariç diğerleri kurşuna dizilirler.

Elçin, Ölüm Hükmü'ne sadece kendi kahramanlarını sokmaz, romanda anlatılan dönemin yaşamış önemli şahsiyetleri de roman kişileri olarak görev alırlar. Stalin, Brejnev, Mir Cafer Bağırov sık sık karşımıza çıkarlar. Yazar bunları öyle ustaca diğerlerine bağlar ki, gerçek bir kişilik olan Mir Cafer Bağırov'la Elesger muallim sanki gerçekte de hemşehri olmuşlar ve romanda anlatılan olayları yaşamışlardır. Mir Cafer Bağırov, Azerbaycan'ın Stalin dönemindeki

---

[188] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.218

başkanıdır. Yazar, bu bölümde hem Sovyetler Birliği'nde hem de Azerbaycan'da toplumu sosyalist yaşama adapte etme adına yapılanları anlatır. Mir Cafer Bağırov Azerbaycan'ın Stalin'idir, kendisi bir cellattır. Azerbaycan'da akıtılan kanların sorumlusudur. Sistemin bütünlüğünü ve devamını korkuyla sağlayacağına inanır. Herkes ondan korkmalıdır. *"Mir Cafer Bağırov şurasını da yahşı biliyordu: Bu insanlar hakikaten kendisinden korkuyorlardı, ama bu korku hissi olmasaydı-Mir Cafer Bağırov buna kati emindi- zamanın, devrin büyük işlerini görmek de mümkün olmazdı. Çünkü insanlar tabiatları icabı rahat severdirler, hazırlopçudurlar. Eğer korkmasalar ne savsözler imdada gelirdi, ne idealizm, ne de sayısız hesapsız nutuklar. Neft planı da yerine getirilemezdi, pamuk planı da fazlasıyla dolmazdı, partinin sıraları da düşmanlardan temizlenemezdi. Parti de Sovyet ittifakı da Mir Cafer Bağırov için yoldaş Stalin demekti"*[189]. Mir Cafer Bağırov kurşuna dizilecek olanlardan bazısını şahsi ihtirasları yüzünden bizzat kendi elleriyle kurşuna dizmiştir. Sovyet Hükümetini kalkındırmak ve onu yüceltmek için yaptıkları akla sığar işler değildir. Bir defasında yün planı yerine getirilemeyince yüncülükle uğraşan kazalarda, köylerde halkın döşeğinden, yorganından yünler alınarak plan yerine getirilir. Stalin'in dediğini Azerbaycan'da uygulamış, parti aleyhtarlarına karşı her şeyden faydalanmıştır. Yazar, Mir Cafer Bağırov'la birlikte Stalin'i anlatırken onun hapishanede Marks ve Lenin'in eserlerini okuduğunu ve Esperanto'yu öğrendiğini çünkü geleceğin yegane dilinin Esperanto olacağına inandığını söyler, fakat gelecek hiç beklenilen gibi olmamıştır. *"Gelecek yani bugün. Bugünün ise yegane dili Esperanto değil, ifşalar, hapisler, katliamlardı ve aynı ifşadan, hapisten, katledilmekten korkan komiserin bizzat kendisi, o dili ciddi bir çabayla hayata tatbik edenlerden biriydi. Komiser ne kadar çok korkuyorsa, o kadar çok bir gayretle, istekle ifşa ediyordu, hapsediyordu, katlediyordu"*[190]. Sovyetler Birliği'nde hiçbir şey, hiçbir kimse kalıcı değildir, fakat Stalin ve Bağırov hariç. Bugün devletin en yüksek makamlarında olanlar ertesi gün kurşuna dizilirler. Sovyetlerde güçlü bir adam

---

[189] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.251
[190] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.261

olan Yagoda, Stalin tarafından halk dahili işler komiserliğine atanır, fakat Yagoda'nın sonu da diğerlerinden farklı olmaz. *"Yagoda ne kadar halk düşmanını ifşa etmişti!?. Ne kadar maskelenmiş mütegallibeyi, zorbayı cezaya çarptırmıştı. Sovyet cemiyetine ne kadar yabancı adamın, yüz binlerin sesini boğmuştu. Sonra Malum olmuştu ki, en gaddar halk düşmanlarından biri de Yagoda'nın kendisidir. Mahkemede Vışinski, Yagodayı, Nikolay İvanoviç Yejov'u tedricen zehirlemekle itham etti ve Yagoda bunu kabul etti, kurşuna dizildi, tahtalı köye gitti, su testisi su yolunda kırıldı"*[191]. Yagoda'nın yerine atanan Yejov da bir buçuk yıl Devlet Tehlikesizliği baş komiserliği yaptıktan sonra, su nakliyatı komiserliğine atanır ve o da yavaş yavaş bilinen sona doğru yaklaşır. Bu kadar güçlü olan insanlar bir gün içinde halk düşmanı ilan edilip kurşuna dizilince halkın kurşuna dizilmesi yazarın ifadesiyle Mir Cafer Bağırov gibiler için su içmek kadar kolaydır. Mir Cafer Bağırov'un Halk Dahili İşler komiserliğine atadığı eski bir berber olan yeni komiser de yarınının karanlığını görür ve ertesi güne sağ çıkıp çıkmayacağı bile belli olmayan bu adam, Sovyetler'de önemli bir makamda bulunacağına başka bir ülkede küçük bir işyeri sahibi olmayı ve orada kaygısız bir hayatı arzulamaktadır. Mir Cafer Bağırov'un anlatıldığı bölümde Yagoda ve Yejov gibi birçok örnek verilmektedir. Onların birçoğu Bağırov'la iyi geçinmedikleri, ona karşı cephe aldıkları için canlarından olmuşlardır. İşlemedikleri suçları gördükleri işkenceden dolayı kabul ederler ve başka insanların da adlarını vermeleri için zorlanırlar. Böylece birçok masum insan adları zabıtlara geçtiği için sorgusuz sualsiz evlerinden alınırlar ve bunlar ya kurşuna dizilir ya da Sibirya'daki hayat şartlarına dayanamayarak ölürler. Her şey Stalin ve Mir Cafer Bağırov üzerine kurulmuştur. Şairler Stalin'i metheden şiirler yazarlar, çünkü böyle yapmayan Hüseyin Cavid ve Mükayil Müşfik gibi şairlerin akıbeti gözler önündedir. Ressamlar onların resimleri çizer, gazeteler Stalin'i dünyayı kucaklayan güneşe benzetirler. Bunların çoğu Bağırov'un korkusundan yapılmaktadır. İnsanların elde edecekleri makamlar çalışmaya ve layık olmaya değil, Mir Cafer Bağırov'a yakın olmaya bağlıdır.

---

[191] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.263

Elçin, ihtilalden sonra yurt dışına kaçarak oradan, Azerbaycan'da yürütülen sistematik yok etme hareketi hakkında hüküm yürütenlere ve Mir Cafer Bağırov'a küfreden Mehmet Emin Resulzade gibilere de komiserin ağzıyla cevap verir. Uzaktan ahkam kesmek kolaydır, önemli olan kazanın içinde kaynayıp onlarla mücadele edebilmektir. *"Duvarın öteki tarafında rahatça oturup şarap içerek Bağırova sövmek kolaydır (hatta yoldaş Staline de...)kolaydır. Ama gel özün bu kazanın içinde kayna, o zaman görelim nicedir halin?"*[192].

Hüsrev muallim, terör suçlusu olarak tutuklandıktan sonra, hapishanede yaşadıkları ve orada olan olaylar sitemin nasıl bir zalimlik üzerine kurulduğunun ve bilinçli bir şekilde Azerbaycan Türkünün öncelikle aydınlarının yok edildiğini göstermektedir. Hüsrev muallimin konulduğu hücre on üç kişiliktir ve bu hücre sürekli olarak doludur. Orayı dolduranlar ne katiller ne de hırsızlardır. Hiçbir suçu olmayan aydınlardır. *"Bakünün garp tarafında yer alan Keşle hapishanesinin bir hücresinde on iki kişiydiler. Şairdi, dıramacıydı, dört profesördü -edebiyatşinas, folkorcu, filozof ve dilci-, neşriyat müdürüydü, kütüphaneciydi, redaktördü, Hüsrev muallimdi, bir de başka bir kişiydi"*[193]. Bu küçük hücrede bulunan o bir kişi diğer mahkumlar tarafından sevilmez ve ona kuşkuyla bakılır, çünkü Mir cafer Bağırov'a benzemektedir. Bağırov'a bu kadar benzeyen bir adamı kimse cesaret edip tutuklayamaz. Hücredeki mahkumların sonlarının ne olacağı belli değildir. Mahkum oldukları bile belli değildir, tek ortak tarafları vardır o da halk düşmanı olarak suçlanmalarıdır. Hücreye getirilen on üçüncü kişi Hamlet olarak tanınan meşhur artisttir. Yazar Sheakespeare'dan seçtiği parçaları bu bölüme alarak artık böyle bir dünyada yaşamanın anlamının kalmadığı ve ölmenin daha iyi olduğunu anlatmak ister. Esas cehennem bu dünyadadır, bu cehennem azabını yaşayanlar için öbür dünya kurtuluştur. Sheakespeare dışında herkesin mahkum olduğu hücrede Hamlet son monologunu söyledikten sonra idam edilmeye götürülür. Hücredekiler için kurtuluş sadece deli bir ümittir. Filozof, bulundukları hücrede Marks ve Engels'in de kendileri gibi mahkum olduklarını, onlara işkence

---

[192] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.276
[193] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.287

yapıldığını ve halk düşmanı olarak kurşuna dizildiklerini, ölürken 'Yaşasın yoldaş Stalin' diyerek öldüklerini hayal eder. Çünkü Stalin'in yaptığı zulüm artık sosyalist düşüncenin kurucuları Marks'ı ve Engels'i de kuşatmıştır. Hüsrev muallim, hücrede rüyasında Bağırov'u görür. Hadrut'ta yaşadığı taun şimdi onun gözlerindedir. Hüsrev muallim ne kadar taundan kaçıp kurtulmak isterse başaramaz, kaçtığı her yerde karşısına Bağırov çıkar. Daha önce Profesör Zilber de onun gözlerinde taun ürkütücülüğünü görmüştür. Çünkü Bağırov Azerbaycan'da yok edilemeyecek bir taundur, sadece bir şehrin değil bütün Azerbaycan halkının yok olmasına sebep olmaktadır. Bağırov yok edilse bile toplum yaşanan düzen içerisinde kendisini yok edecek bu insanları üretmeye devam edecektir. Romanın ilerleyen bölümlerinde bunlardan birisi de Abdül Gafarzade olarak karşımıza çıkar. Hüsrev muallimin yaşadığı asıl cehennem Hadrut değil, daha sonraki olaylardır. Hapishanede sorgulanırken Hadrut'ta yazdığı dilekçeler, mutlu hayata karşı mücadele etmek olarak değerlendirilir, taunu yayan halk düşmanlarından biri olarak suçlanır; hatta Profesör Zilber'in kendisine hediye ettiği kitabın üzerine yazdığı sözler de Hüsrev muallimin aleyhine suç delili olarak kullanılır. Yaşadığı bu olaylar Hüsrev muallime neredeyse Hadrut'u unutturacak hale getirmiştir. Hüsrev muallimi sorgulayan ve halk düşmanı ortaya çıkarmaya hevesli biri olan Memmedağa Elekberov da halk düşmanı olarak Sibirya'ya sürülmekten kurtulamaz.

Sovyetler Birliği'nde radyolar, televizyonlar ve gazeteler her gün kapitalist ülkelerdeki mafyadan bahsedip onları karalarken, kendi ülkelerindeki mafyayı görmezden gelirler. Her şey mafyanın elindedir, hem de mafya o kadar güçlüdür ki, onlarla mücadele etmek neredeyse imkansızdır. Mezarlık müdürü Abdül Gafarzade bu mafyaların sadece küçük bir örneğidir. Sovyetlerdeki mafya aslında devletin kendisidir, bu işin içinde olan herkes birbirinden haberdardır ve insanları nasıl sömürecekleri konusunda kendi aralarında düzenledikleri toplantılarda bilgi alış verişinde bulunurlar. Abdül Gafarzade'nin katıldığı kumar toplantıları da bu tür işlerin konuşulduğu yerlerdir. *"Ara sıra bu konuda fikir yürütünce Abdül Gafarzade kendi kendine gülümsüyordu. Çünkü bütün Sovyet gazeteleri, radyo-*

televizyon sabahtan akşama kadar menfur kapitalist ülkelerdeki mafiyadan bahsediyordu, onu gözler önüne seriyordu ve bazen bu gazeteler Orta Asyada Sosyalist emeği Kahramanı olan bir kolhoz müdürü veyahut Rostov vilayetinde, Baltık cumhuriyetlerinde ziraat mükafatı kazananlar hakkında methiyeler düzüyorlardı ve Sosyalist Emeği Kahramanı veya ziraat mükafatı sahibi; Abdül Gafarzadenin Odesada, yahut Erivanda, yahut Turşsuda kumar oynadığı, ciddi meseleleri konuşup hallettiği ziraat rehberlerinden biri oluyordu"[194]. Bu gibi işlerde önemli bir rol oynayan Abdül Gafarzade yeni neslin daha bozuk yetiştiğinden şikayet etmektedir. Kendisi yaptığı bütün kötü işlere rağmen gördüğü gelişmeler karşısında rahatsızdır. Gençlik tamamen sorumsuz ve başıboştur, tek düşünceleri eğlenmektir. Abdül Gafarzade kumar oynamanın bile bir ciddiyeti olduğunu düşünmektedir. Çünkü bu toplantılardaki gaye sadece eğlenmek değil, aynı zamanda yapacakları işleri, halkı nasıl sömüreceklerini bu konuda uygulayacakları taktikleri birbirlerinden almaktadırlar. Oturup kalktıkları insanlar profesörler, ressamlar, hekimler gibi büyük insanlardır. Şimdiki nesil de böyle büyük adamlarla oturup kalkmaktadır, fakat onlar da eskisi gibi değillerdir. *"Gerçi yeni neslin elinin altında da(!) profesörler, reisler, bakanlar vardı. Ama mesele şuydu ve Abdül Gafarzade gün geçtikçe buna daha fazla derecede emin oluyordu: Şimdiki Profesörler de, vazife sahipleri de soysuzlaşmışlar, yozlaşmışlardı ve böyle olmakta da devam ediyorlardı. Artık evvelki kişiler yoktu"*[195]. Abdül Gafarzade bunları düşünürken sanki kendisi onlardan değilmiş gibi davranır, onun böyle düşünmesi toplumun kötüye gittiğinin göstergesidir. Aslında Gafarzade'nin bunlardan endişelenmesinin bir anlamı da yoktur, çünkü toplumda artık namusuyla yaşayıp, alın teriyle bir yere gelmenin imkanı kalmamıştır. Bundan sonra halkı sömürecek ve yok edecek insanların eskilerinden daha kalitesiz insanlar olacağı endişesi Elçin'in kullandığı kara mizaha bir örnektir. Çünkü Abdül Gafarzade'nin elinin altında da profesörler ve bakanlar vardır. Onların da nasıl bu makamlara geldikleri bellidir. Bunlardan birisi de damadı Ömer'dir. O da

---

[194] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü,** s.333
[195] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü,** s.335

Gafarzade'nin kızı gibi torpille ve rüşvet vererek bulunduğu makama gelmiştir. Sosyalist ideolojinin baskı ve zulümle kurmaya çalıştığı cennet halk için değil de Gafarzade ve onun çevresi için kurulmuştur. Halkı sömürerek hiçbir kapitalist ülkede olamayacakları kadar rahat yaşamaktadırlar ve bu yaptıklarıyla devletten ödül bile alırlar. İnsanlar yiyecek ekmek bulamazken Gafarzade sevgilisi Roza'yla birlikte Moskova'da kaldığı otel odasında su gibi para harcar.

Elçin, romanında uygun bulduğu birçok yerde Stalin hakkındaki düşüncelerini de açıklar ve onun yaptıklarını, insanların onun zamanında nasıl acı içinde yaşadıklarını anlatır. Çünkü eserde anlatılan, toplumun yaşanamaz hale gelmesindeki en büyük rol onundur. Stalin hakkındaki bölümlerde de halkın onunla ilgili sahip olduğu düşüncelere ve hakkında anlatılanlara karşı alaycı bir tavır takınır. *"(O ufak ahmak, yani Abdül o zaman Stalin baba hakkında ancak güzel nakiller işitmişti. Stalin baba yetmiş iki dil biliyor. Stalin baba Sovyet idmancılarının dostudur -Bunu zavallı Hıdır sık sık diyordu-. Stalin baba Kursk istasyonunda yetim bir oğlanı aç görünce ağlamış, kendi arabasını ömür boyu o oğlana bağışlamış...Hakikatte ise Stalin baba canavardı. Ama o ufak ahmak bunu nerden bilecekti?..."*[196] Mir Cafer Bağırov'un anlatıldığı bölümde de Stalin'den bahsedilir. Bütün Sovyetleri elinin içinde tutan ve halka her türlü zulmü reva gören insan aslında yalnızdır. Bütün ömrü boyunca da yalnız yaşamaya mahkumdur.

Ölüm Hükmü'nde yazar Sovyetler Birliği'ndeki sanat hayatının da çarpıklıklarını anlatır. İnsanların nasıl yazar olduklarını ve eserlerini nasıl yayınladıklarını, toplumun bütün kurumlarında olduğu gibi sanatta da yozlaşmanın ne dereceye vardığını gözler önüne serer. Romanda bu tip sanatçı örneği Mürşüt Gülcahani'dir. Bu durumu Mürşüt Gülcahani'nin kendisi de itiraf eder. Gafarzade'yle hısım olmadan önce beş yılda bir kitabı yayınlanmazken. Şimdi yılda bir kitabı yayınlanmaktadır. Yazılan romanların içeriğinin ve kalitesinin hiçbir önemi yoktur, önemli olan yazarın iyi bir tanıdığının olması veya neşriyat müdürüne vereceği rüşvete bağlıdır. Bu yüzden Azerbaycan Edebiyatı 'adı it

---

[196] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**,s.383

defterinde bile olmayan' yazarlarla dolmuştur. Selim Bedbin gibi milletini düşünen yazarlar ancak on yılda bir kitap yayınlatabilmektedirler. Selim Bedbin, Sovyetler Birliği'ndeki yazarların başka ülkelerde olsalar aç kalacaklarını düşünür. *"Selim Bedbin milletin içinde bağıra bağıra 'Bizim yazıçıların çohu' diyor 'kapitalist ölkelerinde olsaydılar acından ölerdiler. Kimdi onları neşr eleyen? Merkezi komiteye şikayet yazabilmeyecekdiler ki, eserimizi neşr elemirler... özlerine tanış biliş arayamayacaktılar ki, seviyesiz eserlerini neşr eletdirsinler. Sonra da tökülüp kalsın mağazalarda, nihayetinde satıştan kaldırılıp yandırsınlar. Bu çür ziyankarlığa ancak Sovet hökümeti tahammül edir. Kapitalist deyir ki, neşr elemirem vesselam, sen yazıçı döyülsen! Lap isteyirsen kiminse ahrabası yoh, bilmem kimin bacısı oğlu ol! Sen mene ziyan vurursan, men seni niye neşr eleyim"*[197]. Mürşüt Gülcahani de zamaneden şikayetçidir. Çünkü o da kıymetinin bilinmediğinden yakınır, Stalin yaşasaydı kendisi gibi yazarlara daha çok değer verileceğini düşünür kendisi de Gafarzade'den sonra kitaplarının asla yayınlanmayacağının farkındadır.

Ölüm Hükmü'nde, egemen ideolojinin baskısı altında yok olmak üzere olan bir toplumun, bozulmuş bütün kurumları ve bu topluma yabancılaşmış bireylerin dünyaları bütün açıklığıyla anlatılır. Sovyetler Birliği, sosyalist bir düzen kurmaya çalışmaktadır. Halkların eşitliği, kardeşliği sloganıyla ortaya çıkan sistem Azeri Türklerine hiçbir zaman eşit ve kardeşçe uygulanmamıştır. Baskı ve yıldırma politikasına dayanan uygulamalar ve insanların yeni bir sisteme zoraki adapte edilmeye çalışılması ya aşırı şahsiyetsiz bireyler ya da kendine ve topluma yabancılaşmış kişiler ortaya çıkarmıştır. Toplumda güven tamamen kaybolmuştur. Her an herkesin halk düşmanı ilan edildiği ortamda insanlar kendi kendilerine bile düşünmekten korkar hale gelmişlerdir. Romanda anlatılan yetmiş yıllık bir dönemi kapsayan uygulamalar, Sovyet sisteminde isimler hariç hiçbir şeyin değişmediğini gösterir. Gelecek adına akıtılan kanlar, yapılan zulümler toplumu yaralamaktan ve onu bütün kurumlarıyla bozmaktan ileri gidememiştir. Asrın yaşıtı olan Hüsrev muallim bütün dönemin canlı tanığıdır. Bu sistem onun yüzüne hiç gülmemiş,

---

[197] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**,s.474

ömrü boyunca Gafarzade gibiler tarafından ezilmiş ve her şeyini kaybetmiştir. Aynı şekilde Murat Yıldırımlı da genç neslin temsilcisidir, fakat bütün gençlik Murat Yıldırımlı gibi değildir. Temiz kalmayı başarmış insana bu toplum içerisinde yer yoktur, onlar rüşvete, ahlaksızlığa ve adam kayırmaya karşı direndiklerinden dolayı toplumu yönlerinden insanlara ayak bağı olmaktadırlar. Gerçi bu direnmeden dolayı kazandıkları bir şey yoktur. Romanda anlatılan olaylarda toplum hiçbir zaman iyiye doğru gitmemiştir. Yazar, toplumun düzeleceğinden umudunu kesmiştir, çünkü roman Gicbeser'in intiharıyla son bulur. İyi yetişmiş bir köpek bile bu toplum içerisinde yaşayamaz ve onurlu bir insan gibi hayatına son verirse, onurlarını koruyan insanların bu toplumda yaşayacak ortamı bulamayacakları kesindir. Yazar, gerçek azabın bu dünyada olduğunu öbür dünyanın mutluluk yeri olduğunu söyleyerek, sosyalist sistem içerisinde insanlar için artık ölmenin yaşamaktan iyi olduğunu belirtmeye çalışmıştır. Romana ustaca yerleştirilen 'Her Şey Geçip Gidiyor' hikâyesinde, her şeyin bir gün son bulacağı düşüncesi hakimdir, fakat insanların yaşadığı olumsuzluklar bir türlü geçmek, bitmek bilmemektedir. Özlenen kurtuluş, özgürlük bir gün gelecek, insanlar özlerine döneceklerdir, yazar bundan ümidini kesmemiştir. Aslında Ölüm Hükmü umutsuzluğun değil umudun romanıdır. Elçin, kendi dünyasında Azeri toplumunu kurtarmayı planlar ve sistemin bütün zulmüyle uygulandığı bir dönemde Ölüm Hükmü'nü yazar. Romanda nasıl ki, Abdül Gafarzade'nin ölüm hükmü verilmişse bu sistemin ölüm hükmünün verileceği günler de gelecektir.

5.2.4.2.Kültürel Düzey:

Bu bölümde romanda, anlatılan toplumun kültürel özelliklerine nasıl yer verildiğini ve yazarın bundan neyi amaçladığını inceleyeceğiz. Yazar, ele aldığı toplumun gelenek ve göreneklerinden, simgesel olarak okuyucusuna vermek istediği mesaja ulaşmamızda yardımcı olacak öğelere ulaşılmaya çalışılacaktır.

Elçin, Ölüm Hükmü'nde Azeri Türkünün kültürel dünyasını bize daha çok Murat Yıldırımlı'nın dünyasında vermektedir. Çünkü Murat Yıldırımlı yaşadığı hayattan ve toplumdan kaçıp kurtulmak istediği zamanlar ninesinin sesine sığınır. Ninesinin sesi onu geçmişin, özün dünyasına götürür, orası masallardaki ve efsanelerdeki mutlu hayat, iyilerin kötülere galip geldiği bir dünyadır. Murat Yıldırımlı'nın dünyasındaki her masal veya efsane mutlu bir yaşamın sembolüdür. Bu yaşamda kötülük yoktur, o dünyada iyilik ve adalet hakimdir. Yaşadığı toplumda yapılan haksızlıklara ve ahlaksızlıklara dayanamayan talebe ninesinin sesiyle halkın kendi dünyasına yani kötülüğün ve ahlaksızlığın olmadığı dünyaya, insanların birbirini satmadığı, kısaca herkesin hak ettiği yerde olduğu bir dünyaya götürür ve bu talebe için bir kurtuluş, bir özlemdir.

Murat Yıldırımlı kendisinin Allah tarafından alçaltılmış insanlar zümresinden olduğunu düşünürken, bu cezanın sebebini aramaktadır. Çünkü onun inancına göre sebepsiz ceza yoktur ve her işte mutlaka bir adaletin olacağını düşünmektedir. Bu ruh halindeyken ninesinin anlattığı şu efsaneyi hatırlar: *"Nenesi şöyle bir efsane anlatmıştı: (Belki de efsane değildi?) ve bu efsane hiçbir zaman talebenin hatırından çıkmıyordu. Hazreti Peygamber her sabah bir gölün yakınından geçiyormuş. Gölde oynayıp zıplayarak, bağırıp çağırarak bir gurup oğlan çocuğunun yüzdüğünü görmüş. Ayakları sakat olan bir oğlan çocuğu ise gölde yüzemiyormuş, hasret dolu gamlı gözlerini gölde yüzen oğlanlara dikip bakıyormuş. Hazreti Peygamber artık hasret dolu o gözlerin kederine dayanamamış: "Ey Allahım" demiş "Ne için o çocuğu sakat yarattın?" Allah: "Sen benim adaletimden şüphe mi ettin?" diye sormuş. Ertesi gün Hazreti Peygamber görmüş ki, oğlan sakatlıktan kurtulmuş, öbür çocuklarla birlikte oynayıp duruyor, onlarla birlikte gölde yıkanıyor, gözleri gülüyor ve gözlerindeki*

o hasret de yok olmuş... Bir gün böyle geçmiş, iki gün böyle geçmiş, üçüncü gün Hazreti Peygamber görmüş ki, oğlan sabah erkenden göle gelip kamışları kesiyor, uçlarını birer birer sivriltiyor, göle dalıyor ve birazdan gelip yüzmeye başlayacak çocuklara batsın diye onları suyun dibine saplıyormuş. Hazreti Peygamber bunu görünce şöyle demiş: "Ey Allahım, bağışla beni?"[198] Ninesi talebeye anlattığı her şeyde onun hayatta nelerle karşılaşacağını sanki önceden biliyormuş gibi talebeyi hayata hazırlamak istemektedir. Çünkü gerçek hayat, masallarda ve efsanelerde anlatılan güzel hükümdar kızlarının, yiğit şehzade oğlanlarının, kuş dilini bilen Süleyman peygamberin dünyasından farklı bir dünyadır. Gerçek yaşamda iyi ve erdemli bir insan olmak mutlu yaşamaya yetmemektedir. İyilik ve adalet yalnızca masallarda kalmıştır ve Murat Yıldırımlı'nın yaşadığı toplum insanlık erdemlerinden o kadar uzaklaşmıştır ki, adaletin olduğu bir dünya bu toplumda yaşayan insanlar için Kaf dağının ardı kadar uzaktır. Murat Yıldırımlı, ninesinin sesiyle ve ninesinin dünyasıyla artık uzaklarda kalmış ve bir daha geri gelmeyecek bir zamanın hayalini kurduğunun farkındadır. Fakat bu dünyadan uzaklaşmak da istemez, çünkü tek teselliyi ve mutluluğu burada bulmaktadır. Aslında hayal edilen ve özlemi çekilen yaşam halkın bir zamanlar, özünü kaybetmeden önce yaşadığı zamandır. Talebe için huzur sembolü olan bu yaşam şimdi ninesinin yaşadığı o küçük köyünde, o güzel ve uzak dağların ardında kalmıştır. Talebenin ninesinin sesi, Azeri Türk'ünün sesidir, romandan onun hâlâ bir cevher olarak kaldığını ve bir gün gelip yine o cevherin ortaya çıkacağının mesajını alırız. Masal ve efsanelerle verilen dersler iyi ve kötü ayırt edilmeden verilir. Çünkü, Murat Yıldırımlı ve Hüsrev muallim gibi insanlarla birlikte toplumda Mir Cafer Bağırov, Stalin, Abdül Gafarzade, Mürşüt Gülcahani ve Molla Esadullah gibiler de yaşamaktadır. Toplumu bütünüyle avuçları içine almış olan bu insanlar, yaptıkları haksız ve adaletsiz işlerde bir türlü doymak bilmezler, ayrıca halkın sırtından elde ettikleri kazançlarıyla da yetinmezler. Bu gibi insanlara toplumda dur diyecek kimse de yoktur. İnsanların ölülerinden bile fayda edinmeye başlamışlardır. Toplumun bu hale gelmesinin de elbette belli sebepleri vardır. Halk sakin

---

[198] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.454

yaşamından şikayet etmeye başlayınca içlerine toplum sömürücüleri olarak adlandırabileceğimiz bu uzun kulaklar girmiştir ve onlarla yaşamaya mecburdurlar. Ne zaman insanlar özlerine dönerlerse o zaman kendilerini yok eden bu sömürücülerden kurtulacaklardır. *"Bir erkekmiş, on çocukları varmış, bir de karısıymış. Bu kadar külfetin hepsi bir kulübede yaşıyormuş. Kulübede oturup kalkacak yer yokmuş. Geceleyin birbirlerinin karnına bitişip yatıyorlarmış. Kadın da bir taraftan kocasına aman vermiyormuş, gece gündüz durmadan söyleniyormuş. Böyle de yaşamak mı olur diyormuş? Böyle de hayat mı olur? Sonunda adam dayanamamış, gitmiş çıkmış Kaf dağının tepesine. Kaf dağı bilir misin ne biçim dağdır? Bak, bizim bu dağlar var ya, Kaf dağının yanında hiçbir şeydir. Adam çıkmış Kaf dağının tepesine, ellerini göğe kaldırıp 'Ya Allah' demiş. 'O dahmada daha yaşayabilmirik. Hayatımız cehennem azabıdır. Ya bize bir genişlik ver, ya da meni öldür ki, canım kurtarsın..." Adam bu sözleri dedikten sonra gök gürlemiş, şimşek çakmış, tufan kopmuş. Adam Allahın duasını işittiğini anlamış. Geri dönünce bakmış ki, karısı kulübenin önünde oturuyor, dizlerini dövüyor, saçlarını yoluyor. Ne olduğunu sormuş, karısı ağlıya ağlıya cevap vermiş: Kulübede oturmuştuk, birden gök gürledi, şimşek çaktı, tufan koptu, dam yarıldı, Hazreti Mikayil bir uzunkulakla birlikte peyda oldu. Dedi ki, Allah Teala şöyle buyurdu: Bu uzunkulak da sizinle beraber bu kulübede yaşıyacak, şimdi o eşek kulübededir, işte bizim kısmetimiz. Bundan sonra o adam da, o avrat da, onların on çocuğu da o eşekle birlikte yaşamışlar, eşekle birlikte yatmışlar, birlikte kalkmışlar. Bir müddet böyle ömür sürmüşler, analarından emdikleri süt burunlarından gelmiş. O darlık içinde eşek bir taraftan, avradın gece gündüz söylenmesi bir taraftan, neticede adam tahammül edememiş. Yine yollanmış gitmiş çıkmış Kaf dağının tepesine, yine ellerini göğe açıp: 'Ya Allah' demiş. 'Ya bizi bu uzunkulakdan hilas ele, ya da meni öldür ki, canım kurtarsın. Çünkü bele yaşamak olmaz ki, men yaşayıram...'Yine gök gürlemiş, yine şimşek çakmış, tufan kopmuş ve adam yine Allahın dualarını kabul ettiğini anlamış: Dönünce görmüş ki, karısı da, çocukları da kulübenin önünde yığışıp toy bayram ediyorlar. Öyle sevinmişler ki, görülmeye değer. Adam sormuş. Avradı cevap vermiş: Kulübede*

oturmuştuk, birden gök gürledi, şimşek çaktı, dam yarıldı, kurban olduğum Hazreti Mikayil gelip eşeği geri apardı. O günden sonra adam da, avradı da, onların on çocuğu da, o kulübede ömürlerinin sonuna kadar şad ve hürrem yaşamışlar, talihlerinden çok razı kalmışlar..."[199] Bu masalda kullanılan mesajlarla yazar ustaca sistem eleştirisi yapmaktadır.

Her Şey Geçip Gidiyor adlı bölümde yer alan örnekte ise bu dünyanın gelip geçiciliği ve insanların bu dünyada sonsuza kadar kalacaklarmış gibi hareket etmelerinin önemsizliği anlatılmaktadır. Dünya onlarınmış gibi davrananlar ve yaşamı insanlar için karanlık bir kuyu haline getirenler de sonunda bu dünyadan gideceklerdir. Dört yüz yıl yaşamış olanla elli yıl yaşamış olan arasında bir fark yoktur. Hatta iki günlük kelebek ömrü bile insan yaşamına bir örnektir. Hüsrev muallimin seksen yıllık ömrü boyunca bütün hayatı acılar içerisinde geçmiştir, ona bu acıyı çektirenlerin bir bir sonları geldiği gibi, sosyalist sitemin de bir gün sonu gelecektir. *"-Bele rivayet eleyirler ki, dörd yüz yıl ömür sürmüş Musa Peygember eleyhisselam Tur-i Sina dağının yahınlığında bir kulübede yaşarmış. Bir gün camaat Musayı itham edir: Niye özüne bir ev tiktirmisen? Musa eleyhisselam bele cavab verir: 'Menim ne ömrüm var ki, hele özüme bir de ev tikim!"*[200]

Elçin, halka ait özellikleri anlatırken, bu insanların bazılarının hâlâ kendi benliklerinden uzaklaşmadıklarını da anlatır. Ölüm Hükmü'nde bunlar Hatice Kadının yaşadığı mahallenin halkıdır. O mahallede herkes Hatice Kadının ölümünden sonra ona bir iyilik etmek ve ona karşı son görevlerini yerine getirmek için ellerinden geleni yaparlar. Onu Hatice Kadının yaşam tarzına uygun olarak ve ne pahasına olursa olsun ata baba mezarlığı olan Tilki Geldi kabristanlığına defnetmek için çalışırlar. Samimi insanların hiç bir arzularının yerine gelmediği gibi bu son arzuları da yerine gelmez. *"Kadınlar ağlıya ağlıya eve girip çıkıyorlardı. O ufak üç odayı (o cümleden talebe Murat Yıldırımlının ve Hüsrev muallimin kirada kaldığı odaları), silip süpürüp düzene koyuyorlardı. Kimisi evinden un getiriyordu, kimisi yağ getiriyordu, kimisi şeker getiriyordu, kimisi de*

---

[199] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.49-50
[200] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.455

tas, kazan, kap kacak getiriyordu. Helva yapmak, yufka pişirmek için tedarik görüyorlardı. Erkekler yavaş sesle ikişer, üçer sohbet eyliyerek cenazeyi camiye aparıp yumak, ölüm kağıdını almak, kabristanda yer bulmak, zavallı Hatice hanımı bugün saat kaçta gömmek, baş sağlığına gelip gidenleri yolcu etmek için pazardan, çay, şeker, limon almak, merhumenin elinden bir şey gelmeyen oğlu Sıçan Balaniyaza haber vermek ve saire gibi meseleleri müzakere ediyorlardı"[201]. Burada hem mahallelinin içlerinden ölen birisinin cenazesini kaldırmak için yaptıkları işbirliğini hem de cenaze törenleri sırasında uygulanan gelenekleri görüyoruz. Bu bölümde mahallelinin gösterdiği davranış bir toplumsal dayanışma örneğidir. Hüsrev muallimin yıllar sonra trende karşılaştığı Arzu'yu ziyarete gitmesi de, bir dayanışma örneğidir. Hatice Kadının cenaze törenine benzer bir başka olaya da 'Her Şey Geçip Gidiyor' bölümünde rastlarız. Melik Ahmetli'nin arkadaşı İbrahim'in karısı Emine'nin cenazesi de aynı şekilde elbirliği ile defnedilir.

Elçin, bunlardan başka bazı bölümlere çeşitli halk kültürü unsurlarını katar, bazen atasözlerinden ve deyimlerden istifade eder, fakat bunların sayısı çok fazla değildir.

'Tongal' bölümünde Hüsrev muallim Şuşa'ya gitmek için yola çıktığında Şirin faytonun ardından bir bakraç su döker. Dökülen su onun yolunun açık olması ve bir an önce geri gelmesi içindir. Yazarın ifadesiyle dökülen su bu küçük aileye uğur getirmez. Romanda kullanılan bazı atasözleri ve deyimler de şunlardır; *'İpinin üstüne odun yığmalı değil'(Onun ipiyle kuyuya inilmez.), 'Karga mende koz var', 'Ucundan tutup ucuzluğa gitmek'(Üstüne gitmek), 'Başı aşağı yüzü yola' (utangaç), 'Hafta sekkiz men dokuz' (sık sık), 'Yorgana bürün elle sürün', 'Bağda erik var idi, selam meleyk var idi, bağda erik kurtardı, selam meleyk kurtardı'.*

---

[201] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.42

5.2.4.3. Ekonomik Düzey:

Romanda Sovyetler Birliği'ndeki ekonomik yapıyla ilgili bilgiler de verilir. Sovyetlerde uygulanan ekonomi politikalarının kimlerin işine yaradığı ve halkı nasıl ezdiği gözler önüne serilir.

Mezarlık halkın ölülerini defnettiği, onlar için kutsal olan bir yerdir, Sovyetler rejiminde mezarlığın bile bir kâr planı vardır, her yıl bu plan artırılır ve mezarlık yöneticileri bu planı yerine getirmek zorundadırlar. Bu plan işinin devletin bütün kurumlarında nasıl uygulandığını yazar, Ölüm Hükmü'nün ilerleyen bölümlerinde değişik örneklerle açıklar ve bu işin saçmalığını vurgular. Planı doldurmak için ölen insanların sayısının artması lazımdır. Böyle bir şey olamayacağı için Abdül Gafarzade kafasından ölü isimleri uydurur, bunların parasını cebinden vererek planı doldurur ve bu şekilde devletten çeşitli mükafatlar alır. Aynı zamanda kendi servetini de artırır. Bu sistemin en önemli çarklarından biri olan Gafarzade bile bu işin mantıksızlığının farkındadır. Bir toplantıda bunu dile getirir. Yazarın romanda uyguladığı metotlardan birisi de suçlulara suçlarını itiraf ettirmektir. Gafarzade planla ilgili görüşlerini açıklarken sistemin işleyişindeki durumu gözler önüne serer.

" '-Benim hususi bir teklifim yoktur, yoldaş Kâzımlı' dedi ' ama şunu demek istiyorum ki, defn işleriyle meşgul olan idarelere alelade iktisadi ölçüleri tatbik eylemek olmaz. Anası, bacısı, oğlu, ne bileyim dayısı, bibisi, halası, emisi ölmüş adamların hesabına, nasıl derler, onların gözyaşının, yürek ağrısının hesabına planı artırmak bizim ideolojimize ne derece uygundur? Bunu hangi vicdan, hangi insaf kabul eder?"[202]

Mir Cafer Bağırov'un, pamuk planını yerine getirmek için halka yaptığı zulümler de akıl alacak şeyler değildir. Planın belirlediği miktarda yün toplanamayınca kış aylarında halkın yorganının, döşeğinin içindeki yünler zorla toplanarak plan yerine getirilir. *"Bir defasında Azerbaycanda kış çok sert geçmiş, cumhuriyet genelinde yün planını yerine getirmek hiçbir şekilde mümkün olmamıştı. O zaman Bağırov makam odasında, işte bu odada, bir müşavere*

---

[202] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.111

toplamıştı. Komiser müşaverede Mir Cafer Bağırov'un nasıl bağırıp çağırdığını, yüzünün belki de en ibtidayi insanlara mahsus olan ifadesini (bilhassa birbirleriyle ölüm kalım vuruşmasına çıktıkları zaman), gözlerindeki gazabı ve soğuğu bir türlü unutamıyordu. Bu toplantıdan sonra kışın en şiddetli çağında Mir Cafer Bağırov'un doğrudan doğruya talimatı ile ve nezaretiyle zabtiye organlarının işçileri, yüncülükle meşgul olan kazaları köy köy gezip milletin yorganını, döşeğini karyolasından çekip çıkarıp yününü müsadere etmişler ve cumhuriyetin yün planını böylece yerine getirmişlerdi"[203].

[203] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.260

5.2.4.4. Dinsel Düzey:

Sovyetler Birliği'nde din tamamen bozulmuştur. Çünkü egemen ideolojinin, bozmaya ve yok etmeye çalıştığı toplumsal kurumlardan birisi de dindir. Sovyetler, egemenliği altında tuttuğu toplumların dinlerini tamamen yok saymıştır. Yok edilmeye çalışılan dinin adı önemli değildir, önemli olan Marksizm'in dinsizlik anlayışıdır. Dinin halk için bir afyon olduğu düşüncesi, uygulanan baskının temel dayanağıdır. Çünkü Sovyetlerin kurmaya çalıştığı sistem içerisinde dinin ve tanrının yeri olmayacaktır. Romanda yazar, din ve ahlakın yok edilmesi sonucu toplumun ne hale geldiğini ve ne kadar baskı yapılırsa yapılsın insanların içerisinden din duygusunun atılamayacağını anlatmaya çalışır. Din üzerine yapılan baskılar insanları dinlerini öğrenmeye itmektedir.

Elçin, Ölüm Hükmü'nde okuyucusuna ulaştırmak istediği mesajlardan bir kısmını Kuran'dan ayetler seçerek verir. Bunu da Talebe Murat Yıldırım'lıya yaptırır. Sosyalist sistemde dine ait her şey yasak olduğu için Azerbaycan Türkçesinde Kuran neşredilmemiştir. Sadece Rusça Kuran vardır, ondan da faydalanabilmek için özel izin gerekmektedir. Ayetler talebenin iç dünyasına hitap ediyormuş gibi görünse de aslında bütün topluma yönelik mesajlar içermektedirler.

Murat Yıldırımlı'nın okuduğu ilk ayet şudur: *"Eğer Allah size yardım ederse, hiç kimse size galip gelemez. Yok eğer, sizi alçaltırsa, ondan sonra kim size yardım edebilir"*[204]. Talebe bu ayeti okuyunca Allah'ın, onu alçalttığını ve bütün ömrünün bu alçaklık içinde geçeceğini düşünür. İşlediği bir günahtan dolayı bu hale geldiğine karar verir. Aslında Murat Yıldırımlı ve onun gibiler toplumda temiz kalmaya çalışanlardır. Çektikleri ceza toplumda kötülüklerle mücadele yerine kendi iç dünyalarına çekilmeleridir. *"Anlaşılan bir şey vardı... Zaten Kuran'da sebepsiz ceza yoktur diyordu..."*[205] Murat Yıldırımlı'nın okuduğu ayetlerden birisi de şudur: *"Kuran Nisa süresinde şöyle diyordu: Ey insanlar! Eğer O, isterse sizi götürür, başkalarını getirir. Allah buna kadirdir."*[206]

---

[204] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.45
[205] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.45
[206] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.85

Talebenin buradaki düşünceleri aslında bir başkaldırıdır. Dünya o kadar bozulmuştur ki, talebeye göre bütün insanlığın yok olması lazımdır. Bu kadar kötülüğün içinde aslında bunu da haketmiştir. Burada Murat Yıldırımlı, umutsuzluğun zirvesindedir. Fakat yazar okuyucusunu hemen uyandırır, talebenin bu kadar umutsuzluğunun ve insanlara bu derece kin beslemenin amaçsız olduğunu gösterir. *"Eğer siz şükreden ve iman edenlerden olursanız, size azap vermek Allah'ın neyine lazımdır. Allah şükre kıymet veren ve her şeyi bilendir"*[207].

Romanın ilerleyen bölümlerinde talebe, artık insanların yok olması isteğinden ve umutsuzluğundan kurutulur, Allah'ın onu ve Azeri Türklerinin kurtuluşa ulaştırması için farklı ayetler okumaya başlar. Bütün insanların kendilerini doğru yöne yöneltmesini ister. Talebe burada artık kendi içerisinde Allah'ın neden herkesi doğru yola yöneltmediğini ve neden eğri yolun da olduğunu sorgulamaya başlar. Allah her şeyin sahibi ve Kuran'da denildiği gibi adilse eğri yolu niçin yaratmıştır. Daha sonra bütün bunların sebebini talebenin kendisi açıklar. Bu dünyada iyilik yapanlarla kötülük yapanların bir farkı olmalıdır belki bu dünyada güçlü olan hep kötüler olacaktır, fakat iyilerinde yüzünün güleceği bir gün mutlaka gelecektir. *"Eğer böyle olsaydı, o zaman cehenneme hiç gerek kalmazdı. Ceza gününde, yani kıyamet gününde, kötü amele karşılık kötü karşılık, yahşı amele karşılık yahşı karşılık verilmezdi. Çünkü tek kelimeyle o zaman kötü amel olmaz herkes cennetlik olurdu"*[208]. Romanın sonunda Elçin, Murat Yıldırımlı ve Hüsrev muallim gibi toplumda kendilerine yaşayacak yer bulamayanlara, Azeri Türkünün bir gün kendi benliğine geri döneceğine inananlara müjdesini verir. *"Kuran diyordu: Ey iman getirenler! Sabır ve ibadet etmekle Allah'tan yardım dileyin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir, onların dostudur"*[209].

Hüsrev muallim bu dünyada yaşadığı bütün sıkıntıları ve acıları ona yaşatanların bir gün mutlaka cezalarını bulacaklarını bilmektedir. Umutlarını

---

[207] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.85
[208] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.419
[209] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.485

iyinin kötüden ayrılacağı güne bırakmaktadır. Yoksa bu dünyada acı dolu bir hayatı yaşamanın bir anlamı yoktur. *"Hüsrev muallim ölecekti ve manalı mı, manasız mı (çok muhtemel ki manasız...) uzun bir ömür sona erecekti ve şayet bu kabristanlıkta defnolunacaksa, o zaman onun kabir taşı da, bu sayısız hesapsız kabir taşları gibi dünyanın yetimliğinden, çaresizliğinden haber verecekti... Ama öbür dünyada Hüsrev muallimin ruhu mutlaka altı yaşındaki Caferle, dört yaşındaki Aslanla, iki yaşındaki Azerle görüşecekti. Çünkü başka türlü olabilmezdi. Eğer o dünyadaki o buluşma, o görüşme de olmıyacaksa, eğer o dünya da yok ise, eğer cennet ve cehennem de boş bir efsaneyse ve hiç kimse cehennem odunda yanıp cezasını çekmiyecekse, o zaman yaşamanın, hayatın ne manası vardı ve Hüsrev muallim seksen yılık bir ömrün azaplarına ne için katlanmıştı, bu ömrü neden bu kadar uzamıştı?"*[210]. Burada da insanlara eziyet verenlerin cezasını mutlaka bir gün çekeceğini, sıkıntı çeken ve sevdiklerinden ayrılan insanların öbür dünyada sevdiklerine kavuşacaklarının mesajı verilmektedir. Eğer bu da olmayacaksa insanların yaşadığı ömür anlamsız olur. Böyle bir şey yazarın inancına göre mümkün değildir.

Ölüm Hükmü'nde sosyalist sistemin toplumların dinini yok etme adına yaptığı çalışmalar bütün açıklığıyla anlatılar. Din adına yasak olan sadece Kuran değildir. Camiler ve kiliselere de yasak vardır, çünkü onlar insanlara din adına bir şeyleri çağrıştırmaktadırlar. Yapılan çalışmalar insanları dinden uzaklaştıracak yerde dini onların nazarında daha da yüceltmektedir. *"Garipti, kiliseler şimdi ork musikisi için uygun hale getirilmişti, yahut misal olarak camiler ayakkabı fabrikasına çevrilmişti. Ork musikisi için uygun hale getirilen kilise veya ayakkabı fabrikasına çevrilen cami, cemaat için daha aziz oluyordu (Millet sokaktan geçerken bakıyordu başını sallıyordu, hiddetleniyordu, atalarının, babalarının hatıralarını anlatıyordu, adaletsizlikten, hürmetsizlikten bahsediyordu). Amacı dışında bir işte kullanılan kilise veya cami nasılsa, kabristanlık da öyleydi"*[211]. Elçin başka bir bölümde camilerin ve kiliselerin sadece amaçlarının dışında

---

[210] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.484
[211] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.95

kullanılmadıklarını aynı zamanda birer birer yıkıldıklarını da anlatmaktadır. *"Bunlar taşlara da düşmandılar. Bibiheybetteki o güzel camiyi -ki adam bakınca güzelliğine hayran oluyordu- havaya uçurup dağıttılar, yer ile yeksan ettiler. Maştağadaki o kadim camiyi de öyle. Azerbaycanda ne kadar tarihi cami tahrip edildi. Şekideki o kadim, o güzel cami de keza... Dünyanın en günahsız yeri mezarlıktır, oraya da el attılar, orada da makbereleri dağıttılar. Kabristanlıkta da kötülük aradılar. Hangisini diyesin? Yahşı, ey alçaklar, ey vicdansızlar, ey nankörler, ey adını yeni hayat kurucusu koyup hayatı dağıtanlar yahşı, diyelim ki camiler müslümanlıktır, siz de İslamla kanlı bıçaklısınız. Peki o zaman Bakünün en güzel yerindeki o kocaman Aleksandır kilisesini niye taşını taş üstünde bırakmadınız, niye uçurup yok eylediniz?"*[212] Sovyetler'de insanlar ne kadar dinden uzaklaştırmaya çalışılırsa çalışılsın insanın doğasında var olan inanma ihtiyacı kendisini gösterir. Bu insanlarda bir şeylere güvenme ve kendisinden güçlü olandan yardım isteme ihtiyacıdır. Ölüm Hükmü'nde, Allah'a inanma kendisini sadece ezilen insanlarda değil, aynı zamanda Abdül Gafarzade gibi sistemin güçlü yaptığı ve herşeylerini sistemdeki yanlış işleyişe borçlu olanlarda da gösterir. *"Ferit Kazımlı artık dözebilmedi, gazeteyi aşağı indirdi ve büyük süslü gözlüğünün arkasından dikkatle Abdül Gafarzadeye baktı:*

-Allaha çok inanıyor musun?

-Benim inanıp inanmamamın ne önemi var, yoldaş Kazımlı? Allah vardır daa"[213]. Abdül Gafarzade daha sonra dinle ilgili kitaplar okumaya başlar ve oğlunu İslam dininin kurallarına uygun olarak defnettirir. İnsanlar içlerinde olan bu Allah inancını başkalarından saklar. Çünkü yaşadıkları toplum içerisinde Allah'a inanmanın yeri yoktur. Bu inancın her an onların sonunu hazırlayabileceği korkusunu taşırlar. Çoğu zaman bu inançlarını kendi iç dünyalarında dile getirirler. *"Alibaba muallimin dediği gibi Arzuda bu Allah vergisi, bu heves oldukça, Allah izin verirse (Elesger muallim içinden Allah'a inanan adamdı ve*

---

[212] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.202
[213] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.120

mektepte tabi bunu hiç kimseye bildirmiyordu.)"[214]. İnsanları dinsizleştirme uğruna her şeyi yapan rejim, eskiye ait olan dinle alakası olmayan unsurları bile dini propaganda sayar, birisinin Arap alfabesiyle yazılmış bir kitap okuduğu veya evinde bulundurduğu duyulsa kitabın ne olduğuna bakılmadan o insan rejim düşmanı olarak ya kurşuna dizilir ya da sürgüne gönderilir. *"Şimdi bir adam Arap elifbasıyla kitap okusa, Arap elifbası ile mektup yazsa -bu elifba ile bu bedbaht halk, bin yıldır okuyup yazıyordu- onu halk düşmanı olarak ifşa ediyorlardı. Şayet evinde Arap elifbası ile yazılmış bir kitap varsa demek sen mollasın, dini propaganda yapıyorsun (kime anlatacaksın ki, bu Fuzulidir, bu Vakıftır!...) yahut sen Müsavatın ajanısın, katı burjuva milliyetçisisin, panislamistsin, pantürkistsin (en dehşetli itham buydu, pantürkist) diyorlardı. Yalnız kitap mı?"*[215]

Dine yapılan bu kadar baskı, insanların dinlerini öğrenememeleri din konusunda bilgisiz insanların ortaya çıkmasına sebep olur. Din adına ortaya çıkan mollalar cahil insanlardır. Dinle uzaktan yakından ilgileri yoktur, Kuran okumayı bile bilmeyen bu mollalar mezarlıkta barınıp din sömürücülüğü yaparlar. Mezarlıkta mollalık yapanların en bilgilisi Molla Esadullah'tır, onun bilgili sayılmasının sebebi de Kuran okumayı bilmesidir. O da savaş zamanı halka faizle para vermiş, insanların altınlarını, değerli eşyalarını gasp etmiştir. Mezarlıkta mollalık yapanların meslekleri de ilginçtir. Bunlar bir zamanlar okullarda ateizm dersi veren öğretmenler, hapishaneden çıkmış düzenbazlar ve eski sirk artistleridir. Bütün bu yapılanlara rağmen insanlar dini duygularını kolay kolay kaybetmezler. Hatice kadının cenazesini Müslüman kaidelerine göre Müslüman mezarlığına defnetmek isterler. *"O kabirler yitip batmıştı, ama Hatice kadın namaz kılan, oruç tutan biriydi ve onu aparıp taze açılmış Müslümanı, Hıristiyanı, Yahudusi birbirine karışmış mezarlıkta toprağa emanet etmek doğru olmazdı"*[216].

---

[214] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.199
[215] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.202
[216] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.51

5.3. AÇIKLAMA AŞAMASI (AŞKIN ÇÖZÜMLEME):

5.3.1.Anlatının Kaynağı:

Ölüm Hükmü'ne konu olan olayların sebeplerini toplumsal, siyasi ve dönemin tarihi olayları içerisinde bir bütün olarak ele almamız gerekir. Çünkü roman, anlatıcının, okuyucusuna ulaştırmak istediği mesaj doğrultusunda doğrudan toplumu ve toplumsal yapıyı ve bu yapı içerisinde yer alan insan ilişkilerini ele alır. Yazarın eserinde anlattığı kendi kişileri veya romanda anlatılan dönem içerisinde yaşamış olan gerçek kişiliklere yönelik eleştirileri aynı zamanda bir sistem eleştirisidir. Çünkü bazen açık bir şekilde bazen de sembollerle ve ustaca yaptığı ironiyle eleştirdiği bütünüyle korku, zulüm ve kan üzerine kurulan sosyalist sistemi, toplum yapısındaki bozuklukların, yaşam şekli ve ruh halleri bozulmuş insanların tek suçlusu olarak görür.

Anlatıcı romanını 1984 yılında yazmaya başlar ve 1988 yılında bitirir. Roman anlattığı olaylar bütününde seksen yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Anlattığı seksen yıllık dönem içerisinde yeni kurulan bir sistemin bütün tarihini ele alır. Fakat romana tarihi bir roman diyemeyeceğimiz gibi onu tarihten tamamen de soyutlayamayız. Yeni kurulan bir düzenin, bünyesinde bulundurduğu milletleri kendi düşünce sitemine uydurmak için yaptığı baskıları ve bu baskıların sonucunda bozulan toplum yapısını, insan ilişkilerini yazar çarpıcı bir şekilde anlatır.

Sosyalist sistemin, Azeri Türklerini aslında hiçbir bakımdan yaşam ve düşünce sistemine uygun olmayan yeni bir rejime adapte edebilmek için uyguladıkları politikalardan birisi de toplumsal yapıyı ve toplumsal kurumları bozarak insanların benliklerini ve özlerini kaybetmelerini sağlamaktır. Bu şekilde yozlaştırılan bireyler yeni sisteme daha kolay uyum sağlamaktadırlar. Fakat romandaki kişileri incelediğimizde bu uygulamaların toplum yapısını bozduğu gibi aynı zamanda bireylerin de psikolojik açıdan hastalıklı insanlar olmasına sebep olmuştur.

Elçin'in romanına yerleştirdiği kişiler, üstün özellikleri olan kahramanlar değildir. Anlatılan kişiler topluma ait sıradan insanlardır. Onların hiçbiri ne Murat

bozulmuştur. Anlatının konusunun kaynağını oluşturan esas temel, sosyalist bir düzeni, egemen sınıfın bünyesinde barındırdığı diğer toplumlara kabul ettirmek için uyguladığı yanlış ve insani olmayan politikalar ve uygulamaların bozduğu toplum yapısıdır. Bozulan bu toplum yapısı içerisinde insan ilişkileri de bozulmuş, toplumsal kurumlar ve değerler tahrif edilmiştir. Toplum benliğinden uzaklaştığı için insani değerlerini artık yitirmeye başlamıştır. İnsanların kendi temel düşünce yapılarını ve değer yargılarını, kısaca dünya görüşlerini ortaya koyarak egemen ideolojinin baskısından kurtulmaları gerekmektedir. Egemen ideolojinin olduğu bir yerde mutlaka alternatif ideolojiler de vardır. Önemli olan insanların buna inanmalarıdır. Elçin, Ölüm Hükmü'nde sadece Sovyetler'in yaptığı zulmü anlatmakla kalmaz ve artık toplumun değerlerine sahip çıkması gerektiği düşüncesini de ortaya koyar. Eserde toplumun kaybettiği değerleri bütün açıklığıyla anlatır. Bunların ilki yaşama olan saygıdır. İnsanlar birbirlerinin yaşamlarına kastetmeye başlamışlardır. Sistem yanlısı olmak adına en yakın dostlarını ve akrabalarını bile ölüme göndermekten geri durmamışlardır.

Azeri Türkleri arasına yerleşen, yeni sistemin getirdiği ekonomik anlayışın bir sonucu olan rüşvet de eserde oldukça geniş bir şekilde işlenmiştir. Sovyet sisteminde rüşvet alıp vermek değil, rüşvete karşı mücadele etmek hoş karşılanmaz hale gelmiştir. Rüşvet verecek parası olmayanların yaşama hakları bile yoktur. Romanda Murat Yıldırımlı buna verilecek en iyi örnek kişidir. Bugün de Azerbaycan'da, Sovyet dönemindeki kadar olmasa bile rüşvet oldukça yaygındır. Rüşvet toplumsal bir olay olarak esere girmiştir.

Rejimin baskıları sonucu toplum gelenek-göreneklerinden ve dinden uzaklaşmış insanlar bu değerlerini kaybedince her şeyi yapabilecek hale gelmişlerdir. Onlar için sadece var olan kendileridir. Bu şekilde kaybolan bir toplum düzeni içerisinde yaşayan, topluma ve kendilerine karşı yabancılaşmış bireylerden oluşan bir toplumun bilinçlenme süreci elbette ki uzun ve zor olacaktır. Yazar bunların sebeplerini okuyucusuna aktarırken şunu da dikkatlere sunar, Azerbaycan'da komünizm büyük vaatlerle kurulmuştur. İnsanlar onun için farklı ümitler beslemişlerdir. Özgürlük, mutlu bir gelecek ve her şeyin herkesin

eşit olduğu bir dünya onları beklemektedir. Fakat bütün bunların tam tersi olur. İnsanlar daha fazla özgür olmayı beklerken ellerinde olanı da kaybetmeye başlamışlardır, hiç kimsenin sonunun ne olacağı belli değildir. Beklenen mutlu gelecek bir türlü gelmemektedir, bu da insanları ümitsizliğe itmiş, yaşadıkları tüm olumsuzluklarla birlikte yaşamdan iyice uzaklaştırmıştır. Sovyet rejiminin yarattığı korkunun sonucu olarak insanlar toplum olma özelliklerini kaybetmişlerdir. Elçin, anlattığı olayların kaynağını toplumdan almıştır. Bunun yanında romandaki diğer gerçek tarihi olaylar da toplumun bilinçlenme sürecine katkıda bulunacak niteliktedir. Romanın konusunun kaynaklarından birisi de tarihi hadiselerdir. Elçin, sistemin getirdiği toplumsal olaylarla birlikte, 1920 ve 1980 yılları arasındaki Sovyetler Birliği tarihinden gerçek hadiseleri de alarak eserini oluşturmuştur.

Elçin'in ailesinin yaşamı da anlatının kaynakları arasında gösterilebilir. Çünkü Efendiyev ailesi 1920 Bolşevik ihtilalinden sonra birçok Azerbaycan'lı aile gibi baskı ve zulme maruz kalmıştır. Elçin Efendiyev'in dedesi Muhammet Efendiyev ticaretle uğraşan zengin bir kişidir. Muhammet Efendiyev, ailesine ve kendisine yapılan baskılara dayanamayarak genç yaşta ölür. 1930'lu yıllarda ailenin bütün serveti elinden alınır. Kalabalık bir aile olan Efendiyev'ler önceden sahip oldukları üç katlı binanın sadece iki odasında yaşamaya mecbur edilirler. Aile üyelerinin birçoğu ya kurşuna dizilir ya da sürgüne gönderilir. Oy verme hakları ellerinden alınan ailenin, mağazalardan yiyecek ve giyecek alması da yasaklanır. Çok zor durumda kalan Efendiyevler komşularının gizli gizli yaptıkları yardımlarla yaşarlar.

İlyas Efendiyev, gençlik yıllarının bu acı hatıralarını şöyle anlatır: *"Bizim ailemiz çok ağır vaziyette idi. Babam oy verme hakkından mahrum edildiği için uzun yıllar işsiz kaldı. Yedi çocuğun en büyüyüğü ben idim. Babamın yaptırdığı büyük evimiz elimizden alınmıştı. Bizim dokuz kişiden ibaret ailemize hükümet*

tarafından zabt edilmiş evimizin ikinci katında iki küçük oda vermişlerdi. Küçük kardeşlerim yemek masasının üstünde ve altında yatıyorlardı"[217].

İlyas Efendiyev, babası ihtilalden önce ticaretle uğraştığı ve 'kulak' olarak suçlandığı için başladığı eğitimini yarım bırakmak zorunda kalır. Daha sonra Filoloji Fakültesini kazandığı halde babasının oy verme hakkı elinden alındığı için fakülteden uzaklaştırılır. Oy verme hakkı elinden alınan birisinin Sovyetler Birliği'nde yaşama hakkı olmadığı gibi ailesinin yaşam olanakları da ellerinden alınır. *" O zaman oy verme hakkından mahrum edilmek ise ölüme mahkum olmak gibi bir durumdu..."*[218]

Romanda başka yazarların etkisi de vardır. Hemen hemen her yazar eserinde başka yazarların etkisinde kalır ve eserlerinde bunlardan izlere rastlanır. Ölüm Hükmü'nde de Elçin, Shakespeare'in adını açıkça anar. Onun oyunlarından parçaları eserine yerleştirir. Bu, roman tamamen Shakespeare'nin etkisindedir veya konusu ondan alınmıştır anlamına gelmez. Yazar, sadece vereceği mesajın gücünü artırmak için onun eserinden romanın bir bölümünde faydalanmıştır. Elçin, burada da romanın bütününde olduğu gibi usta bir sanatçı olduğunu göstermiştir. Romanda 'Olum ya ölüm' bölümünde hapishanedeki hücreye on üçüncü kişi olarak Hamlet'i getirirler. Olum ya Ölüm bölümüne alınan parçalarla yazar, okuyucusuna duygularını daha açık bir şekilde anlatma yolunu bulmuştur.

Hamlet, amcasının annesiyle işbirliği yaparak babasını öldürmeleri ve onu da ülkesinden uzaklaştırmak istemeleri üzerine yapılan kötülüklerle mücadele etmeye karar verir. Bu mücadelenin sonunda öleceğini bilmektedir. Yapılan haksızlıklara karşı mücadele ederek ölmeyi, sessiz kalarak yaşamaya tercih eder. Ölüm Hükmü'nde de egemen ideolojinin yaptığı zulümler ve haksızlıklar insanlar için dünyayı yaşanmaz bir hale getirmiştir. Ya yapılan haksızlıklara katlanıp sessizce yaşamlarını sürdürecek ya da direnç gösterip ölüme gideceklerdir. Ölüm Hükmü'ne, Hamlet'ten yapılmış alıntılar bu doğrultudadır.

---

[217] Emin Efendiyev, **İlyas Efendiyev'in Yaradıcılığı,** Elm Neşriyatı, 1. baskı, Bakü 2000, s.17

[218] Emin Efendiyev, **İlyas Efendiyev'in Yaradıcılığı,** s.25

Ölüm Hükmü, Cengiz Aytmatov'un, Gün Olur Asra Bedel ve Cengiz Han'a Küsen Bulut romanlarıyla da çeşitli yönlerden benzerlikler göstermektedir. Her iki yazarın aynı ideolojik sistem içerisinde yetiştiğini ve her ikisinin de egemen milletin mensubu olmadığı dikkate alınırsa bu benzerliklerin olması doğaldır. Elçin ve Cengiz Aytmatov, Sovyet sistemi içerisinde, egemen ideolojinin yok etmeye çalıştığı milletlerine ait değerleri eserlerine almış ve sistemin yaptığı zulümleri unutturmamak için romanlaştırmışlardır. Gün Olur Asra Bedel ve Cengiz Han'a Küsen Bulut romanları Ölüm Hükmü gibi bir sistem eleştirisi olan romanlardır. Romanların temel kurusu egemen ideolijinin uyguladığı yok etme politikalarıdır.

Gün Olur Asra Bedel'de Kazangap'ın cenazesini, atalarının mezarlığı olan Ana Beyt mezarlığına gömmek isteyen isteyen Yedigey'in karşılaştığı durum ve sonunda onu çölün ortasında bir yere gömmek zorunda kalması, Hatice kadının cenazesi Tilki Geldi Kabristanlığına gömülmek istendiğinde Hüsrev muallimin ve Murat Yıldırımlı'nın karşılaştığı durumla benzerlik gösterir. Sebepler farklı olsa da her iki ölü de atalarının mezarlığına gömülemezler.

İyi bir makam sahibi olması için, Sovyet okullarında okutulan Sabitcan, sadece bir kapıcı olabilmiştir. Kendine ve milletine ait bütün değerlerini kaybetmiştir. Cengiz Aytmatov'un ifadesiyle bir mankurt olmuştur. Ölüm Hükmü'nde Arzu'nun ve Sıçan Balaniyaz'ın durumu da aynıdır. Sabitcan babasının cenazesinde bir misafir gibi davranır, hiçbir şeye karışmadığı gibi Kazangap'ı vasiyet ettiği gibi gömmeye çalışan Yedigey'e de karşı çıkar. Onun için ölünün hiç bir değeri yoktur. Sıçan Balaniyaz da Hatice kadının cenazesinde aynı davranışları sergiler.

Gün Olur Asra Bedel ve Cengiz Han'a Küsen Bulut romanlarında önemli bir yer tutan öğretmen Abutalip'in öyküsü de, Hüsrev muallimin yaşam öyküsüyle benzerdir. Abutalip ve Hüsrev muallim, hiç bir suçları olmadıkları halde sistem yanlılarının yükselip iyi bir makam sahibi olabilmek için onlara yaptığı baskılar sonucu ailelerini, özgürlüklerini ve yaşamlarını kaybetmişlerdir.

Abutalip savaştan dönünce, esir düştüğü için artık öğretmenlik yapmasına izin verilmez. Kendisi gibi öğretmen olan eşi Zarife'yle birlikte Boranlı istasyonunda çalışmaya başlar. Savaş anılarını yazan Abutalip, istasyon şefinin ve bir müfettişin onu ihbar etmesi üzerine tutuklanır. Savcı Tansıkbayev onu yükselişinin başlangıcı olarak görür. Abutalip'i örgüt üyesi olduğunu kabul ettirmeye ve başka isimleri vermeye zorlar. Abutalip akıl almaz işkencelere ve ailesinden ayrılığa dayanamayarak ihtihar eder.

5.3.2.Tarihsel Çerçeve:

Bu bölümde, romanda anlatılan olaylarla gerçek tarihi olaylar değerlendirilerek romanın tarihi gerçeklerle olan uyumu ele alınacaktır.

Ölüm Hükmü, Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'da uygulamaya başladığı sosyalist sistemin 1920 ve1980'li yıllar arasındaki tarihi bir süreci içerir. Elçin, bu dönemi eserine alırken yalnızca romanda kendi kişileri ve olaylarına yer vermekle kalmaz, gerçek olayları ve tarihi kişilikleri de eserine katarak inandırıcılığını artırır. Çünkü Ölüm Hükmü'nün, Azeri Türklerine belli mesajları vermek için yazılan bir roman olduğu bellidir. Romanın, tarihsel çerçevesini incelerken ilk önce yazarın ele aldığı olayların gerçekle bağlantısını, daha sonra da yazarın eserinde yer verdiği isimlerin yaşamlarının romanda anlatılanlarla ne kadar uyuştuğunu ortaya koyacağız.

Elçin, Sovyetler Birliği'nin, Azerbaycan Türkleri üzerine uyguladığı soykırım politikalarını çeşitli bölümlerde farklı şekillerde ele alır. Sovyetler'de büyük kardeş olarak adlandırılan Ruslar, Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra diğer Türk Cumhuriyetleri'nde olduğu gibi orada da Ruslaştırma politikalarını bütün şiddetiyle uygulamaya başlamışlardır. Ruslar, egemenlikleri altında tuttukları ulusları yok etmek, onları sindirmek için ilk önce o ulusların aydınlarını, kültürünü, dilini ve dinini yok etme yoluna gitmişlerdir. Bunları uygularken de önlerine çıkan bütün insanları kim olduğuna bakılmaksızın, tüm ailesiyle birlikte ortadan kaldırmışlardır. Bu yok etme planı elbette ilk olarak aydınlardan başlamalıydı, çünkü aydınları yok edilmiş, susturulmuş aynı zamanda söylemlerini yeni sistemden yana yapar hale getirilmiş uluslar daha kolay benliklerinden uzaklaştırılacak ve yönetilmeleri de basit olacaktır. Elçin, eserinde bunları isimler vererek ve bu isimleri de sık sık tekrarlayarak yapılanların acımasızlığını anlatmaya çalışır. İnsanları kültürlerinden uzaklaştırmak için yapılan bu acımasız uygulamalar birçok Azeri aydınının kurşuna dizilmesi ve yine birçoğunun da ömrünü Sibirya'da geçirmesine neden olmuştur. Kurşuna dizilen ya da sürgüne gönderilen Azeri Türklerinin aileleri de onlarla birlikte yok edilmiştir. Eğer bu yapılmamışsa, onların Sovyetler Birliği içerisinde rahat bir yaşam sürmelerine

engel olmak için her şey yapılmıştır. Çünkü bu yapı içerisinde eğer bir insan halk düşmanı ise onun çocukları da mutlaka halk düşmanı olacaktır. *"Müstakil Azerbaycan'ın 28 Nisan 1920'de Kızıl Ordu birlikleri tarafından yeniden işgalinden sonra , Ruslar sözüm ona komünizm adına, ülkede acımasız bir dikta rejimi uygulamışlardır. Azerbaycan'da eğitim ve kültür alanında milli duygulara yer vermeyen bir eğitim sistemi yerleştiren Sovyetler, 15-16 sene bunu hiç taviz vermeden yürütmüşlerdir. Azerbaycan Türk kültürünü ve dilini büyük ölçüde tahrip etmişlerdir. Milli kültürden, dilinden ve dininden koparılan Azerbaycan Türkleri için, kendi vatanlarında Sovyet sistemini, Rus dilini ve kültürünü benimsemeden önemli bir mevkiye gelmek hemen hemen imkansız hale gelmiştir. Kendi dilini, dinini ve kültürünü savunan Azeri aydınları 1933-1937 arasında ya sürgüne gönderilmiş, ya da öldürülmüştür. Sovyetlerin Stalin döneminde uyguladığı bu aydın kırımı, Azerbaycan halkının hafızasında ve kalbinde uzun yıllar acı menfi bir iz olarak kalmıştır"*[219]. Yukarıda anlatılanlar romanda aynı şekilde işlenmiştir. Uygulanan eğitim politikalarının Azeri Türklerini kültürlerinden uzaklaştırmak için yapıldığını göstermektedir. Elesger muallimin kızı Arzu'nun okullarında yapılan bir ankete verdiği cevaplarda yeni neslin nasıl Rus hayranı olarak yetiştiğini ve kendi milletinin aydınlarından ve kahramanlarından nefret ettiğini ortaya koyar. Arzu, en çok sevdiğiniz ve size en yakın bulduğunuz kişi sorularına Stalin cevabını verir. En çok sevdiği yazar ve kahraman yine Rustur. En çok nefret ettikleri ise Azeri aydınlarıdır, çünkü onları aldığı eğitimin sonucunda vadedilen özgür yaşamın önünde engel olarak görür. Hayatları ellerinden alınan bu aydınların yeni nesil tarafından okunmasına ve sevilmesine de engel olunur. Sovyetlerde eğitim Rusça yapılır. Azeri Türklerinin kendi dillerini öğrenmelerine izin verilmez. Hüsrev muallim Şuşa'daki seminere giderken bunun yanlış olduğunu ve düzeltilmesi gerektiğini düşünür. *"Öbür taraftan Rus okullarında da Azerbaycan Türkçesinin tedrisine aynı derecede ciddi önem vermek lazımdı ve bu dil öğrenme karşılıklı olmalıydı. Ağacın ucu yalnız bir*

---

[219] Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, Nesil Yayıncılık, 1. baskı. İstanbul 1993, s.53

tarafa eğildiği takdirde, gelecekte o ağaç sınabilirdi. Öyle yapmak lazımdı ki, o ağaç tabii şekilde büyümeli, tabii şekilde dal budak salmalıydı. İşte bütün bunların temeli şimdi nasıl atılırsa, gelecekte öyle olacaktı ve mesele şuydu ki, şimdi bu temelin hazırlanması Hüsrev muallimin hoşuna gitmiyordu"[220]. Elçin, bunlardan başka halk düşmanı olarak suçlananların nasıl kolayca yok edildiklerini ve hangi özelliklerde olduklarını anlatmak için şu örnekleri verir. Bunlardan birincisi Arzu'nun doğum gününde Hüsrev muallimin, Mir Cafer Bağırov'un şerefine kadeh kaldırmaması üzerine Hüsrev muallim hariç toplantıda bulunan bütün öğretmenlerin öldürülmesidir. Diğer bir örnek ise Elesger muallimin müdür olduğu okulda halk düşmanı olarak kurşuna dizilen iki öğretmendir. *"..İşte bu yüzden gelip geçen 37-38 fırtınası Elesger muallimin müdür olduğu okuldan topu topu iki adam aparmıştı. Biri asrın evvellerinde Sorbon üniversitesini pekiyi dereceyle bitiren, bir müddet mezkür üniversitede alıkonulup ders veren, sonra öz halkına hizmet etmek maksadıyla Bakıye dönen, uzun müddet Azerbaycan matbuatında çalışan, Azerbaycan Türkçesinin yeni gramerini yazan, Molyerin, Hügonun, Stendalın eserlerini Azerbaycan Türkçesine tercüme eden ve inkılaptan sonra orta mektepte Fransız dili öğretmeni olarak çalışan tarafsız Evez Muğalinski beydi. Diğeri de Moskovada Kızıl Professurayı bitirip gelen genç edebiyat öğretmeni, partili Ferit Şirinliydi. İşte o kadar!"*[221] Burada halk düşmanı olarak ortadan kaldırılan insanların özellikleri sıralanır. Başarılı olan öğretmenler hiçbir suçları olmadıkları halde kurşuna dizilirler. Batı üniversitelerinde okumuş, meslek yaşamlarında oldukça başarılı olan bu insanların öldürülmelerinin tek sebebi kendi milletleri için çalışmalarıdır. Ölüm Hükmü'nde bu aydın katliamına bir başka örnek de Hüsrev muallimin bulunduğu hapishane hücresinde bulunanlardır. Bu hücrede suçlu olarak tutuklu olanlar aydınlardır ve hiçbirinin sonu belli değildir ve orada bulunanların birçoğunun sonu kurşuna dizilmek olacaktır. *"Bakünün garp tarafında yer alan Keşle hapishanesinin bir hücresinde on iki kişiydiler. Şairdi, dıramacıydı, dört profesördü -edebiyatşinas, folklorcu,*

---

[220] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.148
[221] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.199-200

filozof ve dilci-, neşriyat müdürüydü, kütüphaneciydi, redaktördü, Hüsrev muallimdi, bir de başka bir kişiydi"[222]. Sovyetlerde sadece sistem düşmanı olarak adlandırılan insanlar yok edilmezler. Sosyalizm taraftarı olanlar da bir müddet sonra halk düşmanı olarak suçlanırlar. Ölüm Hükmü'nden bunlara örnek olarak Profesör Zilber'i ve Memmedağa Elekberov'u gösterebiliriz. Profesör Zilber Hadrut'ta taun salgınını önlemek için elinden geleni yapmıştır, bundan sonra tıp bilimine çeşitli katkılarda bulunacak buluşların sahibidir, fakat o da defalarca halk düşmanı olarak hapsedilir. Yine aynı şekilde Memmedağa Elekberov, eline geçirdiği insanları rejim adına acımasızca dövüp onları halk düşmanı olduklarını ve sistemi yıkmak için çalıştıklarını itiraf ettirerek sonlarını hazırlar. Sonunda kendisi de halk düşmanı olarak sürgüne gönderilir. Bu örnekler roman kişilerinden seçtiğimiz örneklerdir. Elçin, gerçekte yaşamış her şeylerini sosyalizme adamış insanların sonlarının da aynı olduğunu anlatır. Bunlar: Lavrenti Pavloviç Beriya, Troçki Davidoviç, Genrik Grigoryeviç Yagoda, Nikolay İvanoviç Yejov, Grigori Yevseyeviç Zinovyev, Sergey Miranoviç Kirov, Nikolay İvaneviç Buharin, Gazanfer Musabeyov, Neriman Nerimanov, Sultan Mecit Efendiyev ve Ayna Sultanova'dır. Romandan örnek olarak aldığımız bu isimlerin hayatlarını incelediğimizde göreceğiz ki, hepsi birer devlet adamı ve hayatlarını sosyalizme adamış kişilerdir. Sıraladığımız bu isimlerin hayatlarını inceleyerek Ölüm Hükmü'nde anlatılanların tarihi gerçeklere uygunluğunu gösterebiliriz.

Gazanfer Musabeyov: 26.7.1888 yılında doğmuş, 1938 yılında ölmüştür. Sovyet devlet ve parti adamıdır. 1917 Kiyev Tıp Fakültesini bitirmiştir. 1917 devriminden sonra Guba Sovyeti İcra Komitesinin başkanı, 1922'de Azerbaycan Halk Komiserleri Sovyeti (bakanlar kurulu) başkanı olmuştur. 1929 yılına kadar bu görevinde kaldıktan sonra Merkez İcra Komitesi başkanı olur. Kırmızı Emek Bayrağı sahibidir.[223] *"Mir Cafer Bağırov tarafından öldürülmüştür. Tutuklandıktan sonra o kadar işkence görmüştür ki, ses duyunca kaçıp ranzanın*

---

[222] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.287

[223] "Gazenfer Musabeyov" mad., **Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, hzl. C.B. Guliyev,** Azerbaycan SSRDevlet Neşriyatı, 1. baskı, C.7, Bakü 1983, s.94-95

altına giriyor ve oradan zorlukla çıkarılıyordu"[224]. Ölüm Hükmü'nde Gazanfer Musabeyov, Mir Cafer Bağırov'un süt kardeşidir. Mir Cafer Bağırov sadece Musabeyov tutuklatmakla kalmaz onun bütün ailesini de tutuklattırıp kurşuna dizdirir. Süt annesini de hapishanede dövdürür. Musabeyov'un kurşuna dizilen ailesinin içinde kız kardeşi Ayna Sultanova ve eniştesi Hamit Sultanov'da vardır. Bu ailelerin yok edilmesinde amaç, güçlü ailelerin ortadan kaldırılmasıdır. 1895 yılında doğan Ayna Sultanova 1938 yılında Mir Cafer Bağırov tarafından öldürülmüştür. Azerbaycan'ın ilk inkılapçı kadınlarından birisidir. Sovyetler Birliği'nde çeşitli görevlerde bulunmuş, Şark Kadını dergisinin ilk redaktörüdür. Kafkasya Ülke Komitesinde kadınlar bölümünün başkanlığını da yapmıştır. Ayna Sultanova'nın eşi Hamit Sultanov 1889 yılında doğmuş ve eşi gibi 1938 yılında öldürülmüştür. 1917 yılına kadar çeşitli petrol ve madenlerde görev yapan Sultanov, bu yıldan sonra, bolşevik himmet teşkilatının üyesi olur. Daha sonra GK FSSC'nin katibi olmuştur.[225]

Azerbaycan'da, Sovyetler Birliği döneminde önemli görevlerde bulunmuş Neriman Nerimanov halk düşmanı olarak ifşa edilmiştir. 1870 yılında doğmuş ve 1925 yılında Moskova'da ölmüştür. Yazar, yayıncı ve doktordur. 1917 yılında Himmet Teşkilatının başkanı olur. 1919 yılında Halk Harici İşler Komiserliği yakın şark şubesinin müdürü olur. 1920 yılında Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulmasından sonra gıyabi olarak Azerbaycan İnkılap Komitesinin sonra ise Azerbaycan SSR'nin başkanı olur. 1922 yılında Azerbaycan SSRİ MİK başkanı seçilir. [226]

Mir Cafer Bağırov'un öldürttüğü bir başka devlet adamı da Sultan Mecit Efendiyev'dir. 1887 yılında doğmuş ve 1938 yılında öldürülmüştür. Gazeteci ve devlet adamıdır. 1920 yılında Gence Kaza İnkılap komitesinin başkanı olmuştur. 1922 ve 1927 yılları arasında Azerbaycan MİK başkanı olmuş ve 1927 ve 1937 yılları arasında MİK başkan yardımcılığı yapmıştır.

---

[224] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü,** s. 499
[225] "Ayna Sultanova" mad., **Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi,** C. 9, s.72
[226] "Neriman Nerimanov", **Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi,** C. 7, s.226-227

Romanda geçen isimlerden örnekler alarak hayatları hakkında kısa bilgiler verdiğimiz bu insanlar Sovyetler döneminde önemli görevlerde bulunmuş devlet adamlarıdır. Bu insanlar Stalin ve Mir Cafer Bağırov tarafından bulundukları mevki, rejime yaptıkları hizmetler göz önüne alınmadan bütün aileleriyle birlikte yok edilmişlerdir. Bunlar sadece Azerbaycan'da olmamaktadır. Sovyetler'in hakimiyetinde bulunan bütün yerlerde aynı zulüm uygulanmıştır. Rus aydınları devlet adamları da Stalin döneminde öldürülmüşlerdir. Ölüm Hükmü'nde geçen bazı isimler şunlardır: Yagoda, Yejov, Zinovyev, Troçki, İvanoviç Rikov, Vladimiroviç Kuybişev, Miranoviç Kirov, Pavloviç Beriya. Bunlar Sovyet sisteminin kurucuları ve fikir babalarıdır. Yagoda, Halk İşleri Komiseri; Yejov Halk Dahili İşler Komiseri, Troçki, Sovyet devriminin önde gelen isimlerinden birisidir, İvanoviç Rikov Lenin'den sonra Sovyet hükümetine başkanlık etmiştir. Beriya gizli polis teşkilatı başkanlığı yapmıştır. Jack T. Murphy, bu isimler hakkında şu bilgileri verir: *"Bu büyük tartışma patlak verdiğinde, Stalin'le birlikte Troçki, Zinovyev, Buharin, Radek, Kamenev ve Rikov da Bolşevik Partisi Politik Bürosu üyesiydiler. Hepsi de yetenekli kişilerdi. Zinovyev şişman kısa boylu, temiz yüzlü, dağınık saçlı bir Yahudiydi. Tiz ama etkileyici bir sesi vardı ve oldukça yetenekli bir konuşmacıydı. Uzun yıllar Lenin'le birlikte Paris'te, Cenevre'de ve başka yerlerde sürgünde bulunmuştu..."*[227] Sovyetlerdeki bu terör dönemi Stalin'le son bulmaz bundan sonraki dönemlerin tek farkı terörün 1937 ve 1953 yılları arasındaki kadar şiddetli olmamasıdır.

Elçin'in, 37-38 fırtınası olarak adlandırdığı dönemde romanda adı geçen en önemli iki kişi Yosif Vissarinoviç Stalin ve Mir Cafer Bağırov'dur. Bu iki kişi hakkında romanda oldukça geniş bilgi verilir. Sadece estirdikleri terör anlatılmaz hayatları hakkında da bilgi verilir. Yazar, Stalin'i en yakın adamı Mir Cafer Bağırov'un düşüncesiyle şöyle anlatır: *"Yoldaş Stalin şöyle demişti Tifliste genç, küçük bir devrimciydim. Bakü'de dünya devriminin önderliğine yükseldim. Bu sözleri 30'lu yılların evvellerindeki konuşmalarından birinde söylemişti. Şimdi ise*

---

[227] Jack T. Murphy, **Stalin,** çev.: Celal Üster, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2. baskı, Ankara 1990, s.199

yoldaş Stalin 'dünya inkılabının' muallimi ve önderiydi"[228]. Yazar, Stalin hakkındaki kendi görüşlerini de romanın çeşitli bölümlerinde anlatır. Stalin'in gerçek yüzü bu kısımlarda ortaya konur. *"(O ufak ahmak, yani Abdül o zaman Stalin baba hakkında ancak güzel nakiller işitmişti. Stalin baba yetmiş iki dil biliyor. Stalin baba Sovyet idmancılarının dostudur -Bunu zavallı Hıdır sık sık diyordu-. Stalin baba Kursk istasyonunda yetim bir oğlanı aç görünce ağlamış, kendi arabasını ömür boyu o oğlana bağışlamış...Hakikatte ise Stalin baba canavardı. Ama o ufak ahmak bunu nerden bilecekti?... "*[229] Romanda anlatılanlar Stalin'in yaptıklarının sadece küçük bir parçasıdır. Dünyadaki en büyük despotlardan birisi olan Stalin, Gürcistan'da doğmuştur. Gençlik yıllarında inkılapçı faaliyetlerine başlamıştır. Defalarca sürgüne gönderilmiş, fakat bu sürgünlerden kaçmayı başarmıştır. Romanda Stalin'in kaçtığı bu sürgünlerden de bahsedilir: *"Y.V. Stalini 1912 yılının yazında Peterburg'da hapsedip temmuz ayının nihayetlerinde siyasi tutuklu olarak Kolpaşevo gemisi ile Tomsk şehrinden Narıma göndermişlerdi..... Yoldaş Stalin köylü Yakov Agafonoviç Alekseyevin Poloy gölünün sahilindeki ufak tahta evinde yaşadı ve aynı yıl eylülün 1'inde Tümene giden gemiyle Narımdan kaçtı"*[230]. Bakü, Stalin'in faaliyetlerini sürdürdüğü şehirlerden birisidir. Kendi deyimiyle Bakü'de dünya devriminin lideri olmuştur. Bakü'de koba lakabıyla tanınır. Halk arasındaki adı ise Gürcü Yusuf'tur. Sovyetler'de 'Kızıl Terör'ün mimarı olan Stalin için hiçbir şeyin önemi yoktur ve öldürttüğü insanların birçoğu kendisine yakın kişilerdir. Aslında Stalin dönemiyle anılan terörün başlangıcı Lenin'in zamanına dayanmaktadır. Fakat Lenin döneminde temizlik adı verilen bu hareket insanların hizmetleri göz önüne alınmaksızın partiden atılmalarıyla başlamış, Stalin ise bu hareketi terör haline getirmiştir.

Azerbaycan'ın Stalin'i ise Mir Cafer Bağırov'dur. Kızıl terörün Azerbaycan'daki temsilcisi olan Bağırov estirdiği terörle Stalin'i aratmamıştır. Ölüm Hükmü'nün 'Kabul' bölümünde yazar, Stalin'i anlatırken bazı yerlerde onu

---

[228] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.255
[229] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.383
[230] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.303

Mir Cafer Bağırov'un düşünce şekliyle tanıtmıştır çünkü bu iki insan arasında hiç fark yoktur. Bağırov 1896 yılında Kuba'da doğmuştur. Azerbaycan'da gizli polis teşkilatı başkanlığı yapmıştır. 1927'de su teserrüfat idaresi başkanı olur. 1933'de Azerbaycan Komünist Partisinin birinci katibi olur. Stalin öldükten sonra 1956 yılında mahkemede yaptığı cinayetler açıklanır ve kurşuna dizilir. Romanda anlatılanların Bağırov'un gerçek yaşamıyla özdeş olduğu görülmektedir. Hatta aldığı görevler bile sırasıyla verilmektedir. Gizli polis teşkilatı başkanlığından su idaresine atanınca Mehmet Emin Resulzade'nin onun hakkında söylediği sözler de romana alınır. *"Azerbaycan halkının celladı Bağırovu su teserrüfatına başçı koymuşlar, zannedem ki Güney Kafkasya ırmaklarının suları, Azerbaycan oğullarının kanına bulaşmış ellerini yuyup temizlemekte ona kömek edecektir"*[231].

Yukarıda romandan alınan örneklerle Azerbaycanlı aydınların yok edildiklerini göstermiştik, yazar diğer olaylarda olduğu gibi sadece kendi kişilerini kullanmaz gerçek kişiliklerden de faydalanır. Romanda isimleri anılan şair ve yazarlar şunlardır; Hüseyin Cavid, Abbas Mirza Şerifzade, Mikayil Müşfik, Ulvi Recep, Yusuf Vezir Çemenzeminli ve Ruhullah Ahundov'dur. Bu şair ve yazarların hayatları incelendiğinde bu aydınlardan Sovyet ideolojisinin niçin kurtulmak istediği ortaya çıkacaktır.

Hüseyin Cavid: 1882 yılında doğar ve 1941 yılında ölür. Azerbaycan Edebiyatının büyük şair ve yazarlarından birisidir. Türkçü ve milliyetçi olarak tanınır. 1905'li yıllarda İstanbul'da bulunmuş ve İstanbul Darül Fünun Edebiyat Fakültesinin çalışmalarına katılmıştır. 1937 yılında tutuklanır ve Türkiye'de bulunduğu için faşistlikle suçlanır; Magadan'a sürgüne gönderilir. Hapisteyken 1941 yılında ölür.[232] Fakat Azerbaycan Edebiyatı ile ilgili kaynaklarda ölüm tarihi 1944 olarak verilir. Bunun sebebi ise Hüseyin Cavid nasıl ve ne zaman öldüğünün resmi kaynaklarda açıklanıncaya kadar bilinmemesidir. Mir Celal ve Feridun

---

[231] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.276

[232] Rıdvan Öztürk- Ali Duymaz- Filiz Kılıç- Aysun Sungurhan, "Hüseyin Cavid", **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, hzl.: Vilayet Muhtaroğlu, Kültür Bakanlığı. Yayınları, 1. baskı, C.4, Ankara 1993, s. 276-277

Hüseyinov'un hazırladığı Edebiyat tarihinde[233] ayrıca 1960 yılında Bakü'de yayınlanan iki ciltlik edebiyat tarihinde[234] ölüm tarihi 1944 olarak verilmektedir.

Mikayil Müşfik: 1908 yılında Bakü'de doğmuştur. Şiir hayatına 1926 yılında, Genç İşçi gazetesinde yayınlanan 'Bir Gün' şiiriyle başlamıştır. Azerbaycan'da 1930'lu yıllarda şiirin temelini atan Mikayil Müşfik 1939 yılındaki komünist zulmünün ilk kurbanlarındandır. Bayıl hapishanesinde kurşuna dizilmiştir.[235]

Yusuf Vezir Çemenzeminli, 1887 yılında Şuşa'da doğmuştur. Azerbaycan edebiyatının güçlü roman ve hikaye yazarıdır. Çemenzeminli bir müddet Fransa'da yaşamış ve daha sonra vatanına geri dönmüştür. Stalin ve Bağırov terörü döneminde hürriyetinden ve canından olur. Stalin terörünün şiddetlendiği 1937'de Yusuf Vezir de takibe uğrar. Onu bolşevikler aleyhine propaganda yapmakla, milliyetçilik, pantürkizm, İngiliz ve Japonlar lehine casuslukla ve daha birçok akıl almaz suçlarla itham ederler. Hapse atılmasının yakın olduğunu gören Yusuf Vezir, Orta Asya'ya kaçar, burada Ürkenç Pedegoji Enstitüsünde Rus Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak çalışır. Talebesi Yunus Yunus'la birlikte 'Hakikatın Tentesi' adlı film senaryosunu yazar lakin ailesiyle görüşmek için Bakü'ye dönen Yusuf Vezir, burada tutuklanır, askeri mahkemenin kararıyla on yıllık hapis cezasına mahkum edilir. 1942 yılının Mayıs ayında Gori vilyetinin Sukobezvodnoz köyündeki mahkumlar kampında hastalanarak hayatını kaybettiği KGB arşivlerinden elde edilen kaynaklardan öğrenilmiştir.[236]

---

[233] Mir Celal, Feridun Hüseyinov, **XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı,** Maarif Neşriyatı, Bakü 1982, s.350

[234] Eli Sultanlı, Eziz Mir Ahmedov, Kemal Talibzade, **Azerbaycan Edebiyat Tarihi,** Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı, Bakü 1960, C.2 s.859

[235] Melek Özyetkin- Yunus Gündüz, "Mikayil Müşfik" mad., **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,** hzl.:Yaşar Qarayev Vahidoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. baskı, C.5, Ankara 1993, s.13

[236] Rıdvan Öztürk- Ali Duymaz- Filiz Kılıç- Aysun Sungurhan, "Yusuf Vezir Çemenzeminli", **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,** haz.: Vilayet Muhtaroğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. baskı, C.4, Ankara 1993, s. 276-277

Ali Haydar Karayev, 1896 yılında doğmuştur. Gazeteci ve devlet adamıdır. Bağırov'un su işleri başkanlığına atanmasına Karayev sebep olmuştur. 1938 yılında Bağırov tarafından öldürtülmüştür. Burada sadece romanda geçen isimleri örnek olarak gösterilen Azerbaycan aydınları gibi, daha birçok Azerbaycan aydını ya kurşuna dizilmiş ya da sürgünlerde ölmüşlerdir. Stalin döneminde kendi değerlerine sahip çıkan, parti ve sosyalist sistemi öven eserler vermeyen yazar, şair ve gazetecilerin hemen hepsi öldürülmüştür. Çünkü asıl amaç edebiyatı sosyalizmin gelişmesi için kullanmaktır. *"Ruslaştırma ve Sovyetleştirme gayretleri dil alanında olduğu gibi kültür alanında da görülmüştür. Edebiyatta milli ruhu aksettirecek eserlerin yasak edilmiş ve Türk şivelerinde Sovyet ruhunda, proletarya ve kolhoz edebiyatı yaratılması, konu olarak 'Büyük Kardeş' Rus milletinin Rus olmayan milletlere, iyilik ve yardımlarının ele alınması ve büyük nispette Rus ediplerden yapılacak tercümelerin yayınlanması yoluna gidilmiştir"*[237].

Sovyetlerin Azeri Türkleri üzerinde uyguladıkları yok etme yöntemlerinden birisi de yetişmiş elemanlarını, bilginlerini başka yerlere göndererek onların yerine yetkin olmayan insanları getirmeleridir. Burada gaye Azeri Türk'ünün her açıdan Ruslara bağımlı olmasını sağlamak ve her alanda olduğu gibi bilimde de ilerlemesine engel olmaktır. Romanda bu yetkin olmayan insanların ellerinde bulundurdukları makamlarda neler yaptıklarını görmekteyiz. *"Önceleri bu kişilerin oturup kalktıkları adamlar profesörlerdi, görkemli sanatçılar, bestekarlar, ressamlar, yazarlardı, meşhur hekimlerdi... Gerçi yeni neslin elinin altında da(!) profesörler, reisler, bakanlar vardı. Ama mesele şuydu ve Abdül Gafarzade gün geçtikçe buna daha fazla derecede emin oluyordu: Şimdiki profesörler de, vazife sahipleri de soysuzlaşmışlar, yozlaşmışlardı ve böyle olmakta da devam ediyorlardı. Artık evvelki kişiler yoktu"*[238]. Okullarda ehil ve kaliteli öğretmenlerin sayısı gittikçe azalır ve onların yerlerini bilgisiz öğretmenler alır. Eğitim, sağlık ve sanat yeterli olmayan insanların eline geçer. *"Ama burada*

---

[237] Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, s.59-60
[238] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.335

Hüsrev muallimin fikrine göre çok ciddi bir nokta vardı ve o noktaya ihtiyatla yanaşılmalıydı: Kemiyet, keyfiyete tesir etmemeliydi, keyfiyet aşağı düşmemeliydi. Böyle bir tehlikeyi ise Hüsrev muallim artık sadece hissetmiyor, hatta ayan beyan görüyordu. Kalitesiz öğretmenler yetişmeye başlamıştı, yavaş yavaş gerçek öğretmenlere üstün geliyorlardı. Böyle giderse bunun sonu ne olacaktı?"[239] Yetişmiş Azeri bilim adamlarının, kaliteli elemanların Azerbaycan'da kalmalarına izin verilmemiştir. Onlar Sovyetlerin değişik bölgelerine gönderilerek, yerlerine yetkin olmayan insanları atamışlardır. *"Sovyet yöneticileri, yetişmiş Azeri bilginlerini Sovyetlerin muhtelif endüstri bölgelerine göndererek dağıtmıştır. 1960'lı yıllarda yapılan bu operasyonun arkasından Sovyetlerin Azerbaycan'dan gönderdikleri bu ilim adamlarının yerlerine yetersiz bir kadroyu yerleştirdikleri görülmektedir. Hatta bu yetersiz insanların bir kısmına kolay akademik ünvanlar verilerek, Azerbaycan'da ilmi yükselişe dolaylı olarak darbe indirilmiştir. 1960'lı yılların ikinci yarısında bu konu dünya basınına aksetmiş ve hayretle tartışılmıştır"*[240].

Sovyetler egemenlikleri altında bulundurdukları milletlerin dillerini de yok etmeye çalışmışlardır. Çünkü çok uluslu bir impatorluk gibi görünen Sovyetlerin büyük çoğunluğunu Orta Asya Türkleri oluşturmaktadır. Sosyalist ideoloji Türklerin birbirleriyle olan ilişkilerini kesebilmek için her Türk Cumhuriyetinde farklı bir alfabe uygulamış ve aralarında kültürel işbirliğine engel olmayı amaçlamışlardır. *"Stalin 1913 yılında Prosveshchenicye'de yayınladığı makalenin izlerini takip etmektedir. Stalin bu makalede bir milletin hayatında dört unsur olduğunu öncelikle belirtmiştir. Bunlar dil birliği, sabit bir sınır, ortak bir kültür ve milli Pazar halindeki özel ekonomidir. Bunlardan son ikisi olmazsa, o topluluk sadece tatbik mevkiine konmamış, gerçekleşmemiş bir millet olarak yahut narodnost olarak kalır. Bu durum ise Rusya'nın işine çok gelen bir durumdur."*[241] Kendi dillerinde eğitim yapmalarına izin verilmeyerek Türk çocuklarının tam bir

---

[239] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.18

[240] Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, s.54

[241] Sir Olaf Caroe, **Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Topraklar**, çev.: Zehran Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser No: 66, C.1, baskı tarihi yok, s.29

Rus hayranı olması amaçlanmış ve bu şekilde daha kolay yönetilebilecekleri düşünülmüştür. *"Fakat burada bir gerçeği hatırdan çıkarmamak gerekir. Sovyetler bu mecburi kitle eğitimini, Azerbaycan Türklerini Sovyetleştirmek için yapmışlardır. Okullarda uygulanan ders programlarında, Azerbaycan Türkçesinin, Milli Kültürünün ve Azerbaycan Türklerinin Türk tarihinin bir parçası olduğu hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Azerbaycan Türklerine "Azerbaycan Halkı" denmiş ve onların konuştuğu dilin de Kafkasları bir zamanlar kontrolünde tutan Türklerin, Kafkas halklarına zorla öğrettikleri dil olarak okutmuşlardır. Sovyetlerin 1950'li yıllara kadar uyguladığı bu eğitim sistemi neticede Azerbaycan Türkleri arasında milli duyguları büyük ölçüde zedelemiştir"*[242]. Ölüm Hükmü'nde Arzu'nun Sovyet okullarından nasıl bir eğitim aldığını görüyoruz. Çok zeki ve çalışkan bir kız olan Arzu, babası milletini seven aydın bir kişi olmasına rağmen tam bir Rus hayranı olarak yetişir. Fakat bu aşırı Rus hayranlığı bu kadar zeki bir kızı tren kondüktörü olmaktan ileri götüremez. Arzu Köroğlu operasını, bir Türk kahramanını konu aldığı için eleştirir. Onun için güzel olan her şey Ruslara aittir. Böyle yetiştirilen insanlar kendi milletlerini yok saydıkları için kendi ailelerini de sisteme feda etmekten çekinmezler. Arzu'nun kahraman olarak gördüğü Pavlik Morozov da babasını düşman olarak ihbar etmiş ve öldürtmüş birisidir. Romanda Azeri Türklerinin eğitim içerisinde yok sayıldığını yine Hüsrev muallimin seminere giderken düşüncelerinden öğreniyoruz.

Sovyetler Birliği'nin, Türkleri daha kolay sindirebilmek için uyguladığı parçala ve yönet politikasının bir parçası da dil ve eğitim sistemine yaptıkları müdahalelerdir.

Dil alanında yasaklamalar sadece egemenlikleri altında tuttukları ve Rus yönetiminin güvenilmez olarak kabul ettiği Türkçe konuşan halkların dili üzerine yapılmıştır. Uygulanan bu politikaların asıl amacı Türkleri birbirinden koparmak ve dünya ile olan iletişimlerini kesmektir. Sovyetler Birliği kurulduktan sonra

---

[242] Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, s.54

Türkleri geçmişlerinden koparmak için latin afabesi uygulamasına geçilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti latin alfabesini kabul edince, Sovyet yönetimi bunun Türk dünyası arasında bir kültür birliğinin başlangıcı olarak görür ve egemenlikleri altında bulunan Türk bölgelerinin hepsinde kiril alfabesinin farklı şekillerini uygulamaya başlar. Bu uygulamayla Türkler arasındaki kültürel işbirliğinin önlenmesi amaçlanmıştır. Sir Olaf Caroe bu müdahaleyi şöyle değerlendirir: *"Eğitim sahasında yapılan bu değişiklik üstüne değişiklikler, şüphesiz nesilleri birbirinden ayıracak ve yeni çağa bu şekilde sokacaktı. Hiç şüphesiz Sovyetler, içinde yaşanılan çağ ile, tarihi mazi arasında bir engel çekmenin en iyi yolunu bu eğitim sisteminde buluyorlardı. Düşüncelerinin temeli bu noktaya dayanıyordu"*[243].

Dil alanında uygulanan bu politikaların benzeri şekilde kültür ve sanat alanında da uygulanmıştır. Bu dönemde sadece kendi sistemlerinin yanlısı olarak yazılmış eserlerin basılmasına izin vermişlerdir. Sosyalist yapıya uygun olarak edebiyat bir yönelim edebiyatı haline getirilmiştir. Rejim yanlısı olmayan, kendi kültür ve değer yargılarını anlatan eserlerin yayınlanmasının imkanı yoktur. Dönem edebiyatı sadece mutlu gelecekten, ilerlemiş Sovyetlerden ve kolhoz hayatından bahseder. Çünkü sanatçıyı insan ruhunun mühendisi olarak gören anlayış, egemen olduğu dönem içerisinde bunu hayata geçirir. Sanat eserinin edebi değerinin önemi yoktur, önemli olan insanlara sosyalist sistemi iyi bir şekilde anlatmasıdır. Sanat adına değer verilen de budur. Büyük sanatçı olarak kabul edilenlerin hepsi Rustur. Büyük çoğunlukta Rus yazarlardan çevirilere yer verilmiştir. Yazar, Ölüm Hükmü'nde dönemin edebiyat sahnesinde olan insanlar için 'it defterinde bile adı yok' ifadesini kullanır. Sovyet sisteminde Mürşit Gülcahani gibiler yazar olarak kabul edilmektedir. Çünkü proletarya ve kolhoz edebiyatından başka bir şey yapmazlar. Bunların yanında eser yayınlayabilmek iyi bir tanıdığının olmasına ya da rüşvet vermeye bağlıdır. Mürşüt Gülcahani, romanın sonlarına doğru Abdül Gafarzade'nin kanser olduğunu öğrenmesi üzerine

---

[243] Sir Olaf Caroe, **Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler,** çev.: Zehran Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 67, C.2, basım tarih yok, s.241

son yazdığı romanını yayınlatamayacağı için üzülür. Gülcahani yazdığı eserin özelliklerini şöyle anlatır: *"Aksi gibi elimdeki roman da henüz yarım... Nikbin, işsever, yenilikçi bir kolhoz müdürünün faaliyetinden bahsediyor... Kolhoza sade bir isim koydum, şimdi tumturaklı adlar geçmiyor. Göytepe kolhozu. Bu kolhozda 1400 hektar pamuk yetiştiriyorlar. Bunun yüzde doksanını makinelerle toplamayı kararlaştırıyorlar. Bitkilerin yaprağını kazada ilk defa olarak yer üstü aletlerle döküyorlar. Bu yüzden de dokuz adet OVH-14 markalı çok işlevli makine takımı almışlar. Ne alet edavat lazımsa almışlar, ilaç tedarik etmişler. Sadece Göytepe kolhozunda değil bütün kazada pamuk yığımına ciddi hazırlık işleri yürüyor. Pamuk yığan makineleri tamir edip kurtarmışlar. Pek çok yeni makine almışlar. Toplam sayısı 880'dir. Pamuk mahsulünün yetmiş bin tonunu makinelerle toplamayı karara almışlar. Tek kelimeyle kıyamet bir eser olacak..."*[244]

Ruslaştırmanın bir başka uygulama alanı da dindir. Sovyetler dini tamamen yasak etmiştir. Çünkü egemenlikleri altında tuttukları milletleri benliklerinden uzaklaştırmak için, bu milletlere ait olan her şeyi almak gerekmektedir. *"Sovyetlerin, Azerilerin yarıdan fazlası yanlış bir İslami akide olan şiiliğe mensup olmaları dolayısıyla şiilere ve diğer şiilik ile sunni Müslümanlığa karşı yürüttüğü mücadelenin oldukça başarılı olduğu görülmüştür. Azerbaycan Türkleri dini vecibelerini yerine getiremedikleri gibi, İslami örf ve adetlerini de devam ettirememişlerdir. Zira bu tip dini faaliyetler Sovyetler tarafından kanunen yasak edilmiştir. Bu yasağa uymayanlar ise ağır bir şekilde cezalandırılmıştır. Neticede Azerbaycan Türkleri arasında dini bilgi son derece zayıflamış ve İslamiyet sadece hürmet duyulan bir din olarak kalmıştır. İslamiyet hakkında Sovyetlerin aldıkları bu zecri tedbirleri bütün eğitim ve öğretim kurumlarında kesif bir şekilde uygulanan "Ateist" (Allahsızlık) eğitim takip etmiştir. Hatta Sovyet yöneticileri okullardaki bu ateist eğitimle de yetinmemiş, yetişkin insanları ateist kurslarına tabi tutmuşlar, verdikleri seri konferanslara halkın mutlaka katılmasını sağlamışlardır..."*[245] Ölüm Hükmü'nde Sovyetlerin uyguladığı bu dini baskılar

---

[244] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.479
[245] Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, s.55

sonucunda insanların Allah'a olan inançlarını birbirlerine söylemekten korkar hale geldikleri anlatılmaktadır. Fakat bütün bu dinsizlik propagandalarına ve baskılara rağmen Azeri Türkleri inançlarını kaybetmemişlerdir. Din adına her şeyin yasaklandığı bu dönemde Türkçe Kuran yayınlanmasına da izin verilmez. Sadece Rusça Kuran vardır. İnsanların bundan faydalanabilmesi için hem iyi Rusça bilmeleri hem de özel izin almaları gerekmektedir. Sovyet sistemi esas olarak dine düşmandır. Düşman oldukları bu dinin adı önemli değildir. Bu dönemde sadece camiler yıkılmaz aynı zamanda kiliseler de yıkılır. Sovyetler Birliği döneminde 26261 camiden 26000'i ya yıkılmış ya da kapatılmıştır. Kuran mürteci ve bir aldatma kitabı olarak kabul edilmiş, din adamı yetiştiren okullar kapatılmış ve aydınlar gibi din adamları da soykırıma tabi tutulmuşlardır.[246] Dine yapılan baskılar sonucunda din, istirmarcıların eline geçmiş ve bu insanlar dini bilgi bakımından cahil olan halkın dini duygularını sömürmeye başlamışlardır. Romanda mezarlıkta çalışan mollaların yaptıkları bunun örneğidir. Bu mollaların çoğu Kuran okumayı bile bilmemektedir. Eski ateistler gelip mollalık yapmaya başlamışlardır. Fakat bu uygulamalar bile Türklerin dini inanışlarını tamamen yok edememiştir. *"Rus ortodoks kilisesinin aksine Müslümanlar, komünizmin Allah'sızlığına asla ısınmamış, aksine kalplerinin en derin yerlerinde dini ananelerine bağlı kalmışlardır. Kısacası, Müslümanlık, milli siyasetin manevi çekirdeğini teşkil etmiştir"*[247].

Sovyetlerin yok etmeye çalıştığı bir başka toplumsal kurum da ailedir. Toplumun temel dinamiklerinden olan aile yok edilerek ulusların millet olma özellikleri ellerinden alınmaya çalışılmıştır. Ruslar egemenlikleri altında tuttukları milletlere kendilerini kardeş olarak kabul ettirmeye ve yakınlık kurmaya çalışmışlar, yakınlık kurmanın en kolay yolu olarak onların aile yapılarının içlerine girmeyi amaçlamışlardır. *"Aile hayatına gelince, Ruslarla yakınlık kuran erkeklerin sık sık Rus kadınlarıyla evlendiği görülüyor. Ortak bir medeniyeti olan muhtelif milliyetler arasındaki evlenmelerin kültür bağını kuvvetlendirdiği bir*

---

[246] Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, s.60
[247] Sir Olaf Caroe, **Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler**, s.336

gerçektir. Ama bu Türkün Türkistan ideali için büyük bir tehdittir. Bu evlenenlerden biri hakim ırktan, diğeri politik ve eknomik bakımdan madun ırktansa bu hal yutma ameliyesini hızlandırmaktadır"[248].

Sovyetlerin Rus kadınlarıyla yapılan evlilikleri teşvik ettiği Ölüm Hükmü'nde de Necef Ağayeviç'in ailesinde görülmektedir. Necef Ağayeviç eşi Rus olduğu için Sovyet hükümetinden istediği her şeyi alır. Yine Zeki Velidi Togan'ın *"Rus kadınları taassup derecesinde milliyetçidirler ve dediklerini yaptırırlar"* ifadesiyle anlattığı Rus kadını örneği Ağayeviç'in eşidir. Necef Ağayeviç'in eşi, onu sürekli olarak Asyalı olduğu için küçük görür ve bunu onun yüzüne söylemekten de çekinmez.

---

[248] Sir Olaf Caroe, **Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler,** s.243

5.3.3. Simgesel Çözümleme:

Bu bölümde yazarın kullandığı simgeleri açıklığa kavuşturarak yazarın okuyucusuna vermek istediği dünya görüşünü ve eserin mesajını ortaya çıkaracak sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır. Romanda kullanılan simgelerin çözümlenmesi eserin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

Elçin'in eserlerini, sanatı toplumsal gerçeklik adına rejimin sözcüsü kabul eden ve kendi egemen ideolojisinden başka hiçbir konunun ele alınmasına izin verilmeyen ve bu tür eserlerin sanat eseri olarak kabul edilmediği bir sistem içinde yazdığını düşünürsek, yazarın eserlerinde okuyucusuna mesajını ulaştırmak için simgeleri kullanacağı açıktır.

Ölüm Hükmü, anlatıcının dünya görüşünü ve anlayışını, egemen ideoloji karşısındaki tutumunu açıkça ifade etmesine rağmen yine de simgelerle değişik mesajlar ve hükümler anlatılmaya çalışılmıştır. Çünkü, romanda eleştirilen dönem içerisinde sosyalist sistem adına yapılan zulümler anlatılır. Bu sistemden kurtuluşun, aslında Azeri Türklerinin gerçek kurtuluşu olduğu ve insanların bir gün bu zulümden kurtulacağı görüşünü, sosyalist sistem içerisinde bütün açıklığıyla ortaya koymanın imkanı yoktur.

Romanda kullanılan simgelerden birisi aynı zamanda roman kahramanlarından olan Gicbeser'dir. Gicbeser, Tilki Geldi Kabristanlığında Bekçi Eflatun tarafından oldukça iyi bir şekilde yetiştirilir. Aslında köpeğin asıl şanssızlığı burada başlamaktadır, çünkü dünyanın en masum yerlerinden birisi olan mezarlık dünyanın en kötü işlerinin yapıldığı bir yer haline getirilmiştir. Gicbeser, burada yapılan kötü işlere ve kendisine yapılan kötü davranışlara dayanamayarak mezarlıktan ayrılır. Fakat Gicbeser mezarlıktan ayrıldıktan sonra da rahat edemez. Karşılaştığı bütün olaylar ve kişiler bu dünyanın kötülüğünden, kirliliğinden haber verir. Gicbeser yaşadığı olaylar karşısında artık yaşamdan tamamen uzaklaşır. Kendisini huzurlu hissettiği tek yer küçük dar bir sokaktır. Fakat burada da sarhoşlar tarafından rahat bırakılmaz. Artık bu dünyada yaşayamayacağına karar veren Gicbeser bir insan gibi intihar eder. İyi yetiştirilmiş bir köpek olan Gicbeser bile bu toplumda kendisine yaşayacak yer bulamazsa,

yapılan bütün baskılara ve zulümlere rağmen belli değerlerini kaybetmemiş insanların böyle bir ortamda yaşama şansı bulmalarının zorluğu ortadadır. Aynı zamanda bu kadar kötülüğün, adaletsizliğin ve ahlaksızlığın olduğu bir düzende insan onurunu koruyarak ölmek her şeye boyun eğerek yaşamaktan daha iyidir. Romanda Gicbeser ölümüyle yok olmamış kurtulmuştur. Burada dikkatimizi çeken başka bir hususta Gicbeser'in huzur bulduğu küçük dar sokaktır. Elçin, halkın yaşadığı küçük mahalleleri bundan sonra inceleyeceğimiz eserinde de göreceğimiz gibi henüz kötülüğün girmediği yerler olarak görür.

Romanda kullanılan simgelerden birisi de taundur. Taun salgını Hadrut kentinde Hüsrev muallimin bütün ailesini yok etmiştir. Taun başlıklı bölüm romanın en etkileyici bölümlerindendir. Hadrut kentinde gerçekte de böyle bir salgın yaşanmıştır. Fakat romana alınan bu bölümle asıl anlatılmak istenen taun salgınının ortaya çıkardığı facia değildir. Hüsrev muallimin hayatında çok önemli bir hadise olan bu salgın sadece bir kenti yok edebilmiştir. Fakat esas salgın toplumun içinde yaşamaktadır ve bir milleti yok etmektedir. Bu taun rejimdir. Gerçek salgının yok ettiği insanların sayısı Hadrut'ta hastalıktan dolayı ölenlerden kat kat fazladır. Elçin romanın içerisinde taunun ne olduğunu ve kimlerin bu hastalığını yaydığını kendisi açıklar. Hadrut'taki taunu yenmek için çalışan Profesör Zilber alınacak tedbirler için Mir Cafer Bağırov'la görüştüğünde onun gözlerinde bir taun soğukluğu ve ürkütücülüğü görür. Mir Cafer Bağırov, Azeri Türklerine gerçek zulmü yapan ve mücadele edilmesi imkansız bir hastalıktır. Bütün bir milleti yok etmek üzeredir. Onun döneminde insanlara yapılan zulüm o kadar çoğalır ki, siyasi felaketlerin çokluğu insanlara doğal felaketleri unutturur. Hadrut'taki salgında eşini ve üç çocuğunu kaybeden Hüsrev muallim, bundan sonraki hayatında daha büyük taunlarla mücadele etmek zorunda kalacaktır. Hüsrev muallim, ikinci büyük felaketle Bakü'de öğretmenlik yaptığı zamanlarda karşılaşır. Bir toplantıda Bağırov'un şerefine içki içmemesi onun halk düşmanı olarak ilan edilmesine sebep olur. Hüsrev muallim hariç o toplantıda bulunan öğretmenlerin hepsi kurşuna dizilirler. Hüsrev muallim sürgüne gönderilir. İkinci kez kurduğu ailesini kaybettiği gibi özgürlüğünü de kaybeder. Azerbaycan'daki

taun Mir Cafer Bağırov, Sovyetlerin bütüründeki taun ise Stalin'dir. Hüsrev muallim, hapishanedeyken rüyasında taunu görür ve gerçek hastalığın Bağırov olduğunu anlar. *"Ve Keşle hapisanesindeki o gece Hüsrev muallim Bağırovu rüyasında gördü. Mir Cafer Bağırov'un suratı bir zulmet içinden, sanki derin, çok derin bir kuyunun dibinin karanlığından çıktı, süratle yaklaştı ve o surat Hüsrev muallimin karşısında durdu. Hüsrev muallim bu sıfata baktı, yuvarlak gözlük camlarının arkasından kendisine saplanmış gözlere baktı ve uykunun içinde bütün bedenini soğuk bir ter bürüdü. Çünkü Mir Cafer Bağırovun yuvarlak gözlük camlarının arkasından dikilmiş gözlerinde bundan on yıl önce Hadrut'un dört kilometre ırağında yanan o tongalın alevi vardı ve bu alev taun saçıyordu..."*[249]. Sovyet sisteminde toplumu yok etmeye çalışan ve salgın hastalıklardan da tehlikeli olan insanların sonu gelmez. Hüsrev muallim yaşadığı bu kötü olaylardan sonra Hatice kadının ölümü üzerine Tilki Geldi kabristanlığının müdürü olan Abdül Gafarzade ile karşılaşır. Abdül Gafarzade'de toplumun kanını emen, insanların ölüsünden kendisine servet edinen acımasız bir insandır. Hatice Kadını defnetmek için kabristanlığa giden Hüsrev muallim müdürün tavrı ve para istemesinden dolayı Gafarzade'nin boğazını sıkar ve: *"Sensen! Bütün müsibetleri başımıza açan sensen! Meni öldüren sensen! O tongalı sen yakmışdın! Sen taunsan! Taun! Taun! Taun"* diye bağırır.

Elçin rüyaları da simge olarak kullanır. Bunlardan birisi Hüsrev muallimin hapishanede, Mir Cafer Bağırov'u taun olarak gördüğü rüyadır. Bir başka rüya ise yine Hüsrev muallimin, Kelenter muallimin kızlarını gördüğü rüyasıdır. *"O kızların çehresi yoktu. Daha doğrusu sanki sıfatları, iki, üç kat tül arkasındaydı, ama Hüsrev muallim rüyada bu kızların Kelenter muallimin kızları olduğunu biliyordu ve Kelenter muallimin kızları sürekli ağlıyordu, gözlerinden akan su sel gibi sokaklardan akıyordu, bir deniz meydana getiriyordu ve Hüsrev muallim bu denizde boğulup öleceğinden korkuyordu. Birisi -pek muhtemel ki Kelenter muallimin karısıydı, aradan geçen bu uzun yıllar zarfında Hüsrev muallim o avradın sıfatını aklından çıkarmıştı-, sık sık o kızlara, Kelenter muallime, bütün*

---

[249] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.301-302

bunları düşünde gören (düşte de bunların düş olduğunu biliyordu) Hüsrev muallime sükunet tavsiye ediyordu: 'Su aydınlıktır... Su aydınlıktır...' diyordu"[250]. Bu dönemde Azerbaycan'da akan gözyaşları sadece Kelenter muallimin kızlarının ve eşinin göz yaşları değildir. Bütün Azeri Türkleri yapılan zulümler ve baskılar sonucunda göz yaşı akıtmaktadırlar. Hüsrev muallimin rüyasında Kelenter muallimin kızlarının gözyaşları bir deniz oluşturur ve bu denizde Kelenter muallim'de boğulur. Çünkü Azerbaycan'ın bu hale gelmesinde herkesin payı vardır. Bu gözyaşı denizinde boğulacak en son kişi Hüsrev muallimdir. Fakat bu gözyaşları sadece Kelenter muallimleri, Elesger muallimleri boğmakla kalmayacaktır. Gün gelecek millete bu göz yaşlarını akıttıran Stalin'ler, Mir Cafer'ler ve Gafarzade'lerde bu denizde boğulacaklardır.

Ölüm Hükmü'nde yer alan mekânlar da simgesel özellikler taşırlar. Tilki Geldi kabristanlığı, Hatice kadının evi, Hadrut, Elesger muallimin evi, hücre, Mir Cafer Bağırov'un odası esenliksiz mekânlardır ve hepsi ölümü çağrıştırır. Bu mekânlar geniş bir şekilde düşünüldüğünde Sovyetler Birliği'ni anımsatmaktadırlar.

Romanda, Murat Yıldırımlı'nın ninesinin anlattığı masal da simgesel unsurlar taşımaktadır. Bir mağarada yaşayan büyük bir aile, yaşamlarından memnun değildir. Evin reisi bu durumdan kurtulmak için Kaf dağına çıkar, dua eder. Gökten bir eşek gönderilir ve onunla birlikte yaşamaya başlarlar. Adam eşekten kurtulmak için tekrar Kaf dağına çıkar, dua eder. Eşekten kurtulan aile mutlu bir yaşam sürmeye başlar. Azeri Türkleri, ihtilalden önce olan yaşamlarında özgürdürler ve kendilerine ait bir cumhuriyetleri vardır. Bu durumlarına razı olmayıp, sosyalist sistemin gelmesini isteyenler, bu rejminin uyguladığı baskı ve zulümden sonra yaptıkları yanlışı anlamışlardır. Azeri Türklerinin içinde yaşayan eşek sosyalist sistemdir. Azeri Türklerinin mutlu yaşamlarına dönmeleri Sovyetlerin yok olmasına bağlıdır.

Hatice kadının oğlu Balaniyaz'a yazarın sıçan denilmesi ve onun fare avcısı olarak okuyucuya tanıtılması da simgesel özellikler taşımaktadır. Balaniyaz hayırlı

---

[250] Elçin Efendiyev, **Ölüm Hükmü**, s.346

bir evlat değildir. Annesi yalnız bırakıp başka bir kadınla evlenerek gitmiştir. Hatice kadının ölümünde de onun oğlu gisi değil yabancı biri gibi davranır. Bir an önce annesinin evini satıp parasını almak ister. Bu karekterde bir insan için kullanılacak en uygun benzetme sıçandır.

6. Ak Deve

6.1. Anlama Aşaması (İçkin Çözümleme)

6.1.1. Anlatının Bakış Açıları:

Ak Deve romanında hakim olan bakış açısı tekil bakış açısıdır. Bu bakış açısının iki önemli özelliği vardır. Bu özelliklerden ilki anlatıcı dış dünyadan birisi değildir yani anlatıdaki olayların algılanması ve anlatılması kurmaca dünyanın dışından değil, içinden birisi tarafından yapılmasıdır. Anlatıcı olayların merkezindedir. Bu bakış açısının bir başka özelliği ise kurmaca dünya anlatıcının anılarında canlanan dünyadır. Tanrısal bakış açısının zıddına anlatıcının olayların merkezinde olması anlatı dünyasına müdahaleyi güçleştirir. Tekil bakış açısında anlatıcının olaylar ve şahıslar hakkındaki bilgisi sınırlıdır.

Ak Deve'de anlatı, Aliekber'in anılarında canlanan olaylardan oluşan bir dünyadır. Anlatıcı roman boyunca olayların içerisindedir çünkü kendi çocukluk çağlarında olan olayları anlatmaktadır. Elli yaşını geçmiş olan Aliekber çocukken yaşadığı mahalleyi, bu mahallenin insanlarını ve savaş yıllarında çektikleri sıkıntıları hatırlar ve bunları yazmaya karar verir. Anlatıcının olaylara müdahalesi yoktur, anlatının içerisinde olan fakat anlatıcının tanık olmadığı bazı olaylar da anlatılır. Bu bölümlerde romanın bakış açısı bir bütün halinde olmasa bile kısmen Tanrısal bakış açısına kayar. Roman sadece anlatıcının çocukluk dönemi hatıralarını içermez, aynı zamanda anlatının yazıldığı tarihlerde ve bu zaman yakın olmuş olayları da içerir.

Olaylar anlatıcının sık sık gittiği mezarlıkta çocukken yaşadığı mahallede komşuları olan Hanım teyzenin oğullarını görmesiyle başlar. Hanım teyzenin oğulları, Aliekber'in zihninde bir zamanlar yaşanmış günleri canlandırır ve o da bu günleri yazmaya karar verir. *"Ben başka bir şeyler yazmalıydım. Şimdiye kadar yazmadığım neyse onu yazmalıydım. Ben bunun ne olduğunu, yani ne yazacağımı (herhalde yazmaya çalışacağımı...) hissediyordum"*[251].

---

[251] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** aktaran: Ali Duymaz, Ötüken Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1999, s.14

Anlatıcı çocukluk döneminde yaşadığı olayları ve isimleri bildiği kadarıyla anlatır. Hatta öyküleme zamanında romanda anlatılan kişilerin birkaçı dışında ne yaptıkları bile bilinmez. Anlatıcı sırası geldikçe mahallesinde yaşayan bu insanlarla karşılaşmalarını da anlatır. Sayısı çok olmayan bu kişiler Hanım teyze'nin altı oğlu, Tamara, Muhtar ve Caferkulu'dur. Anlatıcının öyküleme zamanında görüştüğü bu insanlar hakkındaki bilgisi de anlatının bakış açısına uygun olarak gözlemleriyle sınırlıdır. Aliekber, Koca'yla birlikte sirke gittiklerinde, Adile'nin yanında Tamara adında genç bir kız vardır. Yıllar sonra Tamara'yı pazardan nar alırken görür fakat Tamara'nın ne yaptığını, nasıl yaşadığını bilmez. Aynı şekilde Muhtar'la ve çocukluk arkadaşı Caferkulu ile de karşılaşır. Anlatıcı bunlar hakkında fazla bilgi vermez, sadece gördüklerini anlatır. Caferkulu ile ilgili verilen bilgiler de onun ağzından anlatılır. *"Benimle böyle kapalı sözlerle konuşmayın, Aliekber Bey, anlamıyorum böyle sözleri!... Ben de göçtüm mahalleden Aliekber Bey, şimdi şehrin bir banliyösünde oturuyorum, beş yıldır, üç odalı güzel bir evim var, siz sağ olun, telefonu falan her şeyi var... Ama Aliekber Bey, mahalle başka bir şeydi!... "*[252].

Romanda kullanılan bakış açısının bir başka özelliği de anlatıcının kurmaca dünyanın içerisinden olması, aynı zamanda anlatının merkezinde bulunmasından dolayı anlatılanların gerçekmiş duygusunu uyandırmasıdır. Ak Deve'de anlatılanlar Aliekber'in yaşadığı olaylardır ve Aliekber romanın kahramanlarından birisi olduğundan dolayı romanın inandırıcılığı, anlatılan olayların gerçekten yaşanmış olduğu imajı vardır. *"İlk aklıma gelen bir Pazar günüydü ve o uzaklarda kalmış Pazar günü şimdi benim yüzüme gülüyordu... "*[253]

Romanın bakış açısında önemli bir nokta da, anlatıcının bilgisi dışında cereyan eden bazı olayları da kendisi olayların içindeymiş gibi anlatmasıdır. Bu bölümlerde romanda kullanılan bakış açısı Tanrısal bakış açısına doğru kaymaktadır. Bunlar Hanım teyzenin oğlu Abdülali'nin tutuklanmasından sonra sonra olan olaylar, bir diğeri Aliabbas kişinin oğlu Mehmetbakır'ın babasını para

---

[252] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.191
[253] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.14

saklıyor diye ihbar ettiğinde olanlardır. Anlatıcı bu olayları aktarırken duyduklarını anlatıyormuş gibi görünüyorsa da, bütün ayrıntılarıyla olayları anlatır. Mehmetbakır'ın Aliabbas kişiyi ihbar etmesi Aliekber'in çocukluğundan çok uzak tarihlerdir. Fakat anlatıcı bu olay hakkında duyduklarını anlatmaktan uzaktır çünkü o gün Aliabbas kişinin evinde olan her şeyi bütün ayrıntılarıyla bilmektedir. *"Aliabbas kişi iki elini pencereden dışarı uzatıp göğe kaldırdı, yağmur bir anda kişinin kollarından süzüldü, bütün bedenini ıslattı. Ama Aliabbas kişi bu buz gibi soğuğu hissetmedi, suların süzüldüğü ellerini havaya doğru uzatarak heyecandan boğulmuş sesiyle..."*[254].

Hanım teyze, oğlunu kurtarmak için Muhtar'ın işyerine gittiğinde mahalleden hiç kimse bu olaya tanık olmaz, bu yüzden anlatıcının bu olayı bütün ayrıntılarıyla bilme imkanı yoktur. Elçin, bu olayın anlatımında da Tanrısal bakış açısını kullanır. *"Sanki o soğuk kış günü bu bina da Hanım teyzenin parmakları gibi donmuştu. Sanki bu binanın içinde hiç kimse yoktu. Hanım teyze binanın bütün pencerelerini bir bir gözden geçirdi..."* [255].

Gülağa'nın savaştan ölüm haberi geldikten sonra Suna'nın evinde yalnızken yaşadıkları ve dünyasında kendisiyle olan mücadelesi de aynı bakış açısıyla anlatılır. *"Suna demin soyunup yatağına girmeden önce de, Gülağanın fotoğrafının karşısında durmuştu. Suna birden bire bu fotoğrafta Gülağanın dudaklarında bir titreyiş sezmişti...*[256]

---

[254] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.140
[255] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.108
[256] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.215

6.1.2.Tasvir:

Ak Deve'de, Elçin çok ayrıntılı tasvirler yapmaz. Sadece anlatmak istediği mekânlar ve şahıslar hakkında yüzeysel bilgiler vererek onları okuyucunun gözünde canlandırmak ister. Tasviri yapılan ev, sokak veya insanların en belirgin özellikleri anlatılır.

Aliekber'in yaşadığı evin ve sokağın tasviri şöyle yapılır: *"Bizim asfalt döşenmiş o küçük, o temiz avlumuzun kapısı yola açılıyordu ve ben gözümü açtığımdan beri o avluda iki aile yaşıyordu. Sağ tarafa bizim tek katlı, damı ziftle kaplı, tek odalı, mutfaklı ve küçük bir ara kesmesi olan evimiz; bir de Hanım teyzegilin bizle karşı karşıya iki katlı, üst katı iki odalı ve cumbalı evleri"*[257]. Gülağa'nın, saat tamirhanesinin bulunduğu yer, tamirhanenin küçüklüğü, duvarlarına asılan saatler, bu küçük odaya zorla sığan iki sandalye ve içerde yanan gaz sobası, bu sobanın tamirhaneye verdiği koku tasvir edilir.

Romandaki kişilerin tasvirleri de çok detaylı değildir. Yapılan tasvirler sadece dış görünüşe yöneliktir. Bakış açısına uygun olarak anlatıcının roman kişileri hakkındaki bilgisi gözlemleriyle sınırlıdır. Dışarıdan gözlemlerle psikolojik tahlil yaparak kişilerin iç dünyalarını tasvir edemez. Sadece tahminlerini bildirir.

Anlatıcının mahallede en yakın olduğu kişilerden birisi Hanım teyzedir. Sert, dirayetli, kolay kolay yenilgiyi kabul etmeyen, korkusuz bir kadın olan Hanım teyzenin dış görünüşü bu yapısıyla uygun olarak tasvir edilir: *"Hanım teyze bu sözleri kalın kaşlarının altından bakan kara ve öfkeli gözlerine, hep sımsıkı örtülü olan ince dudaklarına...."*[258] Muhtar'ın, Abdülali'yi tutuklatması anlatılırken, Hanım teyzenin Muhtar'ın arabasının önünü kestiğindeki görüntüsü yine aynı şekilde anlatılır. *"Hanım teyzenin ciddi sıfatında, sımsıkı örtülmüş ince dudaklarında hiçbir heyecan eseri yoktu. Sadece kalın kaşlarının altından bakan kara gözlerinde bir gazap ışıltısı vardı"*[259].

---

[257] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.23
[258] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.35
[259] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.102

Kişilerin tasvirleri, romanda üstlendikleri görev ve karakterlerinin belli özelliklerini yansıtacak şekildedir. İç dünyaları okuyucuya tanıtılmayan bu kişilikler anlatıcının gözüyle belirlenen özellikleriyle tasvir edilmektedirler. Romanda Muhtar'ın tasviri de bu şekilde yapılır: *"Sonbahar, kış ve bahar mevsiminde Muhtar'ın sırtında hep uzun ve kara meşin ceket olurdu. Muhtarın bu ceketinin altında, belinde tabanca bağlı olduğu da söylenirdi. Başında da meşin şapka vardı, yazın ise boğazına kadar düğmeli koyu kahverengi bir gömlek giyerdi. Muhtarın kara deri çizmeleri, koyu kahverengi külot pantolonu bütün mahallede meşhurdu"*[260].

Romanda diğer kişilerin özellikleri de yeri geldikçe anlatılır. Bu tasvirler kişilerin bütün özelliklerinin sıralandığı geniş tasvirler değildir. Koca'nın uzun boylu, yakışıklı olması, Şevket'in güzel vücudu, güvercinleri satın almaya gelen kişinin dış görünüşü bu şekilde yapılan tasvirler arasında gösterilebilir. Anlatıcı ilk kez karşılaştığı Ziba Teyzenin oğlu Gavril'in sıradan görüntüsünden hayal kırıklığına uğrar ve onu şöyle anlatır; *"Ama Amerika'dan gelmiş bu Gavril, umduğumun tam aksine sıradan bir adamdı. Saçları dökülmüştü, sarışın, zayıf ve uzun boyluydu. Gavril'in giydikleri de sıradandı. Ayaklarında Ziba teyzenin ev terlikleri, sıradan adi bir pantolon, adi bir gömlek..."*[261]

Romanda sadece mahallenin ve kişilerin tasvirleri yoktur. Anlatıcı kırk yıl sonra muhtarla karşılaştığında denizin ve gökyüzünün de tasvirlerini yapar. *"Deniz dalgalıydı ve bu dalgaların yüzü öylesine bembeyaz köpük olmuştu ki bu temiz beyazlık bu yağmurlu ve rüzgârlı mayıs gününün bozluğuyla hiç uyuşmuyordu"*[262].

6.1.3.İç Çözümleme:

Anlatıcı iç çözümleme tekniğiyle, kişilerinin duygu ve düşüncelerini okuyucuya aktarmayı amaçlar. Ak Deve, tekil bakış açısı yazıldığı için anlatıcı kişilerin iç dünyasına inerek, orada çözümleme yapacak kadar derin bilgiye sahip

---

[260] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.87
[261] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.150
[262] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.258

değildir. Yalnızca anlatının tanrısal bakış açısıyla yapıldığı bölümlerde kısmen de olsa iç çözümleme tekniği kullanılmıştır.

Romanda Balakerim'in anlattığı hikâyeler olarak esere sokulan küçük ara öykülerde anlatıcı olaylar hakkında her şeyi bilen konumundadır. Yolcu hikâyesi anlatılırken yolcunun içinde bulunduğu ruh hali iç çözümleme tekniğiyle aktarılır. *"Yolcuya, şyimdiye kadar ömrünü, şu uzun ömrünü kendisi için değil, başkaları için yaşamış gibi geliyordu; daha doğrusu kendi ömrünü kendisi değil, onun yerine başkaları, kimlerse tamamen başka insanlar yaşamış gibi geliyordu"*[263]. Yine aynı öykü içerisinde yolcunun içinde bulunduğu başka bir ruh hali de şöyle anlatılır: *"O eski dünyada bir zamanlar bizim en büyük dedelerimizin en büyük dedeleri yaşıyordu, bu gökyüzünü aynen bizim gibi görüyorlardı, bu yeryüzünü de bizim gibi görüyorlardı"*[264].

Mehmetbakır'ın ihbarı üzerine evine baskın yapılan Aliabbas kişinin, yatan eşinin yatak ve yorganı aranmak istendiğinde içinde bulunduğu psikolojik durum aynı teknikle anlatılır. *"Aliabbas kişinin beyninde bir düşünce o anda nabız gibi vuruyordu: Mehmetbakır'a mukayyet ol! Mehmetbakır'a mukayyet ol! Mehmetbakır'a mukayyet ol! Ama birden bire her şey hatırından çıktı. Aliabbas kişinin bütün varlığı böyle bir rezilliğe dayanamadı..."*[265]

Saatçi Gülağa'nın savaştan ölüm haberi geldikten sonra Suna'nın yaşadıkları ve kendi kendine delirip delirmediğini düşünmesi de iç çözümleme yapılarak anlatılır.

6.1.4. Montaj Tekniği:

Ak Deve'de montaj tekniği kullanılırken, esere alınan parçalar anonimdir. Yazar uygun düşen bölümlerde anlatının bütünlüğünü bozmayacak şekilde halk kültürü unsurlarını eserine yerleştirir. Montaj tekniğinin önemli özelliklerinden birisi de eserin orijinal şeklinin monte edilen parçalarla bozulmamasıdır.

---

[263] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.44
[264] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.47
[265] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.136

Balakerim'in kaval çaldıktan sonra söyledikleri, masalların giriş formellerini anımsatır. Roman boyunca Balakerim'in anlatıldığı bölümlerde bu sözler tekrar edilir.

"Hamam hamam içinde
Kalbur saman içinde
Deve tellaklık eder
Köhne hamam içinde..."[266]

Öykülerin içerisinde bayatı örnekleri de esere aynen alınır. *"Bayguş menem, bayguş men, hamı guşdan say guş men, ne belalı guş oldum, Allah, sızıldaram yay gış men..."*[267] Yaşadığı yerden kıtlıktan dolayı ayrılmak zorunda kalan, eşini ve üç çocuğunu kaybetmiş kadının öyküsü anlatılırken, kadının yaşadıklarını ve ruh halini yansıtacak bayatılar esere alınır.

"Azizim, güne düştüm...
Gölgeden güne düştüm...
Evin yıkılsın, felek,
Dediğin güne düştüm...
Dağlar nice dağlarsın?...
Beni görsen ağlarsın...
Sinemde yer kalmadı,
Sen neremi dağlarsın?..."[268]

Köylerinden atalarının yaptıklarına isyan ederek ayrılan Muhammet'le Ali'nin öykülerinde Dede Korkut'tan örnekler alınmıştır.

"Birden bire bir vahiy gibi gelen Dede Korkut sözlerini fısıldadı:
Oğul! Sen varacak yerin
Dolamaç dolamaç yerleri olur.
Atlı batıp çıkmaz,
Onun balçığı olur.
Ala yılan sökemez,
Onun ormanı olur...
Hey demeden baş getiren
Onun celladı olur..."[269]

---

[266] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.36
[267] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.48
[268] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.250
[269] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.158

Şair İbrahim'in yazdığı şiir de eser aynen alınır. Anlatıcı bu şiirin gerçekte ona ait olmadığını söyler ve İbrahim ile ilgili bölümlerde bu dizeyi aynen tekrarlar.

"Gök yakasını açınca ay göründü,
Sen yakanı açınca güneş göründü!"[270]

6.1.5. Leitmotiv Tekniği:

Eserin estetik yönüne hitap eden ve buna katkıda bulunan leitmotiv tekniğine ait özellikler Ak Deve'de de kullanılır. Balakerim'in kaval çalmayı bitirdikten sonra söylediği; *"Hamam hamam içinde, Kalbur saman içinde, Deve tellaklık eder, Köhne hamam içinde."* Balakerim'in kaval çalmasının konu edildiği her bölümde tekrar edilir. Mahallede yalnız yaşayan ve çekirdek satarak geçinen Ziba Teyzenin çekirdek satarken söylediği, *"Peygamber hakkı için güzel çekirdek"* sözleri de onun karakterini yansıtacak şekildedir ve birçok yerde tekrar edilir. Aynı şekilde mahallede şair İbrahim olarak tanınan İbrahim'in kendisinin yazdığını söylediği şiir de, romanda leitmotiv tekniğine uyacak şekilde tekrar edilmiştir.

"Gök yakasını açınca ay göründü,
Sen yakanı açınca güneş göründü!"[271]

Romanda dikkati çekecek şekilde tekrar edilen ve bir müzik parçasının ahengini hissettiren unsur renklerdir. Eserde, kara rengi yüz yetmiş üç, sarı seksen bir, beyaz elli dört, kırmızı kırk dört, ak on dokuz ve mavi on iki kez tekrar edilir. Bu tekrarlar romanın içine oldukça uyumlu bir şekilde serpiştirilmiştir. Tekrar sayısının çok olmasına rağmen eserin bütünlüğü içerisinde bir bozukluk ve sıkıcılık meydana gelmez. *"Bütün hayatımda ilk defa tertemiz mavi bir rüya gördüm. O ak güvercinlerde tertemiz mavi güvercinlerdi, gökyüzü de tertemiz maviydi ve mavi güvercinler mavi gökyüzünde uçuyorlardı. Bu mavilik içinde bir yerlerde beyaz bir ışık yanıyordu"*[272]. Bu kısa bölümde mavinin altı kez tekrar

---

[270] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.55
[271] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.55
[272] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.230

edildiğini görüyoruz fakat bu tekrarlar okuyucuyu yoracak nitelikte değil aksine parçaya bir müzik havası katan unsur olarak dikkatimizi çekmektedir. Hanım teyzenin anlatıldığı bölümlerde de bu teknik kullanılır. Hanım teyze, bahsinin geçtiği bütün bölümlerde onu karakterize edecek nitelikte olan, kalın çatık kaşlarının altından bakan öfkeli kara gözleri ve sımsıkı örtülmüş ince dudakları ile anlatılır. Hanım teyzenin bu özelliklerinin sık sık tekrarlanması okuyucuda unutulması zor bir Hanım teyze imajı bırakır.

6.1.6. Özetleme Tekniği:

Anlatıcı, romanın imkanları içerisinde, gerekli gördüğü bazı olayları bütün ayrıntılarıyla anlatmaz. Olayların bir kısmını anlatırken eserinin boyutlarını ve okuyucusunun sabrını zorlamamak için özetleme tekniğini kullanır. Bu teknikte önemli olan özetlenecek olayın en belirgin özelliklerinin verilmesidir.

Ak Deve'de anlatılan olayların büyük bir çoğunluğu anlatıcının çocukluk dönemine ait hatıralarıdır. Anlatıcı bu anılarını anlatırken öyküleme zamanına yakın veya öyküleme zamanı içerisinde olmuş bazı olayların anlatımına da ihtiyaç duyar. Çocukluk anıları dışında kalan bu olayların geniş bir şekilde anlatılması eserin konu bütünlüğüne zarar vereceği için özetleme tekniğini kullanır. Anlatı zamanında hatırlanan bu olaylar, anlatının temel öyküsü kesilerek aralara yerleştirilmiştir.

Aliekber, Koca'yla birlikte sirke gittiğinde Adile'nin yanında Tamara adında genç ve güzel bir kız görür. Anlatıcı Tamara'yla yıllar sonra bir Pazar yerinde karşılaşır. Tamara iyice ihtiyarlamıştır. Bu, Aliekber'in sirke gitmesi olayı kesilerek araya yerleştirilir. Anlatıcının büyük bir yazar olduktan sonra, taksi şoförlüğü yapan Caferkulu ve Muhtar'la karşılaşması, babasının cepheden ölüm haberinin gelmesi ve mahalleden ayrılmaları da aynı teknikle anlatılır. *"1944 yılının aralık ayında cepheden babamın ölüm haberi geldi ve dayım bizim evi sattı. Anamı da beni de alıp yanına götürdü. Biz mahallemizden göç ettik"*[273].

---

[273] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.278

6.1.7. Bilinç Akımı:

Roman kişilerinin duygu ve düşüncelerinin düzensiz bir şekilde okuyucuya aktarılmasıdır. Kişilerin okuyucuya bu teknik kullanılarak tanıtılması roman anlatımına zenginlik katmaktadır.

Ak Deve'de bilinç akımı daha çok anlatıcının kendi duygu ve düşüncelerini vermek için kullanılır. Koca, Aliekber'i sirke götürdüğünde, sirkte Adile'yi gören Aliekber'in iç dünyasında yaşadıkları ve uğradığı hayal kırıklığı bilinç akımıyla verilir. Aliekber'in, Koca'nın çalışma masasının üzerinde gördüğü insan kemikleri, onun sirkte yaşadıklarıyla birlikte şuuraltına yerleştirdiği duyguları tekrar yaşamaya başlar. *"Gösteri başladı, ama ben zihnimi toplayıp ömrümde ilk defa gördüğüm o sirk gösterisine bakamıyordum. Çünkü o iri insan kemikleri gözlerimin önünden çekilip gitmiyordu ve ben Koca'nın zaman gelip ölmesini, Koca'nın da kemiklerinin böyle ağarmasını istemiyordum"*[274].

Savaşın başladığı yıllarda bir çocuk olarak yaşadıklarının farkına varmaya başlayan Aliekber aynı duygu yoğunluğunu tekrar yaşamaya başlar. Bu duygular bilinç akımı tekniğine uygun olarak zihni alan, söz, imaj ve sembol unsurları da dikkate alınarak aktarılır. Burada anlatıcının bir çocuk olmasına rağmen iç dünyasındaki duygu yoğunluğunu ve zenginliğini görürüz. *"Bazen gözlerimi yumuyorum ve o bomboş kimsesiz sokakta, kaldırımın üstünde sahipsiz bir tahta iskemle görüyorum: Güneş doğmuştur, o tahta iskemlenin gölgesi kaldırımın üstüne düşmüştür ve o bomboş, kimsesiz sokakta yavaş yavaş, göze görünmeden hareket eden sadece o tahta iskemlenin kaldırımın üstüne düşmüş gölgesidir..."*[275]

6.1.8. İç Monolog:

İç monolog tekniğinin en önemli özelliği söz üzerine kurulu olmasıdır. Bu söz dışa da yansıyabilir, insanın iç dünyasında da kalabilir. Ak Deve'de anlatıcı kendi duygularını dile getirirken bu teknikten de faydalanır. *"Bütün bunları kim hatırlıyor? Henüz yedi yaşını bitirmemiş, o gülünç, o küçücük, ama çok bilmiş*

---

[274] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.62
[275] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.142

Aliekber mi, yoksa ben mi? .... Bir gün, bu hisler, bu duygular böyle geri dönecek diye mi azap çektiğimi, bu yüzden mi şimdiye kadar yazdıklarımın bana manasız göründüğünü anlayacak mıyım? Bilmiyorum..."[276] Burada sözün sese dönüştüğünü görüyoruz. Anlatıcı kendi iç dünyasında olanları sesli bir şekilde, sanki karşısında biri varmış gibi dile getirir.

Saatçi Gülağa'nın cepheden ölüm haberinin gelmesinden sonra Suna'nın duyguları da İç monolog tekniğiyle verilir. Okuyucu, Suna'nın iç dünyasıyla baş başa bırakılarak onun duygu ve düşüncelerinin daha iyi anlaşılması sağlanır. Suna bu duygularını sanki birisiyle paylaşıyormuş gibidir. "*Hayır, bunların hepsi rüya olamazdı, bu beyazlık, sokaktaki, damlardaki, pencere kenarlarındaki karın beyazlığıydı, abartılı rüyalar değildi. İşte şu Sarı Hamamın karartısı, onun yanında Aliabbas kişinin evi var, biraz yukarıda Hanım teyzegilin yaşadığı ara bir sokak var...*[277]

6.1.9. Diyalog:

Ak Deve romanında anlatım bütünlüğünü bozmayacak bir şekilde diyalog tekniği de kullanılır. Aliabbas kişinin evi baskına uğradığında Aliabbas kişiyle polislerin konuşmaları uzun bir şekilde romanda yer alır;

"*-Demek kapını hükümetin yüzüne kapatıyorsun?*

-Niye kapatayım? Kapatmıyorum... Benim hükümetten gizli bir işim yok ki...

-Peki niye açmıyordun?

-....[278]

Muhtar'ın, Abdülali'yi oğlunu tutuklattıktan sonra, Hanım teyzenin Muhtar'ın iş yerine gidip oradaki bekçiyle konuşması da aynı teknikle verilir.

" *İzin belgen var mı?*

Ne?

Kartın var mı diyorum? İzin Kartın?

Yok".[279]

---

[276] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.27
[277] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.210
[278] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.134
[279] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.109

6.2. Anlatı Yerlemleri:

6.2.1. Zaman:

Ak Deve kırk altı bölüm ve iki yüz seksen bir sayfadan oluşur. Bölümlerin sayfa sayıları düzenli değildir.

Romanın öykü zamanı ile öyküleme zamanı arasında uzun bir zaman dilimi vardır. Anlatı zamanı ile öykü zamanı arasında bir kesişme söz konusu değildir. Sadece romanda ana öykünün dışında yan anlatılar olarak yer alan bazı bölümler öyküleme zamanına yakın tarihlerde olmuş olaylardır. Öyküleme zamanı öykü zamanının otuz-kırk yıl sonrası olduğu için anlatıyı bütünüyle geriye sapımla yazılmıştır diye nitelendirmek yanlış olmaz.

Bu açıdan değerlendirildiğinde geriye dönüş eserin temelini teşkil etmektedir. Yazar, mezarlıkta Hanım teyzenin oğullarıyla karşılaştıktan sonra çocukluk yıllarına geri döner ve bunları yazmaya karar vererek romanına başlar. Geriye dönüş tekniği öykü zamanı içerisinde de kullanılır.

Aliekber'in babasının çocukluk arkadaşı olan Fethullah Hatem'in anlatıcının dünyasında bıraktığı ilk izlenimler anlatıldığında, hem Aliekber'in evinde Fethullah Hatem'le ilgili olaylar hem de anlatıcının başkalarından duyduğu anlatı zamanından önce gerçekleşmiş olaylar anlatılır. *"Aliabbas kişi o zaman şöyle demiş: 'Bedbaht Mirza Settar'ı mahkemede Fethullah Hatem suçlamış, güya bedbaht Mirza Settar hükümetin aleyhindeymiş. Eline bir kalem almış, Mirza'nın gazellerinin mısra mısra altına kırmızı çizgi çekmiş, bin bir mana vermiş o mısralara, zalimin oğlu!..."*[280]

Romanda, Aliabbas kişinin oğlu Mehmetbakır'ın, babasını evinde para saklıyor diye ihbar etmesi ve bu olay üzerine Aliabbas kişinin oğlunu evden kovduktan sonra mahallede ölmüş olarak bulunması da öykü zamanından önce gerçekleşmiştir. Bu olayın anlatımında da aynı teknik kullanılır.

Anlatıcı, kişileri hakkında bilgi verirken de geriye dönüş tekniğini kullanır. Aliekber'in babasının kim olduğu ve nereden geldiği, Aliabbas kişinin bir zamanlar Sarı Hamam'ın sahibi olduğu, Gülağa'nın küçükken annesini ve

---

[280] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.17-18

babasını kaybettiği, onun mahalleli tarafından büyütüldüğü bu teknikle anlatılır. *"Gülağa da mahalleyi çok seviyordu. Çünkü önce babası ölmüştü, sonra Gülağa on üç on dört yaşlarına geldiğinde de anası ölmüştü ve onu mahalle büyütmüştü. Evini mahalle yapmıştı..."*[281] Anlatıda temeli teşkil eden olayların anlatımında zaman kesin çizgilerle belirlenmese de belli bir tarihsel sıra izlenir. Anlatıcının çocukluk yıllarının anlatıldığı bölümlerde anlatıcı, bu dönemleri çocukluğunun savaştan önceki yılları ve savaştan sonraki yılları olarak ikiye ayırır. *"Benim hayatım sanki bükülüp ortadan iki parçaya ayrılmış demir çubuk gibi birden bire iki kısma ayrıldı. Savaş başlayana kadar olan hayatım ve savaş başladıktan sonraki hayatım"*[282].

Ak Deve'de öykü zamanı şu şekillerde verilir:

1- Anlatılan olaylarda kesin tarihler belirtilir: *"Bin dokuz yüz yirmi üç senesinin bir kış sabahı; kırk üç yılının mı yoksa kırk dört yılının mı?; tam olarak hatırımda değil nisan ayı yeni girmişti; bin dokuz yüz kırk üç yılı ocak ayının sonlarıydı; bin dokuz yüz kırk dört yılının sıcak ve kurak güz günlerinden biriydi...."*

Anlatılan olaylarda zaman, göreceli olarak olayların zaman bakımından birbirleriyle bağlantıları belirtilecek şekilde verilir. *"O gecenin ertesi günü; ben Amerika'ya bundan üç yıl önce gitmiştim; herhalde önceki yıldı; bir defasında bundan iki yıl evvel; dört gün sonra Adile öldü; savaş başlamadan önce..."*

2- Olayların yayıldıkları zaman süreleri belirtilir. *"Üçüncü gün de böyle geçti; Gülağa savaşa gideli tam üç yüz altmış bir gün olmuştu; Son yirmi beş yılda ben..."*

3- Anlatıcı kısa zaman dilimlerini uzun söylemlere katarak veya bunun tam tersine uzun zaman dilimleri için kısa sözler kullanarak olayların sürelerinin yaklaşık olarak algılanmasını sağlar. *"1944 yılının aralık ayında cepheden babamın ölüm haberi geldi ve dayım bizim evi sattı. Anamı da, beni de alıp yanına götürdü"*[283].

---

[281] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.209
[282] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.169
[283] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.278

6.2.2.Mekân:

Romanın asli unsurlarından biri olan mekânın anlatımı ve gerçekçiliği anlatının inandırıcılığını artırır. Bu yüzden eserin iç tutarlılığını ortaya koymada ve olaylar zincirinin oluşmasında önemlidir.

Ak Deve'de mekân bütün ayrıntılarıyla eserdeki yerini alır. Çünkü anlatıcı çocukluk çağlarında yaşadığı ve unutmasının mümkün olmadığı bir yerde geçen anılarını anlatır. Anlatıda roman kişilerinden biri gibi olan mahalle öykünün merkezindedir. Çünkü anlatıda yer alan kişilerin yaşamlarında mahallenin etkisi büyüktür. Sanki onları var eden, onlara sahip oldukları özellikleri veren mahalledir. Aliabbas kişi yalnız yaşamasına rağmen kızıyla birlikte gitmeyi reddeder çünkü mahalleden ayrılınca bir hiç olacağını ve yaşayamayacağını düşünür. Savaşın mahallede yaşayan insanlara yaptığı en büyük kötülük mahallenin dağılmasına sebep olmasıdır. Burada mekânı bir dekor olarak değil, hem olayların hem de kişilerin üzerinde merkezi bir konumda görürüz. *"Aliabbas kişi beni öldürmek mi istiyorsunuz? Mahallesiz bir gün bile yaşayamam ben!...diyordu"*[284].

Romanda mekân olarak anlatılan yerler anlatıcının hayal ürünü, olağanüstü özelliklere sahip yerler değildir. Zaten anlatıcının çocukluk yıllarının anlatıldığı bir romanda mekânın böyle özellikler taşıması hem anlatının iç tutarlılığına hem de olayların inandırıcılığına ters düşecektir. Öykü içerisinde mahallenin önemli bir yer tuttuğunu belirttik. Bu önemli mekâna ait olan her şeyin anlatı içerisinde ayrı bir önemi vardır. Mahalledeki ağaçlar, hamam, sokak, mahallelinin sevinçlerini, acılarını hissederler. Mahallelinin bir parçası gibi olmuşlardır. Sarı hamam, evlerin dışı savaş zamanında mahallenin sıkıntısını, kederini yansıtırlar. Anlatıcı mahalleden ayrıldıktan sonra da oradan kopamaz ve bir gün tekrar mahalleyi görmeye gider.

Mahalle, bütün roman kahramanlarını bir araya getiren durağan durumun gerçekleştiği mekândır.

---

[284] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.127

Romanda kapalı mekânın çok önemli bir yer tutmadığı görülür. Mahalle içinde verilen iç mekân tasviri sadece anlatıcının yaşadığı ev ve Hanım teyzenin evidir. *"Bizim asfalt döşenmiş o küçük, o temiz avlumuzun kapısı yola açılıyordu ve ben gözümü açtığımdan beri o avluda iki aile yaşıyordu. Sağ tarafta bizim tek katlı, tek odalı mutfaklı ve küçük bir arakesmesi olan evimiz; bir de Hanım teyzegilin bizle karşı karşıya iki katlı, üst katı iki odalı ve cumbalı evleri"*[285].

Ak Deve'de mahalleden başka mekânlar da kullanılır. Aliekber, Koca'yla birlikte sirke gittiklerinde mekân sirk meydanıdır. Gülağa'yla Suna'nın öyküleri anlatıldığında Suna'nın evi ve saat tamirhanesi mekân olarak kullanılır. Bunlardan farklı olarak Balakerim'in anlattığı öykülerdeki yerlerde mekân olarak romana girer. Yolcunun ve açlıktan evini terk eden kadının öykülerinde mekân uçsuz bucaksız bir çöldür. Muhammet ile Ali'nin öykülerinde ise dağların arasında taşlık ve kayalık bir köy ile Muhammet'le Ali'nin köyden ayrıldıktan sonra buldukları geniş ve bereketli bir vadidir. *"Onlar uzak ve yalçın dağlardan göçüp gelmişlerdi, ömürlerini o uzak dağlarda, taşların kayaların arasında geçirmişlerdi"*[286].

Romanda çok açık bir şekilde tasvir yapılmasa da anlatıcının romanını yazdığı ev ve çalışma odası da mekân olarak kullanılmıştır.

---

[285] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.23
[286] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.156

6.2.3. Kişiler:

Aliekber: Romanın anlatıcı kişisidir. Çocukluk döneminde yaşadığı mahalleyi ve olayları anlatır. Kendisi romanını yazdığı dönemlerde elli yaşlarında ve yazarlık yapmaktadır. Babası savaşta ölen Aliekber, annesiyle birlikte mahalleden ayrılır. Mezarlığı ziyarete gittiğinde Hanım teyzenin oğulları ile karşılaşır ve çocukluk hatıralarını, unutamadığı mahallesini yazmaya karar verir. Anlatı içerisinde Aliekber'in fiziki yapısıyla ilgili bilgi yoktur fakat savaş yıllarının çocukluk dönemine kattığı acılar ve bunun küçük bir çocuğun psikolojisini nasıl etkilediği anlatılır. Romanda anlatma zamanına yakın tarihlerde geçen olaylardan söz edildiğinde anlatıcının Azerbaycan'da meşhur bir yazar olduğunu öğreniriz. Aliekber yıllar sonra çocukluk arkadaşı Caferkulu ile karşılaştığında Caferkulu onun hakkında şunları söyler; *"Hatırlıyor musunuz Aliekber bey, mahallede herkes sizin için büyük adam olacaksınız, kitaplar yazacaksınız derdi?.. Allah'a ant olsun, bu yaşıma kadar mahallenin bir tek sözünün bile doğru çıkmadığını görmedim!..."* [287]

Anlatıcı, Fethullah Hatem'le telefonda görüştüğünde kendisi hakkında bazı bilgiler verir. Aliekber evleneceği zaman dünürcü olarak Fethullah Hatem'i göndermiştir ve her şeyi ona açık açık anlatmak istemektedir. *"Gerçekten daha ne zamana kadar Fethullah Hatem'le imalarla konuşacaktık? Eğer ben elliyi aşmış, saçı sakalı ağarmış bir adam (yazar!) olarak, ömrümün sonuna kadar..."*[288] Anlatıcı kendisine ait buna benzer verdiği bilgilerle, çocukluk yaşamını anlattığı küçük Aliekber'den başlayarak büyük bir yazar olmuş ve elli yaşını aşmış bir adam olan Aliekber hakkında oldukça geniş bilgi vermiş olur.

Aliekber'in annesi Suna: Evine ve ailesine bağlı bir kadındır. Savaş yıllarında bütün mahalleli gibi o da sıkıntı çekmeye başlar. Çünkü kocası savaşa gitmiş, evinin ve çocuğunun bütün sorumluluğu onun üzerinde kalmıştır. Bütün zorluklara rağmen dirayetini ve gücünü kaybetmeyerek oğlunu büyütmeye çalışır.

---

[287] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.190
[288] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.240

Eşinin yanında yemek yemeyecek kadar törelere bağlıdır. Kocasının çocukluk arkadaşı Fethullah Hatem hakkında konuşurken, dirayetini ve gücünü gösteren ifadeler kullanır; *"Neden hataya düşürecek mişim, Ağakerim, başına kurban olayım'. Derdi, 'Bunu bütün mahalle konuşuyor, Fethullah Hatem ne kadar iyi şair varsa, ne kadar alim adam varsa hepsini bir bir mahvediyor, bunun için de hürmet kazanıyor!...Bizim zavallı Settar Masum'u o mahvetmedi mi? Bunu dünyada bilmeyen adam mı kaldı, Ağakerim..."*[289] Kocası savaşta ölüp mahalleden ayrıldıktan sonra oğluna, hiç bir zaman ve hiç bir iş için Fethullah Hatem'den yardım istememesini öğütler fakat Aliekber için dünürcü olarak Fethullah Hatem'in gitmesini ister. Burada da amacı oğlunu büyük göstermektir.

Aliekber'in babası Ağakerim: Trenlerde kondüktör olarak çalışmaktadır. Bu yüzden sürekli seferdedir. Mahalleye başka yerden gelip yerleştiği için gariptir. Aliekber, babasının sadece mahallede değil bütün dünyada garip olduğunu düşünür. *"Çünkü babam daha çocukken babasıyla, yani dedemle birlikte Aras'ın öbür tarafında, Tebriz taraflarından gelip Bakü'deki petrol madenlerinde işe girmişti. Sonra dedem bir petrol kuyusunda boğulup ölmüştü ve babam yetim kalıp kendi kendini idare etmişti. Büyüyünce Bakü'de kalmış ve ömrü boyunca garip yaşamıştı"*[290]. Ağakerim, Suna'yla evlendikten sonra mahalleye yerleşir, fakat mahallede oranın yerlisiymiş gibi saygı görür. O da Suna gibi geleneklerine bağlı bir insandır. Seferden dönünce temiz elbiselerini giyinir; o yokken mahallede ölüsü olanlara baş sağlığına, evlenenlere hayırlı olsuna gider. Savaş başlayınca askere gider ve savaşta ölür. Onun gidişi küçük ailesini bütünüyle sıkıntıya sokar. *"Babam savaşa gideli üç dört ay olmuştu. Ama sanki babamın derdini sadece ben çekmiyordum, sadece anam çekmiyordu. Evimizdeki raflara dizilmiş bardaklardan, tabaklardan tutun karyolamıza, masamıza, sandığımıza, tahta iskemlelerimize, hatta avluya bakan penceremizden kapımıza kadar her eşyamız, evimizin her köşesi bucağı babamın derdini çekiyordu"*[291].

---

[289] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.17
[290] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.16
[291] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.254

Hanım teyze ve Oğulları: Otoriter kadın tipidir. Altı oğluyla birlikte yaşar. Bütün mahalle ona saygı duyar ve ondan çekinir. Hiç bir şeyden korkmayan bir yapısı vardır. En kötü zamanlarında bile dirayetini kaybetmez. Romanda onun dirayeti ve sert yapısı şu şekilde ifade edilir; *"Ben Hanım teyzenin kalın çatık kaşlarının altından bakan öfkeli kara gözlerine, sımsıkı örtülmüş ince dudaklarına, kırışıklıklar düşmüş ince derili beyaz suratına bakarken anladım ki İbadullah artık Emine teyzeyi bağırtamayacak..."*[292] Bu anlatım romanda Hanım teyzenin adının geçtiği her yerde tekrar edilir.

Kadınlar onun bulunduğu yerlerde konuşmalarına dikkat ederler çünkü Hanım teyze yanlış olarak gördüğü her şeye müdahale eder. İbadullah para istemek için annesi Emine teyzeyi rahatsız ettiğinde onu mahalleden kovar. Muhtar, Abdülali'yi tutuklattırınca hiç korkmadan onun karşısına çıkar ve herkesin çekindiği Muhtar'ın yüzüne tükürür. Büyük uğraşlardan sonra Muhtar'ın patronuyla konuşur ve oğlunu kurtarır. Muhtar, Hanım teyzeden özür dilemek zorunda kalır hatta bir müddet görevinden bile alınır. Muhtar özür dilemeye geldiğinde de Hanım teyzenin gücünü görürüz. *"Hanım teyze o kış günü kıpkırmızı kızarmış Muhtar'ı o tahta merdivenlerin üstünde çok bekletmedi: 'İyi' dedi, 'Ama çık git, bir daha ayağın bu avluya, bu sokağa değmesin!'"*[293] Aliekber, Hanım teyzenin sadece bir defa ağladığını görmüştür. Kardeşi Abuzer'in fotoğrafına bakınca ağlar. Abuzer, Fatma'ya aşık olmuş, Fatma da başka birisiyle evlenince Abuzer vereme yakalanmış ve ölmüştür. Hanım teyze bu yüzden Fatma'yı affetmez. Oğlu Koca'nın da Fatma'nın kızı Adile'yi sevmesini kabullenemez.

Hanım teyze bu sert ve dirayetli yapısının yanında aynı zamanda bilgili bir kadındır. Kadınların kendi aralarında batıl inançlarını dile getirmelerine izin vermez ve onlara bu inançların boş şeyler olduğunu anlatır. *"Yahut mesâla ben avlumuzdaki vanadan taze su almak için çaydanlıktaki kaynar suyu yere dökünce anam bağırırdı: 'Dökme, dökme sıcak suyu yere! Cinlerin üstüne dökülür, yakar,*

---

[292] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.31
[293] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.119

günaha gireriz!...' Hanım teyze kendini tutamayıp cumbadan anama öfkelenirdi: 'A kız Suna, neden böyle sözler söyleyip çocuğu korkutuyorsun?"[294]

Hanım teyze altı oğlu birden savaşa gidince içine kapanır, derdini kimseyle paylaşmaz. Oğullarının sıkıntısını çeker ve oğulları savaşta sıkıntı içinde yaşarken kendisinin rahat yaşamasını kabullenemez ve ölür.

Hanım teyzenin Cafer, Adil, Abdülali, Koca, Cebrail ve Ağarahim adlarında altı oğlu vardır. Koca'nın dışında hepsi şoförlük yapmaktadır. Koca da tıp enstitüsünde okumaktadır. Hanım teyze oğullarını çok iyi yetiştirmiştir. *"Annem dönüp gelince Cafer de, Adil de, Abdüali de, Cebrail de, Ağarahim de, Koca da hemen gömleklerini giyip kendi evlerine giderlerdi. Çünkü anam genç bir gelindi ve anamın önünde onların böyle yıkanması doğru olmazdı"*[295]. Hanım teyzenin oğulları annelerine karşı da çok saygılıdırlar, hiç bir zaman ona karşı gelmezler. Koca ile Adile'yi sirkten çıkarken yakalayan Hanım teyze, sokak ortasında Adile'yi rezil eder fakat Koca, annesine hiç bir şey demez. Bu gençler bütün mahallede sevilip sayılırlar. Altısı da savaşa gider ve hepsi sağ olarak geri dönerler.

Aliabbas Kişi: Mahallenin ak sakallısıdır. Bütün mahalleli tarafından sevilip sayılır. Yalnız yaşadığı için herkes ona yardım etmeye çalışır fakat o, Hanım teyzeden başka hiç kimseden yardım kabul etmez. Sosyalist sistem kurulmadan önce mahalledeki Sarı Hamam'ın sahibidir. Aliabbas kişinin de Hanım teyze gibi sert ve otoriter bir yapısı vardır. *"Tabii Aliabbas kişi değil, bir başkası olsaydı, payı çevirdiği için araya kırgınlık girerdi, ama Aliabbas kişiye incinmek olmazdı. Çünkü o mahallenin ak sakallısıydı"*[296].

Aliabbas kişi, evinde para saklıyor diye oğlu Mehmetbakır tarafından polise ihbar edilmiştir. Bu yüzden Aliabbas kişinin evine baskın yapılır ve küçük bir Kuran'dan başka bir şey bulunamaz. Bu olaydan sonra oğlunu evden kovan Aliabbas kişi, oğlunun cenazesine bile katılmaz ve başsağlığına gelenleri kabul

---

[294] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.87
[295] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.23
[296] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.126

etmez. Mahalleden ayrı yaşamayı ölüm sayan Aliabbas kişi, savaş başlayınca çok sevdiği mahallesinden ayrılmak zorunda kalır.

Muhtar: Mahalleye sonradan yerleşmiş resmi bir görevlidir. Hiç kimse Muhtar'ın ne iş yaptığını bilmez. Mahalle sakinleri, aralarına sonradan gelenleri kabul etmelerine rağmen Muhtar'ı bir türlü benimseyemezler. O da mahalleden kimseyle konuşmaz, yalnızca selamlaşır. Çocuğu olmayan Muhtar, eşi Kübra'yla birlikte hükümetin verdiği, mahallenin en güzel evinin üçüncü katında oturur. *"Sonbahar, kış ve bahar mevsiminde Muhtar'ın sırtında hep uzun ve kara meşin ceket olurdu. Muhtar'ın bu ceketinin altında, belinde tabanca bağlı olduğu da söylenirdi. Başında da meşin şapka vardı, yazın ise boğazına kadar düğmeli koyu kahverengi bir gömlek giyerdi..."*[297] Hanım teyzenin oğlu Abdülali'yi, arabasına çamur sıçratarak geçtiği için tutuklattırınca Hanım teyze onun çalıştığı yere gider ve amirleriyle konuşarak oğlunu serbest bıraktırır. Muhtar, Hanım teyzeden özür dilemek zorunda kalır. Şevket'le gizli bir ilişki yaşayan Muhtar, eşi ölünce mahallenin en güzel kızı ve Koca'nın sevgilisi Adile ile evlenir.

Anlatıcı, Muhtar'la kırk yıl sonra tekrar karşılaşır. Muhtar eski gösterişinden çok uzak sade bir yaşam sürmektedir. *"Bu sadece yaş farkı değildi, bu fark belki de şimdi Muhtar'ın sırtında kara meşin ceketinin, başında meşin şapkasının, ayaklarında deri çizmesinin olmamasıydı. Muhtar şimdi sıradan bir insan gibi giyinmişti"*[298].

Emine Teyze ve Oğlu İbadullah: Kocası öldükten sonra mahallede yalnız yaşayan yaşlı bir kadındır. Oğlu İbadullah tarafından sık sık para için rahatsız edilir. İbadullah hayırsız bir çocuktur. Sürekli sarhoş olan bu adam Ermeni bir kadınla evlenip gitmiştir. Çok sarhoş olduğu zamanlarda annesini, babasının ona bıraktığı parayı vermesi için rahatsız eder. O zamanlar mahalleye rahatsızlık veren tek olay budur. Bu yüzden mahallede çocuklar bile İbadullah'ı sevmez ve

---

[297] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.87
[298] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.260

onunla konuşmazlar. *"Hep sarhoştu çok sarhoş olduğunda da anasının yanına gelirdi, gözleri neredeyse tamamen kapanmış Emine Teyzeyle kavga ederdi, ondan para isterdi"*[299]. İbadullah, babası Hamidullah'ın onun doğumunda diktiği ve zamanla mahallenin sembolü haline gelen kara dut ağacını da keser. Savaşa gitmeyen İbadullah savaş zamanında da para için annesini rahatsız eder. Sonunda babasının kendisi için bıraktığını iddia ettiği parayı alır ve bir daha görünmez.

Caferkulu: Aliekber'in çocukluğunda en samimi arkadaşıdır. Aliekber bu arkadaşıyla yıllar sonra bir takside karşılaşır. Caferkulu taksi şoförlüğü yapmaktadır. *"Benimle böyle kapalı sözlerle konuşmayın, Aliekber Bey, anlamıyorum böyle sözleri!... Ben de göçtüm mahalleden Aliekber Bey, şimdi şehrin bir banliyösünde oturuyorum, beş yıldır, üç odalı güzel bir evim var, siz sağ olun telefonu falan, her şeyi var... Ama Aliekber Bey, mahalle başka bir şeydi!..."*[300]

Ziba Teyze ve Oğlu Gavril: Mahallede yalnız yaşayan kadınlardan birisidir. Çekirdek satarak geçinir. Romanda Ziba teyze güler yüzlülüğü ve çekirdek satarken söylediği *"Peygamber hakkı için güzel çekirdek"* sözleriyle tanıtılır. *"Ziba teyze Yahudiydi, bir zamanlar Guba'ya bağlı bir Yahudi köyünden göç edip bizim mahalleye gelmişti, kocası bizim mahallede ölmüştü ve o zamandan beri yalnız yaşıyordu. Ama herkes Ziba teyzenin Gavril adında bir oğlu olduğundan ve bu Gavril'in Amerika'da yaşadığından bahsediyordu"*[301]. Savaş başladıktan sonra Amerika'da yaşayan oğlu onu yanına götürmek için gelir. *"Doğrusu ben Gavril'i görünce biraz müteessir oldum çünkü faşistlerle mücadele etmek isteyen bir kahraman göreceğimi umuyordum. Ama Amerika'dan gelmiş bu Gavril umduğumun tam tersine sıradan bir adamdı. Saçları dökülmüştü, sarışın, zayıf ve uzun boyluydu..."*[302]

---

[299] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.28
[300] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.191
[301] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.146
[302] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.150

Şevket: Mahalleye sonradan yerleşmiş yalnız yaşayan, ahlaki açıdan zayıf, genç bir kızdır. Muhtar'la gizli bir ilişki yaşamaktadır. *"Şevket yalnız yaşıyordu, anasıyla babası çoktan ölmüştü. Bizim mahalleden hiç kimse onları görmemişti. Çünkü Şevket de Muhtar gibi bizim mahalleye sonradan gelme idi"*[303]. Aliekber'in de Şevket'e özel bir ilgisi vardır. Tatlı fabrikasında çalışan Şevket, işe gitmediği zamanlarda kara dut ağacının altında oturarak Ziba teyzeden aldığı çekirdeği yer. Yaşadığı evi satın almıştır, mahallede kimse Şevket'in ev alacak parayı nereden bulduğunu anlayamaz. Mahallenin genç kızları ve gelinleri Şevket'in özgürlüğüne gizli gizli heveslenirler. Şevket çok güzel bir kızdır ve sık sık çocuk Aliekber'i utandıracak sözler söyler. Savaş zamanında Şevket de bütün mahalleli gibi sıkıntı çekmeye başlar. Savaşta kocası veya kardeşi olmadığı halde eski neşesini yitirmiştir. Herkesin sıkıntılı ve acılı olduğu bir dönemde, çocuklara kaval çalıp masal anlatan Balakerim'le evlenerek ona bakmaya başlaması bütün mahalleliyi sevindirir. *"Geceleyin Şevket kendisi gidip Balakerim'i Sarı Hamam'ın avlusundaki kümes gibi yerden çıkarmış, çeke çeke evine getirmiş, su ısıtıp Balakerim'i çocuk gibi yıkamış, yedirip içirmiş..."*[304]

Gülağa ve Suna: Gülağa çocukken anne ve babasını kaybetmiş, mahalleli tarafından büyütülmüştür. Gülağa saat tamirciliği yapan iyi bir insandır. Mahallede saatini tamir ettiği hiç kimseden para almaz. *"Gülağa, uzun boylu, geniş omuzlu, boylu poslu bir gençti. Hanım teyzenin oğullarıyla birlikte mahallenin en sevilen sayılan gençlerindendi..."*[305] Mahallenin dışından birisiyle evlenmesine rağmen mahalleli ona kızmaz ve eşi Suna'yı kabul ederler. Gülağa savaşa gider ve ölüm haberi gelir fakat gerçekten savaşta ölüp ölmediği belli değildir.

Suna, Gülağa'yla evlendikten sonra mahalleye yerleşmiştir. Mahallede el ele, kol kola gezen tek çift bunlardır. Kendilerini mahalleye böyle kabul

---

[303] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.90
[304] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.277
[305] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.209

ettirmişlerdir. Gülağa'nın savaştan ölüm haberi gelince, Suna bunu kabullenemez ve onun yasının tutulmasına izin vermez. Bu olay üzerine psikolojik olarak rahatsızlanan Suna, mahalleden ayrılır.

"Odadan ayak sesi geldi.

Bir adım...

İkinci adım...

Üçüncü adım...

Yine sessizlik çöktü.

Suna arkadan neredeyse sırtına dokunarak çarpan kalp atışlarını işitti"[306].

Adile: Mahallenin en güzel kızı ve Hanım teyzenin oğlu Koca'nın sevgilisi olan Adile, Papakçı Ebulfeth ve Fatma'nın altı kızından birisidir. *"En tuhafı Adile'nin kara gözleri, beyaz yüzü, sık sık kalkıp inen dolgun göğsü bana git gide daha da yakın geliyordu. Ben Adile'nin bütün bedeninde bir yakınlık, mahremlik hissediyordum. Adile'nin o uzun, o kalın, o hurma renkli çifte örükleri arkadan dizlerine kadar uzanıyordu"*[307]. Hanım teyzenin kardeşi Abuzer, Fatma'ya aşık olur. Fatma Papakçı Ebulfeth ile evlenince Abuzer üzzüntüden verem olur ve ölür. Bu yüzden Hanım teyze Koca'nın Adile'yi sevmesine izin vermez. Savaş başladıktan sonra ailesinin baskısıyla Muhtar'la evlenmek zorunda kalan Adile, yaşadığı üç katlı binadan atlayarak ölür.

Meyrankulu Emmi ve oğlu İbrahim: Mahallede çocuklara horoz şekeri, çiledi, şumagederler satarak oğlu İbrahim'in daha iyi yaşaması için çalışan birisidir. *"Meyrankulu Emmigilin dış kapısı doğrudan sokağa açılırdı (avluları yoktu) ve bahar da, yaz da, güz de ve kışın yağmursuz günlerinde Meyrankulu emmi hep sokak kapılarının ağzında otururdu"*[308].

İbrahim, altı kızdan sonra olmuş tek erkek çocuk olduğu için babası ona rahat bir yaşam sağlamaya çalışır. İbrahim mahallede şair olarak bilinir, gerçi

---

[306] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.219
[307] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.63
[308] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.54-55

yazdığı şiirler, eski devirlerde yaşamış şairlere aittir. Fakat bu yüzden kimse İbrahim'i ayıplamaz. Savaştan mahalleye gelen ilk kara haber İbrahim'indir. *"Ben İbrahim'in bize bir abbasiye sinema oynatışını, paramız olmadığında bizden şeker almasını ve buna benzer işlerini unutmuştum, ama şair İbrahim'in yazdığı o iki mısra aklımdan çıkmıyordu"*[309].

Balakerim: Mahallede yalnız yaşayan, kırk yaşlarında olan, çocuklara kaval çalıp masal anlatan birisidir. Balakerim'in akıllı biri olmadığı bilinmesine rağmen hiç kimse çocuğunun onunla görüşmesine, onun anlattıklarını dinlemelerine müdahale etmez. Aslında Balakerim deli değil, mahallenin simgesi gibidir. İhtiyacı olan herkesin yardımına koşar. Mahalledeki çocukların ilk eğiticisi rolündedir. Balakerim'in ailesi ve geçmişi hakkında bilinenler sadece söylentilerden ibarettir. *"Evet Caferkulu diyordu ki, güya eskiden Balakerim'in babası milyoner birisiymiş, güya Ramana'da petrol kuyuları varmış. Güya şimdi ikinci katında Muhtargilin, üçüncü katında ise Papakçı Ebulfethgilin oturduğu ve bizim mahallenin en yüksek, en güzel binası olan o üç katlı ev de vaktiyle Balakerimgilinmiş. Güya Balakerim çocukken büyük, alim hocalardan ders almışmış"*[310].

Balakerim, anlattığı öykülerle çocukların düşünce dünyalarını genişletmeye çalışır. Onların insan olarak belli değerleri kazanmalarını ister. *"Her adamın arada bir gökyüzüyle baş başa kalması gerek, göğe bakması gerek...işte şu yıldızlara bakmalı, şu aya bakmalı... o zaman kendinin ne kadar küçük olduğunu anlar, o zaman başkalarının da ne kadar küçük olduğunu bilir"*[311]. Balakerim, anlattığı öykülerde en çok Ak Deve'den söz eder. Ak Deve'ye ait öyküler mahallenin çocukları için yaşam kaynağı olmuştur. Aliekber yaşadığı mahalleyi daha sonra tekrar ziyarete gittiğinde oradaki çocukların Ak Deve'nin öykülerini dinleyemediklerini düşünür. Balakerim'in kavalı da Ak Deve gibi mahallenin sembolü haline gelmiştir. Bu kavalı yalnız çocuklar değil, büyükler de dinler.

---

[309] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.166
[310] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.37
[311] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.37

Adile'nin cenaze töreninde, Hanım teyze, Balakerim'den kaval çalmasını ister. Balakerim'in kavalı mezarlığın hüznünü biraz daha artırır. Savaş yıllarında Şevket, Balakerim'e büyük bir iyilik yaparak onunla evlenir. Bütün mahallenin buna sevinmesine rağmen çocuklar artık Balakerim'in kavalını ve Ak Deve'nin öykülerini dinleyemeyecekleri için üzülürler. Balakerim'in, Şevket'le evlenerek, sokaktan çekilmesi savaştan dolayı kedere bürünmüş mahallenin üzüntüsünü iyice artırır. *"O günden beri biz artık Balakerim'in başına toplaşmıyorduk çünkü Balakerim artık gelip çatal dut ağacının altında ya da Sarı Hamam'ın avlusunda oturmuyordu, sarı ceketinin cebinden o güzel kavalını çıkarıp çalmıyordu, Ak Deve'nin hikayelerinden söz etmiyordu*[312].

Fethullah Hatem: Anlatıcının çocukluğundan, yaşının elliyi geçtiği dönemlerine kadar hayatının içinde olan bir kişiliktir. Fethullah Hatem, Ailekber'in babası Ağakerim'in çocukluk arkadaşıdır. Edebiyatçı olan Hatem, mahalleli tarafından sevilmez çünkü mahallede yaşayan ve Aliabbas kişinin yakın dostu olan Settar Masum'un şiirlerinden çeşitli anlamlar çıkararak onu rejim düşmanı olarak göstermiş ve öldürtmüştür. Fethullah Hatem, Settar Masum gibi daha birçok yazarın ve şairin öldürülmelerine sebep olmuştur. Ağakerim de bir işinden dolayı Fethullah Hatem'in yanına gitmiş o da Ağakerim'i tanımazlıktan gelmiştir. Bu yüzden Aliekber'in evinde Fethullah Hatem'e karşı nefret daha fazladır. *"Aliabbas kişi o zaman şöyle demiş: 'Bedbaht Mirza Settarı mahkemede Fethullah Hatem suçlamış, güya bedbaht Mirza Settar hükümetin aleyhindeymiş. Eline bir kalem almış, Mirza'nın gazellerinin mısra mısra altına kırmızı çizgi çekmiş, bin bir mana vermiş o mısralara, zalimin oğlu!... Fethullah Hatem'in Allah göstermesin, ifşa ettiği adamın kurtuluşu yoktur. Gitti bedbaht Mirza Settar..."*[313] Aliekber, çocukluğunda Fethullah Hatem'in Muhtar'a misafir olduğu gün, Muhtar'ın evinin camını kırarak ondan intikam almaya çalışır.

---

[312] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.277
[313] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.17-18

Anlatıcının çocukluğunda bu kadar güçlü olan Fethullah Hatem, anlatıcı elli yaşlarında bir yazar olduğunda da aynı gücü elinde tutmaktadır. İnsanların yok olmasına sebep olarak makamını korumuştur. *"Bu sözleri söyledim gerçi ama ayağa kalktım ve telefona giderken Fethullah Hatem'in gerçekten ne kadar güçlü bir adam olduğunu düşündüm. Çünkü herkes ondan nefret ediyordu. Astının da ondan ödü kopuyordu, üstünün de. Ama Fethullah Hatem uzun yıllardır bu 'herkes'in karşısındaydı, tek başınaydı, yakın bir dostu, sırdaşı olmamıştı ama hep üsteydi, hep iş başındaydı"*[314]. Aliekber'in hayatında en çok utandığı hadiselerden birisi evleneceği zaman dünürcü olarak Fethullah Hatem'i göndermesi olmuştur. Aliekber'in Settar Masum'u anlatan küçük kitabının önsözünde onunla ilgili ifadeler bulunduğu için telefon açar ve Aliekber'i de tehdit eder.

Ak Deve romanında Fethullah Hatem ve Muhtar, hasım güç olarak Sovyet rejimini temsil etmektedirler. Savaşın getirdiği sıkıntıların yanında insanlar aynı zamanda bu gibi kişilerle de yani rejimle de mücadele etmek zorundadırlar.

---

[314] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.234

6.2.4. Toplumsal Yapı ve İlişkiler:

Sovyet sistemi içerisinde yazılmış olan Ak Deve dönem olarak 1940-1944 yılları arasında bir zaman dilimini içerir. Bu dönem içinde romanda yer alan toplumsal yapı ve toplumsal ilişkiler siyasal, ekonomik, kültürel ve dinsel düzlemlerde açıklanacaktır.

Ak Deve'de toplumsal yapı insani ilişkiler bakımından, Ölüm Hükmü'nden daha farklıdır. Anlatıcının çocukluğunun geçtiği bir mahalle ve bu mahallede yaşayan insanların birbirleriyle olan ilişkileri, henüz bozulmamış bir toplum yapısı sergiler. Mahallede, kaybolmamış bir cemaat duygusu hakimdir. Bireyler toplum içerisinde sadece kendileri için yaşamazlar. Mahalleli arasında ben değil biz duygusu hakimdir. Alt sınıf olarak ele alabileceğimiz mahalle halkı arasında kuvvetli bir aile ilişkisinin bütün insanlara hakim olduğu ve sıkı aile ilişkisinin bütün mahalleyi aynı duyguyla bir araya getirdiği görülür. Toplum yapısı, Sovyet ideolojisine bağımlı olarak bütünüyle değiştirilmeye çalışılır. Fakat mahalleli, kendi ve düzen ve anlayışlarını bozacak unsurların içlerine girmemesi için ellerinden geleni yapar. Kendilerine karşı olan hareketleri grup psikolojisiyle bir araya gelerek yenmeye çalışırlar. Hanım teyzenin Muhtar'la olan mücadelesi iki kişinin birbirleriyle olan şahsi davaları değildir. Bütün mahalle Muhtar'a karşı birleşir, çocuklar bile Muhtar'dan hesap sormaya karar verirler. Caferkulu, Muhtar'ı öldürerek gençlerin hapse girmesine engel olacağını düşünür. Muhtar'a galip gelmek aslında Muhtar'ın temsil ettği güce galip gelmektir. *"O küçük Aliekber de Abdülali'nin yolunu gözlüyordu... O küçücük Aliekber de bütün mahalle halkı gibi, Hanım teyzenin o kara 'emadin'den, o telefon cihazından, o kara meşin ceketten üstün çıkmasını istiyordu..."*[315]

Yazar, mahallenin yapısında dış dünyaya karşı koruma altına alınmış bir toplum olgusunu sergiler. Mahallede insanlar birbirleri için yaşarlar. Mahallenin yalnız yaşayanları ve yaşlıları sürekli saygı görür ve kollanır. Aliabbas kişi bu insanlar arasında yaşayan en yaşlı kişidir. Bütün mahalleli onun ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve ona yardım edebilmek için ellerinden geleni yapar. Aynı

---

[315] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.116

şekilde Emine teyze ve Balakerim de mahallelinin koruması altındadır. Bu birlikteliği ve huzuru bozacak hadiseler mahalleli tarafından engellenir. İbadullah'ın gelip Emine teyzeyi rahatsız etmesine Hanım teyze izin vermez. Mahallede aile yapısı içerisindeki tek bozukluk Muhtar'da görülmektedir. Muhtar evli olmasına rağmen Şevket'le gizli bir ilişki yaşar. Mahallenin yaşam tarzına uymayan bu bozukluk oraya sonradan yerleşmiş iki insan arasında olmaktadır. İnsan ilişkilerinin çıkara dayalı olmadığı bu toplum, Şevket'i kendi içinde bu sisteme faydalı bir hale getirmiştir. Fakat Muhtar temsil ettiği güç bakımından mahallelinin kabullenemediği bir kişi olarak kalır.

İnsanlar kendi aralarındaki saygıyı hiç bir zaman kaybetmezler. Bu anlayış doğrultusunda mahallede hiç kimse Aliabbas kişinin hayırsız oğlu Mehmetbakır'dan bahsetmez.

Savaş yılları yavaş yavaş mahallenin bu yapısını bozmaya başlar. Çünkü insanların yaşam düzenleri bütünüyle kaybolur. Mahallenin erkekleri ve gençleri savaşa giderler. İnsanlar artık ekonomik sıkıntı çekmeye hatta aç kalmaya bu durum mahallenin dağılmasına sebep olur. Aliabbas kişi ve Ziba Teyze mahalleden ayrılır. Cepheden sık sık ölüm haberleri gelir. Bu sıkıntı içinde bile insanlar birbirlerinin kederlerini paylaşırlar. Hanım teyze, Fatma'nın kızı Adile'nin cenaze törenine katılarak, mahallelinin önemli zamanlarda nasıl bir araya geldiklerini gösterir.

Sonraki yıllarda mahallenin artık tamamen yok olduğu görülür. 1940'lı yıllardan geriye üç beş binadan başka bir şey kalmamıştır. Mahallenin bütün insanları dağılmıştır. Mahalle gelişen düzene ve yeni toplumsal yapıya uyum sağlamak zorunda kalmıştır.

6.2.4.1. Siyasal Düzey:

Ak Deve, anlatıcının çocukluk yıllarını anlatan bir roman olmasına rağmen öykü zamanının kapsadığı dönem içinde ve öykü zamanından önce gerçekleşmiş bazı siyasi olayların, romanda yer alan kişilerin yaşamlarına ve toplumsal yapının işleyişine olan etkisi geniş yer tutar.

Romanda yer alan en önemli siyasi olay İkinci Dünya Savaşı'dır. Savaşın küçük ve huzurlu bir mahallenin düzenini nasıl bozduğu ve insanların yaşamlarını nasıl etkilediği geniş bir şekilde anlatılır. Dar planda savaştan etkilenen küçük bir mahallenin yaşamıdır fakat geniş bir açıdan bakıldığında bütün Azerbaycan ve Sovyetler Birliği bu savaş zamanında hem ekonomik hem de toplumsal yaşamın düzeni bakımından etkilenmiştir.

Savaş mahallenin bütün düzenini alt üst etmiştir. İnsanların yaşamında büyük bir aile konumunda olan mahalle savaşla birlikte dağılmaya başlar. Mahallenin bütün erkekleri ve gençleri savaşa gider ve bunların bir çoğu savaşta hayatlarını kaybeder. *"Ziba teyze gaz dükkanının yanındaki evinin sokak kapısına küçük bir kilit vurdu ve oğlu Gavril ile Amerika'ya gitti. Savaşın derdi adeta hafif bir yenilikten, çok küçük bir aradan sonra yine bütün mahallemizi sardı"*[316]. Savaş bütün mahalleyi tehdit etmektedir. Yok olan sadece insanlar ve mahallenin kendine özgü yaşamı değildir. Savaşla birlikte mahallenin ağacı, kedisi, güvercinleri de yok olur.

İnsanlar savaşın getirdiği acıların yanında, savaşa gitmeyen ve herkesin sıkıntı çektiği bir zamanda rahat hayatlarını devam ettirenlerin varlığının acısını da duymaktadır. Muhtar'ın savaştan önceki yaşamı nasılsa savaştan yıllarında da aynıdır. Yine mahalleye kara emadinle gelir, özel şoförü vardır. Bütün mahallenin erkekleri savaşta ölüm kalım mücadelesi verirken Muhtar, Adile ile evlenir. Fethullah Hatem de Muhtar gibi savaştan etkilenmeyen birisidir. İnsanları ifşa ederek makam sahibi olan Fethullah Hatem de savaştan önceki yaşamını hiç değiştirmeden sürdürür. Bu şekilde savaşa gitmeyen ve savaştan hiç etkilenmeyen insanlar halkın gözünün önünde rahatlıkla dolaştıkça bu insanlara karşı zaten var

---

[316] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.152

olan nefret kat kat artar. Çünkü savaş başlamadan önce insanlara sıkıntı çektirenler, onları sisteme, rejime zarar veriyor diye tutuklatanlar, öldürtenler, savaşa gitmez ve rejimin düşmanı olarak gördükleri insanları gönderirler. Çocukların babalarının, kardeşlerinin ölüm haberleri gelir fakat Muhtar yine aynı Muhtar'dır. Fethullah Hatem yine aynı gösterişli tavırlarıyla halkın arasında dolaşır. Savaş zamanında psikolojisi iyice bozulan insanlar, bu tavırlar karşısında eskisinden daha fazla etkilenirler. *"Ama Fethullah Hatem yaşlı değildi, benim babamla aynı yaştaydı. Ama babam savaştaydı, bizim bütün evimiz babamın hasretini çekiyordu, bizim küçük ara kesmemizdeki hasır sepet bomboştu, bereketli vagon kokusunu tamamıyla yitirmişti. Ama Fethullah Hatem şu anda bizim mahalledeydi, gizli bir alayla gülümseyen gözleriyle sokağımıza bakıp benim manasını bilmediğim sözler söylüyordu.... Dünyanın böyle bir adaletsizliği benim yüreğimi o zamana kadar hiç duymadığım dehşetli bir öfkeyle, kinle, düşmanlıkla doldurdu, kahır beni boğdu..."*[317]

Sovyet ideolojisinin bütünüyle uygulamaya geçildiği dönemlerde insanların nasıl kolaylıkla yok edildiğini Ak Deve'de de görürüz. Fethullah Hatem yazardır, fakat romanda verilen süreçten anlaşılacağı gibi anlatıcının çocukluğunda da elli yaşında da Fethullah Hatem aynıdır. O makamı nasıl elde ettiği ve orada nasıl sürekli olduğu örneklerle açıklanır. Fethullah Hatem, anlatıcının yaşadığı mahallede yaşamış, Aliabbas kişinin dostu olan şair Settar Masum'un öldürülmesine sebep olmuştur. Settar Masum, halk arasında çok sevilen bir şairdir ve kendisi Sabir'in hayranıdır. Fethullah Hatem, Settar Masum'un 'Ey gül dikenin azap verdi bülbüle' dizesini ele alarak, bu bizim sisteme çatıyor diye mahkemede aleyhine şahitlik yapar. Settar Masum öldürülür çünkü Fethullah Hatem'in suçladığı kişinin kurtuluşu yoktur. Settar Masum, Fethullah Hatem'in öldürttüğü yüzlerce yazar ve şairden sadece birisidir. *"Neden hataya düşürecek mişim, Ağakerim, başına kurban olayım'. Derdi, 'Bunu bütün mahalle konuşuyor, Fethullah Hatem ne kadar iyi şair varsa, ne kadar alim adam varsa hepsini bir bir mahvediyor, bunun için de hürmet kazanıyor!...Bizim zavallı Settar Masum'u o*

---

[317] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.256

mahvetmedi mi? Bunu dünyada bilmeyen adam mı kaldı, Ağakerim..."[318] Fethullah Hatem, yıllarca edebiyatı elinde tutar ve istediği gibi yönlendirir. Bütün alanlarda olduğu gibi edebiyatta da baskı ve yönlendirme vardır. Ölüm Hükmü'nde yayın hayatı İslamzade, Mürşüt Gülcahani gibilerin elinde, Ak Deve'de ise Fethullah Hatem'in elindedir. Kitap, makale yayınlayabilmek için ona yakın olmak lazımdır. "*Yayınevlerinde, gazete ve dergi bürolarında küçük bir işin yerine getirilmesi için (mesela kitaplarının hacmini bir forma artırmak, yahut makalelerini dergide üç sayı önce yayınlatmak veya iki odalı evini üç odalıyla değiştirmek için Fethullah Hatem yardım etsin, sanat görevine göndersin vs. diye)Fethullah Hatem'e kulluk eden o kadar zavallı adam vardı ki...*"[319] Fethullah Hatem, milletini seven şair ve yazarların edebiyatçı olmadıklarını savunur. Settar Masum'u kendisinin öldürttüğünü kabul etmez. Onun içki düşkünü birisi olduğunu söyleyerek ölümünü zamanenin kötülüğüne bağlar.

Muhtar mahallede siyasi gücün temsilcisidir. Mahalleye sonradan yerleşmiş olan bu kişi mahalle sakinleri içinde makam sahibi olan tek insandır. Mahallenin en lüks evinde oturur ve işine makam arabasıyla gider gelir. Hiç kimseyle samimi olmaz. Temsil ettiği güçten dolayı mahalleli tarafından kabullenilmez.

Sovyet sisteminin uygulamaları içinde insanların haksız bir şekilde, hiç işlemedikleri suçlar yüzünden öldürülmeleri ve sürgüne gönderilmeleri önemli bir yer tutmaktadır. Suçlanan birisinin kurtuluşu mümkün değildir. Romanda bu haksız uygulamalara çeşitli örnekler verilir. Hanım teyzenin oğlu Abdülali, sırf Muhtar'ın arabasına çamur sıçratarak geçti diye tutuklattırılır. "*Ulan dedi, böyle iş mi olur? Arabanı geçti diye de mahallenin delikanlısı yakalatılıp içeriye atılır mı?*"[320] Bu olaydan sonra Hanım teyze kararlılığı ve korkusuzca mücadelesi sonucunda oğlunu kurtarabilmiştir. Aslında Sovyetler'in acımasızlığının ve zalimliğinin en üst düzeyde olduğu bir dönemde böyle bir olayın olması yani sıradan bir kadının, Muhtar gibi birisine galip gelmesinin imkanı yoktur. Fakat

---

[318] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.17
[319] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.240
[320] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.98

Hanım teyzenin oğlunu kurtarması halkın Muhtar'ın temsil ettiği güce galip gelmesidir.

Romanda gördüğümüz bir başka siyasi olay da Mehmetbakır'ın evde para saklıyor diye babası Aliabbas kişiyi ihbar etmesidir. Mehmetbakır rejime yaranabilmek için insanlara çeşitli suçlar isnat etmektedir. Yaptığı bütün ihbarlar asılsız çıkınca en sonunda babasını ihbar eder. Mehmetbakır'ın bu ihbarı üzerine Aliabbas kişinin evine bir gece baskın yapılır. Aliabbas kişiye ve aile mahremiyetine çok saygısızca davranılır. Evin her köşesinin aranmasına rağmen küçük bir Kuran'dan başka bir şey bulunamaz. Sovyet rejiminde insanlar doğru olup olmadığı belli olmayan ihbarlar yüzünden düşman olarak ilan edilirler. Aliabbas kişinin evine gelen polisler de ona halk düşmanı gibi davranırlar.

"Meşin paltolulardan birisi dedi:

'Bunun nefesi düşman nefesidir!'

Uzun paltolu:

'Böylelerini az görmedik biz!' dedi. 'Paraları getir!'"[321]

[321] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.134

6.2.4.2. Ekonomik Düzey:

Romanda dönemin ekonomik yapısıyla ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Anlatıcının çocukluk döneminde yani 1940'lı yıllarda, Sovyet sistemi artık kendi ekonomik yapısını iyice yerleştirmiştir. Anlatıcı bu yapıyı yaşadığı mahalleden Balakerim ve Aliabbas kişiyle örneklendirir. Balakerim bir zamanlar mahallenin en zengin ailesinin çocuğudur. Ramana'da petrol kuyuları vardır. Devlet tarafından Muhtar'a verilen en güzel bina bir zamanlar onlarındır. Aynı şekilde Aliabbas kişi de, Sovyet sistemi kurulmadan önce mahalledeki Sarı Hamam'ın sahibidir. Sovyet rejimi yerleştikten sonra Sarı Hamam, Aliabbas kişinin özel mülkü olmaktan çıkarılır. *"Vaktiyle Sarı Hamam Aliabbas kişinin özel mülkiymüş, Bakü'de Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra ise uzun müddet hamamın müdürü olarak çalışmış, ihtiyarlayınca da emekliye ayrılmıştı ve yerini kapı bir komşusu Ağahüseyin emmiye vermişti"*[322]. Özel mülkiyete son verilen bu devirde insanların para sahibi olmalarına da izin verilmez. Aliabbas kişinin para saklıyor diye evinin basılmasını da buna örnek olarak gösterebiliriz.

Bu dönemde insanlar ekonomik olarak en büyük sıkıntıyı savaş yıllarında yaşamaya başlar. Savaşın getirdiği sıkıntılar ekonomik açıdan baskıyı da artırır. Mülkiyetin sona erdirilmesiyle devlete bağımlı hale getirilen insanlar, savaşın getirdiği yükü daha fazla hissederler. İnsanlar yemek için kuru ekmek bile bulamamaktadırlar. Gaz yağı da gençlerle birlikte savaşa gitmiştir. Çocuklar vurdukları serçelerle beslenmek zorunda kalırlar. *"Savaş başladıktan sonra serçeler mahallemizin çocuklarından kedilerden bile çok korkar olmuşlardı. Çünkü her birimiz elimizde birer sapan, gece gündüz serçe arayıp vuruyorduk. Serçe eti bizim için sadece dünyanın en tatlı eti değildi..."*[323]

---

[322] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.127
[323] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.192

6.2.4.3. Kültürel Düzey:

Romanda kültürel unsurlar da geniş bir yer tutmaktadır. Olaylar, folklorik hayatın tüm canlılığı ile yaşadığı bir mahallede geçtiğinden dolayı bu kültüre ait unsurlar da konu bütünlüğüne uygun şekilde işlenir.

Romanda çocuk tekerlemeleri, bayatılar, Dede Korkut'tan alınmış sözler, halk kültürü unsurları olarak yer alır. Mahallenin geleneksel yaşamı ve aile kültürü de romanda yer alan kültürel unsurlardır.

Ak Deve'de bozulmamış bir aile yapısı vardır. Geleneklere bağlı olarak korunan bu aile yapısı içerisinde Türk toplum geleneğini, ruhunu yansıtan özellikler ve değerler korunur. Aile içindeki ilişki, saygı temeline dayalı olarak işlemektedir. Bu yapı içerisinde bireylerin birbirlerine olan bağlılıkları en önemli unsurdur. Geleneksel yapı içerisinde ailenin bu birlikteliğine en iyi örnek Hanım teyze ve oğullarıdır. Hanım teyzenin altı oğlu da annelerine sıkı sıkıya bağlıdırlar, onun hiç bir dediğine itiraz etmezler ve sözünden çıkmazlar. Aliekber'in ailesi de aynı şekilde gelenekleriyle yaşayan bir ailedir. Ağakerim'in uzun tren seferlerinden dönmesi evde bayram havasıyla karşılanır. Suna, eşine büyük bir saygıyla bağlıdır ve aile içerisinde bazı gelenekler bütün ayrıntılarıyla uygulanır. Anne ve babası Ailekber'in yanında birbirlerini öpmezler ve birbirlerine yakınlıkları ve konuşmaları hep belli ölçüler içerisindedir. *"Anam hiç bir zaman babamın yanında yemek yemezdi, ama babam oturup yemek yerken anam da masaya otururdu, babamın lezzetle yemek yiyişini seyrederdi..."*[324]

Geleneksel aile yaşamının yanında, mahallede toplumsal olarak da geleneksel bir yaşam vardır. Mahalledeki komşuluk ilişkileri ve mahallelinin birbirlerine olan bağlılıkları bu geleneksel yaşamın bir sonucudur. Mahallede yaşlı olanlar herkesten saygı görür. Onların yaptıkları her şey saygıyla karşılanır. Aliabbas kişi mahallenin yaşlılarından birisidir. Herkes ona yardım etmeye çalışır fakat o sadece Hanım teyzenin yardımını kabul eder. Aliabbas kişinin bu davranışı hiç kimseyi gücendirmez. Çünkü o mahallenin ak sakallısıdır. Bu mahallede herhangi birinin sevinci bütün mahallenin sevinci olur. Keder ve sıkıntı anında

---

[324] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.22

herkes birleşir. Abdülali'nin tutuklanmasında bütün mahalleli Muhtar'a karşı ayaklanır. Savaş zamanında da herkes sıkıntı içinde olmasına rağmen, yardımlaşma ve acıların paylaşılması devam eder.

Romanda bayatılara da yer verilir. Balakerim kaval çalmayı ya da masal anlatmayı bitirdiğinde şu dörtlüğü söyler:

" Hamam, hamam içinde,
Kalbur saman içinde,
Deve tellaklık eder,
Köhne hamam içinde!..."[325]

Koca'nın Adile'ye yazdığı mektupta da şu bayatı vardır:

"Mektup seni ad eylerim
Postaya emanet eylerim
Gidip Koca'ya varmazsan
Bil ki kıyamet eylerim"[326]

Çocuğuyla birlikte açlıktan kaçan kadının öyküsü anlatılırken de kadının içinde bulunduğu kötü durum bayatılarla açıklanır.

"Azizim, güne düştüm...
Gölgeden güne düştüm...
Evin yıkılsın, felek,
Dediğin güne düştüm...
Dağlar, nice dağlarsın?...
Beni görsen ağlarsın...
Sinemde yer kalmadı,
Sen neremi dağlarsın?..."[327]

Yolcunun Ak Deve ile yaptığı yolculuk anlatılırken de şu bayatıya yer verilir; *"Zülfünü bağda dara, bağda yu, bağda dara, bir yahşı hemdem üçün, Şamı gez, Bağdad ara..."*[328]

Romanda, Azerbaycan'daki Nevruz geleneği ile ilgili bilgiler de vardır. Nevruz bayramına hazırlanırken kadınların, mahalleden bir evde toplanarak

---

[325] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.155
[326] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.73
[327] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.250
[328] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.43

bayram için yemek pişirmeleri, pişirdikleri yemekler, bu şenliğe katılamayan ailelere pişirilen yemeklerden pay götürülmesi anlatılır. Aynı zamanda kadınların yemek pişirmek için toplandıklarında aralarındaki konuşmalarında yer alan halk kültürü unsurları da dikkati çeker. *"Savaş başlamadan önce, özellikle Nevruz bayramı öncesinde mahallenin kadınları her biri kendi ununu, yağını, başka erzağını alıp sık sık bizim eve toplanırlardı. Anamla birlikte bayram için şekerbura, baklava, şorgoğalı pişirirlerdi"*[329].

Kadınların biraraya geldiklerinde aralarında yaptıkları konuşmalar da halk inanışları yer alır. Hamile olan bir kadının çocuğunun kız veya erkek olmasını istediğinde ne yapması gerektiği bu inanışlara göre anlatılır. *"Eğer karnında bebek olduğunu anladıysan, o anda gözünü yumacaksın, oğlan istiyorsan ayın çıkmasını bekleyeceksin, gözünü açıp ilk olarak aya bakacaksın, yok eğer kız istiyorsan, o zaman ilk olarak güneşe bakman gerekir"*[330]. Buna benzer olarak, sıcak suyun yere dökülmemesi gerektiği, suyun cinleri yakacağı ve suyu dökenin günaha gireceği inancını da görürüz.

Romanda yer alan başka bir halk inanışı da bahtla ilgilidir. Şevket hamamda Aliekber'in başında üç beyaz tüy görünce şunları söyler: *"A kız, bunun başında üç tane beyaz tüy var!... Bahtlı bu, büyüyünce bahtı açık olacak..."*[331]

Ak Deve'de ayrıca çocukların oynadıkları oyunlarda söyledikleri tekerlemeler de romana yerleştirilmiştir. Mahallede çocuklar, Azerbaycan çocuk oyunlarından biri olan enzeli oynarken şu tekerlemeyi söylerler: *"Keçi girdi bostana!...Taş attım ayağı kırıldı!... Götürdüler hekime!...Hekim verdi vekile!... Vekil dedi: Ne işime!..."*[332]

Balakerim'in anlattığı öykülerde ve çocuklarla sohbetlerinde söylediği bazı atasözleri şunlardır: *"Yılan sokan kişi ala urgandan korkar, Deveye boynun eğri demişler, nerem doğru ki, boynum doğru olsun demiş"*[333].

---

[329] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.84
[330] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.86
[331] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.89
[332] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.93
[333] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.90-91

Gülağa'yla Suna'nın aşkı anlatılırken, Süleyman Peygamber'in Belkıs'la olan aşkına benzetilir ve Süleyman Peygamber'in öyküsü anlatılır. Aynı şekilde Adile'nin annesi Fatma'nın, Hanım teyzenin kardeşi Abuzer'le değil de Ebulfeth'le evlenmesi de Leyla ile Mecnun hikâyesine benzetilerek anlatılır. Mecnun çok güzel bir kız olmayan Leyla'ya niçin aşık olduğu sorusuna şu cevabı verir: *"Dediler ki hey Mecnun, kurban olduğum, bu Leyla kapkara kızın biri, ne gördün bunda da âşık oldun? Mecnun biliyor musunuz ne cevap vermiş? Mecnun demiş ki siz Leyla'ya bir de benim gözümle bakın..."*[334]

Romanda, Balakerim'in anlattığı öykülerin içerisinde Dede Korkut'tan alınmış sözler de vardır. Yolcunun öyküsü anlatılırken yolu dünyanın geçiciliği hakkında ve Dede Korkut'un da bir zamanlar bu topraklar üzerinde yaşadığını ve söylediklerini düşünür. *"Dede Korkut gibi bir halk bilgesi ancak şöyle demişti; Gelimli gidimli dünya son ucu ölümlü dünya"*[335].

Muhammet'le Ali, kıtlık olan köylerinden ayrılmaya kara verdiklerinde köyün en yaşlı insanı olan Dede Süleyman, Muhammet'le Ali'yi atalarının yaptığı işlerin doğru olduğunu anlatmak ve onları uyarmak için Dede Korkut'un sözlerin söyler;

"Oğul! Sen varacak yerin
Dolamaç dolamaç yerleri olur.
Atlı batıp çıkmaz,
Onun balçığı olur.
Ala yılan sökemez,
Onun ormanı olur...
Hey demeden baş getiren
Onun celladı olur..."[336]

Muhammet, toprağını genişletmek için çitin yerini değiştiren Ali'yi öldürür. Muhammet, kardeşi kadar yakın olan Ali'nin cesedine bakarken, Dede Süleyman'ın sesiyle Dede Korkut'un sözlerini işitir.

---

[334] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.64
[335] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.41
[336] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.158

"Oğul, oğul, ay oğul!
Kara külçe gözlerim aydını oğul!
Güçlü belim kuvveti oğul!
Gör ahir neler oldu?..."[337]

Türk kültüründe ve mitolojisinde önemli bir yeri olan ağaç kültü, Ak Deve'de de kültürel bir unsur olarak işlenir. Türk kültüründe ağaç, yaratılış düşüncesi bakımından ana unsurlardan birisidir. Türk mitolojisinde Tanrıyla kurulan ilişkide en önemli vasıta ağaçtır. *"Mitolojik dönem Türk düşüncesinde kutsal (mübarek) ağaç, Tanrı'ya ulaşmanın yoludur. Yani Tanrıyla insan arasında bir vasıtadır. İnanca göre kutsal dağlar gibi kutsal ağaçların da başları gözle görülmeyecek şekilde göğe doğru uzanmakta..."*[338] Türkler, İslamiyetten önce, sahip oldukları Şaman inanç sistemi içerisinde de ağaca kutsallık yüklemişler ve ağacın gökten indirildiğini düşünmüşlerdir. *"Şamanist Türklerin takdis ettikleri ağaçlardan en şöhretlisi kayın ağacıdır. Her Şamanlık ayini yapılırken kayın ağacı bulunur. Şamanistlerin inançlarına göre kayın ağacı atamız Ülgen'den anamız Umay ile gökten indirilmiştir"*[339]. Ayrıca Şamanist inanç sistemi içerisinde hayat ağacı dünyanın merkezi ve mutluluğun sembolüdür. Cennetin tasviri dehayat ağacıyla yapılmaktadır. *"Orta Asya ve Sibirya'da değişik sembollerle zenginleştirilerek aynı anlamda kullanılmıştır. Hayat ağacı sonsuz zevklerin kaynağıdır. Bolluk ,bereket, ölümsüzlük oradadır. Cennetin ilk şekli bu ağaçtır..."*[340]

Ak Deve'de geleneksel bir yaşam süren mahallede ağaçla ilgili şu geleneği de görüyoruz. Bir ailenin çocuğu olunca onun adına bir ağaç dikilir, ağaç da

---

[337] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.163

[338] Metin Ergun, "Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları" **Milli Folklor,** yıl: 12, sayı: 47Güz 2000, s.23

[339] Abdülkadir İnan, "Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü", **Makaleler İncelemeler,** TTK Yayınları, 2. baskı, Ankara 1998, s.253-259

[340] Bilge Seyidoğlu, "Hayat Ağacı", **İnci Enginün'e Armağan,** Dergah Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1997, s. 169-172

çocukla birlikte büyür ve ağaç çocuğun adını taşır. Faytoncu Hamidullah oğlu olunca onun için mahalleye çatal dut ağacı diker, fakat İbadullah hayırsız evlat olduğu için ağacı keser. Ağaç kesilirken onun bir insan gibi olduğu düşünülür, çıkardığı ses ağlaması, dökülen talaşlar kanıymış gibi hayal edilir. *"..Bana işittiğimiz ses bıçkının sesi değil, dut ağacının ağlamasıymış gibi geliyordu..."*[341] Aliekberlerin avlusunda olan söğüt ağacı da aynı düşüncelerle anlatılır. Aliekber mahalleye yıllar sonra gittiğinde, geçmişten kalan tek şeyin avlularındaki söğüt ağacı olduğunu görür.

Türk kültüründe ve mitolojisinde renklere sembolik anlamlar yüklenmiştir. Her rengin milli ve manevi olarak ifade ettiği anlamlar Türklerin kültürel yaşamlarında her zaman önemini korumuştur. Ak Deve'de geleneksel unsurlar içerisinde renkler de kullanılmıştır. Roman içerisinde renklerin ayrı bir önemi vardır, anlatılmak istenenler renklere yüklenen mesajlarla işlenir.

Romanda en çok kullanılan renkler kara, sarı ve aktır. Romana adını veren devenin rengi aktır. Deve, ölecek olanların kapısına yatar ve onları öbür dünyaya götürür. Deve ölümü anımsatmasına rağmen insanlara iyilik eden ve adaletin temsilcisi olarak da gösterilebilir. Ak Deve'yle ilgili olarak anlatılan öykülerde Ak Deve'yi insanlara yardım eden bir konumda görürüz. Türk kültüründe ak rengine yüklenen anlamlar da; *"Aklık, temizliktir, arılıktır, yüceliktir, ululuktur"*[342]. Romanda göklerin temizliği ve saflığı da ak ve beyaz renkleriyle anlatılır.

Ak Deve'de önemli yer tutan başka bir renk de karadır. *"Kara rengin de Türk mitolojisine dayanan anlamlar ifade ettiği fakat tarihi seyir içerisinde bu rengin olumludan olumsuza çok değişik anlamlarda kullanıldığı bilinmektedir"*[343]. Altay Türklerinde yer altı ve kötü güçleri Erlik temsil eder. Erlik, kara ruhtur.

---

[341] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.196

[342] Bahaddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. baskı, Ankara 1999, C.6, s.377

[343] Reşat Genç, **Türk İnanışları ile Milli Gelenklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil**, AKM Yayınları , 1. baskı, Ankara 1997,s.40

Şamanizm'de ak ve kara renkleri Tanrıların ve şeytanların renkleri olarak algılanır. Ruhlar ve şeytanlar kara rengiyle anlatılır, bunlarla ilişkide bulunan şamanlara 'kara şaman' adı verilir. Tanrıların bulunduğu yer gökyüzüdür. Bu yüzden kara şamanlar gökyüzüne çıkamazlar. Şamanizmde yer altı güçlerini tanımlamak için de kara kullanılır. *"Bu betimlemeden anlaşıldığına göre, şaman yanında ataları ve yardımcı ruhları da olduğu halde, pudak (engel) adı verilen yedi 'basamağı' ya da yeraltı katlarını birbiri ardına geçerek aşağıya iner. Her engeli aştığında yeni bir yeraltı görüngüsü betimler, bu betimlemenin her dizesinde kara sözcüğü geçer..."*[344] Romanda ise kara daha çok Muhtar anlatılırken kullanılır. Muhtar kara arabaya biner, kara palto giyinir, evinde kara telefon vardır. Muhtar hem kişilik hem de temsil ettiği güç bakımından hasım güçtür. Kara rengi sadece kötü güçlerin sembolü olarak kullanılmaz. Korkunun, öfkenin ve kederin rengi de karadır. *"Mahalle o kara kağıttan haberdar oldu...,o yalancı kara haber geleli.., hep kara elbiseler giyinip kara eşarp bağlayan..."*

Ak Deve'de sarı rengi de kullanılır. *"Türklerde sarı rengin, dünyanın merkezinin sembolü olarak kullanıldığına yukarıda işaret edilmişti. Bu anlayışın da onların, en eski inançlarından olan Şamanizm'den kaynaklandığı görülmektedir. Gerçekten de hayır ilahı Ülgen'in altın kapılı sarayı ve altın tahtı, Türklerde hep sarı renk (altın sarısı-sırma rengi) ifade edilmiş ve Ülgen'in tahtı nasıl devletin, ülkenin ve dünyanın merkezinde olarak algılanmış ise tıpkı onun gibi sarı renk de dünyanın merkezinin sembol rengi olmuştur"*[345].

Romanda sarı renk oldukça sık kullanılır. Mahallenin sembollerinden birisi olan hamamın rengi sarıdır. Balakerim, bu hamamın yanında küçük bir kulübede yaşar. Aynı şekilde Balakerim'in giydiği ceketin rengi de sarıdır. Balakerim, Şevket'le evlenip sarı ceketini çıkarınca sanki başka bir insan olur.

---

[344] Mircea Eliade,**Şamanizm,** Çev.: İsmet Birkan, İmge Kitabevi, 1. baskı, Ankara 1999, s.233

[345] Reşat Genç, **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil,** s.31

6.2.4.4. Dinsel Düzey:

Ak Deve'de, mahalle dini hayatın ve geleneksel yaşamın bütün canlılığıyla sürdürüldüğü bir yerdir. İnsanlar Tanrı inançlarını korumaktadırlar. Anlatıcı, kişilerin dini yaşamları hakkında ayrıntılı bilgiler vermese de onların dualarında, beddualarında inançlarını ortaya koyar. *"İnşallah! Dedi. Allah seni bize çok görmesin Ağakerim!... Allah hep senin canını sağ eylesin..."*[346] Mahallede dini hayat cenaze törenlerinde bütün canlılığıyla devam ettirilir. Molla Esadullah, cenaze törenlerinde bütün kuralları ayrıntılarıyla yerine getirir. Ölen kişi için Kuran okunur ve dini esaslara göre defnedilir. İnsanlar inançlarına saygılı olunmasını isterler. Emine teyze oğlu İbadullah'a namaz kılınan, oruç tutulan bir eve içki içip geldiği için kızar.

Mahallede yaşayanlar arasında din ayrımı yapılmaz. Ziba teyze Gubalı bir Yahudi'dir. Kimse dininden dolayı onu dışlamaz. Ziba teyze de mahalledeki diğer yaşlılar gibi saygı görür. Ziba teyzenin çekirdek satarken, "Peygamber hakkı için güzel çekirdek" sözlerine Aliabbas kişi, hangi peygamberden bahsediyorsun diyerek takılır. Ziba teyzenin buna verdiği cevap mahallede yaşayanların din anlayışlarını ve inanç düzeylerini en güzel şekilde ortaya koymaktadır. *"Aliabbas kardeş, Allah seni selâmet eylesin, eğer peygamberse demek ki iyi insandır. İyi herkes için iyidir, sen müslümana da, hıristiyana da, bana da..."*[347]

Mahallelinin güçlü bir Tanrı inancının yanında kader anlayışlarının da kuvvetli olduğu görülmektedir. *"Anam sık sık kimin alnına ne yazılmışsa o olur der..., Allah en iyisini bilir...Kimin alnına ne yazılmışsa o olur..."*

Romanda, anlatılan dini hayatın yanında Sovyet rejiminin dini baskısına da değinilir. Aliabbas kişinin evi polis tarafından basıldığında, para saklı olduğundan şüphelenilen yerde küçük bir Kuran bulunur. Kuran bulundurmak yasak olduğu için Aliabbas kişi Kuran'ı saklamıştır. Ölüm Hükmü romanında da Kuran ve dine ait diğer şeylerin yasak olduğunu anlatıcı açık bir şekilde ele almıştı. Aynı bölümde Aliabbas kişinin Allah inancı, oğlu için yaptığı beddua ve bunun kabul

---

[346] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.22
[347] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.146

edilmesi de yer alır. Aliabbas kişi, oğlunun kendisine yaptıklarının cezasını çekmesi için Allah'a dua eder. Oğlunun ölüsünü görünce duası kabul olduğu için şükreder. *"Ya Allah! dedi. Ya Allah! Eğer varsan, eğer görüyorsan, eğer işitiyorsan, bunun -Aliabbas kişi su süzülen elinin biriyle odada duran Mehmetbakır'ı gösterdi- bunun cezasını ver! Çeksin cezasını!... Eğer yoksan, hiçbir şey duymuyorsan da bırak bu cezasını çeksin!..."*[348]

Romanda Muhtar, rejimin temsilcisidir. Sosyalist sistemde devlet din düşmanı olduğu için, devleti temsil edenler de din düşmanı olarak görülürler. Muhtar, karısı Kübra öldüğünde onu defnetmek için dini tören yaptırmaz fakat Muhtar'ın din duyguları da tamamen yok olmamıştır. Karısı için gizlice Kuran okutturur. *"Çünkü Muhtar'ın din düşmanı olduğu, Muhtar gibi bir adamın kendi ölüsü için imam çağırmasının sıradan halka kötü etki edeceği söyleniyordu. Gerçi mahallemizde Muhtar'ın gizlice Molla Esadullah'a para verip yasin okuttuğu, kimseye söylememesi için korkuttuğu da söyleniyordu"*[349]. Aliabbas kişinin evine baskına gelen resmi görevlilerin açıkça Allah'a inanmadıklarını söylemeleri de egemen ideolojinin dine yaklaşımının bir göstergesidir.

---

[348] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.140
[349] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.123

6.3. Açıklama Aşaması (Aşkın Çözümleme):

6.3.1. Anlatının Kaynağı:

Ak Deve'de anlatının kaynağı, Ölüm Hükmü'nde olduğu gibi yaşanmış, toplumsal ve siyasi gerçek olaylardır. Roman, ele alınan dönem itibariyle kapalı bir toplum halinde yaşayan mahallenin, yeni kurulan düzenle çatışması ve geleneksel yaşam şeklini sürdürebilmesi için yaptığı mücadeleyi konu alır.

Ölüm Hükmü'nden farklı olarak anlatıya konu olan toplum, henüz bütün değerlerini kaybetmemiştir. Mahallede yaşayan insanlar toplumsal bir bilinç taşımaktadırlar. Grup psikolojisini bütünüyle taşıyan mahalleli, dışarıdan bu kapalı grup üzerine yapılan baskı ve değişiklikleri kabullenmemek için ellerinden geleni yaparlar. Mahalleye sonradan yerleşmiş olan Muhtar'a mahallelinin tavrı ve yaklaşımı bu geleneksel ve bozulmamış yaşamı korumaya yönelik bir tepkidir.

Azerbaycan'da 1920'li yıllarda kurulan Sovyet sistemi, Azeri Türklerini bu sistemin gerektirdiği şartlar içinde yaşamaya mecbur etmiştir. Yeni sistem kendisiyle birlikte, yeni anlayışlar da getirmiştir. Bütün Orta Asya Türklerinde olduğu gibi Azeri Türklerinin de millet olarak var olan değerleri bu yeni anlayışla çatışmak zorunda kalmıştır. Ak Deve'de, bu mücadele geçici bir süre için bile olsa geleneksel yaşam lehine olmuştur. Romanda insanlar birey olarak toplumdan uzaklaşmış, iç dünyalarında çatışma halinde olan kişiler değillerdir. Kapalı bir toplum olarak anlatılan mahallelinin sağlam bir aile yapısının olması da bireyleri topluma ve kendine yabancılaşmaktan korumuştur. Mahallede aile yapısı içinde en büyük kayıp İbadullah'tır. O da mahallede yaşamaz. Aynı şekilde babasına ihanet ederek, onu para saklıyor diye ihbar eden Mehmetbakır'da, yaptığının cezasını çekmiştir. Bu, anlatıcının toplumu ve aileyi korumaya yönelik tavrıdır.

Romana konu olan kişiler, anlatıcının bundan önceki romanında olduğu gibi toplumdan uzak, hayali kişilikler değildir. Romanda, yer alan mahalle de yaşamın içinden seçilmiş bir mekândır.

İkinci Dünya Savaşı anlatının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Savaş yıllarının mahalleye getirdiği sıkıntı, yoksulluk ve ölümler Aliekber'in hayatında önemli bir kesit olarak görülür. Anlatıcı, çocukluk yaşamını, savaş öncesi ve savaş

sonrası olarak ikiye ayırır. Romandaki olayların anlatım bakımından inandırıcılığı ele alındığında yazar, o dönemi gerçekten yaşamış gibidir. Fakat yazarın gerçek yaşamı incelendiğinde (1943 doğumlu olan Elçin'in) savaş yıllarını bütün şiddetiyle hissetmesinin imkanı yoktur. Ölüm Hükmü'nde anlatının 1950'li yıllara kadar olan bölümü nasıl anlatıcının bilinçli olarak yaşadığı dönemin dışında kalıyorsa, Ak Deve'de de aynı şekildedir.

Sovyet sistemi kurulduğunda Elçin'in ailesi bu sistemin getirdiği sıkıntıları, acıları birçok Azeri ailesi gibi yaşamış, savaş yıllarında da aynı sıkıntılar devam etmiştir. Ölüm Hükmü'nde anlatılanlar Elçin'in dedesi, babası ve bir kısmı da kendisi tarafından bizzat yaşanmış olaylardır. Ak Deve'de anlatılanlar da anlatıcının, çocukluk yıllarında yaşaması mümkün olmayan olaylarmış gibi görünse de ailesinin bizzat yaşadığı olaylardır.

Anlatıcının romanlarındaki kültürel ve folklorik unsurların çokluğu ve anlatıcının bunları kullanmadaki ustalığı aynı şekilde yazarın yetiştiği ailenin ve edebi çevrenin getirdiği bir özelliktir. Azerbaycan'ın yetiştirdiği büyük yazarlardan birisi olan Elçin'in babası İlyas Efendiyev, iyi bir aile terbiyesiyle ve halk kültürü unsurlarını dinleyerek büyümüştür. Aynı aile ortamında büyüyen Elçin'in halk kültürü unsurları kullanmadaki becerisinin sebebi ve bu konudaki bilgisinin ilk kaynağı ailesidir. *"İlyas Efendiyev'in neneleri Fatma Hanım ve Beyaz nene anası Bilgeyis Hanım geniş dünya görüşüne sahip, savadlı, şifahi halg edebiyatının onlarla numunelerinin, efsane, nağıl ve dastanları sinelerinde gezdiren el ağbiçekleri olmuşlar. İlyas'ın bir genç kimi formalaşmasında, kitaba, edebiyyata, umumiyetle mütaileye marak oyanmasında anası Bilgeyis Hanımın evezsiz hizmetleri olmuştur"*[350].

İlyas Efendiyev'in yetiştiği bu aile ortamını, çocuklarının yetişmesine de yansıtmıştır. Elçin Efendiyev'in sanatçılığında ve eserlerinde işlediği konularda ailesinin bu etkisi hemen hissedilmektedir.

---

[350] Emin Efendiyev, **İlyas Efendiyevin Yaradıcılığı**, s.18

6.3.2. Tarihsel Çerçeve:

Ak Deve'de işlenen en önemli tarihi olay İkinci Dünya Savaşı'dır. Anlatıcının yaşamında önemli bir yeri olan bu savaşın mahalledeki izleri anlatılmaktadır. İnsanların savaş yıllarında nasıl açlık ve sıkıntı çektikleri, savaşa gidenlerin bir çoğunun ölüm haberlerinin geldiği ve bu savaşın anlatıcının yaşamında önemli bir yeri olan mahalleyi nasıl yok ettiği bütün ayrıntılarıyla anlatılır.

İkini Dünya Savaşı, tarihin en kanlı ve amansız savaşlarından birisidir. Milyonlarca insan ölmüş, milyonlarcası da özgürlüklerini kaybetmiştir. *"İkinci Dünya Savaşı altı yıl sürdü kırk milyonu aşkın insan hayatını kaybetti, beş milyondan fazla insan toplama kamplarında , gaz odalarında ve akıl almaz işkenceler altında can verdi"*[351]. Hiç bir milletin yararına olmayan bu savaş, Stalin gibi, dönemin zalim ve diktatörlerinden olan Hitler'in dünyaya hakim olma sevdası, savaşa katılan bütün ülkelerde olduğu Sovyetler Birliği'nde de kanlı sonla bitmiştir. Bu savaşta en çok insanın öldüğü ve en çok yıkımın olduğu ülke olan Sovyetler ideolojik olarak savaştan galip ayrılan tek ülke olmuştur.

Romanda savaş yıllarının anlatıldığı bölümlerde de görüldüğü gibi savaş, küçük bir mahallenin bile dağılmasına, yok olmasına sebep olmuştur. Bu dönemde mahallede erkek olarak yalnızca çocuklar kalmıştır. Savaşa gidenlerin ise bir çoğunun ölüm haberleri gelmektedir. *"Mahallemizin ilk kara bahtlısı Meyrankulu emmigil oldu. Mahallemize savaşın ilk kara haberi Meyrankulu emimgilin evine geldi... "*[352] Ölüm haberlerinden sonra ölen kişinin evinin önüne kurulan yas çadırı o kadar çok kurulmaya başlar ki, artık zamanla kara haberi olmayan ev kalmaz. İnsanlar sadece mahalleye gelen ölüm mektuplarından haberdar olurlar. Hiç kimse ölen kişinin cenazesini görmez. Savaş yıllarında ölen Adile ve Hanım teyzenin yas törenleri, cenazeleri mezarlığa defnedildiğinden dolayı mahalleli için farklı olur.

Sovyetler Birliği bu savaş sırasında, daha önceleri sadece Slav ırkından olanlardan oluşturmaya çalıştığı Kızıl Ordu'ya Türkleri almaya başlar. Çünkü

---

[351] Liddell Hart, **II.Dünya Savaşı Tarihi,** çev.: Kerim Bağrıaçık, İş Bankası Yayınları, 1. baskı İstanbul 1999

[352] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.164

Sovyetler'in Almanlar karşısında dayanacak insan gücü yoktur. Bu savaştan en fazla etkilenenler Kızıl Ordu'nun yüzde sekseninden fazlasını oluşturan Türklerdir. Savaşta ölen Türklerin kesin sayısı hakkında bir bilgi yoktur. Hem romanda anlatılanlardan hem de Sovyetlerin kaybettiği asker sayısı bakımından ölenlerin çoğunun Türkler olduğu açıktır. *"Türk asıllı askerlerin Sovyetler Birliği için ne kadar kurban verdiği bilinmemektedir, fakat hiç şüphesiz çok yüksek olmuştur. Kısacası Sovyet yönetimi hakimiyeti altındaki bütün azınlıklardan çok iyi şekilde yararlanmayı bilmiştir"*[353]. Rus generalleri savaşı kazanmak uğruna çoğunluğu Türklerden oluşan ordularını bilerek ölüme göndermişlerdir. *"Fakat, bu özellik, Rus gelenekleri ve Rus kaynakları ve Rusya'nın koşulları göz önüne alındığında, Kızıl Ordu'da daha belirgin bir hal almıştı. İnsanları acımasızca feda etmek, üst kademedeki komutanın gazabına uğramaktan daha kolaydı"*[354].

Orta Asya Türklüğü tarihin bu en büyük felaketinde iki ateşin arasında kalmıştır. Savaşın başladığı yıllarda Sovyetler, bütün acımasızlığını Türkler üzerinde uygulamaya devam etmektedir. Stalin'in zalim uygulamaları halkı hem canından bezdirmiş hem de Sovyet yönetiminden bir an önce kurtulma isteği doğurmuştur. Bu yüzden savaşın ilk dönemlerinde Alman ordularına kurtarıcı gözüyle bakılmış, fakat çok geçmeden onların da gerçek niyetleri anlaşılmıştır. *"22 Haziran 1941'de Barbarossa planı diye adlandırılan SSCB'ni işgal planı uygulamaya başlayan Alman orduları yerli halk tarafından Ekmek ve tuzla karşılanmışlardı. Fakat kendilerini üstün halk, yabancıları ise aşağı tabaka insanlar diye yorumlayan felsefe ile yoğrulmuş Alman askerleri yöre halkının umduğunu vermekten uzak idi"*[355]. Almanlar işgal ettikleri bölgeleri ellerinde tutabilmek için daha fazla insan gücüne ihtiyaç duyarlar. Bu insan gücünü de işgal ettikleri bölgelerdeki yerli halkı asker olarak Sovyetlere karşı kullanarak temin etme yoluna giderler. Kızıl Ordu'da Sovyetler adına savaşanlarla, Almanlar adına

---

[353] Nadir Devlet, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** Çağ Yayınları, 1. baskı. (ek cilt) İstanbul 1993, s. 122

[354] Liddell Hart, **II. Dünya Savaşı Tarihi,** cilt:2, s. 515

[355] Nadir Devlet, Age., s.120

savaşanlar aynı milletin bireyleridir. Bu şekilde hem Almanlar hem de Sovyetler ülkeleri adına bu insanları birbirleriyle savaştırmışlaardır. *"SS'nin bu milli birliklerindeki Türklerin sayısı ise bir tahmine göre otuz binin (Azerbaycanlılar on bin, Tatarlar on bin, Türkistanlılar sekiz bin, Kırgızistanlılar iki bin ve Özbekler iki bin) üzerinde idi kısacası Almanlar safında gönüllü olarak Sovyetlere karşı çarpışan Türklerin sayısı hakkındaki en küçük tahmin iki yüz elli bin civarındadır. Bunların yüz on ile yüz seksen binini Türkistanlılar, yüz on binini Kafkasyalılar, otuz beş ile kırk binini Kazan Tatarları ve yirmi binini Kırım Tatarları teşkil etmişti. Hiç şüphesiz Almanlarla işbirliği yapan bu Türkler ülkelerinin Rus hakimiyetinden kurtulmasını arzuluyorlardı. Bu kadar büyük sayıda Türkün Alman ordusuna gönüllü olarak katılması bu şekilde izah belki de en doğru olacaktır"*[356].

Sovyetler, savaşta büyük yararlılıklar gösteren Türkleri ikinci sınıf vatandaş olarak görür. Savaş ödüllerinin büyük bir kısmı ikinci planda kalan Ruslara verilir. *"1 Kasım 1947'de yapılan tespite göre, Sovyet ordusu mensuplarına gösterdikleri başarı ve kahramanlıklar için dağıtılan toplam mükafat ve madalyaların sayısı 9.284.199 idi Türklere ise bunun 501.560 ı isabet etmişti"*[357]. Kızıl Ordu'nun yüzde seksenine yakınını Türklerin oluşturduğu düşünülürse bu oranın ne kadar göstermelik olduğu dikkati çekecektir. Aynı şekilde ordu içerisinde subay olabilen Türklerin sayısı da yok denecek kadar azdır.

Savaşta bu kadar sıkıntı çeken Türkler, Sovyetlerin resmi ideolojisinin gayesi olan Ruslaştırma politikalarına savaş yıllarında ordu içerisinde de maruz kalmışlardır. Rusça bilmeyenler Rusça öğrenmeye zorlanmış ve Rus komutanlar tarafından sürekli küçük görülmüşlerdir. Savaş öncesi ve savaş bittikten sonra da Kızıl Ordu'da en düşük ve sıradan görevler Türklere verilmiştir. Fakat Türklerden istedikleri seviyede faydalanmayı da bilmişlerdir. *"Sovyetler Birliği'ndeki hakim unsur olan Rus yönetimi ve halkı her ne kadar sayı, dil ve din bakımından tamamen yabancı olan Türklere güvenmese de, rejimin selameti için onlardan*

---

[356] Nadir Devlet, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** s.123-124
[357] Nadir Devlet, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** s.121-122

mümkün olduğunca faydalanmaya çalışmaktaydı. Bu gayeye ulaşmak için alınan tedbirlerin başında Rus Dili ve kültürü düşüncesini yaymaya yönelik olan 'Ruslaştırma' politikasıdır. Bu sayede orduda güvenilir bir kadro elde etmeye çalışmaktaydı. Fakat gerek Ruslarda gerek Türklerde birbirlerine karşı olan ön yargıları silemedi"[358].

Ak Deve'de savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar da anlatılmaktadır. Savaş başladıktan sonra mahallenin bütün erkekleri savaşa gittiklerinden dolayı geride kalanlar açlıkla mücadele etmeye başlamışlardır. Ekmek alabilmek için sabahlara kadar kuyruklarda beklerler. Gaz yağı da savaş başladıktan bir müddet sonra tamamen kesilir. İnsanlar, çocukların sapanlarla vurdukları serçelerle karınlarını doyurmaya çalışırlar. *"Anam neredeyse geceden sabaha kadar sıra bekleyip Amerika'dan gelen kaplumbağa yumurtasının sarımsı mavimsi tozunu alıp gelirdi..."*[359]

İkinci Dünya Savaşında Almanya'nın, Sovyetler Birliği'ni işgali sırasında temel hedeflerinden birisi de Sovyetleri ekonomik bakımdan çökertmektir. Almanların oluşturdukları Ekonomik heyet hazırladığı raporda bunu şöyle ifade etmektedir: *"Savaş ancak ve ancak bütün silahlı kuvvetlerin, muharebenin üçüncü yılında Rusya tarafından beslenmesi koşuluyla sürdürülebilir. Bizim için gerekli malzemelere el koyduktan sonra, Rusya'da milyonlarca kişinin açlıktan ölmesi kaçınılmazdır"*[360].

Mahallede insanlar bu açlığı bütün şiddetiyle yaşarlar. Sadece insanlar değil mahallenin kedisi, serçeleri, Cebrail'in güvercinleri de savaşın getirdiği bu kıtlıktan etkilenirler. *"Serçeler de açlık çekiyordu, göze çarpacak kadar küçülmüşler, iyice ufalmışlardı"*[361]. Balakerim'in anlattığı öykülerin ana konusu da açlıktır. Muhammet'le Ali, köylerini açlık ve kıtlık yüzünden terk ederler. Köylerinden ayrılmaları onların felaketleri olur. Diğer öyküde kıtlık ve açlık yüzünden kocasını ve çocuklarını kaybettikten sonra açlıktan kurtulmak için

---

[358] Nadir Devlet, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, s.128
[359] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.186
[360] Liddell Hart, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, s.162
[361] Elçin Efendiyev, **Ak Deve**, s.193

bulunduğu şehirden ayrılan kadının hikâyesi anlatılır. *"Şehre açlık düşmüştü, kaçan başını alıp kaçmış, kalan açlıktan kırılıp gitmişti. İri gözleri çukurlaşmış, açlıktan ışıl ışıl yanan, bir zamanlar ihtiraslı bedenini saran beyaz cildi şimdi kemiklerinden sallanan bu kadının kocası da boğazından kesip çocuklarına vermiş ve kendisi açlıktan helak olup gitmişti"*[362].

Türklerin savaşta çektikleri sıkıntılar savaş sona erdikten sonra da devam eder. Savaştan sonra Almanlarla iş birliği yaptıkları suçlamasıyla ya sürgüne gönderilirler ya da kurşuna dizilirler. *"Alman safında çarpışan askerlerin çok büyük çoğunluğu, müttefiklerin yardımı ile zorla geri Sovyetler Birliği'ne yollandı. Bunların bir kısmı döner dönmez idam edildi ve en hafif ceza olarak da on yıl çalışma kampına hüküm cezaları verildi. Yönetim iş birlikçileri cezalandırmakla yetinmedi, bilhassa gayri Slav azınlıkları top yekün sürerek, modern devrin en büyük katliamlarından birini gerçekleştirdi"*[363].

Romanda savaşın getirdiği acıların ve sıkıntıların anlatıldığı bölümlerde savaşla ilgili gerçek bilgiler de verilir. Rusların, Almanları Voronej'den çıkarmaları bu olaylardan birisidir. 12 Ocak 1943'te Ruslar ilerleyen Almanları durdurabilmek için yeni bir taarruza karar verirler ve bu taarruzun sonucunda Almanların ilerleyişi durdurulur. Romanda, Rusların kazandıkları bu başarı İbadullah'a anlattırılır. *"Hurra-aa-aa!... Hurra-aa-aa!... Faşistleri çıkardık Voronej'den!..."*[364]

Romanda, Sovyetlerin siyasi alandaki uygulamaları da gerçeklerden yola çıkılarak anlatılır. Bunlar kurmaca dünyada yer alan hayali olaylar değildir. Sovyet tarihinde bu uygulamaların yapıldığı bilinmektedir. Suçsuz oldukları halde öldürülen, sürgüne gönderilen insanlar Sovyet tarihinin bir gerçeğidir.

---

[362] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.248
[363] Prof.Dr. Nadir Devlet, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** s.124
[364] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.204

Siyasi gücü temsil eden Fethullah Hatem ile Muhtar bunların en iyi örnekleridir. Fethullah Hatem'in halk düşmanı olarak suçlayıp ölümüne sebep olduğu Settar Masum gibi Sovyetler Birliği'nde öldürülmüş veya ömürlerini sürgün yerlerinde geçirmek zorunda kalmış birçok yazar ve şair vardır. Ölüm Hükmü'nde bu yazar ve şairlerin gerçek yaşamları ve nasıl öldürüldüklerini anlatarak bunların gerçek olaylar olduğunu gösterdik. Sovyetlerin uygulamış olduğu dini ve ekonomik baskılar da romanda yer almıştır. Aliabbas kişinin evinin para saklıyor diye basılması, Muhtar'ın karısı ölünce cenaze töreni düzenlettirmemesi bunlara örnek gösterilebilir.

6.3.3. Simgesel Çözümleme:

Elçin, Ölüm Hükmü'nde olduğu gibi Ak Deve'de de okuyucusuna vermek istediği mesajların bir kısmını sembollere yükleyerek anlatmıştır. Sanatın yaratıcılık boyutunun önemi olan bu sembollerin çözümlenmesi anlatıcının dünyasını anlatmamıza daha çok yardımcı olacaktır. Ak Deve'deki sistem eleştirisi, Ölüm Hükmü'ndeki kadar açık değildir, çünkü Ak Deve yazılış tarihi bakımdan biraz daha eskidir. Sovyetlerde yenileşme hareketlerinin henüz başlamadığı bir dönemde anlatıcı sistemi açıkça eleştiremez. Yine de sistem eleştirisinin belirgin olarak okuyucuya aktarıldığı bölümler de vardır. Romanda anlatıcının kullandığı semboller daha çok sistem eleştirisine yöneliktir. Romanın genelinde olduğu gibi romana Balakerim'in anlattığı öyküler olarak alınan yan anlatımlar da sembol bakımından zengin anlatımlardır.

Romanda kullanılan en önemli sembol, romana adını da veren Ak Deve'dir. Ak Deve ile ilgili öyküler hep dünyanın gamı, kederi ve bu dünyanın gelip geçiciliğiyle ilgilidir. Deveye yüklenebilecek birinci anlam dünyanın sonlu olmasıdır. Ahmet Eflaki'nin anlattığı deve ilgili şu efsane de devenin, dünyanın sembolü olarak kullanıldığını görürüz.

"Beni İsrail zamanında boynuna bir muska asılmış olan bir deve varmış. Her kim onu görürse itibar edermiş. Bahçelerden meyve verirlermiş. Bir gün biri o muskayı devenin boynundan koparmış, ondan sonra deveyi zorla yakalayıp yük yüklemişler. Şimdi ey fakir mizaçlı ulu emir! Bil ki, o muska biziz ve dünya devesinin boynuna asılmışız. Bu çok aldatıcı ve atlatıcı dünyadan, iyilerin huzur ve karar evi olan ahirete göçtüğümüz zaman durumun nasıl olacağı belli olur"[365].

Romanda anlatılan yolcunun öyküsünde de deveye yüklenen anlam yukarıdaki efsaneyle aynıdır. Zengin bir tüccar olan yolcu Ak Deve'yle yolculuk yapar. Bu yolculukların birinde kendi çocukluğunu ve bu dünyanın şimdiye kadar nasıl yaşadığını düşünür. Dünyanın kuruluşundan kendi yaşadığı zamana kadar insanların aynı duygularla yaşadığına karar verir. Hazreti Adem'in cennetten

---

[365] Ahmet Eflâki, **Ariflerin Menkıbeleri-1-**, çev.: Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1973, s.320

kovulması onun için bir cezadır, Hazreti Muhammet'in yaşamı sıkıntılarla geçmiştir. Bu sıkıntı Ak Deve'nin gözlerindedir ve Ak Deve'de bir gün bu dünyada yaşamış bütün canlılar gibi yok olup gidecektir. *"Ben on ay veya on yıl sonra olmayacağım, ama bu on ayla, on yılla birlikte bütün hayatımla o balçık buzağısının yaşadığı eski, kadim dünyadan geçip gelen binlerce yıl arasında ne fark var?Yahut benim yaşadığım bu yetmiş, bu seksen yılla geleceğin bin yılı arasında ne fark var?"*[366] Yolcu Ak Deve'yi kaybedince bütün zenginliğine rağmen Ak Deve'nin gözlerindeki kedere bürünür. Herkes onun Ak Deve'yi kaybettiği için üzüldüğünü zannetmektedir, fakat yolcu dünyanın geçiciliğini anlamıştır.

Devenin sembolize ettiği bu anlamının yanında ayrıca kehanet sahibi ve kutsal bir hayvan olma özelliği de vardır. Romanda Ak Deve ölecek olan insanları önceden bilir ve onları öbür dünyaya götürmek için kapılarına yatar. Deve bilinmeyen sırların sahibidir. Ölen insanları götürdüğü dünya da sırlarla doludur. Romanda Ak Deve insanlar gibi ölümlü olarak gösterilmektedir fakat o zamana bağımlı değildir. Dünyanın yaratılışından sonuna kadar varlığını devam ettirecek bir canlı gibidir, ona yüklenen bir kutsallık da budur. Bir Özbek efsanesinde de deveye böyle bir kutsallığın yüklendiğini görürüz. Nurate köyünden altı evliya devleri ile birlikte yola çıkarlar ve develerinin çökeceği yer mekan tutmaya karar verirler. Her birinin devesi farklı farklı yerlere çöker ve oralar onların mekanı olur. Bunlardan Hoca Abdurrahman Babanın devesi de Kettekorgan şehrine ulaşır ve orada çöker. Hoca Abdurrahman Baba çadırını oraya kurar. Herkese yardım edeceğini söyleyerek çadırının içine girer ve devesiyle birlikte yok olur. Görüldüğü gibi yerleşilecek olan yere deve karar vermektedir. Romanda, Muhammet'in Ali'yi öldürmesinden sonra Ak Deve Hakikati Söyleyenle birlikte gelir ve Hakikati Söyleyen, gerçeği Ak Deve'nin gözlerine bakarak öğrenir. *"Toprak diyor ki, siz ikiniz de yalan söylüyorsunuz! Dedi. Toprak diyor ki ben onların hiç birinin değilim. Toprak diyor ki, onlar benimdir! Biri şimdi koynuma*

---

[366]-Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.47

geldi, öbürü de vakti gelince benim olacak!"[367] Buradaki düşünce de dünyanın geçiciliği ve onun için duyulacak kaygının gereksizliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Açlık yüzünden kervan yoluna çıkan kadının öyküsünde de Ak Deve, Yüreği Yumuşak Adamla gelir. Kadın, Yüreği Yumuşak Adam'dan karnındaki bebeği için ekmek isteyince Ak Deve'nin gözlerinden yine gerçek okunur. *"Ak Deve'nin iri kara gözleri kadına 'Hayır, sen o bir dilim ekmeği karnındaki bebek için değil, kendin için istiyorsun, sen kendi kendini karnındaki yavruyla aldatma, o bir dilim ekmeği sen kendini ölümden kurtarmak için istiyorsun...' diyordu"*[368].

Romanda ölümle deve arasında bir ilişki kurulduğunu gördük, buna benzer bir örnek de Kazakistan'da Dede Korkut ile ilgili efsanelerde görülmektedir. Kırk yaşında öleceğini rüyasında gören Dede Korkut, devesi Jelmaya'ya binerek ölümden kaçmaya çalışır. Ölümden kaçamayacağını anlayınca Jelmaya'sını keserek onun örtüsünü suyun üzerine serer ve orada oturarak kopuz çalmaya başlar. *"Kaçmaktan iyice yorulan Korkut: 'Yerin ortasına ulaşırsam, belki canımı kurtarırım.' Diyerek doğduğu memleketi Sirderya nehrinin kıyılarına gelir.. Burada Jelmayasını keser ve onun derisiyle kopuzunun dip tarafını kaplar. 'Suyun üstüne mezar kazılmaz.' Diyerek Jelmayasının örtüsünü Sirderya'nın sularına serer ve onun üstüne yerleşir..."*[369]

Romanda ayrıca geçmişten geleceğe kadar bütün yükün Ak Deve'nin sırtında olduğu da vurgulanarak ona verilen dünya anlamı güçlendirilmiştir. Geçmiş, gelecek bütün zaman Ak Deve'nin sırtındadır. *"Geçmiş o Ak Deve kervanını geleceğe doğru yola uğurluyordu"*[370].

---

[367] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.164
[368] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.253-254
[369] Abdimalik Nisanbayev, **Kazakistan'da Dede Korkut,** Aktaran: Dinara Düysebayeva, Banu Muhyyayeva, AKM Yayınları, 1. baskı, Ankara 2000, s.77
[370] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.281

Romanda kullanılan bir başka sembol de renklerdir. Anlatıcı romanına renkleri önemli bir unsur olarak katar. Eserin kültürel düzeyi incelendiğinde Türk Kültür tarihinde renklerin neleri sembolize ettiklerini ve yazarın bunları nasıl kullandığını açıklamıştık. Burada kara renk bir sistem eleştirisi olarak kullanılmıştır. Yazarın romanını yazdığı dönem dikkate alındığında, sistem eleştirisini egemen ideolojinin sanat üzerine uyguladığı baskılar altında açıkça yapamayacağı ortadadır. Çünkü Sovyet sistemi, sanatı ideolojisinin bir reklam aracı gibi kullanmaktadır ve bu dönem içerisinde sistem eleştirisine tahammülü yoktur. Bu konu için en iyi örnek Settar Masum'dur. Ak Deve'de sistem eleştirisi daha çok kara renkle anlatılmak istenmiştir. Muhtar, mahalleye sonradan yerleşmiş ve sistemin mahalledeki tek temsilcisidir. Ne o mahalleliyi kabullenebilmiştir ne de mahalleli onu. Muhtar'ın şahsında gösterilmek istenen aslında hem rejimin hem de halkın birbirlerini benimseyemedikleridir. Anlatıcının yaşamında mahalleye gelen ilk kötülük onun tarafından getirilmiştir. Muhtar Suçsuz yere Hanım teyzenin oğlu Abdüali'yi tutuklattırır. Bu olay sakin bir yaşam süren mahallenin huzurunu kaçırır. Daha sonraki yıllarda da Adile ile evlenerek onun ölümüne sebep olur. Anlatıcı, Muhtar'ı anlatırken en çok kullandığı renk karadır. Kara, sanki Muhtar'ın giyiminden evindeki eşyalara, bütün yaşamına işlemiştir. Türk kültüründe yer altı güçlerinin ve kederin rengi olan kara, Muhtar'ı tanımlayan renk olarak okuyucuya sunulur. *"Sonbahar, kış ve bahar mevsiminde Muhtar'ın sırtında hep uzun ve kara meşin ceket olurdu. Muhtarın bu ceketinin altında, belinde tabanca bağlı olduğu da söylenirdi. Başında da meşin şapka vardı, yazın ise boğazına kadar düğmeli koyu kahverengi bir gömlek giyerdi. Muhtarın kara deri çizmeleri, koyu kahverengi külot pantolonu bütün mahallede meşhurdu"*[371]. Hanım teyzenin, Muhtar'la olan mücadelesi de bu kara renkle ve temsil ettiği güçle mücadele olarak anlatılmaktadır. Tarihi gerçekler dikkate alındığında Hanım teyzenin böyle bir mücadeleden galip çıkmasının imkanı yoktur. Anlatıcı bu olayı vermek istediği mesaj için bir araç olarak kullanmaktadır.

---

[371] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.87

Kötüyle olan mücadele mutlaka kazanılacaktır. Önemli olan sabretmesini bilmektir.

Romanda kötülüğün sembolü olarak kullanılan bir başka unsur da Hitler'dir. Savaş yıllarında bütün acıların ve ölümlerin sebebi odur. İnsanlar yaptığı kötülüklerden dolayı ona beddua ederler. Burada asıl eleştiri noktası diktatörlerdir. Öykü zamanı içerisinde Sovyet yönetimi de Stalin gibi bir diktatörün elindedir. Savaşın halka yaptığı kötülüğün kat kat fazlasını hem savaştan önce hem de savaştan sonra Stalin yapmıştır. Hitler'e yöneltilen eleştiri aslında bütün zalim yönetimlere yöneltilmiştir.

Romanda dikkati çeken başka bir düşünce de bu dünyada hayvan olmanın insan olmaktan daha iyi olduğudur. Anlatıcı aynı düşünceleri Ölüm Hükmü'nde de işler. Ölüm Hükmü'nün 'Dar Dalanda' bölümünde sarhoşun Gicbeser'le konuşmasıyla ve Ak Deve'de İbadullah'ın Sarı Kediyle konuşması aynı şekildedir. *"İbadullah ağlaya ağlaya söyleniyordu: Niye dünyada insanlar insan olmuş? Niye kediler insan olmamış?"*[372] İki romanda da dikkati çeken, hayvanların insan olmalarını ve kendilerinin hayvan olma düşünceleri hep toplumdan uzaklaşmış, sürekli sarhoş dolaşan ve insanlara bir faydası olmayan kişilerin istekleri olmasıdır. Bu da anlatıcının ustalıkla kullandığı bir kara mizah örneğidir. Dikkatli bir şekilde incelendiğinde bu düşüncenin de aslında bir sistem eleştirisi olarak değerlendirildiği görülecektir. Her iki romanda da öykü zamanı içerisinde egemen ideolojinin halka yaptığı baskı ve zulüm insanları yaşamdan uzaklaştırmış ve insanca yaşama değerlerini kaybettirmiştir. Hayvan olarak yaşamak bu şekilde yaşama tercih edilmektedir.

---

[372] Elçin Efendiyev, **Ak Deve,** s.233

7. MAHMUT İLE MERYEM

7.1. Anlama Aşaması (İçkin Çözümleme):

7.1.1. Anlatının Bakış Açıları:

Elçin, Mahmut ile Meryem'de anlatı içerisinde farklı bir yöntem denemiştir. Roman, Kerem ile Aslı halk hikâyesinin modern roman sanatına uyarlanmış şeklidir. Şekil ve konu bakımından halk hikâyesine yakınlık gösteren eserde anlatıcı, halk hikâyesi anlatıcısı görünümündedir. Eserin bakış açıları incelenirken yazarın seçtiği bakış açısının kuralları dışına çıktığını göreceğiz. Bunun sebebi anlatıdaki öykünün kaynağıdır.

Romana hakim olan bakış açısı Tanrısal bakış açısıdır. Mahmut ile Meryem, kurmaca dünyanın dışından biri olan ve olayları gözlemleyerek aktaran bir anlatıcı aracılığı ile sunulur. Anlatıcının öyküyü dışardan anlatması sadece gözlemlere dayanmamaktadır. Anlatıcı, kahramanlar ve olaylar üzerinde sadece gözlemci bir konumda değildir aynı zamanda olaylara müdahalede de bulunur. Geçmiş ve gelecek hakkında oldukça geniş bilgiye sahiptir. Yani anlatıcı Tanrısal bir konumda bulunmaktadır.

Anlatıcının öykülemede kullandığı yöntemlerden birisi de kişilerle okuyucunun arasından çekilerek, bazı bölümlerde iç öyküsel anlatıma yönelmesidir. Bu bölümlerde roman kişisi yaşamını, duygu ve düşüncelerini kendisi aktarır. Olaylar hakkındaki görüşler de bu anlatımda kullanılan kişiye aitmiş gibi bir izlenim bırakır. Anlatıcı yine de romanın içindedir ve kendi düşüncelerini kendi kişileri aracılığı ile okuyucusuna aktarmaktadır. Bu bölümlerde farklılaşan bakış açısında, romana hakim olan Tanrısal bakış açısına aykırı olarak yazarın tarafsız olamayacağı duygu ve düşünceler söz konusudur. Anlatıcı iç öyküleme yoluna başvururken daha çok bilinç akımı ve iç monolog tekniklerinden faydalanır. Anlatıcı kendisini geriye çekerek, olayları kişilerine anlattırdığı bölümlerden birisi Sofu'nun Mahmut'la olan yolculuğunda geçen olayları Ziyat Han'a haber vermesi için yazdığı mektuptur. Sofu'nun yolculuktan yorulup bu işten ne zaman kurtulacağını düşünmesi, belinde taşıdığı servetle bundan sonraki hayatını zengin bir adam olarak sürdürebileceğini hayal etmesi

romanda Sofu'nun ağzından anlatılır. *"Allah'ın adını anma, rezil herif! Bütün dünyadaki insanlar rezildir ve sen böyle hayaller kuruyorsun rezillerin en rezilisin, demek ki senin kendinden hiç haberin yokmuş..."*[373] Erzurum Hakimi Süleyman Paşa'nın Türk Dünyası hakkındaki düşünceleri onun ağzıyla okuyucuya aktarılır.

Mahmut ile Meryem'de anlatıcı, Tanrısal bakış açısının bütün imkanlarından faydalanır. Kendisi kurmaca dünyanın içinden birisi değildir fakat romanın bütününde yazar-anlatıcı olarak kendisini hissettirir. Olayların ve kişilerin bütün özelliklerini bilmektedir.

Roman, Sazlı Abdullah'ın öyküsüyle başlamaktadır. Romanın ana öyküsüne Ziyat Han'ın sarayında uyuyamadığı bir gecenin anlatılmasıyla girilir. Oğlunu ve tahtının geleceğini düşünen Ziyat Han gecelerini uykusuz geçirmektedir. Uykusuz geçirdiği gecelerin birinde çok sevdiği hanendesini azat eder. Anlatıcı bu olaydan sonra seksen yıl sonrasına giderek hanendenin geleceği ile ilgili bilgiler verir. *"...Vakit gelecek ve seksen yıl sonra Karabağ dağlarındaki toylarda, düğünlerde, İsa Bulağı'nda, Turşsu'da, Sekili Bulak'ta, Daşaltı çayının sahilinde, Tophana ormanının serinliğinde kurulmuş keyif meclislerinde saçı sakalı bembeyaz ağarmış, uzun yıllar boyu çok hakimler görmüş, çok kanlı hadiselerin, sevap işlerin, hak işlerin şahidi olmuş koca halk aşığı sazı sinesine basıp destan söyleyecek..."*[374]

Meryem'in öyküsünün anlatıldığı ikinci bölümde Meryem'in gördüğü rüyalar ve bu rüyalardan sonra yaşadığı duygu yoğunluğu anlatıcı tarafından aktarılır.

"Meryem bu bağırma sesiyle uykudan uyanmıştı.

Meryem o boğucu yaz sabahında üşümüştü, bedenine bir titreme geldi, yan odada yatan babasının nefesini işittikçe kendine gelmeye başladı..."[375]

---

[373] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** Aktaran: Ali Duymaz, Ötüken Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1997, s.148

[374] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.19

[375] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.40

Mirza Salman'ın, Ziyat Han'ın eşi Kamer Banu'ya olan aşkı da anlatı içerisinde yalnızca Mirza Salman tarafından bilinmektedir. Fakat Kamer Banu'yu görünce yaşadığı hisler anlatıcı tarafından aktarılır. Bu da Tanrısal bakış açısının bir özelliğidir. Anlatıcı, kişilerinin bütün yaşamları hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olduğu gibi onların duygu ve düşüncelerine de hakimdir. *"Bir zamanlar herkesten Kamer Banu'dan bile gizlediği aşkla güzelliğine gizli gizli gazeller yazdığı bu kadının ıstıraplar, sarsıntılar yüzünden vakitsiz ihtiyarlamasını görmek Mirza Salman'a çok ağır geliyordu"*[376].

Kamer Banu'nun, Ziyat Han'ın kardeşi Cavanşir Şah'ı öldürtmesi de yalnızca Kamer Banu tarafından bilinmektedir. Cavanşir Şah, Ziyat Han'ın tahtına göz koymuştur. Bu da Mahmut'un geleceğini tehlikeye atar. Bunu öğrenen Kamer Banu, eşkıya başı Göyçek Kellöz'e para vererek Cavanşir Şah'ı öldürtür. Tekgöz Velikulu'na da Göyçek Kellöz'ü öldürtür. Kendisi de Tekgöz Velikulu'nu zehirleyerek öldürür. Bu olayı tek bilen Kamer Banu'dur. Anlatıcı bunu belirttikten sonra olayı bütün ayrıntılarıyla anlatarak romandaki konumunu güçlendirir. *"Sonra bu sırrı Allah'tan ve Kamer Banu'dan başka kimse bilmesin diye kendi elleriyle Tekgöz Velikulu'nu zehirleyip öldürdü"*[377].

Çaldıran Savaşı'ndan sonra Ziyat Han'ın Bayındır Bey tarafından öldürülmesi, Kamer Banu'nun delirip dağlara kaçması ve orada vahşi hayvanlar tarafından parçalanması, Mirza Salman'ın sakalının tıraş edilerek bir eşeğe ters bindirilip Gence sokaklarında dolaştırılması ve Bayındır Han'ın Ziyat Han'ı öldürürken odasında yaşananlar sadece anlatıcı tarafından bilinen olaylardır. Bunları roman kişileri içerisinde kimse bilmemektedir ve bu da anlatıcı tarafından özellikle vurgulanır. *"Doğruydu, Sofu bunları anlamıştı, ama aslında Sofu'nun hiçbir şeyden haberi yoktu"*[378].

Bayındır Han'ın, Ziyat Han'ı öldürdüğünde onun söylediği sözlerin manasını yıllar sonra anlayacak olması da anlatıcı tarafından Bayındır Han'ın gelecekte yaşayacakları özetlenerek anlatılır. Anlatıcı, kişilerinin gelecek

---

[376] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.45
[377] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.52
[378] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.118

yaşamları hakkında da bilgiye sahip olduğunu gösterir. *"Bayındır Bey ne o anda, ne de çok sonraları bu sözlerin manasını anlamadı, uzun yıllar geçti, Bayındır Han'ın başına çok kaza ve kader geldi, tahttan indirildi, yine tahta çıktı, esir düştü, gözleri çıkarıldı, kaçıp dağlara çekildi, kalelerde gizlendi ve ömrünün son günü ölüm yatağında can verdiği vakit Ziyat Han uzak geçmişlerde kalmış sesi aynı sözleri bir daha fısıldadı ve ihtiyar Bayındır ancak o zaman bu sözlerin manasını kavradı"*[379].

Ceylan'ın çocukluk dönemleri ile birlikte gençlik yılları ve ihtiyarlığında yaşadıkları da anlatı içerisinde baştan sona verilir. Çocukken tecavüze uğradıktan sonra bu dünyadan intikam almak ve çok zengin bir kadın olarak yaşamak için köyünden ayrılan güzel, kurnaz ve ahlaksız bir kadın olan Ceylan, Ziyat Han tarafından Mahmut'u, Meryem'e olan aşkından vazgeçirmesi için onun ardından gönderilir. Ceylan Mahmut'u görünce ona aşık olur, Mahmut'u Meryem'den vazgeçiremeyeceğini anlayan Ceylan, yanında at seyisi olarak çalışan Mehter Cafer ile birlikte onun köyüne gider ancak orada üç aydan fazla kalamaz. Mahmut'un ölümünden sonra Ceylan'ı onun mezarının başında görürüz. Mehter Cafer'in köyünden ayrıldıktan sonra tekrar eski ahlâksız işlerine geri dönmüştür ve yaşlı bir kadın olmasına rağmen ahlâksız işlerine devam etmektedir. Ceylan'ın Mehter Cafer'in köyüne gitmesinden sonra Mahmut ölünceye kadar anlatı içerisinde yer almadığı görülür, fakat anlatıcı onun anlatı dışında kalan yaşamını da aktararak kişilerinin hayatları hakkında her türlü bilgiye sahip olduğunu gösterir. Mahmut'tan ayrılan Sofu'nun da yaşamı aynı şekilde anlatı içerisinde Mahmut'u terk ettikten sonra kesilmektedir. Anlatıcı, Sofu'nun anlatı dışında kalan yaşamı hakkında da Ceylan'da olduğu gibi bilgiler verir. Bu da romanda seçilmiş olan bakış açısının bir özelliğidir.

Bu bakış açısının bir başka özelliği de anlatıcı, kişilerine birbirleriyle olan ilişkilerinde ve diyaloglarında kendisinin belirlediği ölçüde birbirlerini anlamalarına, olaylardan haberdar olmalarına izin verir. Anlatıcı, kişilerinin bu özelliklerini de belirtir çünkü anlatının tek hakimi odur. *"Zavallı Sofu Mahmut'un*

---

[379] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.119

cebindekileri yoksullar açtır, ekmek yesinler diye dağıtmadığını anlamıyordu... "[380]

Romanda yan anlatı olarak yer alan Kırmızı Şalvarlı Kişinin köyünün anlatıldığı öyküde Tanrısal bakış açısı bütün ayrıntılarıyla uygulanır. Anlatıcı bu köyde yaşayan insanlar ve olan olaylar hakkında her şeyi bilmektedir. Aynı şekilde cemaatin anlatıldığı bölümlerde de anlatıcı cemaatin nasıl oluştuğunu ve cemaati oluşturan insanların geçmişte nasıl bir yaşam sürdüklerini bütün ayrıntılarıyla bilmektedir.

Süleyman Paşa ve onun fikirlerinin anlatıldığı bölümlerde anlatıcı, olayları keserek onun gelecekte nasıl yaşayacağı ve nasıl öleceğini anlatır. Yaşamı boyunca Türk dünyasının birleşmesi için çalışmış olan Süleyman Paşa yaptığı küçük bir savaşta ihanete uğrar ve en yakın adamları tarafından savaş meydanında yaralı bir şekilde ölüme terk edilir. *"Vakit gelecek ve bu toy meclisinden on dokuz yıl sonra, bütün ömrünü küçük savaşlarla geçiren, son küçük savaşında ihanet neticesinde ölümcül bir yara alacak...* "[381]

---

[380] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.150
[381] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s. 207

7.1.2. Tasvir:

Elçin, Mahmut ile Meryem'de diğer romanlarında uyguladığı tasvir tekniğini anlatının bütününe hakim olacak bir şekilde değil anlatıda konu bütünlüğünün gereği olarak ihtiyaç duyduğu yerlerde kullanır.

Romanda kişilerin dış görünüşlerinin ayrıntılı bir şekilde tasvir edildiğini görmeyiz çünkü anlatıcı için önemli olan onların iç dünyalarıdır. Roman kişilerinin fiziki görünümleri anlatılırken daha çok o kişi hakkında varılacak olan yargılar ve onların iç dünyalarının daha iyi ortaya konulması için dış görünümlerinin bir araç olarak kullanıldığı izlenimi uyandırılır.

Çocukları olmayan Ziyat Han'la Kamer Banu çocukları olması için yanında uyuz tilki gezdiren bir adama büyü yaptırırlar. Tilkili adam şu şekilde anlatılır: *"O çirkin sıfatlı dilsiz adamın yüzünde, başında bir tane olsun tüy yoktu; kaşı kirpiği yoktu, boyu uzun, boynu uzun, beli kamburdu, deveye benziyordu ve bomboz gözleri vardı..."*[382]

Mahmut ile Meryem'in dış görünüşleri onların iç dünyalarının resmi gibidir. İçlerindeki iyilik yüzlerine yansımıştır. Mahmut'un gözleri ve bakışı onun iç dünyasındaki temizliği anlatmak için kullanılır. *"Sofu, bu orta boylu, nazik, ak benizli, kıvırcık sarı saçlı, iri gök gözlü oğlanın bakışları altında kendini rahatsız hissetti. Bu iri gök gözlerde Mahmut'un inceliği, zarifliği ile uyuşmayan bir çekicilik, cazibe vardı"*[383].

Anlatıcı, tasvir anlatım tekniğini sadece kişilerin ve olayların geçtikleri mekanları anlatırken kullanmaz. Olayların aktarılmasında da bu anlatım şekline başvurur. Yavuz Sultan Selim'le Şah İsmail arasındaki Çaldıran Savaşı'nı hem bilgi vermek hem de bütün gerçekleriyle okuyucusuna aktarmak için özetleyerek tasvir eder. Savaştan sonra Çaldıran ovasında Sofu'nun gördüklerini de aynı şekilde anlatır. *"Kargalar kuzgunlar bu kelleleri ditmişti ve ditilmiş yerlerin kemikleri ağarıyordu, kapkara saçlar, sakallar kararıyordu. Kargalar kuzgunlar bu kellelerin bir çoğunun gözünü çıkarmıştı, ama bazı kellelerde tek tük gözler*

---

[382] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.27
[383] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.38

kalmıştı ve neredeyse fırlayıp yuvalarından çıkacak bu büyümüş tek gözler, kapanmış kirpiklerin arasında sadece akı görünen gözler, kuzgunların tamamen koparıp çıkarmadığı yarım gözler bütün Çaldıran ovasını örtmüş başsız cesetlere bakıyordu"[384].

Romanda en geniş mekan tasvirini, bir yan anlatı olarak esere yerleştirilen Kırmız Şalvarlı Adamın köyünün ve bu köydeki yaşamını anlatılmasında görürüz. Bu köyün bütün özellikleri ve köy ahalisinin tasvirleri geniş bir şekilde romanda yer alır. Anlatıcı bu yan öyküyle romanında vermek istediği düşünceleri daha iyi anlatma fırsatı bulmuştur. Bu yüzden öykünün etkisini artırmak için Köyün hiç bir özelliği göz ardı edilmeden anlatılır.

Yazar, köyün tabiat güzelliklerini, suyunun bolluğunu, toprağının bereketini, ormanlarının çokluğunu, konumundan dolayı yabancı eli değmemiş, viraen edilmemiş olduğunu anlattıktan sonra kendisinin bu düşüncelerini destekleyen bir seyyahın görüşlerine yer verir.

Bu köyde yaşayanların yaşam şekilleri, dünyaya bakışları, dış görünüşleri de aynı şekilde geniş bir tasvirle anlatılır. *"Köyün ahalisi uzun boylu, kırmızı yanaklı, erkekleri kolu güçlü, kadınları göğsü sütlü bir ahaliydi, çalışkan bir ahaliydi, ekerdi, biçerdi helâl kazanıp helâl yerlerdi dünyanın bu karışık zamanlarında kaderlerinden ve hayatlarından memnundular, gerektiğinde birbirleriyle barışmayı becerirlerdi, kötüyü hemen unuturlar ve güzellikle yaşarlardı"*[385].

Yine romanda bin yan öykü olarak anlatılan, fakat diğer öyküde olduğu gibi dolaylı bir anlatım değil de direk olarak ana öyküyle bağlantılı olan cemaatin öyküsünde, yazar hem bütün olarak cemaatin bireyleri hakkında genel tasvir hem de bireylerin kişisel özelliklerini anlatan tasvirler yapar. *"Yiyecek ekmek bulamayanlar, başlarına bela gelenler, adam öldürüp kaçanlar, dervişler, casuslar, yollarda soyulmuş varını yoğunu kaybetmiş bezirganlar, kocayıp elden ayaktan düşmüş fahişeler, dilenciler bir grup oluşturup çöllerde, dağlarda geziyorlardı"*[386].

---

[384] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.107
[385] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.157
[386] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.177

7.1.3. İç Çözümleme:

Anlatıcının, olay akışı içerisinde araya girip kişilerinin iç dünyalarını okuyucusuna aktarmasıdır. Tanrısal bakış açısında, anlatıcının kişileri üzerindeki hakimiyeti, onların iç dünyalarına bütün yönleriyle vakıf olması bu bakış açısında yazılan romanlarda iç çözümleme tekniğinin kullanımını daha kolay hale getirir. Mahmut ile Meryem'de kullanılan bakış açısının da yazar-anlatıcıya kişileri ile ilgili bütün konularda hüküm vermede sağladığı kolaylık iç çözümlemeyi romanın vazgeçilmez tekniklerinden biri yapar.

Mahmut'a, yolculuğa çıkarken yanında Sofu'yu götürmesi teklif edilir. Sofu'nun, Mahmut'un cevabını beklerken yaşadığı duygular iç çözümleme tekniğiyle anlatılır. *"Sofu içeriye girmeye cüret edemiyordu, kapının ağzında durup Mahmut'un ne cevap vereceğini bekliyordu. Aslında Sofu, rahat yorgan döşeğini, hazır yemeğini sarayda bırakıp derviş gibi çöllere düşmek istemiyordu. Ama Sofu, böyle bir durumda Mahmut'u yalnız bırakmak da istemiyordu..."*[387]

Bayındır Bey'in, Ziyat Han'ı hançerledikten sonra, Ziyat Han'ın kanlı elini Bayındır'ın yüzüne sürmesi onda değişik duyguların uyanmasına sebep olur. Yüzündeki kanın kokusu, tadı ve bu anda yaşayacağı duygular Bayındır Han'ın ömrünün sonuna kadar unutamayacağı şeyler olacaktır. Romanda bu şekilde anlatılan birçok durum vardır. Anlatıcı hemen hemen bütün kişilerinin iç dünyalarını, yaşadıkları olaylar karşısında durumlarını anlatırken iç çözümleme tekniğinden çok iyi bir şekilde faydalanır.

7.1.4.Montaj Tekniği:

Elçin, Ölüm Hükmü ve Ak Deve romanlarında olduğu gibi Mahmut ile Meryem'de de montaj tekniğini başarılı bir şekilde kullanır. Diğer romanlara oranla bu teknik Mahmut ile Meryem'de biraz daha fazla kullanılmıştır. Bunun sebebi de anlatının kaynağının bir halk hikâyesi olmasıdır. Kaynağı halk hikâyesi olan bir anlatıda halk kültürü unsurlarının fazla olması oldukça doğaldır. Burada önemli olan Elçin'in bu unsurları eserine alırken gösterdiği ustalıktır. Esere alınan

---

[387] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s. 94

parçaların onun bütünlüğünü bozmadığı, aksine hem anlatının akıcılığına hem de konu bütünlüğüne katkıda bulunduğu görülür.

Ziyat Han, uyuyamadığı bir gece odasında genç hanendesine şarkı söylettirir. Hanende Fuzuli'nin, "Meni candan usandırdı, cefadan yar usanmaz mı?" şiirini okur. Anlatıcı bu şiirin şairi Fuzili hakkında da bu bölümde bilgi verir. Fuzili'nin bu şiiri bölüm içerisinde aralara serpiştirilerek neredeyse tamamı romanın içine alınır. Ayrıca Mahmut'un her zaman düşündüğünü hiç çekinmeden söyleyen biri olması da Mevlana Celalettin Rumi'nin şu sözüyle açıklanır. *"Mevlana Celattin de 'Ya olduğun gibi görün, ya göründüğün gibi ol' diye ne güzel demişti"*[388].

Romana, anlatının asıl kaynağı olan Kerem ile Aslı hikâyesinden de şiir parçaları alınmıştır. Bunlar tırnak içerisinde ve düz yazı şeklinde verilir. Mahmut ile Meryem'in buluşmalarının birinde Mahmut'un Meryem'e sarılmak istemesi üzerine Meryem, dörtlüklerinin sonu "Beni rüsva eyleme" ile biten şiiri söyler. Anlatıda bu şiir şu şekilde yer almaktadır.

"Meryem: 'Ben İseviyim sen Muhammet ümmetindensin' diye fısıldadı. 'Aman Mahmut beni Rüsva eyleme"[389].

Kerem ile Aslı hikâyesinde, Kerem yolda gördüğü her şeyden Aslı'nın yerini sorar, onlarla konuşur. Bu konuşmalar şiir şeklindedir. Romanda bunların hepsi bir araya getirilmiştir. *"Mahmut'un gözleri güllere bakıyordu ve sanki 'Meryem'i gördünüz mü?' deye soruyordu, göllere bakıyordu 'Meryem'i gördünüz mü?'diye soruyordu, çöllere bakıyordu 'Meryem'i gördünüz mü?' diye soruyordu"*[390].

Romanda Doğu efsane ve hikayelerinden de kısa özetler şeklinde alıntılar vardır. Bunlardan birisi Rabia'nın, çölde susuzluktan ölmek üzere olan bir köpeği ölümden kurtarmasıdır. Bu şekilde yapılan bir başka alıntı Eyüp Peygamber'in sabrının anlatıldığı öyküdür. Bu öykü, Mahmut'tan kaçarken Baba Keşiş'in çektiği sıkıntılar sebebiyle Keşiş tarafından anlatılır. *"Vahşi Araplar Eyüp'ün malını mülkünü talan etmedi mi, yıldırım çakıp sürülerini kırmadı mı, haramiler*

---

[388] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.31-32
[389] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.63
[390] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,**s. 142

develerini çalıp devecilerini kılıçtan geçirmedi mi? Bunlar az mıydı, fırtına kopup evini uçurdu, yedi oğlu, üç kızı öldü, bedenini kurt sardı!"[391]

Çaldıran Savaşı'nın anlatıldığı bölümlerde, Şah İsmail'in güçlü bir kumandan ve devlet adamı olmasının yanında onun şairliğinden de bahsedilir ve şiirlerinden örnekler verilir. Süleyman Bey'in, Mahmut için düzenlediği düğün töreninde de ihtiyar hanende tarafından Şah İsmail'in bir gazeli okunur.

"Yakın bil ki Hüdaidir Hatayi
Muhammet Mustafaidir Hatayi
Safi nesli Cüneyd-i Haydar oğlu
Aliyyel-Murtezaidir Hatayi..."[392]

Mahmut ile Meryem'de halk şiirinden örnekler de vardır, fakat bu şiir örnekleri düz yazı şeklinde verilmiştir. Meryem bir gece Mahmut'u düşünürken, babası, kızının uyumadığını anlar ve ona seslenir. Meryem babasının kendisine bakmasını istemez ve içinden ona yalvarır. *"Meryem, babasının odanın karanlığında kendine baktığını hissediyordu. Hayır, Meryem Baba Keşiş'in şu anda kendisine bakmasını istemiyordu. Hayır, bakma, çünkü ay gider battığı yere, baba, meleklerin yattığı yere, baba, meleklerin yattığı yere, sinemi nişan koydum, baba, yâr okun attığı yere ..."*[393] Buna benzer bir örnek de Mahmut'un cemaatle karşılaşmasında vardır. Mahmut, kendisini cemaate tanıtmak için şiir söyler. *"Gece gündüz kesilmez yüreğimin gözyaşı, ağalar! Sizin gibi, beni de çölden çöle saldı dert, ağalar! Beni de sizin gibi yuvasındaki kuş gibi tuttu, delik delik etti, deldi dert, ağalar!..."*[394]

Romanda Dede Korkut'tan alınmış parçalar da vardır. Kırmızı Şalvarlı Adamın köyünde yaşananlar anlatılırken, Azer ilk oğlunun ismini koyduktan sonra *"Adını ben koydum yaşını Allah versin"* der. Bu sözler Dede Korkut'tan

---

[391] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**,s. 71
[392] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**,s. 212
[393] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.122
[394] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.184

alınmıştır. Yine aynı bölüm de Dede Korkut'tan alınmış uzun parçalar da esere yerleştirilmiştir.

7.1.5. Leitmotiv Tekniği:

Romanda anlatıma melodik bir özellik katmak için kullanılan bu teknik aynı zamanda roman kişilerini karakterize edecek özelliklerin anlatılmasında da kullanılır.

Mirza Salman'ın konuşurken işaret parmağını sakalına dolaması ve Erzurum hakimi Süleyman Paşa'nın konuşmasındaki kekemelik bu kişilerin tipik özellikleridir. Süleyman Paşa'nın bu konuşma şekli, Süleyman Paşa'nın içinde bulunduğu diyaloglarda sürekli olarak tekrar edilir.

"Millet bu kadar a-a-azap içinde, ama iki bü-büyük Türk Devleti bi-bi-birleşmek yerine birbi-birini ma-mahvediyor! Ba-ba-başlarına on iki imam sarığı ba-ba-bağlayacaklarına, kendilerini kızılbaş diye ad-ad-adlandıracaklarına ha-ha-halklarının derdini çe-çe-çeksinler!"[395]

7.1.6. Özetleme Tekniği:

Anlatı içerisinde, yazarın olaylar ve kişiler hakkında her şeyi bütün ayrıntılarıyla açıklaması imkansızdır. Her ayrıntının geniş bir şekilde anlatıda yer alması hem boyut hem de akıcılık bakımından anlatıyı olumsuz bir şekilde etkiler. Bu yüzden anlatıcı gerekli gördüğü bilgileri özetleme yoluyla aktarır.

Bayındır Bey'in, Ziyat Han'ı öldürüp onun yerine tahta oturduktan sonraki hayatı özetleme yoluyla anlatılır. *"Bayındır Bey ne o anda, ne de çok sonraları bu sözlerin manasını anlamadı, uzun yıllar geçti, Bayındır Han'ın başına çok kaza ve kader geldi, tahttan indirildi, yine tahta çıktı, esir düştü, gözleri çıkarıldı, kaçıp dağlara çekildi, kalelerde gizlendi ve ömrünün son günü ölüm yatağında can verdiği vakit..."*[396]

---

[395] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s. 191
[396] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.119

Romanın son bölümünde Mahmut ile Meryem'in mezarlarının başında Sofu ile Ceylan'ın öyküleri anlatılır. Romanın bir bölümünden sonra anlatıda yer almayan bu iki kişinin anlatı dışında kalan ve okuyucuya yansımayan yaşamları, özetleme tekniğiyle, anlatının bütünlüğü içinde bir boşluk bırakılmayacak şekilde esere alınır. *"Çay kenarında uyuyan Mahmut'tan ayrılıp gittiği o geceden sonra Sofu'nun başından çok maceralar geçmişti. Sofu misli benzeri olmayan bir servetin sahibiydi, para para getiriyordu, dünyanın en güzel kadınları Sofu'nun sarayına gelmek için can atıyordu, şehirlerin hakimleri bile Sofu'ya yaltaklanıyordu..."*[397]

7.1.7. Bilinç Akımı:

Roman kişilerinin duygularının düzensiz bir şekilde aktarılmasıdır. Söz, imaj ve sembollerle bilinç altının dışa vurumudur. Bu dışa vurum roman kişilerinin okuyucuya tanıtılmasında önemli bir anlatım tekniğidir.

Ziyat Han'ın uykusuz geçirdiği bir gece, odasında sazendeleri dinlerken, yaşadığı duygu yoğunluğu ve düşünceleri okuyucuya bilinç akımı şeklinde aktarılmaktadır. Mahmut, Meryem'in ardından onu aramak için gideceğini söylediği zaman Kamer Banu'nun duyguları da bu teknikle verilir. *"Sonra Kamer Banu'nun kulaklarına birden bir bebek ağlaması sesi geldi. Kamer Banu, bunun Mahmut'un sesi olduğunu fark etti. Bu ses Mahmut doğduğunda çıkardığı bu dünyadaki ilk sesiydi. Daha sonra Kamer Banu sanki hiçbir şey işitmedi, hiçbir şey görmedi ve hiçbir şeyden haberi olmadı"*[398].

Şah İsmail'in Çaldıran Ovasını gezerken düşüncelerinde çocukluk yılarına dönmesinde kullanılan teknik bilinç akımıdır. *"Şah İsmail'in çocukluğu Çaldıran ovasında geçmemişti, ama o çocuk şimdi Çaldıran ovasında rengarenk kelebekler tutuyordu, karınca yuvalarını seyrediyordu, gül çiçek topluyordu, sonra sırt üstü yeşil çimenlere uzanıp gökyüzüne bakıyordu, daha sonra gözlerini yumuyordu ve gelecekteki dünyasına giriyordu. Gelecekteki bu dünya temizdi, saftı, sevgi ve*

---

[397] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.229
[398] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.95

muhabbet doluydu, kansızdı, kızıla boyanmamıştı, hilesizdi, siyasetsizdi ve baştan başa şiir içindeydi"[399].

7.1.8. İç Diyalog:

İç Diyalog, roman kişilerinin içinde bulundukları psikolojik durumun, kişinin karşısında sanki biri varmış gibi konuşturularak okuyucuya aktarılması tekniğidir.

Kamer Banu, Mahmut'un bir keşiş kızına aşık olduğunu öğrenince, bu konu hakkında Mirza Salman'la konuşur. Mirza Salman odadan ayrıldıktan sonra Kamer Banu, Mirza Salman odadaymış gibi konuşmaya devam eder. *"Nedir bunun sebebi, Mirza Salman? Allah yüzünü benden çevirdi, Mirza Salman! Ben, Mahmut'umun yarasının ağır olduğunu, yaman belaya düştüğünü hissediyorum. Ak pürçekli ihtiyar ana 'oğul' deyip ağlamaz mı, Mirza Salman?... "*[400]

Kamer Banu aynı şekilde Mahmut'un gideceğini öğrenince iç dünyasında Mahmut'la konuşur ve bu şekilde sıkıntılarını azaltmaya çalışır. *"Herkesi görüp anasını görmeyen oğul, canım oğul, gözüm oğul, yaman yaralı, yaman belaya düşen oğul, bu vefasız dünyada senden ayrılmazdım, feleğin gücünü bana gösteren oğul, kan olur, yel eser, figan olur demezsin, bilmezsin balasının gezdiği yerlere analar kurban olur"*[401].

7.1.9. İç Monolog:

Roman kişilerinin iç dünyalarında kendi kendileriyle konuşmalarıdır. Anlatıda kişilerin iç dünyalarını okuyucuya yansıtmak için kullanılan bir tekniktir.

Ziyat Han, ülkesine gelen ecnebi tüccara söylediklerini düşünürken içinden geçenleri söylemiş olmanın rahatlığını yaşamaktadır. Bir gün önce olanları düşünürken iç dünyasında kendi kendine konuşur. *"Büyük şahların, sultanların kulakları da uzun olur. Bunun için de başka bir şey düşünüp başka bir şey*

---

[399] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.111
[400] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s. 67
[401] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s. 93

söylersin, bir şey istiyorsan, başkasını yaparsın ve halk da seni düşündüğüne, istediğine göre değil, dediğine ve yaptığına göre değerlendirir."[402]

Ziyat Han'ın, Mahmut'un hiç bir zaman tahta oturamayacağını, Allah'ın kendisine Mahmut gibi, tebaasından birisine de Bayındır gibi bir evlat verdiğini düşünürken, duyguları iç monolog şeklinde verilir. *"Sakin ol... Sakin ol... Kendini topla. Dost var, düşman var. Sakin ol... Bayındır da öz oğlun gibi sana sadık değil mi? Bayındır'ı da öz oğlun kadar sevmiyor musun?..."*[403]

Sofu, Mahmut'la yaptığı yolculuktan yorulup, Mahmut'u bu yolculukta tek başına bırakıp bırakmama konusunda kararsız olduğu bir zamanda Mahmut'un Sofu'ya karşı ilgisiz davranması üzerine Sofu kendi kendine konuşmaya başlar. *"Çok iyi oldu Sofu, sana bu az bile. Sen bu zavallı üşütmüş diye ıstırap çekiyorsun ama o kendisi için türkü okuyor ve seninle alay ediyor. Sana bu bile azdır arsız adam..."*[404]

7.1.10. Diyalog:

Yazar romanda diyalog anlatım tekniğini de kullanır. Ziyat Han'ın genç hanende ile olan konuşmaları bir diyalog örneğidir.

"Ziyat Han başıyla Hanendeye işaret etti:

'He?', yani sualime cevap ver, dedi.

Genç hanende güçlükle kendini topladı.

'Anam', dedi.

.....

'Sadece anan mı?' Diye sordu...."[405]

Romanda bu şekilde birçok diyalog örnekleri vardır. Genç hanendeyi dinledikten sonra Mahmut'la Mirza Salman'ın konuşmaları, Mahmut ile Meryem'in konuşmaları, Mahmut'un yolda rastladığı insanlarla konuşmaları, Mahmut'un cemaatle, Erzurum hakimi Süleyman Paşa ile olan konuşmaları

---

[402] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.20
[403] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.25
[404] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.152
[405] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.17-18

diyalog tekniğiyle verilir. Anlatının genelinde diyaloglar önemli bir yer tutar. Baba Keşiş'le Mukaddes İhtiyar'ın konuşmalarında da bu teknik kullanılır.

"Baba Keşiş sordu:

'Ne demek istiyorsun peder?'

Mukaddes İhtiyar dikkatle bakan deli gözlerini süzdü ve :

'Görüyorsun o kapı senin yüzüne açılıyor, ama keşke açılmasaydı?' dedi

'Niçin peder?'

'Sen iki hak aşığını birbirinden ayırıyorsun!'"[406]

[406] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.201

7.2. Anlatı Yerlemleri:

7.2.1. Zaman:

Mahmut ile Meryem on altı bölüm ve iki yüz otuz sayfadan oluşur. Anlatıcı romanını anlatılar arasındaki geçişlerden dolayı bölümlere ayırmıştır. Bölümlerin sayfa sayılarında belli bir düzen yoktur. Birinci bölüm otuz sayfa iken ikinci bölüm sekiz sayfadır.

Romanda öykü zamanı ile öyküleme zamanı arasında bir kesişme yoktur. Romanın bütünüyle geriye sapımlarla yazılmış bir eser olduğunu söyleme mümkündür. Ayrıca romanda ileri sapımlarla gelecek olaylar hakkında da bilgi verilir. Romanın bakış açısının anlatıcıya sağladığı kolaylıklardan birisi de zaman konusunda özgür davranma fırsatını vermesidir.

Romanda kullanılan yan anlatıların zamanla doğrudan bağlantıları vardır. Roman, Sazlı Abdullah'ın öyküsünün anlatıldığı bir yan anlatıyla başlar. İlk cümle olayın geçtiği kesin tarihtir. *"Hicri 920 yılı Cemaziyülevvel ayının 4'ü, miladi 1514 yılı Haziran ayının 28'i idi"*[407].

Bu anlatı içerisinde de ileri sapımlarla daha sonraki olaylar anlatılır. *"Sazlı Abdullah'ı şehrin pazarının başında idam etmişlerdi aradan altmış dört yıl geçtikten sonra bile Gence'nin ihtiyarları hayretlerini gizlemeyip..."*[408]

Aynı bölüm içerisinde esas anlatıya geçildiğinde yıl olarak verilen bir zaman diliminin yerine günün bölümlerinin zaman olarak kullanıldığını görmekteyiz. Ziyat Han'ın sarayında yaşadıklarının anlatıldığı ilk öyküye giriş zamanı bir gece vaktidir. Aynı bölümde geriye dönüşlerle Ziyat Han'ın aynı gecenin gündüzünde ecnebi tüccarıyla yaptığı görüşmeler anlatılır.

Genç hanende serbest bırakılıp köyüne döndükten sonra, seksen yıl sonrasına gidilerek hanende hakkında bilgi verilir. *"...Vakit gelecek ve seksen yıl sonra Karabağ dağlarındaki toylarda, düğünlerde, İsa Bulağı'nda, Turşsu'da, Sekili Bulak'ta, Daşaltı çayının sahilinde, Tophana ormanının serinliğinde kurulmuş keyif meclislerinde saçı sakalı bembeyaz ağarmış, uzun yıllar boyu çok*

---

[407] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.11
[408] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.11

hakimler görmüş, çok kanlı hadiselerin, sevap işlerin, hak işlerin şahidi olmuş koca halk aşığı sazı sinesine basıp destan söyleyecek..."[409] Bu bölümde ayrıca Ziyat Han'ın düşüncelerinde geriye dönülerek, hanın çocuğunun olmadığı yıllar, çocuğunun olması için baş vurduğu çareler ve Mahmut'un doğması anlatılır. Geriye dönüşle anlatılan zaman, öykü zamanından dokuz yıl öncesidir.

Romanın ikinci bölümündeki zaman birinci bölümün başlangıcı olan gecedir, yalnızca olayın geçtiği mekân değişir. Aynı gece Mahmut'un odasında olanlar anlatılır. Mahmut'un, genç hanendenin sesini duyduğu ilk günkü duygularına dönülür ve anlatı zamanından üç yıl önce ölümü idrak etmesi, geriye dönüş yapılarak aktarılır.

Romanın üçüncü bölümü, aynı gecenin sabahında Meryem'in evindeki olaylardır.

Dördüncü bölümün zamanı belli değildir. Önceki bölümlerin zamanı olan geceni sabahı mı veya başka bir gün mü olduğu belirtilmez. Mahmut'un, sarayın diğer gençleri gibi normal bir delikanlı olması için Kamer Banu'nun yaptıkları anlatılır. *"Bundan iki yıl önce Kamer Banu altın gücüyle meşhur seyyid Abdülkasım'ı Erdebil'den Gence'ye getirtmişti"*[410].

Bu bölümdeki olaylar tamamen geriye dönüş tekniğiyle aktarılır. Kamer Banu'nun Kısır Karı'yı saraya çağırması, genç ve güzel bir cariyeyi Mahmut'un hizmetine vermesi anlatılır.

Beşinci bölümde zaman, Mahmut ile Meryem karşılaştıkları ilk gün olan yaz mevsiminden bir gündür.

Altıncı bölüm de ise Mahmut'un bir keşişin kızına aşık olduğunun sarayda yayıldığı gündür. Mahmut ile Meryem'in buluşmalarının yedinci günüyle devam eder. *"O ilk görüşmenin üzerinden yedi gün geçmişti ve yedi gündür Mahmut'la Meryem bu düzlükte görüşüyordu"*[411]. Meryem'in babasıyla konuşması ve Ziyat Han'ın ve Kamer Banu'nun Mahmut'la ilgili konuşmaları aynı günün akşamında olur. *"Ama bu akşam kiliseden dönüp evlerinde küçük tahta masaya oturunca...,*

---

[409] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.19
[410] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.46
[411] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.67

aynı akşam Kamer Banu da haber göndermeden tek başına Ziyat Han'ın odasına girdi..."[412]

Yedinci bölüm aynı gecenin sabahıyla başlar. Mahmut gördüğü rüyanın etkisiyle Meryem'in evine gider. Avluda karşılaştıkları Damengir İsrail'in elleri kuruduktan sonra, nasıl yaşadığı ve öldüğü, ileri sapımla anlatılır. "*Yıllar geçtikçe Damengir İsrail'in lakabı da değişti: Herkes ona Keçi İsrail diyordu...*"[413] Süleyman Paşa'nın Ziyat Han'a gönderdiği mektup da geriye dönüşle anlatılır.

Sekizinci bölümün zamanı yağmurlu ve puslu bir gecedir. Dokuzuncu bölümde güneşli bir günün öğle vaktidir. Çaldıran savaşı birkaç gün önce olmuştur. Bu bölümde olayların kesin tarihleri verilir. "*1514 yılının Ağustos ayında Safeviler Devletinin, Azerbaycan ülkesinin kurucusu ve hükümdarı Şah İsmail, Türk ordusundan birkaç kat küçük ordusuyla Sultan Selim'i Maku yakınlarındaki Çaldıran ovasında karşılamış, savaşa girmiş ve mağlup olmuştu*"[414]. Aynı bölümde geriye dönüşle Ziyat Han'ın Bayındır Bey tarafından öldürülüşü, Kamer Banu'nun delirerek dağlara kaçması anlatılır. Onuncu bölüm Meryem'le Keşiş'in, saklandıkları evde yaşadıkları bir gecedir. Bu bölümde de geriye dönüş tekniği kullanılır. Onuncu bölümde romana bir yan anlatı olarak yerleştirilen Kırmızı Şalvarlı Adamın köyündeki olayların anlatıldığı öyküde de bu teknik kullanılır.Mahmut ile Meryem'in düğünlerinin anlatıldığı bölümde Süleyman Paşa'nın gelecekte yaşayacakları ileri sapımla anlatılır. "*Vakit gelecek ve bu toy meclisinden on dokuz yıl sonra, bütün ömrünü küçük savaşlarda geçiren Süleyman Paşa...*"[415]

Romanın son bölümü anlatının zamanını gösteren, "akşam oluyordu" ifadesiyle başlar. Sofu'nun, Mahmut'un mezarında mücavirlik yaparken öldüğü tarih, romanın başlangıcında olduğu gibi kesin ve uzun bir tarih ifadesiyle verilir.

---

[412] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.72-74
[413] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.84
[414] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.108
[415] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.207

7.2.2. Mekân:

Romanın birinci bölümünde mekân Ziyat Han'ın sarayında bir odadır. Bu odanın belirgin özellikleri anlatılır. *"Ziyat Han, Şirvan ipeği, daraylar ve kemhalarla bezenmiş, halı, gebe döşenmiş yatak odasında yer yastığına dirseklerini dayayıp, gözlerini yummuştu"*[416]. Bu bölümde daha geniş mekan olarak Karabağ Beylerbeyliği'nin sınırları verilir. Çünkü olayların geçtiği şehir ve ülke Karabağ Beylerbeyliği'nin sınırları içindedir. *"Kür ile Aras nehirleri arasına yerleşmiş olan Karabağ beylerbeyliği, güneyde Gafan, Ordubad ve Nahçıvan'dan, kuzeyde Kazak'a kadar, batıda Cavat'tan doğuda Göyçegöl'e kadar büyük bir araziye sahipti ve Safeviler devletinin önemli birimlerinden biriydi..."*[417] Ziyat Han'ın sarayının bulunduğu şehir ise Gence'dir. İkinci bölümde olaylar aynı saray içerisinde Mahmut'un odasında geçer, fakat bu oda hakkında geniş bilgi verilmez. Üçüncü bölümde ise mekân Meryem'in yaşadığı yerdir. *"Baba Keşiş ile Meryem'in yaşadığı ev Gence'nin kenarında, iki odalı, tek katlı küçük bir binaydı..."*[418] Kamer Banu'nun Mahmut için yaptıklarının anlatıldığı dördüncü bölümde olaylar yine Ziyat Han'ın sarayında geçer. Beşinci bölümden sonra olaylar kapalı mekândan açık mekâna taşınır. Mahmut ile Meryem'in buluştukları yer Gence çayının kenarında bir düzlüktür.

Yedinci bölümde olaylar hem sarayda hem de Meryem'in evinde cereyan eder. Mahmut'un Meryem'i aramak için yolculuğa çıkmasıyla birlikte mekân tamamen açık bir ortam olur. Sekizinci bölümde yağmura yakalanan Sofu ile Mahmut bir çobanın kulübesine sığınırlar. *"Çoban yoldan geçen yolculara küçücük kulübesinde yer verdi, ocağın ateşini artırdı..."*[419] Ziyat Han'ın Ceylan'ı buldurup saraya getirtmesiyle olaylar tekrar saraya taşınır. Çaldıran Savaşının anlatıldığı bölümde mekân savaşın yapıldığı ovadır. *"Beş gün önce Şah İsmail sıradan bir savaşçı kıyafetinde kır atının sırtında oturup göz alabildiğine uzanan*

---

[416] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.15
[417] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.13
[418] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s 41
[419] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.97

Çaldıran ovasına bakıyordu..."[420] Aynı bölümde Bayındır Bey'in Ziyat Han'ı öldürmesi anlatılırken olayların mekânı yine saraydır. Onuncu bölümde olaylar Meryem'in ve babasının saklandığı küçük bir odadır. *"Yarın da bütün gün bu küçücük odada gizleneceklerdi"*[421]. On birinci bölümde de olaylar, Ceylan'ın Mahmut'un ardından gitmesiyle yine açık ortama kayar. Kırmızı Şalvarlı Adamın köyünün anlatıldığı öyküde mekân güzel bir köydür. *"O köy, dünyanın en güzel köylerinden biriydi; bütün dünya susuzluktan yanıp cayır cayır yanarken bu köyün yanında her adım başında fışkıran pınarlar insanın yüreğine serinlik getirirdi; bütün dünya yemek için ekmek bulamazken, bu köyün sapsarı buğdayı değirmende öğütülür dururdu...*"[422] On üçüncü bölümde mekan Erzurum dağlarıdır. Süleyman Paşa'nın Meryem'i bulup sarayına getirmesiyle olaylar kapalı bir ortam olan Süleyman Paşa'nın sarayında geçer. Aynı bölümdeki bir başka mekân da Mukaddes Ev'dir. *"Sonra Mukaddes Ev tamamen göründü. Çıplak kayaların koynunda ek ve tenha yükselen bu eski binanın yassı taşları da kubbesi gibi kararmıştı"*[423]. On beşinci bölüm Mahmut'la Meryem'in düğünlerinin yapıldığı Süleyman Paşa'nın sarayında geçer.

Romanda kullanılan son mekân Mahmut ile Meryem'in mezarlarının bulunduğu yerdir. *"Vaktiyle Erzurum hükümdarlarının sarayları olan, şimdiyse eski bir makbereden başka bir şey olmayan ve halkın mücavir deresi dediği bu yerde bahar yeni sona ermişti...*"[424]

Romanda olaylar geniş bir coğrafyayı içine alan bir mekânda geçer. Gence'de başlayan olaylar Erzurum'da sona erer.

---

[420] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.108
[421] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,**s.123
[422] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,**s.157
[423] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,**s.198
[424] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.229

7.2.3. Kişiler:

Mahmut: Ziyat Han'ın ve Kamer Banu'nun evlenmelerinden dokuz yıl sonra olan çocuklarıdır. Saraydaki diğer gençlerden oldukça farklıdır. Babasının han olmasına rağmen, o saraydaki hiçbir şeyle ilgilenmez. Çok hassas bir kişiliğe sahip olan Mahmut'un bütün ilgisi kitapların üzerindedir. Günlerini sarayın kütüphanesinde geçirir. Mahmut, ruh haliyle de sarayda farklı bir kişiliktir. *"Ziyat Han eskiden de Mahmut'un yüreğinin şair yüreği olduğunu anlıyordu. Mahmut hassastı, Mahmut'un yüreği cam gibiydi ve Mahmut hiçbir zaman asıp kesen birisi olmayacaktı..."*[425] Mahmut'un bu kişiliğiyle tahta oturamayacağını bilen Kamer Banu onu değiştirebilmek için her yolu dener fakat başarılı olamaz.

Mahmut'un yaşamı ve dünyaya bakışı bir bahar günü değişir. Sarayın dışında gezerken Meryem'i görür ve ona aşık olur. Anlatının konusu bu aşk üzerine kurulmuştur. Mahmut'un bir keşişin kızına aşık olması sarayda şaşkınlık yaratır. Keşiş de kızının bir müslümana aşık olmasını kabullenemez ve Meryem'i Gence'den kaçırır.

Mahmut, Meryem'i bulabilmek için Sofu ile birlikte yolculuğa çıkar. Mahmut'un gerçek kişiliği bu yolculukta kendini gösterir. Hassas bir kişiliğe sahip birisi olarak tanınmasına rağmen yolculukta karşılaştığı bütün sıkıntılara katlanır. Mahmut'un nasıl bir dünya görüşüne sahip olduğunu da bu yolculuk sırasında öğreniriz. Önüne çıkan yoksullara bütün parasını dağıtır. Bunu yoksullar karınlarını doyursunlar diye değil, bu dünyanın manasızlığını anladığından yapar.

Yolculuk ilerledikçe Mahmut değişik insanlarla karşılaşır. Ceylan'nın bütün hilelerinden ve cazibesinden kendisini kurtarmasını bilir. Meryem gibi temiz bir kıza ihanet ettiğinde artık dünyada hiçbir şeyin temiz kalamayacağına inanır. Yaşadıkları, ona dünyanın ne demek olduğunu öğretmiştir. Kendisini dünyanın en dertli insanı olarak gören Mahmut, kendisinden daha dertli insanları görünce onların sıkıntılarını da çekmeye başlar. *"Hayır, Mahmut'un derdi sadece Meryem*

---

[425] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**,s. 23

derdi değildi, hayır yola çıktığı günden itibaren , göreceklerini gördükten sonra, il derdi, oba derdi, bütün insanların derdiydi, bu dünyada yaşama derdiydi... "[426]

Mahmut, Süleyman Paşa'nın yardımıyla Meryem'i bulur. Keşiş'in kızına giydirdiği sihirli elbise ölümüne sebep olur.

Meryem; Babasıyla sakin bir yaşam süren bir keşiş kızıdır. Sakin ve sıradan yaşam sürerken bir gün Mahmut'la karşılaşır ve bütün yaşamı değişir. Meryem çok güzel bir kız değildir fakat romanda saflığın ve temizliğin sembolüdür. "*Sofu, saraydan çıkıp Baba Keşişgilin ücra mahallesine yollandı. Sofu, yüz nazlı gamzeli maral gibi bir kız göreceğini umuyordu. Kaşları keman gözleri akik taşı, burnu Hint fındığı, sinesi Semerkant kağıdı gibi bir kız bekliyordu ama Sofu avluda çömelmiş keçi sağan esmer, zayıf alelade bir kız gördü...*[427]

Baba Keşiş, Meryem'in bir müslümanla evlenmesini kabul etmez ve onu Erzurum'a, Mukaddes Ev'e götürmeye karar verir. Meryem bu yolculukta çok sıkıntı çeker fakat Mahmut'u bir türlü aklından çıkaramaz. "*Bu inanç yine Meryem'in bedenini kızdırdı. Demin o buz parçasının göğüslerinin arasından kaydığı hat şimdi birden bire tutuşup yandı. Meryem bütün gönlüyle bütün bedeniyle Mahmut'u istedi...*"[428] Düğününde babasının getirdiği sihirli elbiseyi giyinir. Bu büyülü elbise Mahmut gibi Meryem'in de ölümüne sebep olur.

Ziyat Han; Mahmut'un babası ve Karabağ Beylerbeyliğinin hükümdarıdır. Oğlunun kendisinin tahtına geçemeyecek olmasından dolayı huzursuzdur. Ziyat Han tahtını elinde tutabilmek için her şeyi yapar, çünkü onu büyük zorluklarla, elde etmiştir, çok kan akıtarak elde etmiştir. "*Çünkü Ziyat Han esas itibariyle kan döken ve hainlik yapan yüksek vazife sahiplerine nasıl davranacağını çok iyi bilirdi. Çünkü Ziyat Han dargalıktan başlamış bütün merhaleleri bir bir geçmişti*

---

[426] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.156
[427] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.64
[428] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.121-122

ve kendisinden aşağıdakileri avucunun içinde sağlam tutmayı becerirdi. Kendinden üstekileri ise... "[429]

Yüzündeki yarası ve küçük yumurtaya benzeyen gözleri Ziyat Han'ın en belirgin fiziksel özellikleridir. Hazinesinin en değerli mücevherlerini Mahmut'la birlikte giden Sofu'ya verir. Ziyat Han, en çok güvendiği adamı Bayındır Bey tarafından öldürülür.

Kamer Banu; Ziyat Han'ın eşi ve Mahmut'un annesidir. Çok güzel bir kadın olan Kamer Banu ömrünü sıkıntılarla geçirmiştir. Dokuz yıl çocuksuzluğun acısını çektikten sonra Mahmut'un sıkıntısını çekmeye başlar. Çünkü Mahmut normal bir genç değildir. Ziyat Han'ın tahtına göz dikenler Mahmut'u ortadan kaldırmak için fırsat kollamaktadırlar. Kamer Banu oğlunu bunlardan korumaya çalışır. Ziyat Han'ın kardeşi, Cavanşir Han'ı bu yüzden öldürtür Kamer Banu Mahmut'un değişmesi için elinden gelen her şeyi yapar fakat hiç bir şey Mahmut'u değiştiremez. Bu sıkıntı Kamer Banu'nun vaktinden önce ihtiyarlamasına sebep olur. *"Son zamanlarda Mirza Salman, Kamer Banu'ya bakamıyordu. Bir zamanlar herkesten, Kamer Banu'dan bile gizlediği aşkla güzelliğine gizli gizli gazeller yazdığı bu kadının ıstıraplar, sarsıntılar yüzünden vakitsiz ihtiyarlamasını görmek Mirza Salman'a çok ağır geliyordu...* "[430]

Ziyat Han'ın öldürülüp tahtının elinden alınmasından sonra delirerek dağlara kaçan Kamer Banu, vahşi hayvanlar tarafından parçalanarak öldürülür. *"Elbette Sofu gece gündüz bu türküyü okuyarak dağları ormanları dolaşan bu divane kadının biri dişi biri erkek canavara rast geleceğini ve aç canavarların kadını yiyeceğini de bilmiyordu...* "[431]

Sofu; Mahmut'un lalası ve Kamer Banu'nun en sadık hizmetçilerindendir. çocukluk yılarından beri Kamer Banu'ya hizmet etmiştir. *"Sofu kırk altı yaşındaydı ve bu kırk altı yıllık ömrün otuz üç yılını sadakatle Kamer Banu'ya*

---

[429] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.13
[430] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.45
[431] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.120

hizmetle geçirmişti. Önce Kamer Banu'nun babası Muzaffer Ağa'nın ikametgâhında hizmetçi olmuştu sonra Kamer Banu'nun köleleri ve cariyeleri ile birlikte Ziyat Han'ın sarayına gelmişti... "[432]

Mahmut'un Meryem'i aramaya çıkacağını söylemesi üzerine Kamer Banu, Sofu'nun da onunla birlikte gitmesini ister. Sofu, Ziyat Han'ın verdiği mücevherlerle zengin bir adam olarak yola çıkar, yolculuk uzadıkça Sofu sıkılmaya başlar ve bu zorluklara niçin katlandığını kendi kendine sorar. Ziyat Han'ın öldürülmesi yolculuktaki zorlukları daha da artırır. Bir müddet sonra Mahmut'u bırakarak ondan ayrılır ve zengin bir adam olarak yaşamaya başlar. *"Neden Sofu, çöllerde, bayırlarda kendini mahvetsin ki, neden güneşin aşırı sıcaklarında sonu görünmeyen bu çöllerde kuru bir böğürtlen dalı görünce sanki tuba görmüş gibi gözleri parlasın ki?..* "[433]

Mutlu olamayan Sofu, sora sora Erzurum'da Mahmut'un mezarını bulur ve bütün servetini terk ederek orada mücavir olur. Çok uzun bir ömür süren Sofu, iki yüz on dört yaşında ölür.

Baba Keşiş; Dinine bağlı bir Hıristiyandır. Meryem'in doğumunda karısını kaybetmiş ve bir daha evlenmemiştir, hayatını dinine ve Meryem'e adamıştır. *"Baba Keşiş, uzun boylu, geniş omuzlu boylu boslu bir adam. Çoktan ak düşmüş uzun saçları, ağarmış dağınık sakalı vardı. Meryem bu adamın ışıklı kara gözlerinde, kalın çatık kaşlarında, alnındaki ve gözlerinin kenarlarındaki kırışıklıklarda...* "[434]

Meryem'in bir müslümanla evlenmesini kabul etmez ve Meryem'i kaçırır. İyi bir Hıristiyan olduğu için Mukaddes Ev'in kapılarının ona açılacağından ve Mukaddes İhtiyar'ın ona yardım edeceğinden emindir. Çünkü Mukaddes Ev'in sırrını bilen on kişiden biridir. Erzurum'da Süleyman Paşa'nın adamları Baba Keşiş'i bulur. Düğün günü Mukaddes Ev'e varır fakat Mukaddes İhtiyar'dan umduğu yardımı göremez. Mukaddes İhtiyar iki Hak aşığını birbirinden ayırdığını

---

[432] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.77
[433] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.148
[434] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.43

söyler. Mukaddes Ev'den aldığı sihirli elbiseyi kızına giydiren keşiş onların ölümüne sebep olur. Baba Keşiş bu olaydan sonra bağırarak var gücüyle koşmaya başlar ve kendisini bir uçurumdan aşağı atar. *"Baba Keşiş bütün varlığıyla korkuyordu. Allah'ı kınayacağından, boynundaki haça tükürceğinden korkuyordu. Baba Keşiş acele ediyordu, var gücüyle koşuyordu, kendi kendine imkan vermiyordu: 'Böyle gerekli görmüşsün, böyle yapmışsın!...'"*[435]

Bayındır Bey; Ziyat Han'ın en çok güvendiği adamıdır. Akıllı ve kurnaz bir kişidir, babası halkdan bir kişidir. Halk arasından çıkmış, çalışkanlığı ve sadakatiyle sarayın en güçlü komutanı olmuştur. Aslında Bayındır Bey'in amacı Gence tahtını ele geçirmektir. Çaldıran Savaşında Yavuz Sultan Selim'le anlaşır ve Ziyat Han'ı öldürerek tahtına oturur. Uzun yıllar Gence tahtında oturduktan sonra Bayındır Han'ın da tahtı elinden alınır. *"Bayındır Bey ne o anda, ne de çok sonraları bu sözlerin manasını anlamadı, uzun yıllar geçti, Bayındır Han'ın başına çok kaza ve kader geldi, tahtan indirildi, yine tahta çıktı, esir düştü, gözleri çıkarıldı, kaçıp dağlara çekildi, kalelerde gizlendi ve ömrünün son günü ölüm yatağında can verdiği vakit Ziyat Han'ın uzak geçmişlerde kalmış sesi aynı sözleri bir daha fısıldadı ve ihtiyar Bayındır ancak o zaman bu sözlerin manasını kavradı"*[436].

Mirza Salman; Sarayda kütüphane müdürüdür. Kamer Banu'ya çok yakın ve ona aşıktır. Bu aşkını Kamer Banu'dan ve herkesten saklamıştır. Mahmut'un okuduğu kitaplarla ilgilenir. Sarayda söz sahibi olan Mirza Salman, Bayındır Bey'in bir konuşmasında sözünü kesmesi üzerine *"Ben Hanla konuşuyorum maiyetiyle değil"* der. Bu söz onun sonunu hazırlar. Bayındır Bey tahta geçince Mirza Salman'ın sakalını tıraş ettirir, bir eşeğe ters bindirir ve ayaklarını bağlayarak, başından aşağı yoğurt döker ve Gence sokaklarında dolaştırır. Mirza Salman'ın başına bundan sonra ne geldiğini bilen olmaz. *"Ziyat Han'ın ve Kamer*

---

[435] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.226
[436] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.119

Banu'nun eli kılıç tutan bütün akrabasını kılıçtan geçirmeden ilk tedbir olarak Mirza Salman'ın sakalını kökünden kırktırdı ve genç yaşlı demeden bütün saray ahalisi karşısında Mirza Salman'ı rezil rüsva etti..."[437]

Ceylan; Çok güzel bir kadındır. Ziyat Han, Ceylan'ı Mahmut'un ardından onu Meryem'den vazgeçirmek için gönderir. Dünyanın bütün güzelliklerini üzerinde toplayan Ceylan'a bu iş için bir servet bağışlar. "*Ceylan akıllıların akıllısıydı, şeytandan daha şeytandı, dünyanın en eski sanatının her inceliğine aşinaydı. Öyle bir kızdı ki, kaşları keman, gözleri şehla, yürüyüşü tavus yürüyüşü, memeleri şamama kavunu gibi yumruydu, bakanın aklını alırdı...*[438]

Ceylan bütün hünerlerini göstermesine rağmen Mahmut'u yolundan dönderemez. Ziyat Han'ın ölümüyle vadedilen serveti kaybetmiş olmasına rağmen Mahmut'a aşık olduğu için onun ardından gider fakat Mahmut'a kavuşamaz. Yanında at seyisi olarak çalışan Mehter Cafer'le birlikte onun köyüne gider. Orada üç aydan fazla yaşayamayan Ceylan, ayrılarak eski işini yapmaya devam eder ve zengin olur. Romanda Ceylan'ı son olarak Mahmut'un mezarının başında görürüz. "*Ceylan, Mehter Cafer'in köyünde, dağların koynundaki o güzel Talıstan'da üç aydan fazla kalamamıştı, sıkılmıştı, daralmıştı ve bir gece başını alıp Talıstan'dan kaçmıştı. Bedenini sata sata, önüne geçeni aldata aldata yine servet toplamış hanım olmuştu...*"[439]

Kısır Karı; Gence'nin en hilekar kadınıdır, herkes ondan çekinir. İlk önce Kamer Banu, Kısır Karı'yı Mahmut'un erkek olup olmadığını anlamak için çağırır. "*Gerçekten Kısır Karı, Gence'nin en hilebaz karısıydı ve bütün Gence ahalisinin Kısır Karı'dan ödü kopuyordu. Kısır Karı'ya işi düşen herkes işinin çabuk bitmesi ve Kısır Karı'nın yüzünü bir daha görmemek için çalışırdı...*"[440] Daha sonra Kısır Karı'yı Ceylan'ın yanında görürüz. Mahmut'la Ceylan'ın arasını

---

[437] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.120
[438] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.104
[439] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.228
[440] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.54

yapmaya çalışır. Ceylan Mehter Cafer'le gidince o da cemaate katılır. Mahmut'un cemaatle konuşması sırasında, içinde hep uçma hevesi olan Kısır Karı kargaya dönüşür. *"Kısır Karı gaga çıkarmıştı. Sonra Kısır Karı sarsıcı bir dehşet içinde bütün bedeninde kuş tüyleri çıktığını ve bütün bedeninin bu tüylerle kaplandığını gördü. Kısır Karı bağırmak istedi, cemaati yardıma çağırmak istedi ama bağırmak yerine karga gibi gaklamaya başladı..."*[441]

Süleyman Paşa; Erzurum'un genç hakimidir. Türk milletinin diğer milletlerden üstün olduğuna inanır. En büyük arzusu büyük Türk halkları devletinin kurulmasıdır. Süleyman Paşa bazen sarayından ayrılarak Erzurum dağlarında cemaate katılır. Burada Mahmut'la karşılaşan Süleyman Paşa onu sarayına getirir. Meryem ve keşişi de bularak sarayında düğün yapar. Bütün ömrünü savaşlarda geçiren Süleyman Paşa bir savaşta ihanete uğrar ve yaralı bir halde savaş meydanında ölüme terk edilir. *"...Vakit gelecek ve bu toy meclisinden on dokuz yıl sonra bütün ömrünü küçük savaşlarla geçiren Süleyman Paşa son küçük savaşında ihanet neticesinde ölümcül bir yara alacak, en yakın adamları bile böylesine bitmez tükenmez küçük savaşlardan, onları tamamen bezdirmiş serseri fikirlerden ve bu serseri fikirler namına yapılmış münakaşalardan, çekişmelerden bıkıp usanıp at sırtında kocamış Süleyman'ı savaş meydanında bırakıp gidecek..."*[442]

Genç Hanende; Ziyat Han'ın ününü duyup parayla satın aldığı, sesi çok güzel olan bir genç. Zayıf bir delikanlı olan hanende sesiyle herkesi büyüler. Ziyat Han'ın en çok zevk aldığı şey hanendeyi dinlemektir. Ziyat Han bir gece hanendeyi azat ederek memleketine gönderir. Genç hanende seksen yıl sonra ihtiyar bir ozan olur. Meclislerde Ziyat Han'ı ve onun adaletini, genç bir hanendenin evine dönüp anasının yanına gelmesini, adaklısıyla görüşmesini anlatır. *"Ziyat Han karşısındaki bu cansız, cüssesiz oğlanda yarım saatlik, bir*

---

[441] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.187
[442] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.207

saatlik de olsa dünyanın derdini kederini, dünyanın kötü işlerini unutturacak bir kudretten eser alamet görmemişti. Ama daha sonra bu genç oğlanın okuyuşunu dinleyince anladı ki, bu gerçekten de hanende değil Asef-i devrandır"[443].

Şah İsmail; Safeviler devletinin hükümdarı, cesur bir komutan ve iyi bir devlet adamıdır. Çaldıran savaşında, Yavuz Sultan Selim'in modern ordusu karşısında ağır bir yenilgi alır. Devlet adamlığının yanında iyi bir şairdir. Hatai mahlasıyla şiirler yazar. *"Şah İsmail bir taraftan sarayda meliküşşuara Şirvanlı Habibi'nin başkanlık ettiği edebi meclisin sıradan bir üyesi olarak gazeller ve koşmalar yazıyordu ve meclisin bu şiirler hakkındaki fikrini, şiirlerinden başka hiçbir şeyi olmayan kimsesiz bir şairin yürek çarpıntılarıyla bekliyordu"*[444].

Mehter Cafer; Ziyat Han'ın at bakıcısıdır. Ceylan, Mahmut'u Meryem'in aşkından vazgeçirmek için onun ardından gönderilince Ceylan'ın hizmetine verilir. Ziyat Han'ın ölümünden sonra bütün hizmetçiler Ceylan'ı terk ettikleri halde Mehter Cafer onun yanından ayrılmaz çünkü Ceylan'a aşık olmuştur. Ceylan'ı köyüne götürür, fakat Ceylan üç ay sonra onu terk eder. *"Mehter Cafer'in aslı Şirvan'dandı, dağların koynundaki Talıstan köyündendi. Çok eski zamanlarda, bundan yedi sekiz yıl önce Cavanşir adında bir hükümdarın at koşturup kılıç oynattığı, Arapların kanını döktüğü yerlerdendi.."*[445]

Kırmızı Şalvarlı Adam (Azer); Dünyanın en güzel ve en mutlu köyünde yaşayanlardan birisidir. Aysulu ile evlenir. Çocuklarına on iki imamın adlarını vermeye başlar. Köyde Deli İbrahim, Azer'in on ikinci çocuğunun Mehdi Sahibüzzaman olacağını söyler ve ölür. Bu olaydan sonra köyün düzeni bozulur, herkes birbirine düşman olur, kıtlık başlar. Azer'in on ikinci çocuğu kız olunca köylüler Azer'in bütün çocuklarını öldürürler. Karısı Aysulu da buna dayanamaz ve kendini öldürür. Azer de kırmızı bir şalvar giyinerek cemaate katılır. *"Kırmızı*

---

[443] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.15
[444] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.113
[445] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.130

şalvarlı kişi ekmek parçasını iki eliyle göğsüne bastırarak başını aşağı eğip gözlerini yere dikmişti. Bu kırmızı şalvarlı kişinin yaşı o kadar da çok değildi; ama başı, sakalı, göğsünün, kollarının tüyleri bembeyazdı"[446].

Cemaat; Evlerinden ve yurtlarından ayrılmak zorunda kalan insanların oluşturduğu topluluk. Yiyecek bulamayanlar, adam öldürenler toplumdan uzaklaşmak zorunda kalan herkes bu gruba katılır. Karınlarını doyurabilmek için önlerine çıkan her şeyi talan ederler. *"Yalın ayaklı adamın ve onun gibilerin cemaat diye ad verdiği bu adamlar illerinden obalarından ayrı düşmüş evsiz eşiksiz sefiller takımıydı. Yiyecek ekmek bulamayanlar, başlarına bela gelenler, adam öldürüp kaçanlar, dervişler, casuslar, yollarda soyulmuş, varını yoğunu kaybetmiş bezirganlar, kocayıp elden ayaktan düşmüş fahişeler, dilenciler bir grup oluşturup çöllerde, dağlarda geziyorlardı..."*[447]

Kul Muhammet; Kelenter Zafer'in oyununda galip gelmiş ve kölelikten kurtulmuştur. Bu oyunda en yakın arkadaşına en büyük acıyı çektiren kölelikten kurtulacaktır. Kul Muhammet de çocukluk arkadaşı Kul Ahmet'e yaptığı oyunla onun ölümüne sebep olur. Kölelikten kurtulur fakat yaptığı gaddarlık yüzünden halk onu içine kabul etmez, o da cemaate katılır.

Harkeş; Halk aşığı Tahir Mirza, Kevankıran şehrinin hakiminin kızına aşık olur, onun için şiirler yazmaya başlar. Hatem Melik bunu öğrenince Tahir Mirza'yı yakalarsa onun saz çalan parmaklarını ve dilini keseceğini söyler Tahir Mirza'nın köylüsü olan Harkeş, Tahir Mirza'ya kızı göstereceğini söyleyerek ondan para alır. Hatem Melik'ten de Tahir Mirza'yı ona getireceğini söyleyerek para alır. Hatem Melik Tahir Mirza'yı yakalar, dilini ve parmakların keser. Harkeş'in oynadığı oyun anlaşılınca o da kaçarak cemaate katılır.

---

[446] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.154
[447] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.177

Cellat Kazım; İki bin iki yüz on bir insanın başını kesen Kazım, bir sonraki kişinin başını kesemez ve birden bire şiir söylemeye başlar. Bundan sonra cellatlık yapamayacağını anlar ve cemaate katılır.

7.2.4.Toplumsal Yapı Ve İlişkiler:

Mahmut ile Meryem toplumsal yapı ve insani ilişkiler bakımından anlatıcının bundan önce incelediğimiz romanlarıyla benzerlikler gösterdiği gibi bazı önemli farklılıkları da vardır.

Romanda toplumsal kurumlar bakımından en güçlü yapı ailedir. Mahmut'un saray içinde olan ailesi ile, Meryem'in sıradan halk içinden olan ailelerinde bireylerin birbirlerine olan bağlılıkları ileri düzeydedir. Mahmut'un normal bir genç olması için annesi Kamer Banu elinden geleni yapar, gençliğini ve güzelliğini Mahmut için feda eder.

Ziyat Han, Mahmut'un, Meryem'in ardından gideceğini anlayınca ona engel olmak istemez çünkü Mahmut'un babasına karşı çıkan bir oğul olarak anılmasına gönlü razı olmaz. *"Ziyat Han, oğlunun gitmesine bir de Mahmut'u fikrinden döndürmenin mümkün olmadığını bildiği için rıza gösterecekti. Mahmut, Ziyat Han'ın sözünü dinlemeyecek, kulak asmayacaktı. Bırak, insanlar Mahmut'u babasının sözünü dinlemeyen terbiyesiz, ahlaksız bilmesin. Çünkü atalardan kalan geleneğe göre yiğit dediğin, gizli sırları aşikar etmez, helâl mayasına haram katmazdı. Bir oğul da baba sözünü tutmazsa o oğul da namus, gayret, ar olmazdı..."*[448]

Meryem'de Mahmut'u çok sevmesine rağmen babasının onu Mahmut'tan kaçırmak için sıkıntılı bir yolculuğa çıkarmasına karşı çıkmaz ve bu konuda onu üzecek bir şey söylemez.

Sofu'nun Mahmut'la yolculuğa çıkması ve ona sadakatle hizmet etmesi de toplumdaki insan ilişkilerinin iyi bir örneğidir. Sofu, Mahmut'u terk ettikten sonra zengin bir adam olarak yaşamasına rağmen, vicdanı yaptığı işi kabullenemez ve ömrünün sonuna kadar onun mezarının yanında ibadete çekilir.

Toplum içinde bozulmuş ilişkiler, zengin olma hırsında ve iktidar mücadelelerinde görülür. Bayındır Bey, Ziyat Han'ın en çok güvendiği adamı olmasına rağmen, ona ihanet eder ve Ziyat Han'ı öldürerek tahtına oturur.

---

[448] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.91

Cemaat, toplumdan uzaklaşmış insanların oluşturduğu gruptur. Toplum kurallarına aykırı davrananlar toplum içinde barınamazlar. Kul Muhammet kendi özgürlüğü için çocukluk arkadaşı Kul Ahmet'e ihanet etmiş ve onu öldürmüştür. Harkeş de, halk aşığı Tahir Mirza'ya ve Hatem Melik'e ikiyüzlülük etmiş ve cemaate katılmak zorunda kalmıştır. Aynı şekilde Bedheybet Muhtar ve Kısır Karı topluma aykırı tipler oldukları için cemaate katılmışlardır. Toplum yapısını bozacak kişilere ve eylemlere izin vermemektedir ve onları içinden uzaklaştırmaktadır.

7.2.4.1. Siyasal Düzey:

Romanda ele alınan siyasal yapı, olayların geçtiği yıllar olan XVI. Yüzyılın siyasal yapısının özelliklerini göstermektedir. Azerbaycan'da beylikler dönemidir. Safevi ve Osmanlı devletlerinin güçlü oldukları yıllardır. Romandaki en önemli siyasi olay da Osmanlılar ve Safeviler arasında yapılan Çaldıran Savaşı'dır.

Anlatıcı bu yüzyılda olan siyasi olayların ve egemenlik mücadelelerinin sonucunun nelere sebep olduğunu anlatmaya çalışır.

Romana Sazlı Abdullah'ın idam edilmesi hikâyesiyle başlanır. Sazlı Abdullah, içi masum insanların kanıyla dolu bir sarayda saz çalmak istemez ve idam edilir.

Mahmut'un babası Ziyat Han da büyük zorluklarla elde ettiği Karabağ Beylerbeyliği tahtını korumak için çok kan akıtır. Dönemin en önemli siyasi olayı, Çaldıran Savaşı'dır. İki Türk devletinin savaşı romanda çeşitli açılardan eleştirilir. Bunlardan en önemlisi Türkler arasında birlik olması gerekirken basit sebeplerden dolayı savaşmalarıdır. Anlatıcı bu düşüncelerini Süleyman Paşa'ya söylettirir. *"Bütün ye-ye-yeryüzünün Türkleri karakterlerine, ge-ge-geleneklerine bakmadan bi-bi-birleşmelidir! Ya biz ne-ne-ne yapıyoruz! Uzun Hasan Os-os-osmanlıların aleyhine Yu-yu-yunanlarla it-it-ittifak yaptı! Ka-ka-karakoyunlu ile Akkoyunlu birbirini kırdı!..."*[449]

Ziyat Han'ın sarayındaki taht mücadeleleri de dönemin siyasi yapısını gösteren olaylardır. Ziyat Han en çok güvendiği ve sevdiği adamı Bayındır Bey tarafından öldürülür. Aynı şekilde Süleyman Paşa savaş alanında ihanete uğrar ve yaralı olduğu halde yakın adamları tarafından ölüme terk edilir.

Bu şekilde taht mücadelelerinin olduğu bir dönemde hanların halka yaptığı zulümler de romanda yer alır. Bunlardan ilki Sazlı Abdullah'ın idam edilmesidir. Sazlı Abdullah'ı idam ettiren Kara Beşir'in ve onun oğlu Kara Bekir'in ne kadar çok insanı öldürdüklerini ve en sonunda kendilerinin de öldürülmekten kurtulamadıkları anlatılır. *"O zamandan bu yana cellat Topuzkulu, cellat Topuzkulu'nun oğlu cellat Tanrıkulu ve şimdi cellat Tanrıkulu'nun oğlu cellat*

---

[449] Elçin Efendiyev, **Mahmut İle Meryem**, s. 192

Topuzkulu Gence'nin bu Pazar başında birçok başı kesmişlerdi. Bu arada Kara Bekir'in gizli iştirakiyle Kara Beşir'in sonra şahın emriyle Kara Bekir'in kendi başını..."[450]

Ziyat Han Karabağ Beylerbeyliği'nin tahtını ele geçirmek ve bu tahtı ele geçirdikten sonra da onu korumak için birçok cana kıymıştır. Fakat bu kadar cana kıymasına rağmen tahtını koruyamamıştır. Halktan birisinin oğlu olan Bayındır Bey, Ziyat Han'ı öldürerek tahtını elinden almıştır. Dönemin yöneticilerinin halk üzerinde olan baskılarını ve idare şekillerini anlatıcı Ziyat Han'ın ağzıyla anlatır. Ziyat Han kendisini ziyarete gelen Frenk tüccarının 'Bu şehri siz mi idare ediyorsunuz?' sorusunu 'Bu vilayeti kim yiyor?' diye sormasının daha doğru olacağını söyler.

Erzurum Hakimi Süleyman Paşa ise o dönemde Türk Birliği için çalışmaktadır. Dünyada yaşayan bütün Türklerin büyük bir devlet kurmasını arzular. Fakat Süleyman Paşa'nın bu düşüncelerini aşırı milliyetçilik duyguları içinde yaptığını görürüz. Türk Milletini diğer milletlerden üstün olarak görür ve diğer milletlerin, Türk Milletine hizmet etmeleri gerektiğine inanır. Bunlar Süleyman Paşa'nın düşüncelerinin olumsuz yönleri olarak görülmektedir. Romanın yazıldığı dönem göz önüne alındığına bu düşüncelerin bütünüyle olumlu düşünceler olarak ele alınmasının mümkün olmadığı görülecektir. Süleyman Paşa'nın saf bir Türk ırkı yaratmak düşüncesi aslında bunu hayata geçirmiş olan Sovyetler ve Nazi Almanya'sının bir eleştirisidir.

Sovyetler Birliği'nde halka özellikle Türk halkına uygulanan baskılar ve yapılan zulümler, hanların halka yaptıklarından kat kat daha fazladır. Anlatıcı Sovyet sisteminin uyguladığı bu baskı ve zulümleri konusunu tarihten alan bir anlatıyla sanki Sovyet dönemi dışında cereyan eden olaylarmış gibi aktarır. Aslında anlatılmak istenen Sovyet zulmü ve faşizmidir. Azerbaycan Edebiyatında bu tür anlatımların bir dönemin belirgin özelliklerinden bir olduğu görülmektedir. Sanatçılar bu şekilde Sovyet sansüründen kurtularak, mesajlarını okuyucularına aktarmaya çalışırlar.

---

[450] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.12

Mahmut ile Meryem romanında da anlatı XV. Yüzyılda geçen olayları XX. Yüzyıl olayları ile bağdaştırarak anlatır. Sovyetlerde yapılan zulümler hanlara ve hanlıklara kaydırılır. Zulme uğrayan insanların Sovyetler'in içerisinde olduğunu anlatıcının diğer iki romanından görmekteyiz.

Anlatıda Süleyman Paşa tarafından dile getirilen Türklerin durumları, Sovyetler'in içerisinde bulunan Türk dünyasıyla aynıdır. Türkler param parça olup Rus esareti altında kalmışlardır. Bu durumdan kurtulmanın tek yolu belki de Süleyman Paşa'nın düşünceleridir.

7.2.4.2. Ekonomik Düzey:

Romanda anlatılan ekonomik durum daha çok hanların elindedir, zenginlik bütünüyle saray halkına aittir. Karabağ Beylerbeyliği'nin ekonomik yapısı, kimse müdahale etmediği sürece canlıdır ve ahalisine yetecek derecededir. Fakat dışarıdan müdahale edildiğinde, insanların malları yağmalandığında ekonomi canlılığını kaybetmektedir. Gence ekonomik bakımdan bölgenin merkezi konumundadır. *"Ama ne zaman ki, söz ticaretten, alışverişten açılır, o zaman Gence gibi kervan yollarının kesiştiği yerde kurulan şehirler ticaret merkezine çevrilir. Göçebelerin dokudukları halılar, Şirvan'ın ipek kumaşları, darayıları, kemhaları, bezek kılıçları, hançerleri için başka memleketlerde para esirgemiyorlardı..."*[451]

Ziyat Han'ın hazinesinden seçip Sofu'ya verdiği birkaç mücevher onu zengin bir adam yapar. Bu da hanların zenginliklerinin bir göstergesidir. Bu dönemde para gücü her şeyin üstündedir. İnsanlar para karşılığında köle olarak alınıp, satılır. Bunlara en iyi örnek Ziyat Han'ın parasıyla satın aldığı sonra serbest bıraktığı genç hanendedir. Değişik yollarla zengin olan Ceylan da satın aldığı kölelerine her türlü ahlaksızlığı yaptırmaktadır.

Anlatı içinde önemli bir yer tutan cemaat, ekonomik açıdan da değişik bir ortamı ele almaktadır. Toplumdan çeşitli sebeplerle uzaklaştırılan bu insanların hepsi yoksuldur. Bu gruba katılanların bir çoğu yiyecek bir şeyler bulma umudundadırlar. Ekonomik olarak hiçbir şeyleri olmayan bu insanlar, önlerine gelen her şeyi talan ederler.

---

[451] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.12

7.2.4.3. Kültürel Düzey:

Mahmut ile Meryem romanında anlatının kaynağı halk hikâyesi olduğundan dolayı romanda halk kültüründen alınmış unsurlar oldukça fazladır. Yazar, romanında halk şiirine, halk inanışlarına, seyirlik oyunlarına ve Dede Korkut'tan alınmış unsurlara yer verir.

Ziyat Han'la Kamer Banu'nun çocukları olmayınca çocuk sahibi olabilmek için değişik yollar denerler. Bunlar halk hikayelerinde ve masallarında olan çocuğu olmayanların başvurdukları çarelerdir. *"..Dervişlerin verdiği elmaları ikiye bölüp yemişlerdi, mukaddes ataların tükürdüğü sularda yıkanmışlardı, sürü sürü koyunları, sürü sürü sığırları, kervan kervan develeri kurban edip dünyanın açına çıplağına dağıtmışlardı ama hiçbir şey hasıl olmamıştı"*[452]. Dede Korkut Hikayelerinde de çocuğu olmayanların aynı şeyleri yaptıkları görülmektedir.

Romanın çeşitli bölümlerine serpiştirilmiş halk şiiri örnekleri de vardı. Yazar bunların bir kısmını hiç değiştirmeden eserine aldığı gibi, bazılarında da çeşitli değişiklikler yapmıştır.

Meryem'in ak keçisini kesen dilencilerden birisi, keçiye bakarak şu bayatıyı söyler;

"Nenem o hallı keçi,
Memesi ballı keçi,
Yüce kaya başında
Tutuptur yallı keçi"[453].

Ziyat Han'ın Mahmut'u düşünürken içinden söylediği dörtlük de bir bayatı örneğidir, fakat bu romana düz yazı şeklinde alınmıştır. *"Su gelir, akar gider, kayaları yıkar gider; dünya bir penceredir, her gelen bakar gider"*[454].

Meryem bir gece Mahmut'u düşünürken babasının uyumadığını anlar ve içinden babasına seslenir. Burada Meryem'in ağzından halk şiirlerinden örnekler verilir. Bunlar düz yazı şeklindedir ve her bir beytin sonuna baba kelimesi

---

[452] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.26
[453] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.82
[454] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.92

eklenmiştir. *"Hayır, bakma, çünkü ay gider battığı yere, baba, meleklerin yattığı yere, baba, meleklerin yattığı yere, sinemi nişan koydum, baba, yar okunu attığı yere..."*[455]

Ceylan, geçmişini düşünürken çocukluğunda nevruz bayramında yaptıkları kutlamaları hatırlar. *"Ceylan'ın hatırına, çocukken köyde nevruz bayramında akşamları ocak yakışları, gece geç vakte kadar bağıra çağıra, düşe kalka, ocağın üstünden atlayışları, gece büyüklerden gizlice, çünkü ocağı suyla söndürmek günah sayılırdı, kuyudan su çekip kıpkırmızı yanan bu ocakların üstüne su serpmeleri..."*[456]

Kırmızı şalvarlı adamın köyündeki olaylar anlatılırken Dede Korkut'tan örnekler verilir. Köyün en yaşlı kişisi Bayındır, köylüleri yaptıkları işlerin yanlış olduğu bir gün başlarına bu yüzden felaket geleceği konusunda uyarır.

Ak Deve romanında da Muhammet ile Ali'nin öyküleri anlatılırken aynı kurgu vardır. Dede Süleyman, Muhammet'le Ali'yi uyarır fakat onlar dinlemezler ve sonları felaket olur. Dede Süleyman onlara Dede Korkut'a ait sözler söyler. Bayındır da köylülerini Dede Korkut'un sözleriyle uyarır. Onlar dinlemezler ve köyün başına akıl almaz felaketler gelir.

"Yücelerden yücesin
Kimse bilmez nicesin
Aziz Tanrı!
Sen anadan doğmadın
Sen atadan olmadın
Kimse rızkın yemedin
Kimseye güç etmedin
Kamu yerde ahedsin
Sen Allahu Samedsin
Ademe sen taç vurdun
Şeytana lanet kıldın

---

[455] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.122
[456] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.138

Bir suçtan ötürü dergahtan sürdün

Nemrut göğe ok attı

Karnı yarık balığı karşı tuttun

İbrahimi tutturdun

Ham göne çulgadın

Götürüp oda attırdın

Odu bostan kıldın

Ululuğa haddin yok

Senin boyun kaddin yok

Ya cismile ceddin yok

Vurduğun ulutmayan ulu Tanrı!

Bastığın belirtmeyen belli Tanrı

Götürdüğün göğe yetiren görklü Tanrı

Kakıdığın kahreden kahhar Tanrı

Birliğine sığındım, çabaladım kadir Tanrı

Medet senden

Aziz Allah

Bana medet dedim"[457].

Aynı bölümde Azer ilk oğlunun adını Ali koyunca Dede Korkut'un duasını söyler; "Adını ben koydum yaşını Allah versin".

Mahmut ile Meryem romanında bazı bölümleri bozularak, düz yazı şekline getirilmiş şiir örneklerine Mahmut'un cemaatle konuşmasında da rastlarız. *"Gece gündüz oda yandım, alıştım, tuttu, yolum yolum yoldu dert beni! Felek benimle de inat eyledi ağalar! Gam ile hicrandır hediyen, söyledi, ağalar! Keskin kılıcıyla bağrımı deldi, bölük bölük etti, böldü dert beni, ağalar...!"*[458]

Aynı bölümde Mahmut'un cemaate ettiği dua da kaydadeğer bir kültürel unsurdur. *"Aman felek, yardım eyle bu günde! Kanlı felek, yeter taş yağdırdığın*

---

[457] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.161

[458] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.183

bu insanların başına! Merhamet et bu insanlara! Kadir Mevla, bu insanların kışını yaz et! Deli gönülleri aşk oduyla yak!... "[459]

Mahmut'un avcı olduğunu söyleyen cemaat ondan bir av macerasını anlatmasını ister. Mahmut da onlara bir av hikâyesini masal tekerlemesi şeklinde anlatır. *"Ava çıktım bir gün. Önümden bir tavşan kaçtı, ayakları yoktu...Yay götürmüştüm, ok götürmemiştim. Oku attım tavşanı yere serdim!... Ağzı olmayan bir bıçağım vardı, cebimden çıkardım, tavşanı yüzdüm!... Altı olmayan bir kazan buldum, tavşanın etini altı olmayan kazanda kavurdum!... Yedi bin yedi yüz yetmiş yedi avcı dostumu çağırdım, geldiler. Hepimiz yedik,yetti de arttı bile!... Artanını bağladık kuşağımıza, bir horoz ortaya çıktı. Horoza bindik, yola düzüldük...* "[460]

Mahmut'un av macerasını anlatırken Kısır Karı'nın her tarafının tüylerle kaplanması ve gaga çıkararak kargaya dönüşmesi romanda masal motifi olarak yer alan kültürel bir unsurdur.

Azerbaycan'da nevruz kutlamaları sırasında 'ahır çarşamba' olarak adlandırılan günde gençler 'kosa' adı verilen bir oyun oynarlar. Gençlerden birisi kosa kıyafeti giyinir, bir yardımcıyla birlikte daha önce belirlenmiş yerlerde bu oyunu oynarlar. Oyunun sonunda evlerden toplanan yiyecekler büyük bir şenlik düzenlenerek yenilir.

Romanda Mahmut'la Meryem'in düğünlerinin yapıldığı Süleyman Paşa'nın sarayında, düğün eğlenceleri arasında bu oyunun oynandığını görürüz. Anlatıcı bu oyunu bütün ayrıntılarıyla anlatır. Romanda anlatılan oyunla, Nevruz bayramında oynanan Kosa oyunu hemen hemen birbirinin aynıdır. Anlatıcı bu oyunda söylenen oyun tekerlemelerini de değiştirmeden eserine almıştır.

"A kosa kosa gelsene	*Yağ verin yağlamaya*
Gelip selam versene	*Bal verin bağlamağa*
Çömçeni doldursana	*Kosa gülmek istiyor*
Kosayı yola salsana	*Koymayın ağlamağa*[461].

---

[459] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.184
[460] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.186-187
[461] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.216-217

7.2.4.4. Dinsel Düzey:

Mahmut ile Meryem'de, Elçin'in diğer romanlarından farklı bir dinsel düzey vardır. Aynı ortamda bulunan iki din arasındaki çatışma Mahmut ile Meryem'in birbirlerine kavuşmalarına engel olan unsur olarak ortaya çıkar.

Mahmut, Müslüman bir ailenin çocuğudur. Meryem ise Hristiyan bir keşişin kızıdır. Her iki aile de çocuklarının farklı dinden birisiyle evlenmesine razı olmaz. Baba Keşiş Meryem'in bir müslümanla evlenip dinine ihanet edeceğini düşünür, çünkü Meryem bir Hristiyanla evlenmeli ve onun çocuklarını büyütmelidir. *"Dünyada her şeye sabretmek, dayanmak mümkündü ve Baba Keşiş de dünyada her şeye dayanırdı, ama dine ihanete dayanmak mümkün değildi"*[462].

İyi bir Hristiyan olduğuna inanan ve kalbinde karısının ölümünü kabul edememekten başka günahı bulunmayan keşiş, Mukaddes Ev'in ve Mukaddes İhtiyar'ın ona yardım edeceğini düşünür. Keşiş bu evliliğe engel olmak için Meryem'i kaçırır. Kurmaca dünyanın temelini oluşturan bu kaçış ve Mahmut'un onların ardından gitmesidir. Keşiş, Mukaddes İhtiyar'dan umduğu yardımı göremez çünkü iki hak aşığını birbirinden ayırmak istemektedir. Keşişin Mukaddes Ev'den aldığı ve kızını koruyacağını düşündüğü elbise hem kızının hem de Mahmut'un ölümüne sebep olur. Keşişin din kaygısı onun en çok sevdiği varlığının ölümüne sebep olmuştur.

Meryem, Mahmut'un ayrılığına ve yolculuğun yoruculuğuna artık dayanamaz hale gelince ve farklı dinlerden oldukları için kavuşamayacaklarını anlayınca hem Müslümanların Allah'ından hem de İsa peygamberden neden onları birbirlerine aşık ettiklerini sorar: *"Ey müslümanların Allah'ı! Ey Muhammet Peygamber! Eğer siz varsanız, eğer siz haksanız, bana yardım edin. Yardım edin bana ben Hristiyanım, ama ben de insanım ve ben her hangi bir hıristiyan gibi, her hangi bir müslümanın burnunun kanamasını da istemiyorum. Eğer sen Mahmut'la bizim bir arada olmamızı istemiyorduysan neden Mahmut'un yüreğinde benim için yer ayırdın?..."*[463]

---

[462]Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.73
[463] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem,** s.120-121

Ölüm Hükmü romanında dinsel düzeyi incelerken Elçin'in eserlerine Kuran'dan ayetler alarak anlattığı konulara farklı bir açıdan yaklaştığını görmüştük. Mahmut ile Meryem romanında da Mirza Salman, Ziyat Han'ın keşişin hemen yakalanıp öldürülmesini istemesi üzerine onun sakin olmasını isterken Kuran'dan ayet okur. *"Mirza Salman, bu defa Kuran'dan ezbere ayet okudu: Müminlik onda değildir ki, siz yüzünüzü şarka doğru çeviresiniz ya da garba doğru; mümin olanlar onlardır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, mukaddes kitaba, peygamberlere inanırlar; onu sevdikleri için mal ve mülklerinden akrabalarına, yetimlere, yoksullara, yolculara, dilencilere ve ayrıca köleleri azat etmek için verirler; namaz kılarlar, zekat verirler, yemin edip yeminlerinde söylediklerini dürüstçe yerine getirirler, felakete uğrayınca,-burada Mirza Salman özellikle dikkatlice telaffuz etti- derde düşünce ve bir musibet meydana gelince sabırlı olurlar. Bu tür insanlar doğru insanlardır, bu tür insanlar mümindirler"*[464].

Süleyman Paşa ise milliyetçilik duygularının din duygularından önce gelmesi düşüncesindedir. Bu da roman içinde din anlayışına farklı bir yaklaşım olarak görülmektedir. *"...Ama Süleyman Paşa müslümanlığından önce Azerbaycanlıydı ve yeryüzünde Türk dillerinde konuşan bütün mahlukatın da böyle olmasını istiyordu..."*[465]

Kırmızı şalvarlı adamın köyünde olan olayların anlatıldığı öyküde de yanlış bir dini inanış yüzünden insanların başlarına gelen felaketler anlatılır. Dünyanın en mutlu insanları olan Azer'in köylüleri Deli İbrahim'in sözleriyle Azer'in on ikinci çocuğunun Mehdi Sahibüzzaman olacağına inanıp, onu beklemeye başlamaları bu köydeki bütün güzelliklerin sonu olur. Azer'in on ikinci çocuğu kız olunca köylüler deliye döner ve Azer'in bütün çocuklarını öldürürler.

---

[464] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.87
[465] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.205

7.3. Açıklama Aşaması (Aşkın Çözümleme):

7.3.1. Anlatının Kaynağı:

Mahmut ile Meryem romanında anlatının kaynağı Kerem ile Aslı isimli halk hikâyesidir.

Kerem ile Aslı halk hikâyesi, daha modern bir sanat olan romana uyarlanırken anlatının temelini oluşturan olay örgüsüne sadık kalındığı gibi romana farklı öyküler de katılarak anlatı zenginleştirilmiştir.

Kerem ile Aslı hikâyesinin Azerbaycan varyantında Kerem'in asıl adı Mahmut, Aslı'nın ise Meryem'dir. Mahmut'la Meryem'in ilk karşılaşmalarında Mahmut'un isteği üzerine isimlerini değiştirirler.

Halk hikâyesinde keşiş, Ziyat Han'ın veziridir ve her ikisinin de çocuğu olmamaktadır. Çocukları olunca birbirleriyle evlendireceklerine söz verirler. Romanda ise keşişin Ziyat Han'la hiç bir ilgisi yoktur. Sadece Gence'de kendi halinde yaşayan bir Hristiyandır. Romanda Meryem'in doğumuyla ilgi bilgi de verilmemektedir. Bu konuda verilen tek bilgi Meryem'in doğumu sırasında annesinin ölmesidir. Mahmut'un doğumu ise halk hikâyesiyle benzerlik gösterir. Ziyat Han'ın çocuğu olmaz ve çocuğu olması için her türlü çareye baş vurur.

Romanla, halk hikâyesi arasındaki bir başka fark da Mahmut'un kişiliğidir. Romanda, Mahmut kitap okumaktan başka bir şey bilmeyen, ava çıkmayan, ata binmeyen, saraydaki kızlarla ilgilenmeyen birisidir. Dünya ve yaşam üzerine değişik felsefi görüşlere sahip bir kişiliktir. Meryem'le kırda çiçek toplarken tanışır. Halk hikâyesinde ise Mahmut'un kişiliği romanda anlatılandan oldukça farklıdır. Ava çıkar, at biner. Meryem'le bir av sırasında tanışır. *"Sofi gedib, Mahmudun sözünü Ziyad Hana yetirdi. Ziyad Han izin verdi. Mahmud at mindi, terlanını da golunun üstüne alıb, şeherden çıhdı. Bir geder yol getdikten sonra Mahmudun terlanı golunun üstünden galhdı..."*[465]

Romanda Kısır Karı'yı saraya Kamer Banu getirtir, amacı Mahmut'un erkek olup olmadığını anlamaktır. Halk hikâyesinde ise Ziyat Han getirtir onun amacı

---

[465] Ehlimen Ahundov-M.H.Tehmasib, **Azerbaycan Destanları,** Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı, Bakü 1966, s.9

ise Mahmut Meryem'e aşık olduktan sonra derdini kimseye söylememektedir. Kadın Mahmut'un derdini öğrenir. Romanda Kısır Karı'nın, kimseye hiç bir şey söylememesi konusunda Kamer Banu'ya ettiği yeminle, hikayedeki kadının Mahmut'a verdiği söz aynıdır. *"Hanım kızım, Ali'nin gazaplı oğlu Hazreti Abbas bana düşman olsun, Kısır Karı'yı bir avuç darı say, nereye sepelersen orada kalır. Sen sözünü söyle. Okuduğum Kuran, kıldığım namaz hakkı için, bir taş altta, bir taş üste!"*[467]

Halk hikâyesinde Kerem ile Aslı nişanlanırlar, keşiş düğün için süre ister, hazırlık yapacağını söyler. Bu süre dolmadan Gence'den kaçar. Romanda ise böyle bir şey yoktur. Sadece keşiş, kızının bir müslümanla evlenmesine razı olmadığı için Meryem'i kaçırır.

Kerem ile Aslı hikâyesinde, Aslı'nın şiirlere konu olan bir güzelliği vardır. Romanda ise Meryem dış güzelliği ile değil iç güzelliği ve akıllı olmasıyla ünlüdür. "*Sofu, saraydan çıkıp Baba Keşişgilin ücra mahallesine yollandı. Sofu, yüz nazlı gamzeli maral gibi bir kız göreceğini umuyordu. Kaşları keman, gözleri akik taşı, burnu Hint fındığı, sinesi Semerkant kağıdı gibi bir kız bekliyordu. Ama Sofu, avluda çömelmiş keçi sağan esmer, zayıf, alelade bir kız gördü ve bu işe çok hayret etti"*[468].

Halk hikâyesinde Kerem yolda gördüğü her şeyden Aslı'nın yerini sorar. Turnalarla, dağlarla, ceylanlarla konuşur, onlara şiirler söyler. Romanda da Mahmut'un çevresinde gördüğü her şeyden Meryem'in yerini sorduğu anlatılır. Mahmut Meryem'i bulmak için yaptığı yolculukta, Erzurum Paşasının Meryem'i bulup onların düğünlerini yapması dışında Meryem'le hiç karşılaşmaz. Halk hikâyesinde ise Kerem bir kaç kez Aslı'yı bulur, fakat keşiş değişik hilelerle tekrar Meryem'i kaçırır.

Romanda Mahmut cemaate bir av macerasını masal tekerlemesi şeklinde anlatır. Mahmut, ayaksız bir tavşanı vurduğunu, onu ağzı olmayan bir bıçakla kestiğini ve altı olmayan bir kazanda pişirerek yedi bin yedi yüz yetmiş yedi

---

[467] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.55
[468] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.64

dostuna yedirdiğini anlatır. Kerem ile Aslı hikâyesinde ise Kerem, bir sinek avladığını söyler ve bununla ilgili hikâyesini anlatır;

"Geze-geze bir milçeye tuş oldum,
Hençer ile tutup kesdim başını
Gücüm yetmedi ki çekip aparam,
Yeddi dağın üste serdim leşini.."[469]

Romanda, Mahmut'la Meryem'in düğününü Erzurum hakimi Süleyman Paşa yapar, halk hikâyesinde ise Kerem'le Aslı'nın düğününü Halep paşası yapar. Hem romanın hem de halk hikâyesinin sonu aynı şekildedir. Keşişin kızına giydirdiği büyülü elbise hem kızının hem de Mahmut'un ölümüne sebep olur. Her iki anlatı da Sofu ömrünün sonuna kadar, Mahmut'un mezarının başında ibadete çekilir.

Romanda halk hikâyesinden çok farklı konular da vardır. Ziyat Han'ın Ceylan'ı, Mahmut'u Meryem'den vazgeçirmek ve tekrar Gence'ye dönmeye ikna etmesi için onun ardından göndermesi, Ceylanın Mahmut'a aşık olması ve Ceylan'ın yaşam öyküsü halk hikâyesinde olmayan bir konudur.

İki anlatı arasındaki önemli bir başka farklılık da Sofu'nun öyküsüdür. Kerem ile Aslı hikâyesinde Sofu Kerem'i hiçbir zaman terk etmez. Romanda ise Sofu yolculuğun sıkıntısına katlanamaz ve Mahmut'u terk eder. Ziyat Han'ın Mahmut için verdiği altınlarla zengin bir adam olarak yaşamasına rağmen, Mahmut'a yaptığı ihaneti kabullenemez ve ömrünün sonuna kadar onun mezarının başında bekler.

Kırmızı şalvarlı adamın köyünün anlatıldığı öykü, Süleyman Paşa'nın düşünceleri, Çaldıran savaşı, Ziyat Han'ın ve Kamer Banu'nun başına gelenler halk hikâyesinde olmayıp yazar tarafından anlatıya yerleştirilmiş öykülerdir.

---

[469] Ehliman Ahundov-M.H. Tehmasib, **Azerbaycan Destanları**, s.32

7.3.2. Tarihsel Çerçeve:

Mahmut ile Meryem romanı 16. Yüzyılın başları ile aynı yüzyılın sonlarını ele alan bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Azerbaycan'daki siyasi yapı çeşitli değişiklikler gösterir. Savefiler Devleti ve Şah İsmail'in iktidarlarını güçlendirdikleri bir dönemdir. Safeviler'in kızıl baş hareketlerini Anadolu'ya yaymak ve Osmanlı devleti içerisindeki güçlerini daha da artırmak için halifeler göndererek kızıl başların sayısını çoğaltması ve Safevi taraftarlarının Osmanlı topraklarını terk etmeye başlamaları Safeviler ile Osmanlıların aralarının iyice açılmasına sebep olur. Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı tahtına oturmasıyla birlikte Osmanlılar ile Safeviler arasındaki mezhep mücadeleleri iyice kızışır. Yavuz Sultan Selim'in, din alimlerinden fetvalar alarak kızıl başları din düşmanı ilan etmesi ve onları idam ettirmesi bu iki ülke arasındaki büyük savaşın başlangıcı olur. Osmanlı din alimlerinden Hamza Efendi'nin verdiği fetva şöyledir; *"Başçıları Erdebil oğlu İsmail olan kızılbaş tayfası, Peygamber efendimizin şeriatına ve sünnetine, İslam dinine ve Kuran'ı Mübine hor bakmakta, Cenabı Allah'ın haram kıldığı hususlara helal demekte..."*[470]

Romanda da Çaldıran Savşanın sebepleri anlatılırken Sultan Selim'in Safevileri din düşmanı ilan edip İslam savunması adına bu savaşı yaptığı anlatılır. *"Osmanlı padişahı I. Sultan Selim, Safevileri İslam düşmanı ilan etmişti ve İslam müdafaası namına iki yüz binlik Türk ordusuyla Azerbaycan'a girmişti"*[471]. Yavuz Sultan Selim'in Safeviler aleyhinde hazırlattığı fetvalarda romanda yer alır.

Mahmut ile Meryem'de Sultan Beyazıt ile Şah İsmail arasında bir baba-oğul ilişkisi olduğu, bu ilişkinin Sultan Selim'le birlikte yerini düşmanlığa bıraktığı da belirtilir. Tarihte de Sultan Beyazıt ve Şah İsmail arasında sıcak ilişkilerin olduğu bilinmektedir.

Çaldıran Savaşı başlamadan önce Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'e dört mektup gönderir. Şah İsmail bunlardan yalnız üçüncüsüne cevap verir. Bu mektuplarda yer alan ifadelerden bazıları romana alınmıştır.

---

[470] Süleyman Eliyarlı, **Azerbaycan Tarihi,** Azerbaycan Neşriyatı, Bakü 1996, s.376
[471] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.108

Şah İsmail'in mektubunda şu ifadeler yer almaktadır; *"Neçe ki, deyibler: Memleket gelinini o şahs möhkem guca biler ki, suvarılmış gılıncın dodağından öpe."*[472]

Elçin, Şah İsmail'in mektubunda yer alan bu ifadelerin aynısını eserine alır ve bunları Şah İsmail'in , Sultan Selim'e yazdığı mektuptan alındığını belirtir. *"Ve Şah İsmail Sultan Selim'e gönderdiği mektupta 'memleket gelinini sivrilmiş kılıcın dudağından öpebilen kişi sıkıca kucaklayabilir' diye yazıyordu."*[473]

Çaldıran Savaşında barış imkânını yok eden Şah İsmail'in en çok güvendiği adamı Ustacoğlu Muhammet Han'ın Sultan Selim'e yazdığı tehdit mektubudur. Romanda da Han Muhammet Ustaclı'dan bahsedilir. Han Muhammet Ustaclı cesur bir komutandır. Sultan Selim'in ordusuna onlar yoldayken saldırmayı düşünür fakat Şah İsmail bunu kabul etmez. Han Muhammet Ustaclı'nın başı savaş sonrası ölenlerin başlarından yapılan piramidin en üstüne koyulur. Tarihi belgeler Şah İsmail'in böyle bir adamı olduğunu ve savaşta öldüğünü kaydederler.

Durmuş Han Şah İsmail'in beylerinden birisidir. Çaldıran savaşında diğer beylerle birlikte sabaha kadar şarap içip sarhoş olduktan sonra savaş meydanına çıkmıştır. Durmuş Han romanda da yer alır. Eşik ağası Durmuş Han'la, Muhammet Ustaclı arasındaki konuşma verilir: *"Han Muhamet Ustaclı, Eşik Ağası Durmuş Han'a cevap vermedi, çünkü bu ölüm kalım savaşı arefesinde böyle bir adamla ağız kavgası yapmayı ve onun seviyesine inmeyi liyakatine sığdıramadı..."*[474]

Romanda yer alan bir başka gerçek kişilik de Şah İsmail'in oğlu Tehmasib'dir. Tehmasib, Şah İsmail'in ölümünden sonra Safeviler Devletinin başına geçmiştir.

Romanda yer alan tarihi öykülerden birisi de Çaldıran Savaşında Osmanlı komutanı Malkoçoğlu Ali Bey'in Şah İsmail tarafından öldürülmesidir. *"Malkoçoğlu Ali Bey, kardeşi Tur Ali Bey ile, Rumeli alayının ucunda duruyor ve müsait bir anda meydana çıkarak, düşmanı gafil avlamak istiyorlardı. Fakat Şah*

---

[472] Süleyman Eliyarlı, **Azerbaycan Tarihi**, s.377
[473] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.109
[474] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.112

İsmail, belki onların bu maksadını sezerek, daha evvel üzerlerine yürüdü ve şehit edinceye kadar bunlar ile çarpıştı."[475]

Malkoçoğlu Ali Bey'in Şah İsmail tarafından şehit edilmesi romanda şöyle anlatılır: *"Şah İsmail, salnamecilerin 'cesaret denizinin nehengi, dilaverlik meydanının pelengi' olarak adlandırdıkları Osmanlı komutanı Ali Bey Paşa Malkoçoğlu'nu şahsen kılıç darbesiyle vurup öldürmesine rağmen..."*[476]

Romanda yer alan gerçek kişiliklerden birisi de ünlü Türk şairi Fuzuli'dir. Ziyat Han uyuyamadığı bir gece, genç şarkıcısına , o zamanlar genç bir şair olan Fuzuli'nin, 'Meni candan usandırdı cefadan yar usanmaz mı?' gazelini okutur. Anlatıcı gazelin ilk beytini verdikten sonra şairin yaşamı hakkında bilgi verir. Fuzuli'nin romanda yer alan yaşamı, gerçek yaşamıyla örtüşür. *"Fuzuli'nin babası Süleyman, Şirvan toprağından ve Bayat boyundandı. Süleyman'ı şahsen tanıyan bazı yaşlı Genceliler, Fuzuli'nin ailesinin Girdman sahillerinden Irak'a göç ettiğini söylüyorlardı. Fuzuli, Azeri Türkçesi, Farsça ve Arapça gazeller yazıyordu..."*[477]

Prof. Dr. Haluk İpekten, Fuzuli hakkında şu bilgileri verir; *"XVI. Yüzyılda yalnız Azeri Edebiyatının en büyük şairi değil, bütün Türk edebiyatının en tanınmış birkaç şairinden sayılan Fuzuli'nin asıl adı Mehmet'tir. Molla Süleyman adında bir kişinin oğludur..."*[478] Haluk İpekten kitabında Fuzuli'nin Bayat boyundan olduğu söylentilerine de değinir.

---

[475] M. Tayyib Gökbilgin, "Çaldıran Muharebesi mad.", **İslam Ansiklopedisi**, MEB. Yayınları, C. 3, İstanbul 1988, s.330

[476] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.114

[477] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.14

[478] Haluk ipekten, **Fuzuli, Hayatı- Eserleri**, Akçağ Yayınları, 1. baskı, Ankara 1991, s.20

7.3.3. Simgesel Çözümleme:

Elçin, Mahmut ile Meryem romanında simge olarak anlatının aslında yer almayan fakat anlatıcının, eserinin etkinliğini artırmak için anlatıya kattığı yan anlatılarda belli mesajlar vermek için kullanır

Bu simgelerden ilki, Kara Beşir tarafından idam edilen Sazlı Abdullah'ın sazıdır. Kara Beşir'e karşı gelen, onun oğlunun düğününde saz çalmayı reddeden Sazlı Abdullah, zulme karşı direnmiş bunu da canıyla ödemiştir. Bu olay sonrasında Sazlı Abdullah'ın sazı kendi kendine çalmaya başlamıştır.

Romanda Mahmut, yaşadığı sarayın ve dönemin kanlı işlerine bulaşmamış, temizlik ve saflık sembolü bir kişiliktir. Zulme, haksızlığa karşı direnen Abdullah'ın sazı, Mahmut'un penceresinin önünde görülür. Bir de Mahmut öldükten sonra onun mezarının başında bu saz ortaya çıkar ve kendi kendine çalmaya başlar. Burada halk aşığının sazı zulme ve haksızlığa karşı gelen bir ses gibidir. Mahmut ve Meryem'in ölümü de bir din taassubu yüzünden olmuştur. *"Bu tarafın adamları, güya bazı zamanlar bu eski makberenin önünde havadan bir saz peyda olup kendi kendine çalarmış, güya bir zamanlar Sazlı Abdullah adında bir halk aşığı varmış ve bu saz da o Sazlı Abdullah'ın sazıymış, diye anlatırlardı."*[479]

Bayındır Bey de romandaki simgelerdendir. Ziyat Han'ın büyük bir zorlukla ve kanla elde ettiği tahtın bedelini kendi kanıyla ödeyerek terk eder . Ziyat Han'ın tahtını elinden alan kişi Bayındır Bey'dir. Onun tahtı terk etmesi de yine kanla olur. Zulüm ve baskı üzerine kurulan sistemler, yine bu insanların elinden aynı şekilde alınır. Sazlı Abdullah'ın öyküsünde de saraylarını kanla dolduran Kara Beşir oğlu Kara Bekir tarafından tahtı için öldürülür, Kara Bekir'in sonu da babasınınkinden farklı olmaz.

Erzurum hakimi Süleyman Paşa'nın Türklük üzerine düşünceleri ve Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki Çaldıran Savaşı da romana yerleştirilmiş sembolik unsurlardır. İki Türk sultanının kendi aralarındaki bu savaş aynı soydan olan insanların birbirlerini öldürmelerine sebep olmuştur. Süleyman Paşa da

---

[479] Elçin Efendiyev, **Mahmut ile Meryem**, s.230

düşüncelerinde bunun yanlışlığını vurgular. Fakat Süleyman Paşa'nın saf ırk yaratma üzerindeki düşünceleri de Sovyetler ideolojisinin Sovyet milleti yaratma idealinin bir eleştirisidir.

Romanda cemaat de sembolik bir unsurdur. Çeşitli sebeplerden dolayı toplumdan uzaklaşmış veya uzaklaştırılmış insanların oluşturduğu grup olan cemaat romanda toplumun farklı bir yönünü sembolize etmektedir. Yaşamak onlar için sadece yemektir. Geçmişin üzüntüsünü, geleceğin kaygısını yaşamazlar. Onlar için sadece yaşadıkları gün vardır. Birbirlerini öldürmeleri, başkalarının mallarını talan etmeleri onlar için sıradan olaylardır. Cemaat tam anlamıyla bozulmuş bir toplum düzenidir.

Kırmızı şalvarlı adamın köyünde yaşanan olaylar romana bir yan anlatı olarak girmiş ve yine bozulan bir toplum düzeninin anlatımıdır. Dünyada her yerden ve herkesten mutlu bir hayat süren köylüler, bir delinin sözü üzerine Azer'in doğacak on ikinci çocuğunu kurtarıcı olarak beklemeye başlarlar. Bu çocuğun onları neden ve kimden kurtaracağı belli değildir. Bu mutlu köyde insanlar olmadık şeyleri felaket saymaya başlarlar. On ikinci çocuk kız olunca Azer'in ailesini öldürürler ve köyün başına gelen en büyük felaket bu olur.

SONUÇ

Çalışmamızda Azerbaycan Türk Edebiyatının ve 'Yeni Nesri'nin en önemli temsilcilerinden biri olan Elçin Efendiyev'in romanlarını (Ölüm Hükmü, Ak Deve, Mahmut ile Meryem) Lucien Goldmann'ın 'Oluşumsal Yapısalcı Eleştiri' metoduyla inceledik. Çalışmamızda şu sonuçlara ulaştık.

1- Ölüm Hükmü, romanın yapısal özelliklerinden olan ve iç bütünlüğünü sağlayan bakış açısı, zaman, mekân ve kişiler eserin mesaj içeriğine uygun olarak seçilmişlerdir.

Roman, Tanrısal bakış açısıyla yazılmıştır. Anlatıcının kurmaca dünyanın dışından olduğu ve eserin üzerinde tam bir hakimiyetinin bulunduğu bu bakış açısı yazarın anlattığı olaylarda daha inandırıcı ve gerçekçi olmasını sağlamıştır.

Romanın öykü zamanı 1920-1980 yılları arasında yetmiş yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Anlatıya mekân olarak seçilen yerler esenliksiz ortamlardır. Tilki Geldi kabristanlığı- Hadrut-Hatice kadının evi- Mir Cafer Bağırov'un odası- hücre- Arzu'nun evi- bu mekânlar huzursuz yerlerdir ve bir çoğu ölümü çağrıştırır. Mekânlar bir bütün olarak olay örgüsüyle birlikte değerlendirildiklerinde Sovyetler Birliği'ni anımsatırlar.

Romanda yer alan kişiler de anlatıdaki siyasi ve toplumsal düzeyle bağlantılı olarak, ya toplumu sömüren, sistem yanlısı kişilerdir ya da sisteme ayak uyduramamış, topluma ve kendine yabancılaşmış kişilerdir. Anlatıda sadece yazarın kendi kişileri yer almaz, tarihi kişilikler de anlatının konu bütünlüğüne uygun olarak romana yerleştirilmişlerdir.

Ölüm Hükmü'nde bozulmuş ve değerlerini kaybetmiş bir toplum vardır. Bu toplum içerisinde birey-toplum, birey-birey ilişkilerinde çıkarcılık ön plandadır. Toplum yapısındaki bozulmada en önemli etken egemen ideolojinin baskısı ve yok etme politikalarıdır.

Romanda yer alan siyasi düzeyde, Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulmasıyla birlikte başlayan yeni bir dönem ve anlayışın halkın üzerinde uyguladığı baskılar, dönemin siyasi olayları bütün gerçekliğiyle yer almıştır.

Özellikle Stalin döneminde bir milleti sistematik şekilde yok etmek için uygulanan terör romanın kurgusunda önemli bir yer tutmaktadır.

Ölüm Hükmü'nde, öykü zamanı içerisindeki ekonomik yapıyla ilgili önemli bilgiler vardır. Sovyetlerin ekonomi anlayışı, planlar, toplum içerisindeki rüşvet ilişkisi ayrıntılı şekilde anlatılır.

Romanda kültürel unsurlar önemli yer tutar. Elçin'in halk kültürü konusundaki bilgisi ve bunları kullanmadaki ustalığı bütün eserlerinde kendini gösterir. Ölüm Hükmü'nde masal, efsane, atasözleri anlatının bütünlüğünü bozmayacak ve yazarın dünya görüşünü yansıtacak bir şekilde yer almıştır

Dinsel açıdan anlatı, egemen ideolojinin dine yaklaşımını, yasakçı uygulamalarını ve halkın din anlayışını gösterir.

Ölüm Hükmü'nde anlatının kaynağı tarihi gerçeklerdir. Romanın kurgusunun temelini oluşturan siyasi, ekonomik, dinsel ve toplumsal konular öykü zamanı içerisinde yaşanmış ve tarihe geçmiş olaylardır. Yazarın kendisinin ve ailesinin yaşamı da anlatının kaynakları arasındadır. Romanda yer alan Sovyet ideolojisinin acımasız uygulamalarını Efendiyev ailesi bizzat yaşamıştır.

1920-1980 yıları arasında Azerbaycan'da ve Sovyetler Birliği'nde olan tarihi olaylar, romanda anlatılan olaylarla örtüşür. Anlatı içerisinde, gerçek olaylar kurmaca dünyayla iç içe anlatılmıştır.

Anlatı, simgesel yönden zengindir. Roman, yönelim edebiyat anlayışının hakim olduğu bir dönemde yazıldığından simgesel olarak zengin olması doğaldır. Sistem eleştirisi ve yazarın vermek istediği mesajlar simgelere yüklenmiştir.

Ölüm Hükmü, Azerbaycan Türk Edebiyatı'nda,1960 sonrası gelişen 'Yeni Nesir' anlayışının önemli örneklerindedir. Sovyet egemenliğini ve ideolojisini tüm gerçekleriyle gözler önüne serer. Azerbaycan'da özgürlük ve ulusal bilinçlenme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur. Toplumsal düzendeki aksaklıklar, egemen ideolojinin Azeri Türklerine yaklaşımı ve toplumsal işleyişi bozan unsurlar hem açıkça hem de ustaca yapılan bir kara mizahla eleştirilir. Sistem eleştirisi romanın olay kurgusunun en temel özelliğidir.

2- Ak Deve; Elçin Efendiyev'in ikinci romanı olan Ak Deve, Aliekber adında bir çocuğun ikinci Dünya Savaşı yıllarındaki anılarının anlatıldığı bir eserdir. Roman, tekil bakış açısıyla yazılmıştır. Öykü zamanı üç dört yıllık bir süreyi kapsamaktadır. İkinci Dünya Savaşı yılları öykü zamanının merkezidir.

Romanda en önemli mekân olarak yer alan mahalle, geleneksel yaşam süren küçük bir yerdir. Savaş yılları etkisini en çok mahallede hissettirir. Büyük bir aile görünümünde olan mahalle savaşla birlikte dağılmaya başlar.

Roman kişileri, Muhtar ve Fethullah Hatem dışında olumlu kişiliklerdir. Birbirleriyle olan ilişkilerinde belli bir düzey vardır. Ölüm Hükmü'nde olduğu gibi birey-birey, birey-toplum çatışması çok fazla değildir. Kişiler topluma ve kendilerine karşı yabancılaşmamışlardır. Muhtar ve Fethullah Hatem sistemi temsil etmeleri yönünden mahalleyle yani geleneksel yaşamla sürekli çatışma halindedirler.

Ak Deve'de toplum, yapısını ve değerlerini korumaktadır. Mahalle, toplumsal düzeninin korunduğu ve yaşatıldığı bir yerdir. Bu düzenin bozulmasına kolay kolay izin verilmez. Mahallelinin Muhtar'ı kabullenememesinin sebebi de budur. Mahallede yaşayan insanlarda güçlü bir aile duygusu vardır. Mahallenin geleneksel yaşamı insani ilişkilere de yansır.

Romanda yer alan en önemli siyasi olay İkinci Dünya Savaşıdır. Savaşın getirdiği yıkımlar bir çocuğun gözlemleriyle anlatılır. Mahallede savaşta ölenlerin çokluğu, yavaş yavaş mahallenin dağılmaya başlaması anlatıcının gözünde en büyük felakettir. Sovyetler içinde bazı siyasi olaylarda romanda yer alır. Fethullah Hatem'in ve Muhtar'ın yaptıkları, Mehmetbakır'ın babasını ihbar etmesi romanda yer alan siyasi olaylardır. Egemen ideoloji ve halk çatışmasının örnekleri olarak romana yerleştirilmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşının getirdiği ekonomik sıkıntılar, romanda ekonomik düzeyin temelidir. Savaşla birlikte başlayan yiyecek sıkıntısı ve açlık anlatı içerisinde bütün canlılığıyla yer almaktadır.

Romanda zengin bir kültürel yapı vardır. Anlatının merkezi olan mahalle geleneksel bir yaşam sürmektedir. Bu yaşam içerisinde kültürel unsurlar önemli

bir yer tutar. Masal, efsane, halk şiiri, Dede Korkut'tan alınmış sözler, halk inançları romanda yer alan kültürel unsurlardır. Kullanılan bu halk kültürü unsurları romana zenginlik katmıştır. Ak Deve'de halkın dini inançları ve dine yaklaşımı da anlatılır. Muhtar'ın din anlayışı, karısı öldüğünde yaptıkları da egemen ideolojinin dine yaklaşım şekli olarak romanda yer alır.

Ak Deve romanında anlatının kaynağı dünyanın en kanlı savaşlarından biri olan İkinci Dünya Savaşıdır. Bu savaş Azerbaycan'da bütün şiddetiyle hissedilmiştir. Elçin'in babası İlyas Efendiyev, Azerbaycan Edebiyatı'nda İkinci Dünya Savaşı konulu eserler veren yazarlardan biridir. Elçin'in bu romanında da ailesinin yaşamından izler kendini hissettirir. Elçin Efendiyev'in romanlarının öykü zamanı içerisinde ele aldığı birçok tarihi olayı kendisi yaşamamıştır. Bu tür olaylarda ailesinin izlenimlerini aktarır.

Romanda, İkinci Dünya Savaşı ve öykü zamanı içerisinde Sovyetler Birliği'nde olan siyasi olaylarla ilgili olarak anlatılanlar dönemin gerçek tarihi ile uyum göstermektedir.

Mesajların yüklendiği simgeler, Ak Deve'de oldukça fazladır. Romana isimni veren Ak Deve, romanda sıkça kullanılan kara, sarı, ak, mavi renkleri simgesel unsurların en önemlileridir.

Ak Deve, Azerbaycan Türk Edebiyatı'nda, İkinci Dünya Savaşını konu alan önemli bir romandır. Azerbaycan Türk Edebiyatı'nda milli hisleri uyandıran, Azeri Türklerini özgürlüğe çağıran üç büyük romandan biri olarak kabul edilir. Efendiyev'in ikinci romanı olan bu eser, dünyanın en kanlı savaşının küçük bir mahallenin yaşamını nasıl yok ettiğini, insanların acılarını çarpıcı bir şekilde anlatır. Romanda savaşın getirdiği acıların yanında Sovyetlerin uyguladığı, insanları halk düşmanı ilan ederek kurşuna dizme, sürgüne göndermeler ve haksız yere tutuklamalar da önemli yer tutar.

3- Mahmut ile Meryem; Kerem ile Aslı halk hikayesinin modern roman sanatına uyarlanmış şekli olan anlatı, Tanrısal bakış açısıyla yazılmıştır. Klasik anlatılardan romana geçmiş olan bu bakış açısı, romanda başarıyla uygulanmıştır.

Mahmut ile Meryem'de öykü zamanının başlangıcı 1514 yılıdır. Öykü zamanı yüz elli yılık bir dönemi kapsar. Yazar romanını öykü zamanının sonu olan tarihi vererek bitirir.

Romanın mekânı oldukça geniş bir alandır. Olaylar Gence'de başlar, Erzurum'da biter. Gence ve Erzurum sarayları romanın kapalı mekânlarıdır.

Roman kişileri, öykü zamanı içerisindeki olayları ve kişilikleri yansıtacak şekilde seçilmişlerdir. Roman kişilerinin bazısı halk hikayesindeki kişiler olduğu gibi, yazar anlatıyı zenginleştirmek için kendi kişilerini de eserine yerleştirmiştir.

Toplumsal yapı ve ilişkiler bakımından Mahmut ile Meryem diğer romanlardan farklılıklar gösterir. Öykü zamanı on beş ve on altıncı yüzyılları kapsadığı için toplumsal yapı ve insani ilişkiler dönemin özelliklerini gösterir. Anlatı içerisinde sağlam bir aile yapısı vardır. Saraylardaki ilişkiler çıkarcılığa ve ikiyüzlülüğe dayanmaktadır.

Roman siyasi düzey olarak Safevi devleti döneminin özelliklerini yansıtır. Hanlar arasındaki mücadeleler, saraylardaki taht kavgaları ve ihanetler bu dönem saraylarının siyasi olaylarıdır. Mahmut ile Meryem'de yer alan en önemli siyasi olay iki Türk sultanı arasında yapılan Çaldıran savaşıdır. Bu savaş anlatı içerisinde çeşitli yönleriyle eleştirilir.

Romanda dönemin ekonomik yapısıyla ilgili olarak verilen bilgi, bütün zenginliğin hanların elinde olduğudur. Cemaat, anlatı içerisinde ekonomik açıdan farklı bir şekilde ele alınmıştır.

Mahmut ile Meryem, kaynağı halk hikayesi olmasından dolayı kültürel açıdan oldukça zengindir. Halk inançları, halk şiiri, Dede Korkut'tan alınmış unsurlar romanda oldukça önemli yer tutar.

Romanda, yazarın diğer iki romanından farklı bir dinsel düzey vardır. Anlatıda kurmaca dünyanın temelini oluşturan Mahmut ile Meryem'in ayrılığının sebebi dinsel çatışmadır. Romanda en önemli siyasi olay olan Çaldıran Savaşının sebebi de mezhep çatışmasıdır.

Mahmut ile Meryem romanında anlatının kaynağı daha önce belirttiğimiz gibi Kerem ile Aslı halk hikayesidir. Romanla, halk hikayesinin kurgusunun

temeli aynıdır. Yazar tarafından yerleştirilen uydu anlatılarla roman zenginleştirilmiştir.

Roman tarihsel yönden gerçeklerle uyum içindedir. Romanda anlatılan tarihi olaylar özellikle de Çaldıran Savaşı ile ilgili olarak anlatılanlar tarihsel açıdan gerçekleri yansıtmaktadır.

Mahmut ile Meryem'de simgesel unsurlar anlatının aslında yer almayan fakat yazar tarafından romana yan anlatılar olarak yerleştirilen öykülerde kullanılmıştır.

Elçin'in ilk romanı olan Mahmut ile Meryem yazarın diğer iki romanından farklı olarak konusunu tarihi olaylardan almıştır. Azerbaycan Edebiyatı'nda yazarlar Sovyet sansüründen kurtulabilmek için böyle bir yol denemişlerdir. Romanda zulme ve haksızlıklara karşı mücadele, toplumsal düzeni koruma anlatıda mesaj içerikli konulardır.

Elçin Efendiyev, Azerbaycan Türk Edebiyatı'nda özgürlük, milli ve manevi değerlere yönelme ve millet olma bilincinin uyanması için eserler veren bir yazardır.

Elçin'in romanları yapısal ve sanatsal bakımdan güçlü eserlerdir. Sanatçının içinden çıktığı toplumun özellikleri ve değer yargıları romanlarda kurgunun temelidir. Sovyet ideolojisinin 'yönelim edebiyatı' anlayışı içerisinde olduğu bir dönemde yazılan romanlar, egemen ideolojinin reklamını yapmaktan uzaktır. Eserlerde Sovyet sistemine ve ideolojisine alternatif bir ideoloji ve dünya görüşü vardır. Romanlarda açıkça veya simgelere yüklenmiş bir sistem eleştirisi yapılır. Sovyetler Birliği'nin, Azerbaycan'daki uygulamaları, baskı ve zulüm, toplumun kaybolan düzeni yazar tarafından eleştirilir. Elçin'in romanlarında zulmün bir gün mutlaka sona ereceği düşüncesi vardır. Toplumun egemenliğine ulaşabilmesi için kendi düzenini koruması ve değerlerine sahip çıkması gerektiği vurgulanır.

Elçin Efendiyev, romanlarında da anlaşılacağı gibi baskı ve zulmü kabullenemeyen, özgürlükçü, toplumsal değerlere ve insan yaşamına saygılı, milli değerlere sahip çıkan bir dünya görüşüne sahiptir.

KAYNAKÇA:

ADORNO, Theodor -Lucien Goldmann. "Betimleme, Anlama, Açıklama", çev.: İskender Savaşır, **Metis- Defter,** Temmuz- Kasım 1990, S. 14, s.38-52.

AHUNDOV, Ehlimen - M.H. Tehmasib. **Azerbaycan Destanları,** Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı, Bakü 1966.

AKPINAR, Yavuz. "Azeri Edebiyatı" **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler-İsimler- Eserler- Terimler,** Dergah Yayınları, C. 1, İstanbul 1997, s.262.

AKPINAR, Yavuz. **Azeri Edebiyatı Araştırmaları,** Dergah Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1994.

AKSOY, Ekrem. "Roman Tarihine Goldmann'cı Bir Yaklaşım", **Edebiyat ve Toplum Sempozyumu, (Gaziantep 4-5 Haziran 1999)**, Gaziantep 1999, s.80-84.

AKTAŞ, Şerif. **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş,** Akçağ Yayınları, 2. baskı, Ankara 1991.

AKTEN, Sevim. "Yazın Toplum İlişkisi Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım Yazın Toplumbilim", **Edebiyat ve Toplum Sempozyumu, (Gaziantep 4-5 Haziran 1999)**, Gaziantep 1999, s.162-167.

ARMAĞAN, İbrahim. **Sanat Toplumbilimi, Demokrasi Kültürüne Giriş,** İleri Kitabevi, 1. baskı, İzmir 1992.

CAROE, Sir Olaf. **Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Topraklar,** çev.: Zehran Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser,Nu. 66, C.1, baskı tarihi yok.

CAROE, Sir Olaf. **Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler,** çev.: Zehran Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser,Nu. 67, C.2, baskı tarihi yok.

CELAL, Mir - Feridun Hüseyinov. **XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı,** Maarif Neşriyatı, Bakü 1982.

ÇALIŞLAR, Aziz. "Bilinç, Toplumsal mad.," **Ansiklopedik Kültür Sözlüğü.** Altın Kitaplar Yayınevi, 1. baskı, İstanbul 1983, s.40-41.

ÇALIŞLAR, Aziz. "Çatışma mad.," **Ansiklopedik Kültür Sözlüğü.** Altın Kitaplar Yayınevi, 1. baskı, İstanbul 1983, s.51.

ÇALIŞLAR, Aziz. "Yabancılaşma mad.," **Ansiklopedik Kültür Sözlüğü.** Altın Kitaplar Yayınevi, 1. baskı, İstanbul 1983, s.445.

DEVLET, Nadir. **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** Çağ Yayınları,

1. baskı, (Ek cilt), İstanbul 1993.

EAGLETON, Terry. **Eleştiri ve İdeoloji,** çev.: Murat Belge, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1985.

EFENDİYEV, Elçin. **Ak Deve,** aktaran: Ali Duymaz, Ötüken Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1999.

EFENDİYEV, Elçin. **Mahmut ile Meryem,** aktaran: Ali Duymaz, Ötüken Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1997.

EFENDİYEV, Elçin. **Ölüm Hükmü,** aktaran: Yusuf Gedikli, Ötüken Yayınları, 1. baskı İstanbul 1996.

EFENDİYEV, Emin. **İlyas Efendiyev'in Yaradıcılığı,** Elm Neşriyatı, 1. baskı, Bakü 2000.

EFLAKİ, Ahmet. **Ariflerin Menkıbeleri I,** çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1973.

ELİADE, Mircea **Şamanizm,** Çev.: İsmet Birkan, İmge Kitabevi, 1. baskı, Ankara 1999.

ELİŞANOĞLU, Tehran. **Asırdan Doğan Nesir,** Elm Neşriyatı, 1. baskı, Bakü 1999.

ELİŞANOĞLU, Tehran. **Azerbaycan Yeni Nesri,** Elm Neşriyatı, 1. baskı, Bakü 1999.

ELİYARLI, Süleyman. **Azerbaycan Tarihi,** Azerbaycan Neşriyatı, Bakü 1996.

ERGUN, Metin. "Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları" **Milli Folklor,** yıl: 12, S. 47, Güz 2000 s.22-30.

ESCARPİT, Robert. **Edebiyat Sosyolojisi,** çev.: Ali Türkay Yazıcı, Remzi Kitabevi, 1. baskı İstanbul 1968.

FORSTER, E. M. **Roman Sanatı,** çev.: Ünal Aytür, Adam Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1985.

GENÇ, Reşat. **Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil,** AKM Yayınları , 1. baskı, Ankara 1997.

GOLDMANN, Lucien. **Diyalektik Araştırmalar,** çev.: Afşar Timuçin- Mehmet Sert,Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1976.

GOLDMANN, Lucien. **İnsan Bilimleri ve Felsefe,** çev.: Afşar Timuçin-Füsun Aynuksa, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1998.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib. "Çaldıran Muharebesi mad.", **İslam Ansiklopedisi,** MEB Yayınları, C.3, İstanbul 1988, s.330.

Guliyev, C.B. Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, Azerbaycan SSR Devlet Neşriyatı, 1. baskı, Bakü 1983.

GÜRSEL, Nedim. **Başkaldıran Edebiyat,** YKY Yayınları, İstanbul 1997.

HART, Liddell. **II.Dünya Savaşı Tarihi,** çev.: Kerim Bağrıaçık, İş Bankası Yayınları, 1. baskı İstanbul 1999.

İNAL, Tanju. "Oluşumsal Yapısalcı Yazın Eleştirisine Uygulamalı Bir Yaklaşım, Goldmann'da Racine'i Okurken", **FDE Yazın ve Bilim Araştırmaları Dergisi,** S.4, (Kış 1979) Ankara, s.61-71.

İNAN, Abdülkadir. "Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü" **Makaleler İncelemeler II,** TTK Yayınları, 2. baskı, Ankara 1998.

İPEKTEN, Haluk. **Fuzuli, Hayatı- Eserleri,** Akçağ Yayınları, Ankara 1991.

KARAYEV, Yaşar. **Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı,** Aktaran: Yavuz Akpınar vd., Ötüken Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1999.

KAZIMOĞLU, Samir. "Azerbaycan Edebiyatında Fikir Dönemi (80-90 Yıllar Nesri), **Bilig,** S.3, (Güz 1996), s.196-199

KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi. "Edebiyat Sosyolojisine Giriş", **Sosyoloji Dergisi,** No:19-20, s.1-37.

MCLELLAN, David. **İdeoloji,** çev.: Ercüment Özkaya, Doruk Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1999.

MURPHY, Jack T. **Stalin,** çev.: Celal Üster, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2. baskı, Ankara 1990.

NİSANBAYEV, Abdimalik. **Kazakistan'da Dede Korkut,** Aktaran: Dinara Düysebayeva, Banu Muhyyayeva, AKM Yayınları, 1. baskı, Ankara 2000,

ÖGEL, Bahaddin. **Türk Kültür Tarihine Giriş,** Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. baskı, C.6, Ankara 1999.

ÖZLEM, Doğan. **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji,** Küyerel Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1999.

ÖZTÜRK, Rıdvan-Ali Duymaz- Filiz Kılıç-Aysun Sungurhan. "Hüseyin Cavid", **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,** hzl. Vilayet Muhtaroğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. baskı, C.4, Ankara 1993, s. 276-277

ÖZYETKİN, Melek -Yunus Gündüz. "Mikayil Müşfik", **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,** hzl.Yaşar Qarayev Vahidoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.5, Ankara 1993.

PATRİCE, Pavis. **Dictionnaire du theatre",** Paris, Dunod.

RIZAYEV, Anar. "Nesrin Fezası", **Azerbaycan Dergisi Edebi-Bedii Jurnal,** No:7, 1984 s.164-181.

RUHLE, Jürgen. **Edebiyat ve İhtilal,** çev.: Sedat Umran, baskı tarihi ve yeri yok.

SAKAOĞLU, Saim- Ail Berat Alptekin- Esma Şimşek. "Hasanbey Zerdabi", **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,** hzl. Vilayet Muhtaroğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, C.3, Ankara 1993, s.271.

SARAY, Mehmet. **Azerbaycan Türkleri Tarihi,** Nesil Yayıncılık, 1. baskı, İstanbul 1993.

SEYİDOĞLU, Bilge. "Hayat Ağacı", **İnci Enginün'e Armağan,** Dergah Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1997, s.169-172.

STAEL, Mme de. **Edebiyata Dair,** Çev.: Safiye Hatay- Vahdi Hatay, MEB Yayınları, 4. baskı İstanbul 1997.

STANZEL, Franz K. **Roman Biçimleri,** çev.: Fatih Tepebaşılı, Çizgi Kitabevi, 1. baskı, Konya 1997.

SULTANLI, Eli- Eziz Mir Ehmedov- Kemal Talibzade. **Azerbaycan Edebiyat Tarihi,** Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı, C.2, Bakü 1960.

ŞAHBAZOVA, Gönül. **Azerbaycan Yazıcılar Birliği Yurt Dergisi (Elçin Özel Sayısı),** Bakü, Mayıs 2000.

TEKİN, Mehmet. **Roman Sanatı ve Unsurları,** Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1. baskı, Konya 1989.

TEKİN, Mehmet. **Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1,** Ötüken Yayınları, 1. baskı, İstanbul 2001.

TODOROV, Tzevatan. **Yazın Kuramı Rus Biçimcilerin Metinleri,** çev.: Mehmet Rifat-Sema Rifat, YKY Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1995.

TUNALI, İsmail. **Marksist Estetik,** Altın Kitaplar Yayınevi, 2. baskı, İstanbul 1993.

Türkçe Sözlük, TDK. Yayınları, Yeni baskı Ankara 1988.

VURGUN, Samed -Mirza İbrahimov -M. Arif Dadaşzade. **Azerbaycan Edebiyat Tarihi I-II-III-,** Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı, Bakü 1960.

WİLLİAMS, Raymond. **Marksizm ve Edebiyat,** çev.: Esen Tarım, Adam Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1990.

WOLLF, Janet. **Sanatın Toplumsal Üretimi,** çev.: Ayşegül Demir, Özne Yayınları, 1. baskı, İstanbul 2000.

YILMAZ, Durali. **Roman Sanatı ve Toplum,** Ötüken Yayınları, 1. baskı, İstanbul 1996.

YÜKSEL, Ayşegül. **Yapısalcılık ve Bir Uygulama -M. Cevdet Anday Tiyatrosu,** Gündoğan Yayınları, 2. baskı, Ankara 1995.

İNDEKS

-A-

Abbas Mirza Şerifzade, 167
Abbas ve Gülgez, 45
Abbaskulu Ağa Bakıhanlı, 47
Abdimalik Nisanbayev, 233
Abdulla Şaig, 59
Abdurrahim Bey Hagverdiyev, 54
Abdül Gafarzade, 77, 79, 80, 81, 84, 87, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 101, 104, 105, 108, 111, 115, 116, 118, 119, 122, 124, 125, 126, 136, 140, 142, 146, 151, 154, 169, 172, 178
Abdülali, 182, 184, 191, 198, 199, 200, 207, 211, 215
Abdülkadir İnan, 218
Abdülkasım, 252
Abdülmecit I., 48
Abşeron, 59
Abutalip, 158, 159
Abuzer, 198, 203, 217
Aç Herifler, 54
Açıg Pençere, 72
Açık Söz, 51
Adalet Kapıları, 54
Adamın Adamı, 65
Adamlar ve Ağaçlar, 64
Adda-Budda (Yazıcının Cep Defterinden), 72
Adı Var Özü Yok, 51
Adil, 182, 189, 190, 193, 198, 199, 200, 203, 205, 208, 209, 215, 217, 225, 234
Adile, 182, 189, 190, 193, 198, 199, 200, 203, 205, 208, 209, 215, 217, 225, 234
Afag Mesud, 66
Afşar Timuçin, 16
Ağ Liman, 65
Ağa Mehemmed Şah Kaçar, 54
Ağaç Gölgesinde, 54
Ağakerim, 124, 197, 205, 210, 214, 221
Ağarahim, 199
Ah Paris!.. Paris!, 74
Ahmed Cevad, 55
Ahmet Eflaki, 231
Ahundun İştehası, 59
Ak Deve, 64, 68, 71, 76, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 243, 273
Akkoyunlu, 44, 268
Akşam Sabrı Hayır Olur, 55
Aldanmış Kevakib, 50
Alemde Sesim Var Menim, 61
Ali, 2, 44, 51, 54, 66, 75, 76, 81, 151, 167, 168, 169, 181, 182, 184, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 212, 213, 214, 216, 217, 219, 221, 222, 223, 228, 230, 232, 237, 245, 273, 274, 279, 282, 283
Ali Berat Alptekin, 51
Ali Duymaz, 54, 167, 168, 181, 237
Ali Haydar Karayev, 169
Ali Şir Nevai, 44
Ali Yılmaz, 76
Aliabbas kişi, 182, 186, 191, 192, 194, 199, 205, 207, 208, 210, 212, 213, 214, 221, 222, 230
Alibaba muallim, 81, 151
Aliekber, 181, 182, 183, 184, 189, 190, 191, 192, 195, 196, 197, 198, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 214, 216, 219, 223
Allah Divanı, 55
Allah Hofu, 55
Almanya, 2, 228, 269
Aman Avcı Vurma Meni, 71
Ana, 43, 55, 58, 61, 62, 63, 64, 65, 70, 146, 158, 189, 193, 214, 216, 221, 228, 249, 281
Ana Beyt mezarlığı, 158
Anadolu, 43, 281
Analıg, 58
Anamın Nağılları, 61
Anar, 63, 65
Anar Rızayev, 65
Ankara, 7, 9, 19, 24, 28, 51, 53, 54, 165, 167, 168, 218, 219, 220, 233, 283
Arapça, 43, 45, 48, 49, 75, 283
Aras, 58, 60, 197, 254
Ariflerin Menkıbeleri, 231
Arşın Mal Alan, 54
Arvadlarımızın Halı, 57
Arzu, 80, 88, 90, 95, 98, 99, 107, 108, 109, 111, 116, 132, 145, 151, 158, 161, 171
Asırdan Doğan Nesir, 49, 50
Asrımızın Siyavuşu, 53

Aşık Ertünü, 45
Aşık Valeh, 45
Aşkı Muhteşem Yahut Ana Kucağı, 55
Atalar ve Atasızlar, 64
Avustralya, 67
Ayaggabı, 73
Aydın Efsanesi, 57
Aydınlık Geceler, 60
Ayın Aydınlığında, 65
Ayna Sultanova, 113, 163, 164
Aynur Sungurhan, 54
Ayrılan Yollar, 60
Aysun Sungurhan, 167, 168
Ayşegül Yüksel, 19, 20
Azad İlham, 57
Azer, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 86, 88, 107, 109, 111, 112, 126, 131, 132, 135, 138, 139, 141, 142, 146, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 179, 196, 209, 215, 216, 223, 224, 227, 245, 253, 263, 268, 269, 274, 275, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 285
Azerbaycan, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 75, 76, 88, 109, 112, 126, 131, 132, 135, 138, 146, 148, 151, 155, 156, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 177, 179, 196, 209, 215, 216, 223, 224, 227, 253, 268, 269, 275, 277, 278, 280, 281, 282
Azerbaycan Bedii Nesrinin Edebi Tenkidi, 67
Azerbaycan Cumhuriyeti, 53
Azerbaycan Destanları, 278
Azerbaycan Edebiyat Tarihi, 58
Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar, 57
Azerbaycan Gençleri, 64
Azerbaycan Halg Musikisinin Esasları, 54
Azerbaycan Şairi Nizami, 53
Azerbaycan Tiyatro Cemiyeti, 65
Azerbaycan Türk Edebiyatı, 43, 45, 68
Azerbaycan Türkçesi, 45, 49, 75, 128, 161, 171
Azerbaycan Türkleri Tarihi, 161
Azerbaycan Yazıcılar Birliği, 59, 65, 66
Azerbaycan Yeni Nesri,, 63
Azerbaycan'ın Musiki Sanatı Hakkında, 54
Azeri Edebiyatı Araştırmaları, 50, 54, 55
Azeri Türkçesi, 43, 44, 86, 283
Aziz Çalışlar, 13, 14, 15
Azize Caferzade, 60

-B-

Baba Keşiş, 244, 245, 250, 254, 257, 259, 276, 279
Baba Şirvani, 45
Bahaddin Ögel, 219
Bahadır ve Sona, 52
Bahar Suları, 59, 60
Bahar Şebnemleri, 55
Bahtiyar, 59, 69
Bahtiyar Vahapzade, 69
Bakkal Meşedi, 53
Bakü, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 93, 97, 98, 100, 101, 103, 107, 108, 119, 124, 126, 130, 157, 163, 165, 168, 177, 197, 213, 278, 281
Balaça Gırmızı Çiçek, 74
Baladadaşın İlk Mehebbeti, 67, 71, 72, 73
Baladadaşın Toy Hamamı, 68, 73
Balakerim, 186, 187, 188, 195, 202, 204, 208, 213, 215, 216, 217, 220, 228, 231
Balaniyaz, 105, 114, 145, 158, 179
Banu Muhyyayeva, 233
Başkaldıran Edebiyat, 4, 12, 21, 23
Bayındır Han, 238, 243, 246, 260
Bayram Bayramov, 61
Bayram Hasretinde, 63, 65
Bedbaht Milyoncu, 58
Bedeni Salamat Sahlamak, 51
Bekçi Eflatun, 77, 86, 92, 94, 100, 111, 176
Bele de iş olar?, 73
Bele de İş Olar?, 74
Belkıs, 217
Belki de Gaytardılar, 53
Bella Ahmadulina, 68
Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı, 61
Berlinski, 2
Bestekarın Vetendaş Sözü, 75
Beş Degige ve Edebiyat, 72, 73
Beş Gepiklik Motosikl, 67, 72, 73
Beş Gepiklik Motosiklet, 67
Beş Manat Ehvalatı, 54
Beş Mertebeli Evin Altıncı Mertebesi, 65
Beton Evden Yazılar, 66
Bilge Seyidoğlu, 218
Bir Ay ve Bir Gün, 59
Bir Canavarın Defteri, 57
Bir Görüşün Tarihçesi, 72, 73
Bir Mayıs, 58
Bir Nağıl, 65
Bir Nefer Ganlı Oğlan Haggında, 74

Bir Ünvan, 65
Biz Kafkasa Ne Şuarla Gedirik, 52
Bizim Geribe Taleyimiz, 60
Bizim Gızlar, 61
Bizim Nağmelerimiz, 51
Bostan Oğrusu, 59
Bowling, 33
Boy, 59, 218
Bozlug İçinde İki Nefer, 73
Brejnev, 96, 101, 104, 119, 123, 126, 132
Bu Dünyada Gatarlar Geder, 71, 72, 73
Bu Kendden Bir Gatar Geçti, 64
Bulat Ohujava, 68
Buruglar Arasında, 58
Bükreş, 17
Bülbül, 53, 72, 73, 76
Bülbülün Nağılı, 73, 76
Büyük Dayak, 58

-C-

Cafer, 60, 88, 90, 94, 96, 98, 107, 109, 112, 116, 122, 130, 131, 132, 138, 142, 146, 150, 162, 163, 164, 165, 166, 177, 178, 179, 182, 189, 196, 199, 201, 204, 207, 239, 261, 262, 263
Caferkulu, 182, 189, 196, 201, 204, 207
Cami, 45
Cavanşir Şah, 238
Cavat, 254
Cebrail, 199, 228
Cehennem Mektupları, 54
Celal Üster, 165
Celaliyle Sensen Ümidim, 61
Celil Memmedguluzade, 53
Cellat Kazım, 265
Cemaat, 124, 264, 267, 285
Cengiz Aytmatov, 68, 158
Cengiz Han'a Küsen Bulut, 158
Cennetin Gebzi, 57
Cephe Yolları, 60
Ceylan, 239, 247, 254, 256, 261, 263, 271, 273, 280

-Ç-

Çağdaş Azerbaycan Tarihi, 53
Çaldıran Savaşı, 238
Çapey, 59
Çat, 15, 66
Çınar, 59
Çiçeklerim, 61
Çin, 61, 67
Çingiz Hüseyinov, 61

-D-

Dağıtılan Tifag, 54
Dağlar Arasındaki Üç Dost, 60
Dağlar Seslenir, 60
Dağlara Çem Düşende, 64
Daldan Atılan Daş Topuğa Değer, 51
Dalga, 55
Dan Ulduzu, 61
Danabaş Kentinin Ehvalatı, Hikayeler, 53
Dane ve Dam, 46
Daş Kesen, 60
David MCLellan, 9
De la Legislation primitive, 1
Dede Kasım, 46
Dede Korkut, 65, 66, 75, 187, 214, 217, 218, 233, 245, 272, 273, 274
Dede Palıd, 64
Değişme, 71
Dehname, 44
Deli Kür, 60
Deli Yığınçağı, 53
Delihanadan Deli Gaçıb, 74
Delihanadan Deli Gaçıb veyahud Menim Sevimli Delim, 74
Devrimci ideoloji, 9
Deyişme, 72, 73
Dictionnaire du theatre, 32
Dilbilim, 10
Dilin Belası, 52
Din Aleyhine Şiirler, 54
Dinara Düysebayeva, 233
Diravi-Mecmueyi-Vakıf ve Diğer Müasirin, 48
Dirilen Adam, 59
Dirilik, 51
Divan, 44
Diyalektik Araştırmalar, 3, 11, 13, 16, 17
Dobroliaov, 2
Doğan Özlem, 3, 7, 12, 13, 18
Doğma ve Yad Adamlar, 61
Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, 226, 227, 228, 229
Dolaşaların Novruz Bayramı, 64
Dolça, 72, 73, 74
Dönge, 66
Döyüşen Şehir, 58
Dram Eserleri, 57
Durali Yılmaz, 5
Durmuş Han, 282
Durnalar, 47
Dünayda Amur Üzürdü (Yol Lövheleri), 72
Dünya Bir Penceredir, 65
Dünya Haggında Upuzun, 65

Dünyanın Behteveri, 72
Düsturül Emeli, 51
Düşmenin Hatırına, 66
Dyula Cak ile Sohbet, 73

-E-

E. M. Forster, 24
Ebulhasan, 59
Edebi Döyüşler, 59
Edebi Kayıtlar, 58
Edebiyat Dersleri, 55
Edebiyat sosyolojisi, 1, 40
Edebiyat Üzerine, 1
Edebiyat ve İhtilal, 56
Edebiyat ve Sanat Üzerine, 2
Edebiyat Yanğısı, 64
Edebiyata Dair, 1
Edebiyatımızın Yaratıcılık Problemleri, 68
Ehlimen Ahundov, 278
Ekinci Gazetesi, 50, 51
Ekrem Aksoy, 1, 17
Ekrem Eylisli, 63, 64
Elçin, 29, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 170, 173, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 224, 226, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 267, 269, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 281, 282, 283, 284, 285
Elçin Efendiyev, 65, 156
Elesger muallim, 80, 88, 90, 91, 94, 98, 107, 108, 109, 111, 113, 116, 130, 132, 151, 161, 179
Eleştiri ve İdeoloji, 10
Eli, 43, 65, 168
Eli Sultanlı, 168
Ellerini Mene Ver, 61
Elvah-ı İntibah Yahut İnsanların Tarihi, 55
Emine, 145, 198, 200, 208, 221
Emine teyze, 208
Engels, 2, 10, 91, 135
Ercüment Özkaya, 9
Erdebil, 58, 252, 281
Erlik, 219
Ermenistan, 65
Ernest Fisher, 3
Erzurum, 43, 237, 246, 249, 255, 257, 259, 262, 269, 279, 280, 284
Erzurumlu Kadı Darir, 43
Esen Tarım, 10
Esli ve Kerem, 54, 74
Esma Şimşek, 51
Esrarname, 45
Esrarü'l- Melekut, 48
Esrarü'l-melekut, 48
Etienne Souriau, 38
Evez Bey, 81
Evez Muğalinski, 162
Eyüp Peygamber, 244
Eziz Mir Ahmedov, 168

-F-

Fanar, 57
Farsça, 43, 45, 46, 48, 49, 283
Fatih Tepebaşılı, 25
Fatma, 74, 198, 203, 208, 217, 224
Fazıl İskender, 68
Fazıl Ziya, 88, 130
Feridun Hüseyinov, 168
Feridun muallim, 81, 90
Feridüddin-i Attar, 45
Ferit Kazımlı, 79, 93, 151
Ferit Şirinli, 162
Ferman Kerimzade, 63
Fethullah Hatem, 192, 196, 197, 205, 206, 209, 210, 230
Fikret Koca, 68
Filiz Kılıç, 54, 167, 168
Firdövsi-İlhamat, 55
Firuze hanım, 94, 108, 109
Fransa, 1, 67, 168
Fransızca, 48, 75
Franz K. Stanzel, 25, 26
Fuat Paşa, 49
Fuzuli, 44, 45, 46, 53, 59, 244, 283
Füsun Aynuksa, 16
Füyuzat, 51, 52, 55

-G-

Gabrovo Görüşleri, 73
Gafan, 254

Gaflet, 58
Galaktika, 64
Ganlı Çörek, 64
Ganlı Gözyaşları, 57
Gara Pişik ve Cıggıllı Sıçan, 74
Gargalar Ne Üçün Garıldayır, 66
Gatar Yol Gedirdi, 71
Gatar. Pikasso. Latur 1968, 72, 73
Gavril, 185, 201, 209
Gaya, 58
Gazab ve Muhabbet, 59
Gazanfer Musabeyov, 113, 163
Gazenfer Musabeyov, 113, 163
Gazete ve Ceraidle Meşgul Olanlardan Ötrü Pek Lüzumlu Bir Düsturül- Emeldir, 54
Geçid, 66
Geçmiş Günler, 55
Geçmiş Sahifeler, 57
Gehreman Aysu, 74
Gelecek Gün, 58
Gelinler Hemayili, 55
Gence, 46, 48, 52, 58, 164, 238, 251, 252, 254, 255, 256, 260, 261, 269, 271, 278, 279, 280
Genç Hanende, 262
Georg Lukacs, 2, 17
Geriye Bakma, 60
Gırçı ve Gırmızı Çiçek, 60
Gırmızı Ayı Balası, 72, 73
Gış Nağılı, 71, 72, 73
Gızıl, 71, 73
Gızlar Bulağı, 57
Gicbeser, 77, 83, 92, 93, 95, 99, 100, 111, 140, 176, 235
Gilan Ağacı, 63
Gilas Ağacı, 64
Gilas Gız, 74
Gilenar Çiçeğinin Dedikleri, 64
Gizli Bakü, 58
Gizli Tanrı, 17
Gobustan, 65
Gori, 168
Goruglarda, 60
Göç, 65, 271
Gölçaylı Habibi, 44
Gönlümün Dedikleri, 58
Gönül Defteri, 57
Gönül Şahbazova, 69, 70
Gör Neçe Top Vurdum, 74
Gör Neçe Top Vururam, 73
Göyçay, 59
Göyçegöl, 254
Göyçek Kellöz, 238
Gözün Aydın, 59
Grigori Yevseyeviç Zinovyev, 163
Gulam Sultanov, 114
Gurbaneli Bey, 53
Gutgaşın, 48
Gül Dedi Bülbüle, 72
Gülağa, 183, 184, 186, 191, 192, 193, 195, 202, 217
Gülistan-ı İrem, 48
Gümüş Göl Efsanesi, 64
Gümüşü, Narınçı, Mehmeri, 72, 73
Gün Olur Asra Bedel, 158
Günay, Humay bir de Günebahan ve Gırt Toyuğun Çüçeleri, 74
Günay, Yalçın, Nigar, Bir de Selim, 73
Günayın, Yalçının, Nigarın ve Yaşıl Yarpağın Nağılı, 74
Günayın, Yalçının, Nigarın ve Yeke Cavanların Nağılı, 73, 74
Güneşli Payız, 64
Günlerin Bir Gününde, 71, 73
Günün Sesleri, 58
Gürcistan, 54, 72, 166
Gürcistana Telegram, 72

-H-

Haber, 59
Habibi, 44, 263
Hadikatü's- süeda, 45
Hadrut, 80, 88, 89, 93, 94, 107, 116, 117, 128, 130, 136, 163, 177, 179
Halep, 280
Haluk İpekten, 283
Hamidi, 44
Hamidullah, 201, 219
Hamit Sultanov, 113, 164
Hamlet, 86, 135, 157
Hanım teyze, 181, 182, 183, 184, 189, 191, 192, 195, 196, 198, 199, 200, 202, 203, 205, 207, 208, 211, 214, 217, 225, 234
Harkeş, 264, 267
Harun ve Leyla, 54
Hasanbey Zerdabi, 51
Hasretin Sonu, 64
Hasta Hatai, 44
Hasta Kasım, 45, 46
Haşimi, 44
Hatai, 44, 263
Hatem Melik, 264, 267
Hatıraya Dönmüş Yıllar, 60
Hatice kadın, 83, 92, 93, 95, 98, 99, 102, 103, 105, 106, 108, 114, 119, 127, 152, 158, 178, 179
Hayalet, 54
Hayali, 44
Hayat, 51, 52, 55, 57, 58, 59, 218

Hayat Ağacı, 218
Hayat Hikayeleri, 59
Hayat Sahifeleri, 57
Hayat Sevgisi, 58
Helgilik ve Realizm Cephesinden, 58
Her Şey Geçip Gedir, 72
Her Yerde Olsa Kanlını Kan Tutar, 55
Hesab Meseleleri, 54
Hıdır muallim, 80, 107, 116
Hikaye ve Minyatürler, 54
Hitler, 225, 235
Hoca Abdurrahman Baba, 232
Hoca Abdülkadir Merağı, 43
Hollanda, 67
Hophopname, 54
Hor-hor, 55
Hotel Bristol, 73, 76
Hönkürtü, 73
Hövsan Soğanı, 72
Hruşşov, 124, 126
Hukuki, İktisadi, ve Askeri sözlerin Türk-Rus ve Rus-Türk Lügatı, 54
Humayın Yuhusu, 74
Hurufilik, 43, 44
Hususi Sifariş, 72
Hüseyin Abbaszade, 61
Hüseyin Cavid, 55, 134, 167
Hüsrev muallim, 63, 80, 82, 88, 89, 93, 94, 95, 96, 102, 106, 107, 108, 110, 114, 116, 127, 132, 135, 140, 142, 144, 145, 149, 154, 158, 161, 170, 171, 177, 178

-I-

Irak, 67, 283

-İ-

İbadullah, 198, 200, 208, 219, 221, 223, 229, 235
İblis, 55
İbrahim, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 41, 47, 58, 59, 120, 145, 188, 203, 263, 274, 277
İbrahim Armağan, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 41
İdeal, 61
İki Çal Papağın ve Bir Gara Kephanın Nağılı, 72
İki Çal Papağın ve Bir Gara Kepkanın Nağılı, 73
İki Hikaye, 57
İki Yüz Yirmi Nömreli Otag, 63, 64
İkinci Dünya Savaşı, 1, 57, 60, 209, 223, 225
İldeniz Kurtulan, 76
İlyas Efendiyev, 59, 67, 68, 156, 157, 158, 224
İngiliz Edebiyatı Tarihi, 1
İngilizce, 75
İnkılapçı Sosyalizmin İflası ve Demokratiyanın Geleceği, 53
İnsan Bilimleri ve Felsefe, 16, 17
İntikam İntikam, 59
İran, 45, 47, 53, 67
İrşad, 51, 52
İsa Bulağı, 237, 251
İsa Hüseyinov, 61, 62, 64
İsi Melikzade, 64, 70
İskender Savaşır, 21
İsmail Bey Gutgaşınlı, 48
İsmail Şıhlı, 60, 62
İsmail Tunalı.Bakyn .Bakyn .Bakyn
İsmet Birkan, 220
İstanbul, 1, 2, 3, 4, 5, 10, 11, 13, 16, 24, 25, 40, 44, 49, 50, 51, 57, 61, 65, 76, 78, 161, 167, 181, 218, 225, 226, 231, 237, 283
İstikbal Teranesi, 57
İstilahı Azerbaycan, 55
İsviçre, 67
İttifak, 51, 55

-J-

Jack T. Murphy, 165
Janet Wollf, 11, 13, 39, 41
Jürgen Ruhle, 56

-K-

Kadı Burhaneddin, 43
Kadınlar Bayramı, 54
Kaf dağı, 142, 179
Kafkasya, 53, 164, 167, 227
Kafkasya Türkleri, 53
Kahramanlık Destanları, 57
Kamer Banu, 238, 241, 247, 248, 252, 253, 254, 256, 258, 259, 260, 261, 266, 272, 278, 280
Kanlı Seneler, 58
Kant Felsefesine Giriş, 17
Kanun-i Kutsi, 48
Kanunların Ruhu, 1
Kara Bekir, 268, 284
Kara Beşir, 268, 284
Kara Taşlar, 59
Karabağ, 46, 47, 59, 237, 251, 254, 257, 268, 269, 271
Karakoyunlu, 44
Karanlıktan Işığa, 57

Karatel, 102
Karcadağlı, 45
Kasım Bey Zakir, 48
Kasımi, 44
Kavsi, 46
Kazak, 59, 60, 65, 80, 132, 233, 254
Kazanç Yolunda, 57
Kazangap, 158
Kelenter muallim, 81, 108, 178
Kelenter Zafer, 264
Kemal Talibzade, 168
Kemalüddevle Mektupları, 50
Kendli ve İlan, 58
Kentten Mektuplar, 60
Kerbela, 45
Kerç Sularında, 60
Kerem ile Aslı, 236, 244, 278, 279, 280
Kerim Bağrıaçık, 225
Kılınç ve Kalem, 58
Kırgızistan, 227
Kırım, 227
Kırmızı Şalvarlı Adam, 245, 253, 255, 263
Kısır Karı, 252, 261, 267, 275, 278
Kıssa-i Yusuf, 43
Kızıl Sahile Seyahat, 61
Kızımın Hikayeleri, 61
Kilidi Edebiyat, 55
Kin, 59
Kirpi, 65
Kişrevi, 44
Kitab-ı Askeriyye, 48
Kitabi Dede Korkut Aliliyi, 75
Kiyev, 163
Klassik Aşıg Poeziyasında Dünya Obrazı, 75
Klassikler ve Müasirler, 75
Koca, 68, 114, 182, 185, 189, 190, 195, 197, 198, 199, 200, 203, 215
Kollu Kosa, 61
Koşma, 55
Köhne Dudman, 54
Köprü Salanlar, 60
Köroğlu, 46, 54, 110, 171
Kövrek Ganatlar, 64
Kuba, 109, 113, 167
Kul Muhammet, 264, 267
Kurban Bayramı veyahut On Gün Riyazet, 55
Kurbani, 44, 45
Küçelere Su Sepmişem, 64
Külekler, 58
Kür, 60, 64, 254
Kür Gırağının Meşeleri, 64

-L-

Lenin, 2, 59, 68, 91, 133, 165, 166
Lev Aleksandıroviç Zilber, 88, 116
Leyla ve Mecnun, 44, 54
Leyli ve Mecnun, 54
Lezgi Ahmet, 46
Liddell Hart, 225, 226, 228
Litva Tatarları Tarihi, 57
Louis de Bonald, 1
Lucien Goldmann, 1, 2, 3, 6, 11, 13, 15, 16, 17, 21, 22
Lügatı Rusi ve Türki, 55
Lüksembourg, 67

-M-

M. Arif Dadaşzade, 58, 59
M. P. Garipli, 79
M. Tayyib Gökbilgin, 283
M.H.Tehmasib, 278
Macal, 65
Mahmut, 29, 68, 71, 76, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285
Mahmut ile Meryem, 29, 68, 76, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 285
Mahmut ve Meryem, 71, 284
Makale ve Felyetonlar, 54
Makale ve Mektuplar, 52
Maksim Gorki, 64, 65, 66
Malkoçoğlu Ali Bey, 282
Malts Albert, Sıravi Hiks, 75
Manheim, 12
Maral, 54, 55
Marallarım, 54
Marksist Estetik, 11, 14, 40
Marksizm, 10, 148
Marksizm ve Edebiyat, 10
Marx, 2, 8
Matemi, 44
Materialler, 74
Max Weber, 3, 7, 12, 13, 18
Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji, 3, 7, 12, 13, 18

Medinenin Yüreği, 58
Mehdi Hüseyin, 59
Mehemmet Hadi, 54
Mehmenhana Nömresinde Görüş, 72
Mehmet Arif, 69
Mehmet Rifat, 25
Mehmet Saray, 161, 169, 170, 171, 174
Mehmet Tekin, 18, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35
Mehmetbakır, 182, 186, 192, 199, 208, 212, 222, 223
Mehter Cafer, 239, 261, 262, 263
Mekke, 49
Mektubatı Şeyda Bey Şirvani, 55
Melek Özyetkin, 168
Melek ve Zehra, 58
Melik Ahmetli, 119, 145
Melik Mehemmed, 57
Memmed Cuvarlinskiy, 114
Memmed Emin Resulzade, 52, 75
Memmed Rahim, Elekberzade, 59
Memmed Said Ordubadi, 58
Memmedağa Elekberov, 136, 163
Men Herşeyi Bilirem, 73
Men Herşeyi Bilirem, 74
Men Lale İsteyirem, 73, 74
Men Senin Dayınam, 74
Men Yaman Goçağam, 73, 74
Mene Bele Söyleyirler, 57
Mene Bir Meslehet Verin, 65
Mene Niye Gülürler?, 73
Mene niye Gülürler?,, 74
Menevi Saflığa Çağırış, 74
Meni İtirmeyin, 60
Menim Nağmekar Bibim, 64
Menim Rakibim, 60
Meryem, 29, 68, 71, 76, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285
Mesihi, 46
Meşher, 61
Metin Ergun, 218
Mevlana Celalettin, 244
Mevlüt Süleymanlı, 65, 70
Meyrankulu Emmi, 203
Mikayil Müşfig, 58
Millet Dostları, 54
Millet ve Bolşevizm, 53
Milli Teranüd, 53
Min Geceden Biri, 63, 67, 74
Mir Cafer Bağırov, 90, 94, 96, 98, 107, 109, 112, 116, 122, 130, 131, 132, 138, 142, 146, 162, 163, 164, 165, 166, 177, 178, 179
Mir Celal, 58, 167, 168
Miranoviç Kirov, 163, 165
Mircea Eliade, 220
Mirza Elekber Sabir, 53
Mirza Habib, 50
Mirza İbrahimov, 58, 59
Mirza Salman, 238, 246, 248, 249, 258, 260, 277
Mirza Settar, 192, 205
Mirza Şefi Vazıh, 48
Mirzaibi, 124
Miskin Hatai, 44
Mişkatü'l- Envar, 48
Mme de Stael, 1
Molla Esadullah, 118, 142, 152, 221, 222
Molla Nasreddin, 51, 53, 54, 57, 58, 65
Molla Penah Vakıf, 46, 47
Molla Veli Vidadi, 47
Molyer Jan- Batist, 75
Montesquieu, 1
Moskova, 52, 67, 94, 102, 138, 164
Mugan, 57
Muhammet, 156, 187, 195, 217, 228, 232, 244, 245, 264, 267, 273, 276, 282
Muhammet Efendiyev, 156
Muhtar, 51, 54, 80, 132, 167, 168, 182, 183, 184, 185, 189, 191, 198, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 213, 215, 220, 222, 223, 230, 234, 267
Mukaddes Ev, 255, 257, 259, 276
Mukaddes İhtiyar, 250, 259, 276
Murat Belge, 10
Murat Hüdavendi, 104
Murat Yıldırımlı, 63, 78, 80, 82, 83, 85, 92, 93, 95, 97, 103, 105, 106, 114, 117, 119, 125, 126, 128, 140, 141, 144, 148, 149, 154, 155, 158, 179
Murovdağın Eteğinde, 58
Musa Peygember, 144
Musibet-i Fahreddin, 51
Musibetname, 47
Müellimler İftiharı, 55
Müellimsiz Rus Dilini Öyrenmekten Ötürü Asan Kitapçadır, 52
Müellimsiz Türk Dilini Öyrenmekten Ötrü Ruslar Üçün Asan Kitapçadır, 52
Müntahabat, 54
Mürşüt Gülcahani, 81, 95, 115, 118, 138, 142, 172, 211
Müselmanlar Üçün, 52

-N-

Nadanlık, 52
Nadir Devlet, 226, 227, 228, 229
Nadir Şah, 52
Nağıl Nabatı, 66
Nahçıvan, 53, 55, 64, 254
Nasihatname, 44
Natevan Hakkında Hikayeler, 61
Necef Ağayeviç, 99, 119, 127, 175
Necefbey Vezirov, 50
Neçe Oldu ki Pyer Düş Meşhurlandı, 76
Nedim Gürsel, 4, 12, 21, 23
Nerdivanın Birinci Pillesi, 74
Nergizin Birçe Leçegi, 76
Neriman Nerimanov, 51, 52, 163, 164, 165
Nesimi, 43, 44, 67
Nesrin Fezası, 62, 63
Neşat Şirvani, 46
Nigar, Yaçın ve Onların Dedesi, 73
Nigaristanlı Sadık, 45
Nigeranlı, 53
Nikolay İvaneviç Buharin, 163
Nikolay İvanoviç Yejov, 134, 163
Nizami Gencevi, 43
Nuha, 49
Nurettin Şazi Kösemihal, 1, 2, 3, 4, 9

-O-

O Olmasın Bu Olsun, 54
Oh Kimi Bıçag, 72
Oluşumsal Yapısalcı İnceleme, 1, 17, 40
Oluşumsal Yapısalcı Yazın Eleştirisine Uygulamalı Bir Yaklaşım, Goldmann'da Racine'i Okurken, 7, 22
On İlden Sonra, 72, 73
Ordenli Yazıcı İle Görüş, 72
Ordubad, 58, 64, 254
Ordubadi, 58
Orduhan, 84, 95, 96, 97, 101, 116
Orhan Fikretoğlu, 65
Orta Asya, 43, 137, 168, 170, 218, 223, 226
Osmanlı, 45, 48, 49, 130, 268, 281, 282, 283
Osmanlı Türkçesi, 48

-Ö-

Ölmez Kahramanlar, 59
Ölmez Sanatkar, 59
Ölüler, 53, 59
Ölüm Hükmü, 63, 68, 69, 71, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 114, 116, 117, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 158, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 178, 179, 207, 211, 221, 223, 224, 230, 231, 235, 243, 277
Ömrümde İzler, 61
Ömrün Son Seheri, 72
Özbek, 227, 232
Özge Anası, 64

-P-

Palma Ülfeti, 71
Pambıg, 58
Papakçı Ebulfeth, 203, 204
Paris, 6, 17, 22, 32, 73, 74, 76, 165
Parisde Avtomobil Gezası, 73
Pavis Patrice, 32
Pavlik Morozov, 81, 110, 171
Pavloviç Beriya, 163, 165
Pehlivan-i Zamane, 51
Perey Lubbock, 24
Pervizin Hayatı, 58
Petersburg, 54
Peygamber, 55, 85, 141, 188, 201, 217, 221, 244, 276, 281
Pionerin Mektubu, 59
Pisarev, 2
Piyesler, 60
Plekhanov, 2
Poçt Şöbesinde Hayal, 71
Poçt Şöbesinde Heyal, 73
Posta Kutusu, 53

-R-

Rabia, 244
Racine, 7, 17, 22
Rafig Tağı, 66
Rahim, Konsolun Arvadı Yahut İki Müellim, 53
Raymond Aron, 9
Raymond Williams, 10
Rebi'ül Etfal, 50
Resul Rıza, 59
Reşat Genç, 219, 220
Reşit Bey ve Saadet Hanım, 48
Rıdvan Öztürk, 54, 167, 168
Riyazü'l Kuds, 48
Robert Escarpit, 2

Roman Biçimleri, 25, 26, 27
Roman Sanatı, 5, 18, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39
Roman Sanatı (Romanın Unsurları, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34
Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, 24, 26, 27, 36, 39
Roman Sanatı ve Unsurları, 18, 23, 35
Roman Tarihine Goldmann'cı Bir Yaklaşım, 1, 17
Roman Toplumbilimi, 17
Roza, 94, 102, 138
Ruhullah Ahundov, 167
Rumeli, 282
Rus Dilinin Dilmançı, 55
Rus Dilinin Müellimi, 55
Rus edebiyatı, 2
Rusça, 47, 48, 49, 50, 67, 75, 88, 89, 106, 107, 128, 148, 161, 174, 227
Rusya, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 103, 170, 226, 228

-S-

Saadet Uğrunda, 57
Sabir Ahmedov, 61
Sabitcan, 158
Saday Budaglı, 65
Safeviler, 44, 45, 253, 254, 263, 268, 281, 282
Safiye Hatay, 1
Sağlam Yollarda, 59
Sahipsiz, 61
Saib Tebrizi, 46
Saim Sakaoğlu, 51
Saltihov, 2
Samed Vurgun, 57, 58, 59
Samir Kazımoğlu, 63, 64
Sanat Toplumbilimi, Demokrasi Kültürüne Giriş, 3, 4, 6, 8, 9, 41
Sanatın Toplumsal Üretimi, 11, 13, 39, 41
Sara Oğuz (Nezirova), 66
Sarı Hamam, 191, 192, 199, 202, 205, 213
Sarıgöynekle Valehin Nağılı, 60
Sazlı Abdullah, 237, 251, 268, 284
Sçedrin Çernişevki, 2
Sefer Alişanlı, 66
Sefername, 49
Seher, 59, 65, 72
Seher Toylarının Sesi, 65
Sekili Bulak, 237, 251
Selim Bedbin, 82, 104, 115, 118, 122, 139
Selim, Fatma ve Hacı Leylekler, 74
Selimin Hikayeleri, 73
Sema Rifat, 25
Sen Heç Ne Bilmirdin, 66
Sergey Miranoviç Kirov, 163
Ses, 58, 60, 61, 65
Settar Masum, 197, 205, 206, 210, 230, 234
Sevil, 98, 102
Sevim Akten, 8, 15, 20
Seyyah Olup Bu Dünyayı Dolandım, 71
Seyyid Azim Şirvani, 50, 53
Shadow, 10
Shakespeare, 86, 157
Sibirya, 108, 134, 136, 160, 218
Sir Olaf Caroe, 171, 172, 175
Sirke, 53
Sissiz, 65
Siyavuş, 53, 55
Sizi Deyip Gelmişem, 65
Sofu, 236, 238, 239, 241, 243, 247, 249, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 266, 271, 279, 280
Sofya Kovalevskya, 110
Son pişmanlık Fayda Vermez, 51
Sonuncu Eksponat, 63
Sorbonne, 17
Sos, 1, 2, 3, 4, 7, 9, 12, 13, 18, 39, 53, 56, 62, 74, 132, 137, 148, 153, 154, 163, 165, 170, 172, 199, 222
Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler, 172, 175
Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Topraklar, 171
Sovyetler Birliği, 53, 54, 55, 57, 58, 67, 68, 69, 92, 99, 101, 105, 110, 114, 118, 123, 127, 131, 133, 136, 138, 139, 146, 148, 154, 156, 157, 160, 164, 171, 174, 179, 209, 225, 227, 228, 229, 230, 269
Söyütlü Ark, 60
Stalin, 10, 55, 56, 57, 61, 72, 80, 96, 99, 107, 110, 111, 112, 116, 124, 126, 131, 132, 136, 138, 139, 142, 161, 165, 166, 168, 169, 170, 178, 179, 225, 226, 235
Stalin'in Ölümü, 72
Studentler, 57
Sultan Ahmed Bin Veys, 43
Sultan Beyazıt, 281
Sultan Mecid Ganizade, 55
Sultan Mecit Efendiyev, 163, 164
Sultan Yakup, 44
Suna, 183, 186, 191, 195, 196, 197, 199, 202, 203, 214, 217
Sururi, 44
Süleyman Eliyarlı, 281, 282
Süleyman Paşa, 237, 240, 246, 249, 253, 255, 257, 259, 262, 268, 269, 270, 275, 277, 280, 284
Süleyman peygamber, 142

Süleyman Peygamber, 217
Süleyman Rehimov, 59
Süleyman Rüstem, 59
Süleyman Veliyev, 61

-Ş-

Şah Abbas ve Hurşud Banu, 54
Şah Hatai, 44
Şah İsmail, 44, 241, 245, 247, 253, 254, 263, 281, 282, 283, 284
Şah Kasım Envar, 43
Şahi, 44
Şairin Andı, 57
Şamahı, 50, 51, 53, 54, 55
Şamama, 60
Şamanizm, 220
Şeherin Yay Günleri, 65
Şehli Çemenlerin Işığı, 64
Şehriyar Destanı, 46
Şelale, 51
Şemkir, 47
Şenbe Gecesi, 66
Şengül, 58
Şerif Aktaş, 24, 25, 26, 27, 36, 39
Şevket, 185, 200, 202, 205, 208, 216, 220
Şeyda, 55
Şeyh İzzeddin Esfarayani, 43
Şeyh Sanan, 55
Şiir Bülbülleri, 53
Şiirler, 43, 45, 46, 48, 50, 54, 57, 58
Şiirler mecmuası, 54
Şikeste Şirin, 45
Şirvan, 46, 254, 263, 271, 283
Şirvanlı Hakani, 43
Şklovski, 24
Şöhret, 59
Şukufeyi-Hikmet, 55
Şuşa, 47, 48, 50, 54, 57, 76, 107, 128, 145, 161, 168
Şuşaya Duman Gelib, 73, 74
Şühedaname, 45

-T-

Tahir Mirza, 264, 267
Tahsin Yazıcı, 231
Taine, 1
Tale Damgası, 66
Talıstan, 57, 261, 263
Talvar, 67, 72, 73
Tamara, 182, 189
Tanju İnal, 7, 21, 22
Taşkın, 59
Tatar, 52, 54, 57, 227
Taze Hayat, 51, 55
Tebriz, 46, 58, 197
Tebrizli Hakiri, 44
Tebrizli Katran, 43
Tehmasib, 278, 280, 282
Tehran Elişanoğlu, 48, 49, 50, 62, 63
Tek, İzdiham, 66
Tekgöz Velikulu, 238
Telegram, 61, 62, 72
Temsilat, 49, 50
Tenkit ve Nesir, 68
Terakki, 51, 52
Tercüme-i Hadis-i Erbain, 45
Terragota, Gedir Ağacı, 66
Terry Eagleton, 10
Tesnifat, 51
Teymurhan Şura, 48
Tezhib-i Ahlak, 48
The Craft of Fiction, 24
Theodor Adorno, 21
Tiflis, 52
Tilki Geldi kabristanlığı, 77, 84, 92, 93, 95, 97, 100, 101, 108, 111, 115, 123, 127, 144, 178, 179
Tilki ve Çag-çag, 55
Topal Teymur, 55
Toprak, Su, Hava, 51
Torpağın Sahibi, 60
Toyuğun Diri Galması, 72, 73, 74
Troçki Davidoviç, 163
Tufarkanlı Abbas, 45
Tunus, 67
Tur Ali Bey, 282
Turşsu, 88, 137, 237, 251
Tüfeyli, 44
Türk Dünyası, 237
Türk Kültür Tarihine Giriş, 219
Türkçe, 28, 43, 44, 45, 48, 49, 50, 171, 174
Türkistan, 175, 227
Türkiye, 51, 53, 54, 55, 71, 76, 130, 167, 168, 172
Türkmençay, 47
Tütek Sesi, 61
Tzevatan Todorov, 25, 36, 37

-U-

Uçatılan, 60
Uçurum, 55
Ukrayna, 67
Ulduz, 61, 62, 64, 65, 66
Ulvi Recep, 167
Usta Zeynal, 53
Ustacoğlu Muhammet Han, 282

-Ü-

Üç Hikaye, 57
Üçüncü Günün Adamı, 65
Üçüncü Mertebe, 66
Ülgen, 218, 220
Ülkem, 59
Ünal Aytür, 24
Ürek Yaman Şeydir, 64
Üstatname, 46
Üzeyir Hacıbeyli, 54

-V-

Vahdi Hatay, 1
Vasili, 124
Vatan, 58, 59, 61, 68
Vatan ve Hürriyet, 58
Vatan Yaraları, 59
Vatana Layık, 61
Vaveyla, 54
Verga ve Gülşa, 46
Vışinski, 134
Vilayet Muhtaroğlu, 51, 54, 167, 168
Viyana, 17
Vladimiroviç Kuybişev, 165
Voronej, 229
Vuruşmalar, 58

-W-

Weber, 3, 7, 9, 12, 13, 18

-X-

XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı, 168

-Y-

Yadetme Meni, 61
Yagoda, 134, 163, 165
Yağış Kesdi, 65
Yağıştan Çıktık Yağmura Düştük, 51
Yahan Düymele Düymele, 72
Yakın Uzak Türkiye, 71
Yakov Agafonoviç Alekseyev, 166
Yanan Ağacın Şefegleri, 72
Yanar Ürek, 61
Yanaşı Ulduzlar, 66
Yapısalcılık ve Bir Uygulama M. Cevdet Anday Tiyatrosu, 19
Yaramaz, 57
Yaşar Karayev, 61, 62, 63
Yaşıl Gece, 64
Yavuz Akpınar, 50, 51, 54, 55, 61
Yavuz Sultan Selim, 241, 260, 263, 281, 284
Yazın Kuramı Rus Biçimcilerin Metinleri, 25, 36, 37
Yazın Toplum İlişkisi Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım Yazın Toplumbilim, 8, 15, 20
Yeddi Hikaye, 57
Yedigey, 158
Yeni Füyuzat, 51
Yeni Nesir, 43, 57, 61, 62, 70
Yevgeni Yevtuşenko, 68
Yirminci Asır Azerbaycan Edebiyatı, 59
Yirminci Yüzyıl Harici Edebiyat Tarihi, 60
Yunus Gündüz, 168
Yusuf Gedikli, 76, 78
Yusuf Samedoğlu, 63, 64
Yusuf Vezir Çemenzeminli, 57, 167, 168
Yürek, 59
Yüz Gram Şit Yağ, 74

-Z-

Zamiri, 44
Zeki Velidi Togan, 175
Zenbur ve Ersel, 46
Zeng, 66, 231
Zeng ve Gasım', 66
Ziba Teyze, 185, 188, 201, 208
Zire, 72, 73
Zireh, 73
Ziyat Han, 236, 237, 238, 239, 241, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 266, 268, 269, 271, 272, 277, 278, 280, 283, 284

ÖZ GEÇMİŞ

1973 yılında Erzurum'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Erzurum'da tamamladı. 1990 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kazandı. 1991 yılında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne yatay geçiş yaptı. 1994 yılında bu bölümden mezun olduktan sonra aynı üniversiteye bağlı Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi (Folklor) ana bilim dalına yüksek lisans öğrencisi olarak girdi. Bir süre değişik okullarda Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği yaptı. 1997 yılında Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünde araştırma görevlisi oldu. 1997 yılında, **Akbuzat, Zayatülek ile Hıvhılıv ve Akhak Kola Destanları Üzerine Bir Araştırma** adlı yüksek lisans tezini tamamlayarak doktora eğitimine başladı. Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU'nun danışmanlığında **Elçin Efendiyev'in Romanları Üzerine Bir Araştırma -Oluşumsal Yapısalcı İnceleme-** adlı doktora tezini hazırlamakla meşgul oldu. Evli ve bir çocuk babasıdır.

Sedat ADIGÜZEL